

בסיעתא דשמיא

חג הסוכות

בהלכה ובאגדה

אלול ה'תשס"ח

תוכן העניינים

שער האגדה

מבוא.....	4
ניסי עם ישראל במדבר.....	8
חג הסוכות בירושלים [בזמן בית המקדש].....	22
האושפיזין.....	28

שער ההלכה

חודש תשרי.....	90
בנית הסוכה.....	91
דפנות הסוכה.....	94
מדיני הסכך.....	96
מדיני נוי הסוכה.....	99
ערב החג.....	101
ליל החג.....	105
הישיבה בסוכה.....	107
האכילה בסוכה.....	113
השינה בסוכה.....	116
ארבעת המינים.....	118
האתרוג.....	122
הלולב.....	127
ההדס.....	128
הערבה.....	130
מדיני ארבעת המינים בשנה השביעית.....	131
מדיני נטילת ארבעת המינים.....	132
מהלכות יום טוב.....	139
מצות הקהל.....	142
מהלכות חול המועד.....	143
הושענא רבה.....	149
שמחת תורה.....	151
מוצאי החג.....	158

לתועלת המעינים:

יש לציין שההלכות שבחוברת הן לכל הדעות, לבני אשכנז ולבני ספרד. לבד מההלכות שבארנו בהם במפורש, שיש חילוק בין בני אשכנז לבני ספרד.
העמודים המסומנים בהלכות ב- (), הם לפי הספר חזון עובדיה הלכות סוכות. ובדיני ארבעת המינים כשמסומן (א), (ב), (ג), (ד), מהספר פרי עץ הדר.
דברי האגדה שנכתבו בס"ד, הינם מדברי חז"ל במדרשים ובמפרשים, ומהספרים: מעם לועז, אוצר אישי התנ"ך, בית המקדש בירושלים ועוד.

החוברות שיצאו לאור בהוצאה זו בסיעתא דשמיא

- * **השבת בהלכה ובאגדה - ב' חלקים** הלכות שבת המעשיות, בצרוף דברי אגדה להבנת מהותה וחשיבותה של שבת קודשנו.
- * **הטהרה בהלכה ובאגדה** הלכות טהרת המשפחה מבוארים בלשון ברורה וקלה. מותאם אף למתחילים בשמירת הטהרה. בצרוף דברי אגדה משולבים בשאלות אקטואליות, סיפורים ודברי חז"ל. כל החוברת בפורמט צבעוני מרהיב עין.
- * **הלכות סעודה.**
- * **הלכות כשרות המטבח.**
- * **הימים הנוראים בהלכה ובאגדה** עם הסבר וחזיון נפלא לימים אלו, בצירוף עשרות משלים וסיפורים המושכים את הלב.
- * **חג הסוכות בהלכה ובאגדה** תאור ניסי עם ישראל במדבר, חג הסוכות בירושלים בזמן בית המקדש, שמחת בית השואבה, סיפורים מרתקים על האושפזין, ועוד.
- * **ימי החנוכה בהלכה ובאגדה** עם סיפור נס חנוכה ממקורות היסטוריים, מרתק במיוחד. מעשה יהודית ועוד.
- * **ימי הפורים בהלכה ובאגדה** סיפור המגילה בהרחבה על פי מדרשי חז"ל, בלשון מרתקת עם הרבה מאוד חידושים מעניינים. וכן הרקע למלכות אחשורוש. כולל מגילת אסתר.
- * **חג הפסח בהלכה ובאגדה** סיפור יציאת מצרים וקריעת ים סוף בהרחבה ממדרשי חז"ל בלשון סיפורית, מעניין ומרתק מאוד גם לליל הסדר. כולל הגדה של פסח עם פירוש נפלא ומתק.
- * **חג השבועות בהלכה ובאגדה** עם סיפור נפלא ומרתק של מתן תורה, וכן מגילת רות משולבת בסיפורי המגילה עפ"י מדרשי חז"ל, שובה לב.
- * **ארבע התעניות ובין המצרים בהלכה ובאגדה** עם סיפור חורבן בית ראשון ובית שני בהרחבה. המאורעות שארעו בכל אחת מארבע התעניות. עשרה הרוגי מלכות. הכותל. הגאולה העתידה במהרה בימינו, ביאת המשיח ותחיית המתים. מרתק ונוגע ללב מאוד.
- * **מצוות הארץ בהלכה ובאגדה** הלכות שמיטה, חלה, כלאים, ערלה, תרומות ומעשרות, יישוב ארץ ישראל. עם דברי אגדה נפלאים על טעמי המצוות, הסברים וסיפורים.

👉 **ניתן להזמין הקדשה על הכריכה לרפואה, להצלחה וכד', או הקדשה למוסדות וארגונים, כחודש וחצי לפני כל חג.** מחיר כל חוברת: 3 ₪ בלבד. הטהרה - 5 ₪.

לפרטים, ברורים והזמנות, טלפון: 04-9988996 0522-813833

נקודות מכירה לכמויות קטנות:

ירושלים: * 02-5822821 (שמעון הצדיק) * 02-5812712 (שמואל הנביא)
* 0504-131322 (הר נוף) **ביתר עילית:** 02-5800495. **אלעד:** 054-8422891.
באר שבע: 052-5832066. **נתיבות:** 052-7606283.
דימונה: 08-6551202 או 050-9100866.

כל הזכויות שמורות

חוברות אלו יוצאות לאור למטרת זיכוי הרבים בלבד, וללא מטרת רווח כספי. אי לכך, אין לרכוש אותן למטרות מסחר, ואין למכור ביותר מהמחיר הנ"ל בשום פנים ואופן.

שער האגדה

מבוא

חג הסוכות - זמן שמחתנו.

כמה נפלא ומרומם הוא החג הזה. הנה, ימי הרחמים והסליחות חלפו עברו, והותירו אחריהם שובל זך של טהרת הלב ונקיות הנפש. וכשהלב זך ונקי - מחפש הוא, הלב היהודי הטהור, קרבת אלוקים. חפץ ומשתוקק הוא להיות דבק בה' יתברך, להיות במחיצתו ובקרבתו, לחסות תחת כנפיו, לחוש את המתיקות הנפלאה של "קרבת אלוקים". או אז - באה לה מצות הסוכה. מיד במוצאי יום הכיפורים, טורחים אנו לבנות "סוכה", שבה כביכול נתייחד עם הקב"ה ונשמח עימו.

את סוכתנו בונים אנו - לא תחת קורת גג, לא תחת השפעתם הסוחפת והמבלבלת של כל קנייני העולם הזה, אלא תחת כיפת השמים, תחת כנפי ה' יתברך. וכפי שחכמינו מכנים את הסוכה: "צִילָא דְמַהֲיָמְנוּתָא" - צל האמונה בה' יתברך.

עוזבים אנו את בתינו, את כל רכושנו ועמלנו, ובאים לחסות בצל השכינה הקדושה, ואז זוכים אנו לחוש תענוג מיוחד ומתיקות נפלאה של קרבת אלוקים - "בְּצֵלוֹ חִמְדֵּי וְיִשְׁבְּתִי, וּפְרִיזוּ מִתּוֹק לְחֵפִי!" (שיר השירים ב ג). וכפי שכותב ה"שפת אמת": כי עצם נפשות בני ישראל משתוקקים ונמשכים אחר הקב"ה, רק הבלי העולם הזה מסירים את אהבת הלב, ואחר יום הכיפורים נטהרו הלבבות וחוזרים לשורש, ואז יכולה הנפש היהודית לשוב ולהתענג על ה'.

כמה מרגשים ומרעשים הם דבריו של רבנו האר"י ז"ל (שער הכוונות דרושי חג הסוכות ד), כי צורת הסוכה מרמזת על **חיבוק של אהבה** שמחבק אותנו הקב"ה, [שהרי צורתה היא "שתי דפנות שלישיות, והדופן השלישית אפילו טפח" (סוכה ד ע"ב), דומה כאדם המחבק את חברו בידו - הזרוע והאמה שהם ארוכים - ועוד טפח שזוהי כף היד], ואכן בשבתנו בסוכה יוכל כל לב יהודי לחוש קירבה מיוחדת ושייכות נפלאה אל הקב"ה.

מצות הסוכה, אף מיוחדת היא בכך, שאנו מקיימים אותה בכל גופנו, בכל 248 אברינו ו- 365 גידינו, וכפי שכותב ה"חידוש הרי"ם", שאין לנו מצוה כזו שאדם נכנס בה כל כולו, אפילו עם הנעליים שעל רגליו... כל גוף האדם נכנס לתוך המצוה ומתקדש בקדושתה, ולכן מורגשת קדושת הסוכה בנפש האדם יותר משאר מצוות.

ובאמת כמה נפלא לחוש את הקדושה ואת הקרבה המיוחדת לה' יתברך בימים אלו. תחושת טהרת הלב של יום הכיפורים עודנה מלווה אותנו, יושבים אנו בסוכה המעוטרת בחן, תחת כיפת השמים, בצילה של השכינה הקדושה, בחברתם המרוממת של אבות האומה - "אושפזין עילאין קדישין". והתורה מצווה ואומרת: "וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שְׁבַעַת יָמִים!". והשמחה אכן ממלאה את הלב וחודרת אל פנימיות הנפש -

"זמן שמחתנו!!!"

שלושה מועדי מפגש

עתה, מן הראוי, שנתבונן ונבחן יותר, כפי יכולתנו והשגתנו, מהי המשמעות המיוחדת של חג הסוכות.

שלושה רגלים נתן לנו הקדוש ברוך הוא, שלושה ציוני דרך מרכזיים בהתהוותנו לעם, שלושה מועדי מפגש בינינו לבין אבינו אוהבנו - "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר, בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות..." (דברים טז)
חג הפסח - "זמן חרותנו". יצאנו ממצרים באותות ובמופתים גדולים, הקב"ה בחר בנו לעם. מציינים אנו את הולדת עם ישראל. **חג השבועות** - "זמן מתן תורתנו". יום נשגב וגדול, היום שבו כרתנו ברית עם הקב"ה וקיבלנו את התורה הקדושה. **חג הסוכות** - "זמן שמחתנו". ואנו שואלים - לשמחה, מה זו עושה? מהו ציון הדרך, מהו המאורע המיוחד, מהי סיבת המפגש - בחג הסוכות?

"כי בסוכות הושבתי"

נאמר בתורה (ויקרא כג מב-מג): "בספת תשבו שבועת ימים, כל האזרח בישראל ישבו בספת: למען ידעו דרתיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים, אני ה' אלהיכם".

מהן אותן סוכות בהן ישבו עם ישראל בהיותם במדבר, ומדוע כה ראויות הן לציון?

בגמרא (סוכה יא ע"ב) נחלקו התנאים באלו סוכות מדובר. רבי אליעזר אומר: עשה הקב"ה לעם ישראל סוכות של "**ענני כבוד**" - שבעה עננים שהקיפום מכל צד, שמרו והגיגו עליהם מפני סכנות המדבר, ואף הנעימו להם את הדרך. רבי עקיבא אומר: **סוכות ממש** עשו להם, כדרך הולכי דרכים שעושים לעצמם סוכות להגנה מפני מזג האוויר.

בדרך רעיונית, מבארים המפרשים כי למעשה אין כאן מחלוקת בעצם העובדות. גם ענני כבוד הקיפו את עם ישראל במדבר, וגם סוכות ממש עשו בחנייתם במקומות שונים. ואולם הדיון הוא לזכר מה חוגגים את חג הסוכות. נבחן את שני הטעמים, ונראה כי למעשה שניהם משלימים זה את זה לרעיון אחד.

זכר לענני כבוד

דעה אחת - זכר לענני הכבוד, מה המיוחד בעננים אלו?

נסים רבים עשה הקדוש ברוך הוא לעם ישראל, ניסים גדולים ועצומים, שינוי כל מערכות הטבע - החל מכך ש"בני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאוד מאוד" - למרות כל הגזירות האכזריות של פרעה ועול השעבוד הקשה. לאחר מכן - עשר המכות, שכל מכה ומכה היא פלא עצום בפני עצמו, ומפליא אף לראות את ההפליה הנפלאה, כיצד פגעה המכה דווקא במצרים ולא בבני ישראל. בהמשך - יציאת מצרים, קריעת ים סוף, טביעת המצרים, אלו ניסים מופלאים! ובמדבר - האכילם ה' לחם מן השמים, והשקם מים חיים מן הסלע! אבל מכל הניסים העצומים הללו - מצוה עלינו לזכור דווקא את "ענני הכבוד"! מדוע?

כי מלבד עצם הנס הפלאי שבקיומם של עננים מופלאים אלו [כפי שנרחיב להלן, אודות הניסים המיוחדים שנעשו על ידם], הרי הדגשה מיוחדת יש כאן - "**ענני כבוד**"! היה בהם גילוי מיוחד של חיבה ואהבה של הקב"ה לעם ישראל. עננים אלו, שהקיפו את עם ישראל מכל צד, הראו איך הקב"ה עוטה ומחבק את בניו אוהביו באהבה עצומה, ועליהם דרשו את הפסוק (דברים לב ז): "יִסְבְּגֵנְהוּ יְבֻנְיָהוּ יִצְרְנָהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינָיו... פֶּרֶשׁ כְּנָפָיו יִקְחָהוּ יִשְׂאָהוּ עַל אֶבְרָתוֹ". הקב"ה חובק את עמו האהוב תחת כנפיו, ומוליכם באהבה ובחמלה. משגיח עליהם בהשגחה גלויה וקרובה. ובאמת גם הגויים התרגשו והתפעלו

דווקא מאותו גילוי חיבה מיוחד שבא לידי ביטוי בענני הכבוד, כמו שנאמר (במדבר יד יד):
 "וְאָמְרוּ אֶל יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַזֹּאת, שְׁמָעוּ כִּי אֲתָה ה' בְּקֶרֶב הָעָם הַזֶּה, אֲשֶׁר עֵין בְּעֵין נִרְאָה
 אֲתָה ה' וְעַנְנְךָ עֹמֵד עֲלֵיהֶם, וּבַעֲמֵד עָנָן אֲתָה הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם, וּבַעֲמֹד אֵשׁ לַיְלָה".

זכר לסוכות

דעה שניה - זכר לסוכות ממש, שהקימו עם ישראל. ומה המיוחד בסוכות הללו?

בסוכות אלו רואים אנו את גודל מעלתם של עם ישראל, ואת אהבתם ודבוקתם המוחלטת בקב"ה. עם ישראל - בחודשים האחרונים לשהותם במצרים, היו מוקפים בכל טוב, מאומה לא חסר להם. אך כשצויה עליהם הקב"ה לצאת - עשו זאת מיד, בלי היסוס, ואפילו צידה לא לקחו - מלבד מעט בצק, ומצות ומרור שנותרו להם מליל השימורים. 3-4 מיליון אנשים נשים וטף, עזבו את בתיהם ומשכנותיהם ועריהם וכל טוב אשר בהם, והלכו אחר ה' יתברך, אל המדבר הגדול והנורא, נחש שרף ועקרב, מקום אשר אין בו - לא בית ולא צל, לא אוכל ולא מים! ולא שאלו לאן תביאנו, היכן נמצא מחסה משרב ומקור, ומאין יבוא מזוננו. הלכו אחר ה' - ללא שאלות, מתוך אהבה, ובטחון מלא! והקב"ה זוכר להם זאת, כפי שמעיד הנביא (ירמיה ב ב): "כֹּה אָמַר ה', זִכְרָתִי לְךָ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבַת פְּלוּלְתֶיךָ, לְכַתֵּךְ אַחֲרֵי בַמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה".

הלכו עם ישראל אחר ה' יתברך בלב בוטח, והקב"ה אכן הראה להם את נסיו וחסדיו הגדולים. "וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמֶסֶס סִכְתָּה" - מרחק של כ-120 ק"מ, מהלך שלושה ימים של אדם בינוני, ואילו הם הגיעו מרעמסס לסוכות באותו יום, בשעה קלה, עם נשיהם וטפם וכל הרכוש הכבד שלקחו עמם! אמנם ישבו בסוכות - אך ה' דאג לכל מחסורם! ללמדך שכל ההולך בדרך ה' ושם עליו מבטחו, אין הקב"ה עוזבו, ומראה לו את נפלאותיו.

מפני זה נצטוונו לעשות סוכות דוגמתן, כדי שיתגלה ויתפרסם מתוך מצות הסוכות גודל מעלתן של ישראל במדבר, שהיו הולכים עם כוֹבֵד הָאֱנָשִׁים וְהַנְּשִׁים והטף במקום ההוא אשר אין בטבע האדם לחיות בו, והוא שהעיד הכתוב: אֶרֶץ צִיָּה וּשְׁמָמָה, לֹא מְקוֹם זֶרַע וְתַאֲנָה וּגְפֵן. והלכו שם ארבעים שנה, וחיו בניסים תמידיים: מן, שליו, באר מים, ובגדיהם לא כלו ולא חסרו דבר, וישבו שם בסוכות שעשו להם להגן עליהם מפני הקור בחורף... (כד הקמח, רבנו בחיי, רמב"ן ויקרא כג מג)

התאמנות על ה'

ובכל זאת - נשוב ונשאל - מדוע מחייבים מאורעות אלו חג מיוחד? מהו ציון הדרך? מהי סיבת המפגש? מהו השלב החשוב בהיווצרותנו לעם?

נתבונן ונראה. הנה, כבר יצאו עם ישראל ממצרים, התקדשו וקיבלו את התורה. ומה עכשיו? לכאורה הכל מושלם, עם לתפארת! נראה כי הנה הגיע סוף סוף הזמן המיוחל להיכנס אל הארץ המובטחת, ולקיים בה את התורה והמצוות, כפי שהבטיח ה' לאברהם, יצחק ויעקב. אך - לא כן הוא! עם ישראל מתעכבים במדבר למשך 40 שנה! למה?

התשובה היא, כי אומנם כן, עם ישראל הביעו נכונות ללכת אחר ה' יתברך, לקבל את התורה, אמרו "נעשה ונשמע" וזכו להתגלות אלוקית נשגבה במעמד הר סיני, אך בכל זה אין די כדי להגיע לחיים מבוססים של קיום תורה ומצוות, עדיין אין זה מספיק כדי ליצור עם הדבק באלוקיו לדורות עולם.

וכאן נותן ה' יתברך לעם ישראל תקופה מיוחדת של 40 שנה - תקופה של "התאמנות על ה'", להיות מורגלים להידבק בה'. ה' יתברך נושא את עם ישראל "כאשר ישא האומן את היונק". הם מונהגים בהנהגה מיוחדת על טבעית. אוכל שמיימי מיוחד ניתן להם דבר יום ביומו, ישר מן השמים. מים חיים יוצאים להם מצור החלמיש. כל צרכיהם הגשמיים מסופקים להם במאור פנים. והשכינה הקדושה מסוככת עליהם מכל צד ועוטפת אותם בענני כבוד.

אולם, מה נדרש מעם ישראל? נדרשת מהם דבקות מוחלטת בבורא עולם! להאמין ולבטוח בו, ללכת בתורתו. כמו שנאמר (דברים ח ב): "וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר... לְנִסְתָּךְ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בְּלִבְּךָ, הַתְּשֹׁמֵר מִצְוֹתָיו אִם לֹא". והיו אכן בתקופה זו נסיונות לא פשוטים, אשר חישלו את אמונתם בה', ולימדו אותם שוב ושוב להידבק רק בה' יתברך.

רק בתום תקופה זו - כאשר התאמנו עם ישראל על דבקות מוחלטת בקב"ה, והשכילו להבין כי את הטוב האמיתי משיגים רק כאשר הולכים עם הקב"ה, אז היו עם ישראל בשלים להיות "עם ה'", להיכנס לארץ ישראל, ולחיות חיים מבוססים של קיום תורה ומצוות ודבקות בה' לדורות עולם.

ואם כן תקופת המדבר היא השלב הנוסף ביצירת עם ישראל לעם. ואנו מציינים אותה ב"מועד מפגש" מיוחד - הלוא הוא חג הסוכות. "בְּסֻכּוֹת תֵּשְׁבוּ שְׁבַע יָמִים... לְמַעַן יָדַעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בְּסֻכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם - אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם!". למדנו להיות מסוככים תחת כנפי ה' יתברך - וה' סוֹכֵךְ עֲלֵינוּ וּמִשְׁפִּיעַ עֲלֵינוּ רֹב טוֹבָה וּבִרְכָּה. כי "כפי הנהגת האדם - כך מתגלה עליו צילו של הקב"ה". (שפת אמת)

נגילה ונשמחה בך!

חג הסוכות - זמן שמחתנו! כעין עם ישראל במדבר שהסתופפו תחת כנפי ה' יתברך - אף אנו יושבים בסוכה בצלו של הקב"ה, ששים ושמחים כמשוש חתן וכלה - "נְגִילָה וְנִשְׂמָחָה בְּךָ!". כעין חופת כלולות היא הסוכה, המזכירה לנו את הקשר המיוחד בינינו לבין הקדוש ברוך הוא. בשבתנו בסוכה נזכרים אנו באותה תקופה מיוחדת של 40 שנה, שבה הלכנו אחר ה' במדבר הגדול והנורא, מקום ציה ושממה, ובכל זאת היינו מוקפים בשפע עצום ובכל טוב: מזון ושתייה, ביגוד, נוחות וביטחון - מאומה לא חסר לנו! כי כשהולכים עם הקב"ה ודבקים בו וחוסים תחת כנפיו - אזי יש הכל!

וכעין זאת עושים אף אנו - עוזבים את הבית המוגן על כל רכושנו, עוזבים את התבואה שזה עתה אספנו אל ביתנו, ויוצאים - לחסות תחת כנפי ה' יתברך, כי אין לנו בטחון אחר, ואין לנו רצון אחר, ואין לנו שמחה אחרת - אלא בך, רבונו של עולם.

ואנו מתפללים ומייחלים: "הֲרַחֵם הוּא יִזְכְּנוּ לִישֵׁב בְּסֻכּוֹת עוֹרוֹ שֶׁל לִיְיָ" [נסוכה של ענני כבוד ומיני אורות לצדיקים לעתיד לבוא (רבנו בחי)]. רוצים אנו ליכות לחסות תמיד תחת כנפי ה' יתברך, בהשגחתו התמידית, הגלויה והישירה. "אֶחָת שְׁאֵלַתִּי מֵאֵת ה' - אוֹתָהּ אֲבַקֵּשׁ: שְׁבִתִּי בְּבֵית ה' כָּל יְמֵי חַיִּי, לַחֲזוֹת בְּנֶעֱם ה' וּלְבַקֵּר בְּהִיכָלוֹ!" (תהלים כו ד)

עם ישראל במדבר

תקופת המדבר - ירח דבש

תקופה מיוחדת היא, תקופת הליכתם של עם ישראל במדבר. מונהגים היו בהנהגה על טבעית נפלאה, מוקפים בניסים תמידיים, רואים את הקב"ה עין בעין, ומתוך כך הוכשרו להיות דבקים בתורה ובמצוות לדורות עולם. כמו שאומר המדרש (תנחומא בשלח א): "אמר הקדוש ברוך הוא: אם אני מוליך את עם ישראל בדרך פשוטה ויגיעו מהר לארץ ישראל, מיד כל איש יחזיק בשדהו ובכרמו, יעדור, יחרוש, יזרע ויקצור, ויתבטל מן התורה. לזאת, אוליכם דרך המדבר, ויאכלו את המן וישתו מי באר, וכך תהא התורה מתיישבת בגופך".

"מי זאת עלה מן המדבר?" (שיר השירים ג ו) - נתעלו ישראל על ידי המדבר! - התורה מן המדבר, המן והשליו מן המדבר, המשכן מן המדבר, השכינה מן המדבר, כהונה ומלכות מן המדבר, הבאר מן המדבר, ענני כבוד מן המדבר. (תנחומא שמות יד)

על השגחת ה' עלינו באותה תקופה מיוחדת, אומר הפסוק (דברים לב ו-יא): "יִמְצְאוּהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר... יִסְבְּבוּהוּ [בענני כבוד], יִבְוִנְהוּ [נתן להם בינה בתורה], יִצְרְנוּהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינָיו: כְּנֶשֶׁר יַעִיר קֶנֶוּ עַל גִּזְלָיו יִרְחֹף, יִפְרֹשׁ כְּנָפָיו יִקְהֶהוּ יִשְׂאֶהוּ עַל אֲבָרָתוֹ". מה מרגשים הם דברי המדרש: "אשרי האזנים שכך שומעות, עד היכן חיבב הקב"ה את ישראל, עד היכן שמרן, עד היכן נצרן, כביכול - עד כאישון עינו! ראה עד היכן שמרן! - שאמר הקב"ה למשה: "לך אמור להם שיעשו לי משכן ביניהם". כביכול אני עוזב את העליונים ויורד ושוכן ביניהם! ולא עוד אלא לך ועשה אותם דגלים לשמי. למה? שהם בני!". (במדבר רבה ו)

שלושה מנהיגים טובים

הולכים עם ישראל במדבר - ולא חסר להם דבר. כשם שהמלך במדינה - אין המדינה חסרה כלום, כך ה' אֱלֹהֵינוּ עִמָּךְ - לֹא חֲסֵרָתָ דְּבָר! (מדרש תהלים כג)

"וַיֹּסֶב אֱלֹהִים אֶת הָעָם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר" (שמות יג יח) - הלכו כשהם מסובים, כמלכים המסבים על מיטותיהם ואוכלים ושותים.

"וַיִּשְׁלַח לִפְנֵיךְ אֶת מֹשֶׁה אֶהְרֹן וּמִרְיָם" (מִיכָה ו ד) - אמר הקב"ה לישראל, העמדתי לכם שלשה גואלים המשמשים אתכם: בזכות משה - אכלתם את המן, בזכות אהרן - הקפתי אתכם בענני כבוד, ובזכות מרים, שאמרה שירה על הים - נתתי לכם את הבאר.

אמר רבי ברכיה הכהן: מלך בשר ודם, שיש לו מדינה, והוא שולח אליה אנשים שינהיגו וינהלו אותה - מי הוא זה שצריך לפרנס את אותם מנהיגים? בודאי שבני המדינה! אבל הקדוש ברוך הוא לא עשה כן, אלא שלח לעם ישראל במדבר שלושה מנהיגים טובים - משה, אהרן ומרים, והמנהיגים הללו הם שפרנסו וכלכלו את עם ישראל! (תנחומא במדבר ב)

ענני הכבוד

כי אתה ה' בקרב העם הזה

מתוך הניסים הרבים שהקיפו וליוו את עם ישראל - מיוחדים במינם הם "ענני הכבוד". למעשה, היתה בהם תועלת גדולה ועצומה לעם ישראל: הם הגינו עליהם מפני האויבים ומפני חיות רעות, יישרו את הדרך, הצלו מפני השמש הקופחת ומפני רוחות סער, ועוד ועוד תועלות רבות ונפלאות [כפי שנראה להלן]. ואולם - מעל הכל - היתה

טמונה בהם משמעות נפלאה של חיבה יתירה שאוהב ה' יתברך את עמו, עד שכביכול יורד ושוכן בתוכם ממש, מְלוּה אותם, עוֹטֵף אותם, ומחבק אותם בענני כבודו, ומשגיח עליהם כבבת עינו, כמו שנאמר (במדבר יד יד): **"כִּי אֶתָּה ה' בְּקֶרֶב הָעָם הַזֶּה, אֲשֶׁר עִין בְּעֵין נִרְאָה אֶתָּה ה', וְעֵינֶיךָ עֹמֵד עֲלֵהֶם, וּבַעֲמֹד עֵינֶיךָ אֶתָּה הֵלֵךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם וּבַעֲמֹד אֵשׁ לַיְלָה"**.

ענני הכבוד, לא זו בלבד שמסוככים היו בכלליות על עם ישראל, אלא מְלוּים היו גם לכל אחד ואחד מישראל ליווי צמוד. שאם היה אדם מישראל יוצא מחוץ למחנה, היו ענני הכבוד נמשכים עימו יחד ומלוים אותו עד שעה שחוזר! (ספרי במדבר פג)

ומנגד - אומות העולם לא זכו ליהנות מענני הכבוד, כי העננים פלטו אותם ולא קיבלו אותם כלל! גם ה"ערב רב", שהם גויים שעלו עם ישראל ממצרים, לא היו ראויים שהעננים יחסו עליהם ממש, אלא הם שכנו בצידי המחנות, ששם שכנו אף הצאן והבקר. (וזהר כי תשא. מעם לועז שמות ב תמ, ושמות ג רדז)

איסוף העם

כבר באותו יום שיצאו ישראל ממצרים, התחילו ענני הכבוד ללוותם. נתאר לעצמנו, הרי עם ישראל בלילה האחרון לשהותם במצרים - היו בביתם, חגגו והקריבו "קרבן פסח". בחצי הלילה היתה מכת בכורות, ופרעה רץ בבהלה אל משה להתחנן אליו שיוציא את ישראל ממצרים. בבוקר הלכו עם ישראל אל בתי המצרים לבקש מהם כסף וזהב ובגדים, ואכן אספו רכוש רב ועצום, עד שלכל אחד מישראל היו אוצרות שהטעינום על תשעים חמורים לפחות! וכל חמור היה טעון כ-18 ק"ג כסף וזהב ואבנים טובות ובגדים! והנה - באותו יום ממש, בשעה קלה, מתאספים עם ישראל כולם, מכל רחבי מצרים הגדולה - אל רעמסס, ומתחילים במסעם לכיוון מקום הנקרא "סוכות". הכיצד?! כיצד אפשר לאסוף עם שלם מתוך ארץ כה גדולה, עם נשים וילדים, ומיליוני בהמות טעונות, ועם "ערב רב" שהצטרף אליהם - תוך זמן כה קצר?!

אכן היה זה נס, שנעשה על ידי הענן, היאך?

אמר רבי חנינא, מתקרב היה הענן אל ישראל, והם טוענים עליו את נשיהם ובניהם וכלותיהם, אף סוסים, פרשים ופרדים. והיה הענן מקיף את כל ארץ מצרים, שהוא מהלך ארבעים יום, כהרף עין! (מדרש זוטא שיר השירים ח)

על כנפי נשרים

יצאו עם ישראל אל המדבר הגדול - אך הקב"ה עטף אותם בשבעה עננים, שהגנו עליהם מפני כל פגעי המדבר: **אחד מלמטה** - היה מוליך אותם, כדי שלא יהיה להם טורח בהליכתם, בדומה לאדם המפליג בספינה על מי מנוחות, שלא מרגיש קושי בכך שהספינה מפליגה יומם ולילה בלי הפסק. **אחד מלמעלה** - להגן עליהם מפני השמש הקופחת, ומפני חיצים שעלולים הגויים לזרוק לעברם. **ארבע מארבע רוחות** - להגן עליהם מפני חיות רעות ושוודדי דרכים. **וענן נוסף היה מהלך לפניהם** - להורות להם את דרכם, ולהרוג את כל הנחשים והעקרבים והשרפים הנמצאים בדרך, ולשרוף את כל הקוצים. כמו כן, אם היה מקום נמוך היה מגביהו, ואם היה מקום גבוה היה משפילו, כך שעם ישראל לא היו צריכים לעלות על ההרים ולרדת אל הבקעות, אלא הלכו על מישור חלק ונורו. [הענן יישר לפניהם את הדרך בכל מקום, מלבד "הר סיני" לכבוד השכינה במתן תורה. "הר ההר" שבו נטמן אהרן הכהן. "הר נבו" שבו נטמן משה רבנו. וכמו כן, במרכז מחנה ישראל נותר תמיד מין הר, שעליו היה מוקם המשכן, כדי שיהיה המשכן גבוה יותר מכל המחנה.] (במדבר רבה יט טז)

עמוד האש

לעת ערב, היה "עמוד הענן" ההולך לפניהם מתחלף ב"עמוד אש" להאיר להם את דרכם, כמו שנאמר (שמות יג כא): "וְהָיָה הַלֵּךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם בְּעָמֹד עָנָן לְנַחֲתָם הַדֶּרֶךְ, וְלַיְלָה בְּעָמֹד אֵשׁ לְהָאִיר לָהֶם, לְלַכֹּת יוֹמָם וְלַיְלָה".

אורו של עמוד האש היה בהיר מאוד כאור היום. והפלא היותר גדול הוא - שאור זה האיר להם אפילו בתוך חדרים סגורים! כיצד?

אמר רבי שמעון בן אלעזר, כל אותם ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, לא הצטרכו לאור הנר, אלא אפילו נכנס אדם אל חדר בתוך חדר - עמוד האש מאיר לפניו, וכמו פנס נכנס עמו עד שעה שחזור! (ספרי במדבר פג)

אור זה היה אור פלאי ועל טבעי!

אמר רבי שמעון בר יוחאי, כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נצרך אחד מהם לאור החמה ביום, ולא לאור הלבנה בלילה, אלא - כשהאדים העמוד, היו יודעים ששקעה החמה. כשהלבין, היו יודעים שזרחה החמה. **מסתכל אדם בחבית סגורה - ויודע מה יש בתוכה! מסתכל אדם בכד - ויודע מה יש בתוכו, מפני ענן שכינה שביניהם!** (ילקוט שמעוני שמות פרק ב)

אמר רבי אנטונינוס, משל למלך שהיה נוטל את הפנס ומאיר לבניו. אמרו לו שריו ועבדיו: ניטול אנו את הפנס במקומך ונאיר בו לבניך. אמר להם: אין אני מחזיק את הפנס מפני שאין מישוהו אחר שיחזיק, אלא ברצוני להראות לכם את גודל חיבתי לבני, כדי שתהיו אתם נוהגים עמהם בכבוד. כך הודיע הקב"ה את חיבתם של ישראל לאומות העולם, על ידי שהוא בעצמו הלך לפניהם והאיר להם את הדרך, כדי שיהיו נוהגים עמהם בכבוד. (מכילתא בשלח מסכת דויהי פתיחתא)

תיפול עליהם אימתה ופחד!

כיצד באמת ידעו הגויים על נפלאות ענני הכבוד?

אומר המדרש: כשהיו מהלכים ישראל במדבר, היה ארון הברית הולך לפניהם. וכמין זיקוקין של אש היו יוצאים מבין שני בדי הארון [המטות שהיו מחזיקים את בהם את הארון], והיו שורפים את הנחשים העצומים שהיו כגודל קורות בית הבר, ואת העקרבים הענקיים שהיו כשישיים טפחים [כ-30 מטר], וכן את הקוצים ואת הברקנים.

מעמוד הענן ועמוד האש, היה עולה עשן גבוה, וכל העולם מתבסס מן הריח שהיה מוציא העשן. כל מלכי מזרח ומערב ראו את העשן למרחקים, והיו אומות העולם מתפעלים ואומרים: "מי זאת עלה מן המדבר, פתימרות עשן, מקטרת מר ולבונה...". והיו רואים היאך הקדוש ברוך הוא בכבודו מנחה אותם בדרכם בעמוד ענן, ובלילה מאיר את דרכם בעמוד אש. ואז פחד ורעדה היו נופלים עליהם מאימתם של ישראל, אמרו: "מי זאת הנשקפה כמו שחר" (שה"ש ו י) - מי היא אומה זו, שכל תשמישיה באורי? תורתה של אור, אלוקיה של אור, גואלה של אור, שמחתה של אור. אלוקיים אלו, ואינם בני אדם! (מדרש תהלים כב, תנחומא ויקהל ז, שיר השירים רבה ג)

שמלתך לא בלטה

ארבעים שנה הלכו עם ישראל במדבר, ומאין היו להם בגדים לתקופה כה ארוכה?

שאלה זו שאל רבי אלעזר את חמיו רבי שמעון בן יוסי, כשיצאו ישראל ממצרים - וכי הצטיידו במלאי של בגדים, עבור ארבעים שנה [הלוא אפילו מזון לא הכינו להם]? אמר לו: לבשו ממה שהלבישו אותם מלאכי השרת כשקיבלו את התורה בסיני, שנאמר: "ואלבישך רקמה" (יחזקאל טו ז). שאל: ולא היו הבגדים מתבלים? אמר לו: הרי כתוב בתורה, "שמלתך לא בלתה מעליך" (דברים ח ד). שאל: וכי לא היו הילדים הקטנים גדלים? ומאין היו להם מלבושים כשגדלו? אמר לו: היו מלבושיהם גדלים עימם, כמו החילזון, שכל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו! שאל: ולא היו צריכים כיבוס? אמר לו: הענן היה משפשפם, מכבסם ומגהצם! שאל: ולא היו נדבקים בהם כינים ופרעושים? אמר לו: הלוא במותם לא שלטה בהם רימה ותולעה - בחייהם לא כל שכן? שאל: ולא היו מסריחים מריח הזיעה, שלא היו מחליפים מלבושיהם? אמר לו: הבאר היתה מעלה להם מיני דשאים ומיני בשמים, והיו הריחות הללו מפעפעים בהם, וריחם הטוב היה נודף מסוף העולם ועד סופו, שנאמר (שיר השירים ד יא-טו): "וריח שלמותיך כריח לבנון... נרד וכרכום קנה וקנמון עם כל ראשי בשמים... מעין גנים באר מים חיים", כיון שראו ישראל היאך הקדוש ברוך הוא מנהיגם ומעדנם במדבר, התחילו מקלסים ומשבחים אותו, אמרו: אתה הוא הרועה הטוב, שלא חסרה טובתך לעולם! (מדרש תהלים כג. דברים רבה ז ובמפרשים)

פלא והפלא! הלוא בדרך הטבע, בגד שעברו עליו ארבעים שנה, אפילו מבלי שילבשו אותו, במשך הזמן הוא מתבלה ולא נשאר כפי שהיה. וכלשון הרמב"ן (דברים ח ד): "אם תכסה את הקורה בשמלה חדשה, בארבעים שנה תבלה, אף על פי שאין בה זיעה". וכאן הולכים עם ישראל במשך ארבעים שנה, ובגדיהם שלמים, נקיים, מגוהצים ואפילו ריחניים. גם נעליהם לא בלו, ורגליהם לא בצקו ונפחו, כדרך הולכי דרכים.

"ובלי ספק שבמקום שהיו שם ענני כבוד, אשר כבוד ה' בתוכם, נדחו כל המזיקים, כי אינם מצויים במחיצת השכינה, על כן אמר שלא קבלו נזק בבגדיהם וברגליהם". (כלי יקר דברים ח ד)

גם כשחטאו ישראל ועשו את העגל, עדיין חסד ה' היה עליהם, ולא ביטל מהם את ענני הכבוד, כמו שנאמר (נחמיה ט יח): "אף כי עשו להם עגל מסכה, ויאמרו זה אלהיך אשר העלך ממצרים, ויעשו נאצות גדלות: ואתה ברחמיך הרבים לא עזבתם במדבר, את עמוד הענן לא סר מעליהם ביוםם להנחותם בהדרך, ואת עמוד האש בלילה להאיר להם, ואת הדרך אשר ילכו בה". (עיין ציצן אליעזר חלק ט"ז סימן כ. חזו"ע צח)

ענני הכבוד - בזכותו של אהרון הכהן היו, ובפטירתו - הסתלקו עננים אלו, ודרכם נעשתה קשה ומייגעת, שמש המדבר הכתה על ראשם, אף אויבים הרימו את ראשם וניסו להילחם בהם. אך מיד לאחר מכן החזיר הקב"ה את ענני הכבוד שוב לעם ישראל בזכותו של משה רבנו עליו השלום. (במדבר כא ובמפרשים. ראש השנה ב סע"ב. תענית ט ע"א)

ירידת המן במדבר

לחם מן השמים

המזון - הינו צורך בסיסי לאדם, אין האדם יכול להתקיים בלעדיו. ולכן, כל מנהיג דואג לספק לאנשיו מזון טוב כראוי. אפילו במחנות עבודה או בבתי סוהר וכדומה - אספקת מזון לחוסים, הינה דבר בסיסי וברור. אך טבעי הדבר, שה' יתברך, הלווקח את עמו לסבוב במדבר ארבעים שנה - יספק להם את מזונם, אין בכך כל פלא והתפעלות.

ואולם - מה רב ההבדל! מה עצום הוא השוני! באיזה מאור פנים מספק ה' יתברך מוזן לעמו, באיזו חיבה ואהבה! "המן" - לחם מן השמים, אוכל שמיימי מיוחד, שנברא כבר מששת ימי בראשית, הוכן וזומן לעם ישראל ההולכים אחר ה' במדבר - דבר יום ביומו, בטוב טעם, בהגשה מאירת פנים, כלול ביופי בהדר ובחן.

רבי יהודה אומר, בנוהג שבעולם - כאשר אדם מקבל אורח, ביום הראשון שוחט לו עגל, ביום השני שוחט לו שה, ביום השלישי - תרנגול, ביום הרביעי מגיש לו קטניות, וכך - ממעט והולך, לא דומה לו יום ראשון ליום אחרון. ואילו אצל הקב"ה אינו כן, אלא "ארבעים שנה לא חסרת דבר" - יום אחרון כיום ראשון! (מדרש תהלים כג)

"כמה היו ישראל חביבים לפני הקב"ה, ששינה להם מעשה בראשית: בנוהג שבעולם - הטל יורד מן השמים, והלחם צומח מן הארץ. ועכשיו - הלחם יורד מן השמים, והטל עולה מן הארץ!" (תנחומא בשלח כ)

יש תורה ויש קמח!

ארבעים שנה ירד המן לישראל, דבר יום ביומו - בזכותו של משה רבנו. למעשה, בחודש הראשון להליכתם במדבר, עדיין לא ירד מן, אלא בני ישראל אכלו מהמצות שהוציאו עימם ממצרים, וה' שלח להם ברכה שהספיקו להם למשך שלושים יום, ואף נתן בהם ה' טעם מיוחד, כטעמו של המן. ואולם המן עצמו התחיל לרדת מיום ראשון ט"ז באייר, במשך 40 שנה, עד שנפטר משה רבנו, ובני ישראל חצו את הירדן והגיעו אל ארץ כנען. (רש"י שמות ט"ז פסוקים א - לה)

הרועה הנאמן, אשר בו בחר ה' להנחיל לעמו ישראל את התורה הקדושה, אשר היא מזון הנפש היהודית, הוא זה שבזכותו ירד להם אף המזון הגשמי, שהרי אמרו חז"ל (אבות פ"ג א משנה יז): "אם אין קמח, אין תורה. אם אין תורה, אין קמח" - ללא קמח ומזון, אי אפשר לעסוק בתורה, אך מנגד - ללא תורה, אין כל תועלת בקמח ובמזון, כי לתוהו יכלה אדם את ימיו, ומה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש?! (ברטנורא) משה רבנו, הוא שהוריד לעם ישראל גם את התורה וגם את הקמח.

מהו המן?

מהו, למעשה - המן?

- "וְהָמָן כּוֹרֵעַ גִּדּוֹ הוּא, וְעֵינָיו כְּעֵין הַבְּדִלָּח... וְהָיָה טַעְמוֹ כְּטַעַם לֶשֶׁד הַשָּׁמֶן". (במדבר יא ז-ח)
 - "וַתַּעַל שִׁכְבַּת הַטָּל, וְהָיָה עַל פְּנֵי הַמִּדְבָּר דֶּק מַחֲסָפָס דֶּק כְּכַפֵּר עַל הָאָרֶץ... וְהוּא כּוֹרֵעַ גִּדּוֹ לָבֵן וְטַעְמוֹ כְּצִפְיָחִית בְּדָבָשׁ". (שמות טז, יד לא)

המן היה כעין זרעים דקים עגולים, בצבע לבן כאבני קריסטל בזהירות. טעמו "כטעם לשד השמן" - אמר רבי אבהו: מה שד זה - תינוק טועם בו כמה טעמים, אף המן, כל זמן שישראל אוכלים אותו, מוצאים בו כמה טעמים. (יומא עה ע"א)

רבי אלעזר המודעי אומר: הרוצה דבר אפוי, היה יכול לטעום במן כל מיני מאפה שבעולם. והרוצה דבר מבושל, היה יכול לטעום כל מיני תבשילים שבעולם! (מכילתא בשלח)

רבי נחמיה אומר: "לא חסרת דבר" - לא חסרת אלא דיבור, אתה מדבר ומבקש, מהו הטעם הרצוי עליך, וכך נהיה. אמרת: "ייעשה המן כבשר עגל" - והוא נעשה כטעם בשר עגל. "ייעשה המן כעוף מפותם" - והוא נעשה כעוף מפותם. "ייעשה המן כתבשיל" - נעשה כתבשיל. "ייעשה המן כעוגה" - נעשה כעוגה. (מדרש תהלים כג)

רבי אבא אמר: אפילו חושב בלבו לומר מה שנפשו מתאווה, הקדוש ברוך הוא עושה רצונו, והיה טועם טעם מה שהיה מתאווה! אלא שטעמו של המן עצמו, בחורים היו טועמים טעם לחם, זקנים - טעם דבש, תינוקות - טעם שמן. כל אחד טועם בו טעם לפי טעמו ורצונו! (שמות רבה כה)

ערך שלחן במדבר

לילה לילה, כאשר היו ישראל ישנים על מיטותיהם, היה המן יורד בלט, כדי שישכימו בבוקר וימצאו את פרנסתם מזומנת.

ובאיזה יופי והדר היה יורד!

צא וראה, כיצד היה המן יורד לישראל? תחילה, יוצאת רוח צפונית ומטאטאת את המדבר. אחר כך יורד מטר ושוטף את הארץ. והטל עולה מן הארץ, והרוח מנשבת בו ועושה אותו כמין שלחנות של זהב, והמן יורד עליהם. לאחר מכן היה המן מתכסה בשכבה נוספת של טל מעליו, כדי שישאר צח ונקי ולא יבואו עליו זבובים ופרעושים או עפר. (מכילתא בשלח ג)

בכל בוקר, כאשר היו בני ישראל קמים משנתם, היו מוצאים את המן כשהוא מוכן ומזומן להם, כמונח בתוך קופסה, צח ונקי! שמש הבוקר היתה זורחת על שכבת הטל העליונה, וכך היה הטל עולה, והמן היה מתגלה בהדרו ובתפארתו - והוא אף חם ונעים לאכילה! (יומא ע"א. רש"י שמות טז יד)

דבר יום ביומו ניתן להם המן, ולא כמות גדולה שתספיק לימים רבים, וכך לא היו צריכים אף לטרוח לאחסן את המן ולשאתו ממקום למקום, אלא בכל מקום שהלכו, מצאו את פרנסתם מזומנת מידו המלאה והרחבה של הקב"ה, ישתבח שמו ויתעלה כבוד הדרו!

יחד עם המן היו יורדים להם לישראל דברים נוספים שנצרכו להם במדבר: תמרוקים ומיני בשמים לנשים, תבלינים שונים, ואפילו אבנים טובות ומרגליות, ומהם הביאו נדבה למשכן. (יומא ע"א)

ובנוסף למן, בכל לילה היו צומחים במדבר אף עשבים, עבור מאכלם של הבהמות! (ילקוט ראובני, מובא במעם לועז שמות א תד)

פרסום הנס

עד ארבע שעות מתחילת הבוקר, היו ישראל יכולים ללקט את המן, אך לאחר מכן התחזק כוחה של חמה, והיתה זורחת על המן וממיסה אותו, כמו שנאמר "והחם השמש ונמס".

וכיון שהיה המן מפשיר ונמס, היה נעשה נחלים נחלים, ובאים איילים וצבאים ויחמורים וכל מיני בהמות ושותים מהם. וכאשר היו אומות העולם צדים מאותן בהמות ואוכלים אותן, היו טועמים בהן טעם משובח ומיוחד של מן, ויודעים מה שבחן של ישראל! (מכילתא בשלח ד)

איסי בן יהודה אומר: "מן שירד להם לישראל, היה מתגבר ועולה, עד שרואים אותו כל מלכי מזרח ומערב, שנאמר (תהלים כג ד): 'תַעֲרֶךְ לִפְנֵי שִׁלְחָן נֶגֶד צִרְרִי'." (ילקוט שמות טז)

ברכת ה' היא תעשיר

כמות המן שירדה בכל יום - היתה גדולה ועצומה, הרבה מעבר למה שנדרש לעם ישראל למאכל. רבי אלעזר המודעי אומר: "מן שירד להם לישראל היה גבוה ששים אמה!" (יומא ע"א)

ללמדנו, שיש להקב"ה שפע עד בלי די, לא חסר לו כדי לפרנס את כולם ביד רחבה ומלאה, והרבה מעבר לכך. [ומה שלעיתים יש לאדם קשיים בפרנסה, הרי זה לטובתו ולמענו, כדי להעמיד אותו בנסיגות שונים, לחזקו ולחשלו באמונה.]

ואולם, למרות הכמות הגדולה שירדה, מצוה הקב"ה ואומר (שמות טז טז): "לִקְטוּ מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֶבְלוֹ, עֹמֵר לְגִלְגֻלַּת מִסְפֵּר נַפְשֵׁיכֶם, אִישׁ לְאִשֶּׁר בְּאֵהָלוֹ תִקְחוּ!" - כל אחד יאסוף אך ורק את הכמות הנצרכת לו ולבני ביתו ליום אחד, ואין להותיר מן מיום אחד ליום המחרת!

אוספים עם ישראל מן המן, חלקם יותר וחלקם פחות. ואולם נס גדול היה, שכאשר הגיעו אל ביתם ומדדו את המן - מצאו כל אחד בדיוק "עומר לגולגולת" - כמות מאכל של יום אחד עבור כל אחד ואחד מבני הבית, לא יותר ולא פחות! - "וְלֹא הָעֲדִיף הַמֶּרְבֶּה, וְהַמְעַט לֹא הֶחְסִיר!"

[ומכאן נלמד שכל אחד מקבל את הפרנסה הקצובה לו משמים, ולא תועיל לו שום השתדלות יתירה כדי להשיג מעבר לכך! עוד נלמד - כי זוהי דרך התורה באכילה, לאכול כפי צורכנו ולא יותר, שלא יפריע ויכבד עליו האוכל, ויבוא לידי גאווה ועצלות ורפיון בעבודת ה']

ואולם ביום השישי, כאשר לקטו מן המן ובאו אל ביתם, מצאו שיש בידם שני עומרים עבור כל אחד, ולא עוד אלא שהיה המן משובח יותר בריחו ובטעמו מאשר בכל יום! היה זה "לחם משנה" שהכין להם ה' יתברך לכבוד שבת קודש.

שיהיו נושאים את ליבם

הצורה שבה היה יורד המן - דבר יום ביומו, בשפע כה רב, וכל אחד צריך לקחת רק כפי צורכו מבלי להותיר למחר - היה בה חינוך יומיומי מאלף לעם ישראל!

תלמידיו של רבי שמעון בן יוחאי שאלוהו: מפני מה לא ירד להם לישראל מן פעם אחת בשנה, כדרך שהתבואה גדלה פעם אחת עבור שנה שלימה? אמר להם: **אמשול לכם משל, למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שיש לו בן יחיד ואהוב.** היה המלך נותן לבנו מזונות בשפע רב - פעם אחת בשנה היה מקציב לו עבור כל השנה כולה. ואולם אז לא היה הבן מקביל פני אביו, אלא רק פעם אחת בשנה, בעת שהיה צריך לקבל את מזונותיו. מה עשה המלך? החל לתת לו את מזונותיו דבר יום ביומו, וכך היה הבן מקביל פני אביו בכל יום!

אף ישראל, עמו האהוב של ה' יתברך, נתן להם ה' מן דבר יום ביומו. וכך, מי שיש לו ארבעה או חמשה בנים, היה דואג ואומר, שמא לא ירד מן למחר, וחלילה ימותו כולם ברעב? **נמצאו כולם מכוונים את לבם לאביהם שבשמים!** וכך היו בני ישראל כל אותה הזמן בעלי יראה ולב טוב ומשועבדים לה' יתברך. (יומא ע"א)

זה שאומר הפסוק (שמות טז ד): **וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, הֲנִי מִמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם, וַיֵּצֵא הָעָם וַלְקֻטּוֹ דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ, לְמַעַן אֲנַסְנוּ הַיֶּלֶךְ בְּתוֹרַתִּי אִם לֹא."**

אין אני נותן להם תבואה רגילה הגדלה בארץ, שהאדם מרגיש שיש לו בעלות ושליטה עליה, וכביכול יכול הוא לפרנס את עצמו, אלא אוריד להם "לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם" - ממקום שאין היד שולטת, כדי שיהיו עיניהם תלויות אלי תמיד. וכמו כן אתן להם אותו "דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ" - ובכך ילמדו ויפנימו ש"בּוֹרָא יוֹם - בּוֹרָא פִּרְנָסְתּוֹ" - מי שבורא את היום ונותן לנו בו חיים, בורא אף את הפרנסה הנצרכת לנו לאותו היום - "בְּרוּךְ אֱדֹנֵי יוֹם יוֹם!" ואצוה עליהם שלא להותיר ממנו למחר - "אִישׁ אֶל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד בֹּקֶר" - שהמותיר הרי הוא מחוסר אמונה, וכבר אמרו חז"ל: "מִי שֵׁשׁ לוֹ לֹאכּוֹל הַיּוֹם, וְאוֹמֵר מָה אוֹכֵל לִמָּחָר, הִרִי הוּא מִקְטָנִי אִמְנָה!" (מפרשים שם)

"למען אנסנו הילך בתורתנו" - כל זה נאמר על מידת הבטחון, כי מי שאינו שלם במידת הבטחון, מכלה כל ימיו לאסוף ולכנס, ומתי יעשה לבית ה', לעסוק בתורה? כנודע מדרכי רוב העולם, ההולכים אחר ההבל ויהבלו, ועסק התורה טפל אצלם". (כלי יקר שם)

באור פְּנֵי מֶלֶךְ - חַיִּים!

מלבד אופן ירידתו ולקטיתו של המן, שהיה בו כדי לחזק את ישראל ולקרבה לאביהם שבשמים, אף המן עצמו - היה מזון רוחני מיוחד, מטהר ומזוכך, שיש בו כדי לזכך ולטהר את ליבם של ישראל לאביהם שבשמים.

דוד המלך מכנה את המן "לֶחֶם אֲבִירִים" (תהלים עח כה).

אמר רבי עקיבא: "לחם אבירים" - לחם שמלאכי השרת אוכלים אותו! אמר רבי ישמעאל: "לחם אבירים" - לחם שנבלע באברים [שאין לו פסולת, והאוכל ממנו אין צריך לצאת לנקביו]. (יומא עה ע"ב)

ולכאורה, וכי מלאכי השרת אוכלים לחם? אלא שאכן המלאכים אינם אוכלים לחם, ואולם ניזונים הם מזיו השכינה, מאורו של ה' יתברך! והמן, שירד להם לעם ישראל - היה אף הוא מאותו אור עליון - "וְעֵינֵינוּ בְּעֵינֵי הַבְּדִלָּה" - מזהיר ומבהיק מאורו של ה' יתברך! וזו הסיבה שהיה נבלע באברים, כי היה טהור, זך ונקי מכל פסולת.

אכילת מזון כה טהור ורוחני - אינה מתאימה לכל אדם. היתה זו דרגה מיוחדת, שאליה הגיעו עם ישראל רק לאחר קריעת ים סוף, שבה זכו לראות את הקב"ה עין בעין. מאותה השעה, התעלתה נפשם להידבק בזיו השכינה, והיו ראויים לאכול מן המן. (עיין באורך כלי יקר ורבנו בחיי שמות טז ד)

דרגות שונות בעם

ואכן, לא כל שכבות העם זכו לחוש את טעמו ומיוחדותו של המן באופן שווה.

ה"ערב רב", מפני גשמיותם וחומריותם, לא הצליחו להשיג את טעמו הזך והמיוחד של המן, הם חשו כי הוא תפל בעבורם, ולכן הכינו אותו כאילו היה מזון שצמח - טחנו אותו ברחיים, לשו וערבבוהו עם תבלינים שונים כדי להכניס בו טעם.

ואילו בני ישראל, כל אחד לפי דרגתו וטהרו לבבו, זכו לחוש את טעמו העדין והזך של המן כפי שהוא, מבלי שיצטרכו לעשות בו דבר.

ולעומת זאת - אומות העולם, אם היו מנסים לטעום מן המן עצמו, היו חשים בו טעם מר, ולא היו מסוגלים לאוכלו! כי אין להם כל השגה בידיעת ה' יתברך. (יומא עה ומעם לעינן) ולא רק בטעמו של המן היה הבדל בין שכבות העם, אלא אף באופן לקטיתו!

כל אחד ואחד השיג אותו לפי גודל בטחונו בבורא עולם. צדיקים, שבטחו בה' ללא כל שאלות וספקות, זכו ומצאו מן בפתח אהליהם ממש, מבלי כל צורך לחפש ולהתייגע. על יהושע בן נון אמרו חז"ל, שהמן היה יורד על אבריו ועל זרועותיו, ומאבריו היה נוטל ואוכל! בינוניים, שהיו להם מעט ספקות ודאגות, מצאוהו לאחר חיפוש קל, בתוך המחנה. ואילו הרשעים שפקפקו ביכולת ה' לספק להם מזון במדבר, "וַיִּדְבְּרוּ בָאֱלֹהִים, אָמְרוּ: הַיּוֹכֵל אֶל לַעֲרֹךְ שִׁלְחַן בְּמִדְבָּר?" (תהלים עה יט) - הם לא הצליחו למצוא מן בקלות, אלא היו צריכים להתייגע רבות ולשוטט ממקום למקום עד שמצאו מן מחוץ למחנה! (יומא עה ע"א. מכילתא בשלח ג. אור החיים שמות טז ד)

המן - מגלה נסתרות

תופעה נוספת, מעניינת ורבת משמעות, היתה על ידי ירידת המן.

דרשו חז"ל: "וְהָיָא כְּזֶרַע גֶּד לָבָן" (שמות טז לא). **גד** - כשם שהנביא היה מגיד להם לישראל מה שבחורים ומה שבסדקים, כך המן היה **מגיד** להם לישראל מה שבחורים ומה שבסדקים. **לבן** - שמלבין עוונותיהם של ישראל.

כיצד? שנים שבאו לפני משה לדין, זה אומר: 'גנבת את עבדיו!' וזה אומר: 'אתה מכרתו לי!' אמר להם משה: 'מחר בבוקר יהיה המשפט'. למחר, בודקים היכן נמצאת מנת המן של העבד, נשהרי כל אחד ליקט מן כפי מספר נפשות ביתו ועבדיו, ואפילו אם ליקט יותר, היה מוצא בדיוק עומר אחד, עבור כל אחד מבני ביתו ועבדיו: אם נמצא המן בבית אדונו הראשון, סימן שהעבד שייך לו והשני גנב אותו. ואם נמצא המן בבית אדונו השני - סימן שאכן העבד נמכר לו כדיון.

וכך, על פי מקום מציאתו של המן, היו מגלים ומבררים ספקות רבים. (עיין עוד יומא עה ע"א)

לא ניתנה התורה אלא לאוכלי המן!

הנה כי כן, המן - הוא המזון המיוחד שהוכן לעם ישראל כבר מששת ימי בראשית, בערב שבת בין השמשות, לאותה תקופה מיוחדת של "התאמנות על ה'", (אבות פ"ה מ"ו)

היה זה מזון שיש בו תלות תמידית בה' יתברך, מחייב מאוד, ומודד כל העת את דרגתו של האדם. ויחד עם זאת, יש בו הארת פנים מיוחדת, תענוג נפלא ושפע עד בלי די לדבקים בה' ובתורתו.

לא לחינם אמרו חז"ל: "לא ניתנה התורה אלא לאוכלי המן!" (תנחומא בשלח כ)

- פנויים מדאגות של פרנסה, מתורגלים באמונה ובטחון בבורא עולם, ניזונים ממזון טהור וזך, המזכך ומטהר את לב האדם - הוגים בתורת ה', וכך נחקקת התורה ומתיישבת היטב בגופם.

לימוד לדורות

המן - על כל משמעותו המאלפת ולקחיו הגדולים - נשמר למשמרת לדורות הבאים. בציוויו של הקב"ה, נשמרה במשכן צנצנת אחת של מן, לאות ולזכרון.

"זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה', מֵלֵא הָעָמָר מִמֶּנּוּ לְמִשְׁמֶרֶת לְדִרְתֵּיכֶם, לְמַעַן יֵרָאוּ אֶת הָלֶחֶם אֲשֶׁר הָאֲכָלְתִּי אֶתְכֶם בְּמִדְבָּר, בְּהוֹצִיאִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם". (שמות טז לב)

צנצנת המן נשמרה לפני ארון ברית ה' במשכן, ולאחר מכן בבית המקדש, במשך כ- 900 שנה, עד לחורבן בית המקדש הראשון.

מקומה המיוחד יחד עם לוחות הברית, מלמד אותנו כי כאשר אדם שומר את התורה והוגה בה, אזי הקב"ה מזמין לו את פרנסתו כמו המן.

ואכן, בימי ירמיהו הנביא, כאשר היה ירמיהו מוכיח את ישראל למה אינם עוסקים בתורה, היו ישראל אומרים לו: "אם נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה - מהיכן נתפרנס?!" הוציא להם ירמיהו את צנצנת המן ואמר להם (ירמיה ב לא): "רְאוּ דְבַר ה'!" "שמעו" לא נאמר, אלא 'ראו', ראו בעיניכם, בזה התפרנסו אבותיכם במדבר! הרבה שלוחים יש לו לקב"ה להכין מזון ליראיו! (רש"י שמות טז לב)

"כי עשה זה להודיעם, כי הוא המחיה האדם בכל אשר יגזור, אם כן שמור מצוותיו - וחי!" (רמב"ן דברים ח ג)

בארה של מרים

עלי באר!

למעלה מ- 3,000,000 בני אדם, הולכים במשך ארבעים שנה - בתוך מדבר צחיח! מאין היו להם מים לשתות?

"בארה של מרים" - היתה נס מופלא נוסף, בתוך שרשרת הניסים הנפלאה, שהקיפה את עם ישראל במדבר. באר מים חיים, המלווה את עם ישראל במדבר בכל מסעותיהם, בזכותה של מרים הנביאה, אשר אמרה שירה על הים.

היאך היתה הבאר עשויה?

נפלאים הדברים! הבאר היתה כמין סלע עגולה, והיתה מתגלגלת ובאה עמהם במסעותיהם. כאשר היו צריכים ישראל לחנות, היתה הבאר עולה ועומדת בפתח המשכן, ליד אהליו של משה רבנו. כאשר עמדה הבאר, היו באים שנים עשר נשיאי שבטי ישראל, מתאספים סביב הבאר, וכל אחד היה לוקח את מטהו וחוקק על הארץ סימן מהבאר עד מקום המחנה של שבטו.

כאשר היו הנשיאים שרים ואומרים: "עלי באר ענו לה" - היתה הבאר עולה על גדותיה, ומימיה נמשכים דרך אותו סימן ובאים לפני חניית כל שבט ושבט, כדי שלא יהיה להם טורח ללכת לשאוב מים ממקום רחוק, [שהרי מחנה ישראל כולו היה בשטח של כ-12 קילומטר על 12 קילומטר]. נהרות מים אלו היו מקיפים כל מחנה ומחנה מכל צדדיו, וכך היה ניכר הגבול שבין שבט ושבט. היתה בהם תועלת נוספת, שעל ידם נעשה המעבר ממחנה למחנה קל ונעים, כאשר למשל, רצתה אשה ללכת לבקר את חברתה מן המחנה האחר, היתה שטה בסירה כדי לעבור ממחנה למחנה ומגיעה ללא טורח. (במדבר רבה א ובמפרשים, רש"י במדבר כא יח, ילקוט שמעוני שמות מ סימן תכו)

על מי מנוחות

מה היה טיבם של מי הבאר הללו?

אמר רבי שמואל: יש מים שנאים לשתות ואין נאים לרחוץ, ויש מים שנאים לרחוץ ואין נאים לשתות. אבל מי הבאר - נאים לשתות ונאים לרחוץ! נוה לעצם ומרפא לנפש! (מדרש תהלים כג)

מי הבאר - לא רק היו מים מתוקים וטובים לשתיה, כי אם מים מבושמים ומיוחדים. היתה הבאר מעלה לישראל כל מיני מאכלים משובחים ומעדנים, וכל מיני דשאים ומיני

בשמים, והיו הריחות הללו מפעפעים בהם, שנאמר: (תהלים כג ב) "בְּנֵאוֹת דָּשָׁא יִרְבִּיצֵנִי, עַל מִי מִנְחֹת יִנְהַלֵּנִי". והיה הריח נודף מסוף העולם ועד סופו! כמו שאומר שלמה המלך (שיר השרים ד יג-טו): "נִרְדַּךְ וּבְרָכְכֶם קָנָה וְקִנְמוֹן, עִם כָּל עֵצֵי לְבוֹנָה, מֵר וְאֶהְלוֹת עִם כָּל רֵאשֵׁי בְשָׂמִים - מַעֲנֵן גִּנִּים, בְּאֵר מֵיִם חַיִּים..."! (מדרש תהלים כג)

לבד מכך, סגולות רבות היו בבארה של מרים, מים אלו חוננו אותם בשכל זך וזכרון נפלא. גם כל מי שהיה לו איזה מיחוש או כאב, היה שותה ממים אלו ומיד מתרפא, כך שלא הוצרכו עם ישראל לטיפולים רפואיים משך היותם במדבר ארבעים שנה - לא טיפת חלב, ולא קופת חולים... אלא מבארה של מים היו שותים ומתרפאים.

אורו של עמוד הענן היה משתקף בתוך הנהרות, וכך היו הנהרות נראים מצוירים כעין השחר והלבנה והחמה, ואומות העולם רואים אותם למרחק רב, ומשבחים לה' יתברך: "מִי זֹאת הַנִּשְׁקָפָה כְּמוֹ שָׁחַר, יָפָה כְּלַבָּנָה בְּרָה פְּחֻמָּה..."! (שיר השירים ו י. ליקוט שמות מ תכח)

שירת הבאר

כאשר התקרבו בני ישראל אל ארץ ישראל, התרחש נס גדול, שהתפרסם על ידי הבאר.

בדרכם, היה עליהם לעבור בנחל ארנון. משני צידי הנחל היו נצבים הרים גדולים, ובהם בליטות ושקעים. הלכו חיילי האמורי והתחבאו בנקיקי הסלעים ובמערות, כשהם מכינים לעצמם מלאי של נשק ואבנים וסלעים גדולים. הם חיכו שישראל יעברו למטה, בנחל, ואז יורקו עליהם את החיצים והאבנים ויהרגו אותם! אבל אז נעשה נס: ההרים הזדעזעו והתקרבו זה לזה, בליטותיו של ההר האחד נכנסו בתוך השקעים של ההר השני, ומחצו והרגו את כל החיילים האמוריים! לאחר מכן, נפרדו ההרים וחזרו למקומם. כשעברו ישראל למטה, לא ידעו הם איזה נס נעשה להם. אמר הקב"ה: מי יודיע לבני על הנס אשר עשיתי עמהם? התגלגלה בארה של מרים לתוך נחל ארנון, והעלתה משם את דם ההרגים וזרועות ואיברים, והוליכה אותם סביב מחנה ישראל. ראו זאת ישראל, ומיד פתחו והודו לה' בשירה - שירת הבאר! (רש"י במדבר כא טו-טז)

"אֲזַי יִשִּׁיר יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת: עָלֵי בָּאֵר עָנּוּ לָהּ. בְּאֵר חֲפְרוּהָ שָׁרִים, כְּרוּהָ נְדִיבֵי הָעָם, בְּמִחְזָק בְּמִשְׁעָנָתָם". [שחקקו הנשיאים במטותיהם את הסימן לבאר.] (במדבר כא יז)

לאחר פטירתה של מרים, נעלמה הבאר, כמו שנאמר (במדבר כ א-ב): "וַתָּמָת שָׁם מֵרִים וַתִּקָּבֶר שָׁם: וְלֹא הָיָה מֵיִם לָעֵדָה...". אך חזרה שוב לישראל בזכותם של משה ואהרן. (תענית ט ע"א)

עכשיו באר זו טמונה בים הכנרת, וכל הרוצה לראותה, עומד במקום הנקרא ישימון, ומסתכל בים, ורואה באמצע הים סלע עגול, זוהי בארה של מרים. (רש"י במדבר כא כ)

הדגלים במדבר

סדר מיוחד

עם ישראל במדבר לא הלכו בערבובייה או באיזו שיירה, כמנהג הולכי דרכים. אלא הם הלכו בסדר מיוחד, מחנות מחנות: במרכז שכן המשכן - "מחנה שכינה", מסביב לכל המשכן שכנו הלויים - "מחנה לוי", ומסביבם שכן "מחנה ישראל" - מסודרים ומחולקים לפי שבטים, כל שבט במקום מיוחד, שלושה שבטים בכל צד. כל שבט נשא עימו דגל, בעל צבע מיוחד, שעליו מצויר סמל מיוחד המאפיין אותו.

שבת ראובן - אבנו בחושן היא 'אודם', ולכן דגלו בצבע אדום, ומצוייר עליו דודאים. **שמעון** - אבנו בחושן היא 'פטרדה', לכן דגלו בצבע ירוק, ומצוייר עליו שכם. **לוי** - אבנו ברקת, צבע דגלו: שליש לבן, שליש שחור ושלש אדום, ומצוייר עליו אורים ותומים. **יהודה** - אבנו נפך, צבע דגלו כמין שמים, ומצוייר עליו אריה ("גור אריה יהודה"). **יששכר** - אבנו ספיר, צבע דגלו כחול כהה, ומצוייר עליו שמש וירח ("ימבני יששכר יודעי בינה לעתים"). **זבולון** - אבנו יהלום, צבע דגלו לבן, ומצוייר עליו ספינה ("זבולון לחוף ימים ישכון"). **דן** - אבנו לשם, צבע דגלו דומה לספיר, ומצוייר עליו נחש ("יהי דן נחש"). **גד** - אבנו שבו, צבע דגלו אפור, ומצוייר עליו מחנה ("גד גדוד יגודנו"). **נפתלי** - אבנו אחלמה, צבע דגלו דומה ליין אדום צלול, ומצוייר עליו אילה ("נפתלי אילה שלוחה"). **אשר** - אבנו תרשיש, צבע דגלו דומה לאבן יקרה שמתקשטות בו הנשים, ומצוייר עליו עץ זית ("מאשר שמנה לחמו"). **יוסף** - אבנו שוהם, צבע דגלו שחור עד מאוד. ולשני דגלי בניו הנשיאים אפרים ומנשה, מצוירת העיר מצרים, כיון שנולדו במצרים. ועל הדגל של אפרים מצוייר גם שור, על שם "בכור שורו הדר לו", שזה רמז על יהושע שהיה משבט אפרים. ועל הדגל של מנשה מצוייר גם ראם, על שם "וקרני ראם קרניו", שזה רמז על גדעון בן יואש שהיה משבט מנשה. **בנימין** - אבנו ישפה, צבע דגלו דומה לכל י"ב הצבעים, ומצוייר עליו זאב ("בנימין זאב יטרף").

כאשר היו צריכים בני ישראל להתחיל לנסוע, או כאשר היו צריכים לעצור ולחנות - גם אז נעשה הכל בסדר נפלא ומיוחד.

כשהיו צריכים לנסוע - היה הענן נעמד מעל מחנה יהודה, ומורה להם את כיוון הליכתם. שני כהנים היו תוקעים 4 תקיעות בחצוצרות של כסף. ובכל תקיעה ותקיעה היו מתקדמים שלב נוסף של הכנה לקראת המסע [פירוק המשכן, קיפול ונשיאת הכלים ועוד]. לאחר שכולם היו מוכנים למסע, לא היו זזים ממקומם עד שהיה משה אומר: "קומה ה' וַיִּפְצוּ אֵיבֶיךָ וַיִּנְסוּ מִשִּׁנְאֶיךָ מִפְּנֵיךָ!" או אז היה הענן מתחיל ללכת, ואחריו עם ישראל.

בחתייתם - היה עמוד הענן נעשה כסוכה מעל מחנה יהודה, וכך ידעו שה' חפץ שכאן יחנו. בסדר נפלא היו מתארגנים לחנייה, ואז היה אומר משה: "שובה ה' רַבּוֹת אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל!", והענן היה נפרש על עם ישראל.

כך היו הולכים עם ישראל בטקסי המלכים, בסדר נפלא ומיוחד, "אִישׁ עַל מִקְנֵהוּ וְאִישׁ עַל דָּגְלוֹ".

"וַיְהִי בִּנְסֻעַ הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה: "קוּמָה ה' וַיִּפְצוּ אֵיבֶיךָ וַיִּנְסוּ מִשִּׁנְאֶיךָ מִפְּנֵיךָ". וַכִּנְחָה יֹאמֶר: "שׁוּבָה ה' רַבּוֹת אֶלְפֵי יִשְׂרָאֵל". (במדבר י לו')

צבא ה'!

לאמתו של דבר - צורת הליכה מיוחדת זו, לא היתה רק ענין של סדר וטקסיות, אלא היתה בה משמעות עמוקה!

עם ישראל - אינם איזה קובץ של ציבור המוני, הנמדד בכמותו. אצל עם ישראל - כל אחד ואחד חביב לפני הקב"ה בפני עצמו, לכל אחד יש ייחודיות וחלק מיוחד השמור רק לו - בהמלכתו של הקדוש ברוך הוא! לכל שבט - דגל, מקום מיוחד, חלק ייחודי. עם ישראל הוא צבא ה'! וכבר התברכו עם ישראל להיות ככוכבי השמים, שעליהם נאמר: "מוֹנֶה מִסְפָּר לְכּוֹכְבִּים, לְכֻלָּם שְׁמוֹת יִקְרָא!" (תהלים קמו ד) - לכל אחד שמו, מקומו, מהותו וחלקו המיוחד!

אומר המדרש (במדבר רבה ב): בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני, ירדו עמו כ"ב רבבות [220,000] מלאכים, והיו כולם מסודרים דגלים דגלים. ראו ישראל את המלאכים בהדר

תפארתם, כצבא ה', כשלכל אחד חלקו המיוחד בהמלכת ה' יתברך, והתחילו מתאווים אף הם לדגלים. אמרו: "הלואי כך אנו נעשים דגלים כמותם!" אמר להם הקדוש ברוך הוא: "מה נתאווים להיעשות דגלים? חייכם שאני ממלא משאלותיכם!" מיד אמר הקב"ה למשה: לך עשה אותם דגלים כמו שנתאו.

בִּאתָת לְבֵית אֲבֹתָם

התחיל משה לחשוש, אמר: עכשיו עתידה להיות מחלוקת בין השבטים, מי ישכון בכל צד [כי יש בקביעת הצדדים משמעות עמוקה ונשגבה לגבי קביעת תפקידו ומעמדו של כל שבט]. אם אני אומר לשבטו של יהודה שישכון במזרח, והוא אומר לי שרצונו בדרום, וכן ראובן וכן אפרים, וכן כל שבט ושבט - מה אני עושה?!

אמר לו הקב"ה: משה, אל תדאג, הם אינם צריכים שאתה תגלה להם את הסדר, אלא מעצמם הם מכירים כל אחד את מקומו המיוחד. וכיצד? מסורת יש בידם מיעקב אביהם, היאך לשכון בדגלים. אני איני מחדש להם זאת, כבר יש להם טקסים מיעקב אביהם - כמו שנשאו והקיפו את מטתו אחר פטירתו, כך יקיפו את המשכן.

כאשר בא יעקב אבינו להיפטר מן העולם, קרא לבניו, ובירכם, וציווה אותם על דרכי ה' יתברך, וקיבלו עליהם עול מלכות שמים. ומשסיים אמר להם: כשתטלו את מיטתי - ביראה ובכבוד לוו אותי, ולא יגע שום אדם במיטתי מלבדכם, לא אחד מן המצריים, ואפילו לא אחד מבניכם! ואז גילה להם יעקב את הסדר שבו ישאו אותו, ולסדר זה היתה משמעות עמוקה ביותר! אמר להם: יהודה, ישכר וזבולון - יטענו את מיטתי מן המזרח. ראובן, שמעון וגד - יטענו את מיטתי מן הדרום. אפרים, מנשה ובנימין - יטענו מן המערב. דן, אשר ונפתלי - יטענו מן הצפון. יוסף אל יטען מפני שהוא מלך, ואתם צריכים לחלוק לו כבוד, ולוי אף הוא לא יטען, מפני שהוא עתיד לטעון את ארון הקודש, ומי שהוא טוען ארונו של חי העולמים אינו טוען ארונו של מת! אם תעשו כן ותטענו את מיטתי כסדר הזה, עתיד הקב"ה לעשות אתכם כסדר הזה בדגלים! ואכן כאשר נפטר טענו אותו כשם שציוו. ובשכר זאת, זכו במדבר להיעשות דגלים כסדר הזה, כמו שנאמר (במדבר ב ב): "אִישׁ עַל דָּגְלוֹ בִּאתָת לְבֵית אֲבֹתָם יִחַנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" - כפי שקיבלו מיעקב אבינו.

למעשה - כבר לאברהם אבינו הראה הקב"ה את הסדר שבו ילכו עם ישראל! כשאמר הקב"ה לאברהם "הבט נא השמימה", הראה לו הקב"ה עגלה באמצע, ושתיים עשרה מזלות סובבים לה. אמר לו: זה סימן לבניך, שעתידיים להיות ארבעה דגלים, שלושה שבטים מכל צד, והארון באמצע. (מדרש הגדול במדבר ב א)

על משמעותו העמוקה של סדר זה, דרשו חז"ל את הפסוק (משלי ג ט): "ה' בְּחֶכְמָה יָסַד אָרֶץ". ארבע רוחות ברא הקדוש ברוך הוא בעולם: מזרח, מערב, דרום וצפון. בכל רוח הטביע הקב"ה כוחות מיוחדים, וכנגדם סידר את הדגלים. לדוגמא: מזרח - משם האור יוצא לעולם, יש בו כח להזריח ולהשפיע על העולם כולו. בצד זה העמיד ה' את שבט יהודה שהוא בעל מלוכה, ואת שבט יששכר שהוא בעל תורה, ואת שבט זבולון שהוא בעל עשירות. הם משפיעים ומזריחים בכוחותיהם על העולם כולו. וכשם שהשמש נראית תחילה במזרח, כך היו הם ראשונים בכל המסעות והחניות. וכך סודר כל שבט ושבט במקומו המיוחד לו על פי כוחותיו, תכונותיו, והחלק המיוחד לו בהמלכת הקב"ה בעולם.

חיבה גדולה!

אומר המדרש (במדבר ב'): **חיבה גדולה חיבבם הקב"ה שעשאו דגלים**. ומנין שהוא אהבה לישראל? שכן שלמה המלך אומר: **"הִבֵּי־אֵנִי אֶל בֵּית הַיְיִן, וְדַגְלֹו עָלַי - אֶהְבֶּה!"** משל למה הדבר דומה? לעשיר שהיה לו אוצר מלא יין, נכנס לבדוקו, והנה - כל החביות החמיצו! בפחי נפש בא לצאת מן המקום, ולפתע מצא חבית אחת של יין טוב. אמר: חבית זו שווה בעיני כמו כל האוצר! כך, ברא הקב"ה שבעים אומות, אך מכולם לא מצא עם שדבק בו אלא עם ישראל. וזהו שנאמר **"הִבֵּי־אֵנִי אֶל בֵּית הַיְיִן"**, יין אלו הם שבעים אומות [יין בגימטריה = 70], ומבין כולם - **"ודגלו עלי אהבה"** - בחר בעמו ישראל באהבה!

קדושים וגדולים היו ישראל בדגליהם, וכל האומות מסתכלים בהם ומתפעלים. ומרוב התפעלותם היו האומות אומרים לישראל: **"שׁוּבִי שׁוּבִי הַשּׁוֹלְמִית!"** [שולמית אלו עם ישראל השלמים באמונתם לבורא עולם] - בואו אלינו, הידבקו עמנו, ואנו ניתן לכם גדולה וכבוד, נעשה אתכם מושלים, הגמונים, דוכסים! **"שׁוּבִי וְנַחֲזֶה בְךָ!"** ועם ישראל עונים להם: **"מָה תַּחֲזֹו בַשּׁוֹלְמִית, כַּמְּחֹולַת הַמַּחֲנִיִּים"** - איזו גדולה אתם יכולים לתת לנו, האם תוכלו לתת לנו גדולה וכבוד **"כַּמְּחֹולַת הַמַּחֲנִיִּים"**, האם יכולים אתם לעשות לנו כמו הגדולה שעשה לנו האלוקים במדבר, שהולך אותנו מחנות מחנות?

אף בלעם הרשע הביט בהם ויצאה עינו כנגדם! כמו שנאמר (במדבר כד ב'): **"וַיֵּשֶׁא בִלְעָם אֶת עֵינָיו, וַיֵּרָא אֶת יִשְׂרָאֵל שֹׁכֵן לְשִׁבְטָיו... וַיֵּשֶׁא מִשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר... מַה טָּבוֹ אֶהְיֶה יַעֲקֹב, מִשְׁכַּנְתֶּיךָ יִשְׂרָאֵל!"** התחיל אומר: מי יכול לגעת באלו, שמכירים את אבותיהם ואת משפחותיהם? מכאן למדנו שהיו הדגלים גדולה וגדר לישראל!

לא ידעתי נפשי!

אמר רבי חייא: משל לבת מלכים, שנשבתה והוגלתה מארמון המלך. גדלה במרחקים, ולא ידעה כלל שהיא בת מלך. חיה חיי שפל ומחסור, והיתה מלקטת שיבולים למאכלה יחד עם חברותיה. לימים, עבר המלך והכיר אותה שהיא בתו! מיד שלח את אוהבו, נטל והושיב אותה עמו במרכבת המלך. היו חברותיה תמהות עליה ואומרות: **"אתמול היית מלקטת שבולים, והיום יושבת בקרונות מלכות עם המלך?"** אמרה להם: **"יותר ממה שאתן תמהות עלי - אני תמהה על עצמי!"**

כך, היו ישראל במצרים, משועבדים בטיט ובלבנים, שקועים בתועבותיהם וגלוליהם, והיו מאוסים ובזויים בעיני המצרים. כאשר נעשו בני חורין ונגאלו, נעשו כבני מלכים, חוסים תחת כנפי השכינה, מוקפים בגילויי אהבה, והיו כמושלים על כל באי עולם. היו אומות העולם תמהים ואומרים: **"אתמול הייתם עובדים בטיט ובלבנים, והיום נעשיתם בני חורין וסגנים על כל העולם?"** והיו ישראל אומרים להם: **"כשם שאתם תמהים עלינו, כך אנו תמהים על עצמנו!"** וקראו על עצמם את הפסוק: **"לֹא יָדַעְתִּי נַפְשִׁי שְׁמִתָּנִי מִרְקָבוֹת עַמִּי נָדִיב"**. (שיר השירים רבה ו)

על שולחן המלך

יצאו עם ישראל משפלות מצרים, והפכו להיות "סמוכים על שולחן המלך" - על שולחנו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. האם חסר משהו בבית המלך? **"לא חסרת דבר!"** - אלא שהדבר בפוך, מה אתה רוצה? - לחם? - **"הנני ממטיר לכם לחם מן השמים!"** (שמות טז ד) מים אתה רוצה? **"וַיַּךְ אֶת הַסֵּלַע... וַיֵּצְאוּ מִיָּם רִבִּים!"** (במדבר כ יא) בשר, עופות אתה מבקש? **"ותעל השליו!"** (שמות טז יג) **מלך במדינה - אין המדינה חסרה כלום!** כך - **"ה' אלהיך עמך - לא חסרת דבר!"** (מדרש תהלים כג)

ואולם, אכילה על שולחן המלך היא אף מחייבת מאוד! אין זה פשוט לגור בארמון המלך, להיות קרובים אל המלך. יש להתרגל לנימוסי מלכות, להיות מעודנים, להיות נאמנים להוראותיו ומצוותיו של המלך. והיה זה ניסיון לא פשוט! ניסיון - אשר חישל וחיזק את עם ישראל, לימד ותרגל אותם להיות אמונים [מורגלים] ומלומדים על ה' יתברך, לדורות עולם!

וכך אומרת התורה (דברים פרק ח):

"כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אֶנְכִי מִצְוֶה הַיּוֹם - תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת, לְמַעַן תִּחְיוּ וּרְבִיתֶם וּבִאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָשָׁבַע ה' לְאַבְרָהָם. וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר לְמַעַן עֲנִתְךָ לְנִסְתָּךְ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בְּלִבְךָ הִתְשַׁמֵּר מִצְוֹתָיו אִם לֹא... הִשְׁמַר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ... וְרָם לְבָבְךָ וְשִׁכַּחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֶבְדִּים. הַמּוֹלִיכְךָ בְּמִדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נָחֵשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וְצִמְאוֹן אֲשֶׁר אֵין מַיִם, הַמּוֹצִיא לְךָ מַיִם מִצּוֹר הַחֲלָמִישׁ, הַמֵּאֲכִילְךָ מִן בְּמִדְבָּר אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּן אֲבֹתֶיךָ, לְמַעַן עֲנִתְךָ וּלְמַעַן נִסְתָּךְ לְהִיטִיב בְּאַחֲרִיתֶךָ..."

"למען ענותך ולמען נסותך להיטיבך באחריתך" - כל ענוי המדבר, הטורח הגדול שהיה לישראל בו, לא היה אלא להביאם לניסיון, כדי להרגיל טבעם במדת הבטחון, ולהכניס בלבם אמונת ה' יתברך, עד שיחזור להם רגילות העבודה לטבע, וזהו לשון התורה - "למען תלמד ליראה את ה' אלהיך", כלומר שתהיה מלומד, ותרגיל טבעך בעבודת ה' יתברך, עד שלא תצטרך לטרוח עליו, ויהיה מעשה היראה דבר טבעי אצלך לעשותו, כשאר הדברים הטבעיים אשר אתה עושה בטבע. (רמב"ן דברים ח טז)

"וזכרת את כל הדרך..." - כי תוכל לדעת, שיש בעשיית המצוות טובה שלימה, ולא יהיה צדיק נעזב ומבקש לחם, כי ה' מפרנס אותך במדבר במעשה נס גדול, בעבור לכתך אחר מצוותיו! ...וה' היה יכול להוליכם בדרך הערים אשר סביבותיהם, אבל הביאם בניסיון הזה, כי ממנו יודע שישמרו מצוותיו לעולם!" (רמב"ן דברים ח ב)

חג הסוכות בירושלים

- בזמן שבית המקדש היה קיים -

שמחה יתירה

ירושלים הבנויה - אלו מאגרים עצומים של שמחה את אוצרת בתוכך! שמחת אמת, שמחה החודרת אל פנימיות הנפש. שמחה של השראת השכינה ועבודת ה'.

"שיר המעלות לדוד, שִׁמְחָתִי בְּאֹמְרִים לִי, בֵּית ה' נִלְךְ! עֲמֻדֹתָי הָיוּ רִגְלֵינוּ, בְּשַׁעְרֵיךָ יְרוּשָׁלַיִם! יְרוּשָׁלַיִם הַבְּנוּיָה, כְּעִיר שִׁחְבָּרָה לָהּ יַחְדּוֹ, שֶׁשֶׁם עָלָיו שְׂבָטִים שְׂבָטֵי יְהוָה, עֲדוֹת לְיִשְׂרָאֵל, לְהוֹדוֹת לְשֵׁם ה'!" (תהלים קכב)

ואולם - מבין כל החגים והזמנים - נחוג חג הסוכות בירושלים בשמחה יתירה! מצוות החג ואירועיו רבים הם: ישיבה בסוכה, ארבעת המינים, עלייה לרגל לבית המקדש, ושם

במקדש - שמחת בית השואבה, ניסוך המים, הקפת המזבח בערבה, קרבנות החג הרבים, ולעיתים מזומנות - מידי שבע שנים - אף מצות הקהל הנעשית ברוב עם. כל אלו שיוו לה לעיר ירושלים מראה מיוחד במינו, מילאו את סדר יומם של הנמצאים בה בעשייה ברוכה של מצוה, וגדשו את הלבבות בשמחה מיוחדת.

העליה לרגל

מיוחדת ומלאת עוצמה היא - מצות העליה לרגל. שלוש פעמים בשנה, היו ישראל נוהרים בהמוניהם מכל קצוות הארץ, אל בית המקדש בירושלים, גודשים וממלאים את רחובותיה של עיר הקודש, ובאים להיראות לפני ה'. ככתוב בתורה (דברים טז טז): "שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָּל זָכוֹר אֶת פָּנֵי ה' אֱלֹהָיִךָ בִּמְקוֹם אֲשֶׁר יִבָּחֶר - בְּחַג הַמִּצּוֹת וּבְחַג הַשְּׁבֻעוֹת וּבְחַג הַסֻּכּוֹת...".

אודות הציבור העצום שהגיע לירושלים ברגלים מספרת הגמרא (פסחים סד ע"ב): פעם אחת ביקש אגריפס המלך לערוך "מפקד אוכלוסין" - לאמוד את מספר היהודים בארץ. מה עשה? ביקש מהכהן הגדול שיספור את מספר הבהמות המובאות ל"קרנן פסח" בבית המקדש. ואכן, בעת הקרבת הקרבנות, נטל הכהן הגדול אבן אחת כנגד כל קרנן, ונמצאו בידי 1,200,000 אבנים! וכל קרנן פסח - משתתפים בו לפחות עשרה אנשים ויותר, ואם כן יוצא שהגיעו לירושלים [דהיינו העיר העתיקה, בתוך החומות] יותר מ- 12,000,000 [12 מיליון] יהודים!

כך היתה העיר ירושלים - "קרית מלך רב" - גדושה בהמוני המוני יהודים, ועם כל זאת - "לא אָמַר אֶדָם לַחֲבֵרוֹ, צֵר לִי הַמְּקוֹם שֶׁאֵלֵּין בִּירוּשָׁלַיִם!" (מסכת אבות פ"ה מ"ה)

קומו ונעלה ציון!

הכנות רבות היו נעשות בירושלים, לקראת קליטתם של עולי הרגל הרבים. כל הדרכים המובילות לירושלים תוקנו וסודרו, הוכנו ונחפרו בורות מים רבים, כדי שתהיה כמות מספקת של מי שתיה עבור כל השיירות ובהמותיהם. ליד המקדש הוכנו מקוואות טהרה רבים עבור טהרת העולים. כמו כן, היו שלוחי בית דין יוצאים אל הדרכים, כדי לסמן בסיד לבן קברים שבצידי הדרכים, כדי שלא יעברו על פני הקברים כהנים או אנשים הנושאים עמהם יין ושמן להקרבה במקדש.

וכיצד היו עולי הרגל מתאספים ובאים לירושלים?

בכל אזור בארץ ישראל היתה "עיר מעמד", בה היו מתכנסות שיירות מן האזורים הסמוכים לעת ערב, כדי לקיים "ברוב עם - הדרת מלך!". יהודים רבים נאספו לשם, כשבידיהם בהמות עבור קרבנות החג: עולות ראיה, שלמי חגיגה. היו רבים שנשאו עימם אף את ה"ביכורים", [שזמן הבאתם לכתחילה עד חג הסוכות].

לאחר שכולם לנו לינת לילה 'ברחובה של עיר' במקום אסיפתם, נשמעה קריאת הממונה עם שחר: "קומו ונעלה ציון, אֶל בֵּית ה' אֱלֹהֵינוּ!". וכולם היו עונים לעומתו: "שְׁמַחְתִּי בְּאֹמְרִים לִי, בֵּית ה' נִלְךְ!". המשיכה השיירה את דרכה מעיר לעיר, כשהציבור הולך וגדל, עד הגיעם לירושלים. יודעי נגן, היו מנעימים להמונים את הדרך בשירתם ובנגינתם, והשירה הולכת ומתגברת ככל שהם הולכים וקרבים לירושלים. עם כניסתם אל עיר הקודש, היו העולים שרים ואומרים: "עֲמֻדוֹת הָיוּ רִגְלֵינוּ - בְּשַׁעְרֵי יְרוּשָׁלַיִם!".

(ביכורים פרק ג משנה ב ובמפרשים)

בהגיעם, היו יוצאים לקראתם חשובי ירושלים לקבל את פניהם, וכל בעלי מלאכה היו מפסיקים ממלאכתם, ועומדים לפניהם ושואלים בשלומם: "אחינו, אנשי עיר פלונית, בואכם לשלום!"

רחובות ירושלים

רחובות ירושלים שינו את פניהם ולבשו חג לקראת חג הסוכות.

סוכות רבות, עבור תושבי ירושלים ועולי הרגל הרבים, נבנו בכל מקום אפשרי - בחצרות הבתים, על הגגות ובצידי הדרכים. וכדי שיתאפשר מעבר נח במשך היום, היו תושבי ירושלים עושים אף "סוכות מתקפלות" מיוחדות במינן, עבור לינת הלילה. בהגיע הלילה, היו לוקחים מיטה, מוציאים ומשלשלים אותה מעבר לחלון, ומעמידים אותה צמוד לחלון מבחוץ [נעין "מרפסת" מאולתרת], עושים מעליה סכך, וישנים בה. (ירושלמי סוכה ב ב)

מידת הכנסת אורחים מרובה היתה בירושלים. תושביה נרתמו לעזרת עולי הרגל, והיו מכניסים אותם לבתיהם במאור פנים. כדי לשמור על הסדר הטוב, הנהיגו מנהג מיוחד: "זה מנהג גדול היה בירושלים, פורסים מטפחת על גבי הפתח, כל זמן שהמטפחת פרוסה - אורחים נכנסים, נסתלקה המטפחת - אין רשות לאורחים להיכנס". (תוספתא ברכות ד ח)

את הרחובות גדשו המונים הנושאים בידיהם ארבעת המינים מוריקים ורעננים - רבי אלעזר בר צדוק אומר: "כך היה מנהגם של אנשי ירושלים, אדם יוצא מביתו - ולולבו בידו, הולך לבית הכנסת - לולבו בידו, קורא קריאת שמע ומתפלל - ולולבו בידו... להודיעך כמה היו זריזים במצוות". (סוכה מא ע"ב)

סוחרים ורוכלים רבים הציעו את מרכולתם לציבור. ביניהם בלטו במיוחד 'קדרים' רבים שמכרו קדרות וכלים לציבור עולי הרגל. וכן מוכרי הבהמות, אשר רבים מעולי הרגלים קנו מהם בהמות, עבור קרבנות החג.

הסדר הליכה מיוחד היה נהוג ברחובות ירושלים. ציבור האנשים בירושלים היו בחלקם טהורים, שכבר נטהרו כדי שיוכלו להכנס לבית המקדש, והיו כאלה שעדיין לא הספיקו להיטהר. וכדי שלא יטמאו הטהורים, נקבע כי הטהורים ילכו באמצע הרחוב, ואילו הטמאים - בצדדים. לתזכורת, ניצבו ברחובות העיר "מודיעים" רבים שהזכירו לכל הטמאים לסור הצידה. (שקלים פ"ח מ"א. רמב"ם שאר אבות הטומאה פי"ג ה"ח)

נעלה לבית המקדש!

עולי הרגל נוהרים בהמוניהם - אל בית המקדש, "לראות פני אלוקים". הגשרים, הכניסות והרחבות הרבים - אפשרו כניסה מהירה והמונית מכל עבר אל חצרות המקדש.

כמובן, שהכניסה להר הבית מותרת אך ורק בטהרה. ולכן, מקוואות רבים הוכנו סמוך להר הבית לטהרת העולים. ובלשכות מיוחדות, היו הכהנים מזים מי אפר פרה אדומה על אלו שנטמאו למת במשך השנה.

לפני הכניסה להר הבית, חולצים העולים את נעליהם ומפקידים אותם בלשכות המיועדות לכך, מפני "מורא וכבוד המקדש". כמאמר הפסוק (שמות ג ה): "שֶׁל נַעֲלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ, כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲתָה עֹמֵד עָלָיו אֲדָמָת קֹדֶשׁ הוּא".

בשירה ובזמרה היו נכנסים העולים עם הקרבנות והביכורים שהביאו עמם, ומגשים אותם אל הכהנים. על הדוכן היו עומדים מאות לויים, סדורים בשורות על שלוש מעלות [מדרגות], ומנגנים בחצוצרות ובנבלים [קנן בלשוננו], בכינורות ובצלצלים, בעת הקרבת הקרבנות.

בנוסף לקרבנות העולים, הקריבו בבית המקדש במשך החג - שבעים פרים, כנגד שבעים אומות העולם. ביום הראשון היו מביאים 13 פרים, ביום השני 12, בשלישי - 11 וכך הולכים ופוחתים, עד שביום השביעי מקריבים 7 פרים. רמז להתמעטות כוחן של אומות העולם המצרות לעם ישראל. (סוכה נה ע"ב)

בכל יום מימי החג, היו ישראל מתכנסים כאיש אחד בעזרה שבמקדש, עם לולבים בידיהם, ומקיפים את המזבח סביב, ומשוררים ומנגנים באמירת ההלל לפני ה'.

העליה לבית המקדש היתה ממלאת את הלב בהתרוממות הנפש. מרהיב היה לראות את ההוד וההדר, את הכהנים בעבודתם, את הלויים על דוכנם, את השראת השכינה בקרב עם ישראל, את אהבת ה' לעמו! חוויה זו יש בה כדי למלא את מצברי הלב ביראת שמים ואהבת ה'! אכן זו אחת המטרות של העליה לרגל - "בבוא כל ישראל לראות, כשם שהם באים להיראות לפני ה', כך הם באים לראות את הדר קודשו ובית שכינתו". (רמב"ם הלכות חגיגה פ"ב ה"א)

אמר רב קטינא: בשעה שהיו ישראל עולים לרגל, היו גוללים להם את הפרוכת ומראים להם את הכרובים, שפניהם זה לזה, ואומרים להם: "ראו חיבתכם לפני המקום!" כמו כן, היו מגביהים לפניהם את השולחן, ומראים לעולי רגלים את "לחם הפנים" המונח עליו. לחם זה היה נותר חם וטרי תמיד - מעת אפייתו ביום שישי עד הוצאתו בשבת הבאה מהשולחן, במשך שמונה ימים! והיו אומרים להם: "ראו חיבתכם לפני המקום - סילוקו [טרי בהוצאתו מהשולחן] כסידורו [כשעת הנחתו בשולחן]"! (יומא נד ע"א. חגיגה כו ע"ב ועוד)

שמחת בית השואבה

מכל השמחות הרבות שהקיפו את בית המקדש - בולטת לה במיוחד "שמחת בית השואבה". עד שאמרו חז"ל: "מי שלא ראה שמחת בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו!" (סוכה נא ע"א)

שמחה זו נסבה סביב מצוה מיוחדת שניתנה לנו "הלכה למשה מסיני", והיא מצות "ניסוך המים". בכל יום מימי חג הסוכות, מיד לאחר הקרבת קרבן התמיד של שחר, היו מנסכים על גבי המזבח מים שנשאבו ממעיין השילוח. שאיבה זו היתה נעשית בשמחה ובששון, ככתוב (ישעיה יב): "ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה". [מעין השילוח מכונה מעין הישועה, לפי שבו היו מושחים את המלכים מבית דוד, שעל ידם באה הישועה לעם ישראל.]

משמעות עמוקה ומיוחדת טמונה בה במצוה זו של ניסוך המים על גבי המזבח. סודותיה עמוקים ונשגבים. יש בה רמז להכנעה מוחלטת בפני בורא עולם - "הרי אנו לפניך כמים הנשפכים הללו!". המים שניסכו היו יורדים לתוך ה"שיתין", אלו הם נקבים עמוקים שהיו מגיעים עד התהום. שיתין אלו נבראו כבר מששת ימי בראשית! וזה רמזו במלה "בראשית" - ברא - שית. חכמי הסוד אמרו כי המים מסמלים את מידת החסד, ומי התהום הם חסד אינסופי הטמון בבריאה. ניסוך המים לתוך מי התהום - יש בו התחברות עם חסדיו האינסופיים של בורא עולם שעושה עמנו. על ידי ניסוך המים, אף היו המים של השנה הבאה מתברכים.

על כל פנים, מצוה זו היתה ממלאת את הלכבות בשמחה עצומה. כה גדולה היתה השמחה, וכה מרחיבה את הלב, עד שהיתה מסוגלת לרומם ולהעלות את האדם לדרגות גבוהות במיוחד, כמו שאמרו (ירושלמי סוכה פ"ה ה"א): "למה נקרא שמה בית השואבה? - שמשם היו שואבים רוח הקדש!". ואכן הנביא יונה בן אמיטי, עלה לרגל לשמחת בית השואבה - ועקב שמחתו הרבה, זכה להיות נביא ה'!

שמחה זו הקיפה את כל שכבות העם: אנשים, נשים וטף, גדולי עולם לצד המוני בית ישראל, כהנים לויים וישראלים - כולם השתתפו בשמחה מיוחדת זו. השמחה נמשכה זמן רב - החל מאחר הצהריים [לאחר הקרבת קרבן התמיד של בין הערביים] ובמשך כל הלילה - עד עלות השחר, שאז הלכו אל השילוח לשאוב את המים ולנסכם.

ההכנות לשמחה

מיד במוצאי יום טוב הראשון של חג הסוכות, היו מכינים את בית המקדש לקראת השמחה. כדי שלא תהיה ערבוביה בין נשים לגברים, היו מתקנים סביב העזרה למעלה כעין מרפסות, שמשם תוכלנה הנשים לראות את השמחה, השירה והריקודים.

הוכנה אף תאורה גדולה ורבת עוצמה. מנורות של זהב היו שם, נתונות בקרקע העזרה וגבוהות חמישים אמה [כ-25 מטר]. בראש כל מנורה היו ארבעה ספלים של זהב, וכנגדם ארבעה סולמות. צעירים מפרחי כהונה היו עולים על הסולמות, שמים בתוך הספלים פתילות עבות במיוחד [שנעשו מבגדי כהונה שהתבלו], ומוזגים לתוכם כמות גדולה של שמן - 30 לוג לכל ספל [כ-10 ליטר]. כה גדול היה האור, עד שלא היתה חצר בירושלים שלא האירה מאור בית השואבה, וכל אשה היתה יכולה לברור חיטים בחצרה לאור בית השואבה.

השמחה

גדולה ועצומה היתה השמחה. מקהלת הלויים עמדה במקומה על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים [שהן כנגד חמש עשרה "שיר המעלות" שחיבר דוד המלך בספר התהילים]. היתה זו מקהלה אדירה של מאות מאות לויים, המנגנים בכינורות ובנבלים, במצלתיים ובחצוצרות, ובכלי שיר בלא מספר.

וברחבת העזרה - היתה השמחה פורצת ועולה. כל אחד ואחד אחז בכלי שיר שהוא יודע לנגן בו, ומי שידע בפה - בפה, וכך היו רוקדים וסופקים כפיים ומפוזים ומכרכרים, כל אחד ואחד כפי שידוע. וחסידיים ואנשי מעשה היו אומרים לפנייהם דברי שירות ותשבחות לה' יתברך.

גדולי ומנהיגי הדור, הסנהדרין, ראשי הישיבות, חכמי התורה - הם אלו שרקדו, שרו וניגנו! אמרו עליו על רבן שמעון בן גמליאל, כשהיה בשמחת בית השואבה, היה נוטל שמונה אבוקות של אור, חורק אחת ונוטל אחת, ואין נוגעות זו בזו! וכשהוא משתחוה - נועץ שני גודליו בארץ, ושוחה ונושק את הרצפה חוקף, ואין כל בריה יכולה לעשות כן! הכל נעשה מתוך התלהבות והתלהטות של קדושה! אותם גדולי עולם וענקי רוח היו בבחינת "כָּל עֲצַמְתִּי תִאֲמַרְנָה - ה' מִי כְמוֹנִי!" (תהלים לה י) - בכל רמ"ח אבריהם, היו מתלהבים ושמחים לכבודו של ה' יתברך!

ניסוך המים

כך נמשכו השירה והריקודים והשמחה עד אור הבוקר. בהאיר השחר, היו שני כהנים תוקעים בחצוצרות, ואז היו המשתתפים יורדים ברוב עם ברחובות ירושלים התחתית -

אל בריכת השילוח. הכהן היה לוקח צלוחית של זהב, המכילה שלושה לוגים [כליטר], וממלא מן השילוח, בשמחה ובששון. משם חזרו שוב לבית המקדש והיו נכנסים דרך "שער המים", אשר היה סגור במשך שאר ימות השנה. גם שם הכהנים תקעו והריעו ותקעו, תקיעות של שמחת מצוה.

מיד לאחר שחיתת קרבן התמיד של השחר, היו פונים לניסוך המים והיין על גבי המזבח. כהן אחד היה מחזיק בידו ספל של יין, וכהן שני מחזיק את ספל המים. את המים והיין היו מנסכים בבת אחת, ומאחר שהיין סמך יותר, הותקן בספל היין נקב רחב יותר מאשר בספל המים, כדי שיהיו שני הספלים כלים בבת אחת. באותה עת שהיו הכהנים מנסכים, ניתנה האות, והלויים שעמדו על הדוכן לצד המזבח, היו פותחים בשירה, בליווי כלי נגינה רבים. (סוכה נא והלאה)

המים והיין היו יורדים מגג המזבח, דרך נקבים מיוחדים אל ה"שיתין".

אמר רבי יוחנן: שיתין - מששת ימי בראשית נבראו, שנאמר: "חמוקי ירכיך כמו חלאים, מעשה ידי אמן". חמוקי ירכיך - אלו השיתין, כמו חלאים - שהם חלולים ויורדים עד התהום, מעשה ידי אמן - אלו מעשה ידי אומנותו של הקב"ה. אמר רבי ישמעאל: "בראשית" - ברא-שית. (סוכה מט ע"א)

כאשר בנה דוד המלך ע"ה את היסודות לבית המקדש, פנה לחפור ולגלות את השיתין שנסתמו בעפר ואבנים מששת ימי בראשית. והנה, מאותו מקום התחיל התהום לעלות ולשטוף את העולם. ידע דוד המלך, כי אם יקח חרס ויכתוב עליו את השם המפורש, או אז ירדו המים שוב. אולם היתה שאלה, האם מותר לעשות זאת, ולגרום לכך ששם ה' ימחק במים? שאל דוד: מי יודע האם מותר לכתוב שם ה' על החרס? היה שם אחיתופל, והוא ידע שהדין הוא שמותר, ואולם לא רצה להשיב, מתוך אינטרס אישי: הוא חשב בליבו, כי מוטב שהתהום ימשיך להציף את העולם וימיתו אנשים, ואז ימרדו בדוד המלך, ולאחר מכן הוא יטיל את החרס למים וירדו המים, והוא יהיה המלך! ידע דוד את זממו של אחיתופל, אמר: "מי שיודע הלכה זו ואינו אומר - יחנק בגרונו!" מקללה זו פחד אחיתופל, ומיד פתח ואמר: "הלוא בענין אשה סוטה, אמרה תורה לכתוב שם ה' ולמחק בתוך המים, כדי להטיל שלום בין איש לאשתו, וכאן - כדי לעשות שלום לכל העולם כולו - לא כל שכן?" שמע זאת דוד המלך, כתב שם ה' על החרס וזרקו אל המים, ואז ירדו המים חזרה אל התהום, והמשיכו לשקוע עוד ועוד עד שהגיעו לעומק 16,000 אמות [8-10 ק"מ]. ראה זאת דוד, וידע כי לא טוב הדבר, שיהיו המים כה שקועים בתהום, שכן הארץ תהיה יבשה מדאי ולא תוציא פירות. לכן אמר 15 מזמורי "שיר המעלות" שבתהלים [קכ - קלד], וכנגד כל מזמור עלו מי התהום אלף אמה, עד שהגיעו לגובה של אלף אמה מתחת לפני הקרקע, שזוהו הגובה הרצוי ביותר, שבו תהיה האדמה - לא מדאי לחה ולא מדאי יבשה. (סוכה נג ובמפרשים)

כאשר היו מנסכים את המים והיין, היו שומעים מן התהום מלאך שאומר לחברו: "תגביה את מימך!" קול של ניסוך המים והיין אני שומע, ואף הוא היה עונה לעומתו: "הגבה את מימך!". ועל ידי ניסוך זה, היו מתברכים המים והיין! (תענית כה ע"ב ובמפרשים)

לאחר ניסוך המים, היו פונים בשמחה אל יתר מצוות היום - מחיל אל חיל!

אמר רבי יהושע בן חנניה: כשהיינו שמחים שמחת בית השואבה, לא ראינו שינה בעינינו! כיצד? שעה ראשונה - תמיד של שחר [ולאחריו ניסוך המים], משם - לתפלת שחרית, משם - לקרבן מוסף, משם - לתפלת מוסף, משם - לבית המדרש, משם - לאכילה ושתייה, משם - לתפלת המנחה, משם - לקרבן תמיד של בין הערבים, מכאן ואילך - לשמחת בית השואבה! נואיך יתכן שלא ישנו כלל, והלוא אדם אינו יכול להתקיים ללא שינה במשך יותר משלושה ימים? אלא אומרת הגמרא, שהיו מתנמנמים מידי פעם אחד על כתפי חברו. (סוכה נג ע"א)

כך היתה שמחת חג הסוכות בירושלים בבית המקדש, מרוממת ומנשאת את האדם טפח וטפחיים מעל הקרקע, מעבר לכל גבולות הזמן הטבעיים! אדה... אשרי עין ראתה כל אלה! אשרי הלב שזכה להכיל בקרבו עוצמות כה אדירות של שמחה!

וכשנזכר - בקרוב ממש - לחזות בשוב ה' לציון, או אז - תהיה השמחה תמידית - "אֶזְימְלֵא שָׂחַק פִּינִי וּלְשׁוֹנִי רִנָּה". (תהלים קכו ב) "וּבָאוּ צִיּוֹן בְּרִנָּה וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל רִאשׁוֹם, שְׁשׁוֹן וְשִׂמְחָה יִשְׁיִיגוּ, וְנָסוּ יִגְוֹן וְאֶנְחָה". (ישעיה לה י) ובתוך חיים שמחים כאלו, כאשר יגיע חג הסוכות, "זמן שמחתנו", וראי תהיה אז השמחה כפולה ומכופלת, מי יוכל לשערה, מי יוכל לתאר ולדמות בנפשו אפס קציה? מי יתן ונזכה כולנו לראות כל זאת בעינינו אנו, בקרוב בקרוב ממש, יראו עינינו וישמח לבנו, אמן כן יהי רצון!

האושפיזין

אורחים נעלים

זכות מיוחדת במינה נפלה בחלקנו בימי חג הסוכות. בשבתנו בסוכה, בצל השכינה, בצל האמונה, באים אל סוכתנו "האושפיזין" שהם האורחים הנעלים רמי המעלה, אבות האומה - שבעת הרועים הנאמנים של עם ישראל, שהם: אברהם אבינו, יצחק אבינו, יעקב אבינו, משה רבנו, אהרן הכהן, יוסף הצדיק ודוד המלך.

ביום הראשון נכנס **אברהם** אבינו בראש וכל האושפיזין עמו. ביום השני נכנס **יצחק** אבינו בראש וכל האושפיזין עמו. ביום השלישי נכנס **יעקב** אבינו בראש וכל האושפיזין עמו. ביום הרביעי נכנס **משה** רבנו בראש וכל האושפיזין עמו. ביום החמישי נכנס **אהרן** הכהן בראש וכל האושפיזין עמו. ביום השישי נכנס **יוסף** הצדיק בראש וכל האושפיזין עמו. ביום השביעי - הושענא רבה נכנס **דוד** המלך בראש וכל האושפיזין עמו.

לפי סדר זה, ראה דבר פלא: ז' באדר שהוא יום פטירתו של משה רבנו, יחול באותו יום בשבוע שבו חל האושפיזין שלו, דהיינו ביום הרביעי של החג. וכן האושפיזין של אהרן הכהן יחול ביום שבו חל יום פטירתו - ראש חודש אב של השנה הקודמת. (התודעה ח"א פב). וכן חג השבועות שהוא יום פטירתו של דוד המלך, יחול באותו יום של האושפיזין שלו - בהושענא רבה. (זיו המנהגים רכד)

אומר הזוהר הקדוש: בשעה שישראל יוצאים מבתיהם ונכנסים לסוכה, זוכים ומקבלים שם את פני השכינה, וכל שבעת הרועים הנאמנים יורדים מגן עדן ובאים לסוכה ונעשים להם אושפיזין [אורחים] ליסב עימם בסוכה. ושבעת האושפיזין הם אבות האומה, שכל אחד מהם ידע את טעם הנדודים ולא הגיעו אל המנוחה והנחלה אלא אחר עמל ותלאה רבה. וכיון שהסוכה היא מעון לשכינה, לכן צריך להזמין גם אושפיזין בשר ודם, כלומר להזמין אורחים עניים שישבו על השולחן, כדי לעשות נחת רוח לשכינה ולאורחים רמי המעלה ששמחים עם האורחים של מטה".

רב המנונא, כשהיה נכנס לסוכתו, היה שמח, ועומד בפתח הסוכה מבפנים ואומר: "בואו ונזמין את האושפיזין". והיה מסדר שולחנו ועומד ואומר: "בסוכות תשבו שבעת ימים. שבו, אושפיזין עילאין קדישין. הרים ידי בשמחה ואמר: "אשרי חלקנו, ואשרי חלקם של ישראל שזכינו להיות חלקו ועמו של ה' יתברך".

נוהגים בכל יום משבעת ימי החג, לומר דברי תורה מענין האושפיזא של אותו יום, ביום הראשון מענין אברהם אבינו, היאך מסר נפשו על עבודת ה' יתברך, היאך הכניס אורחים במסירות נפש, וכן ביום השני ממידת היראה של יצחק אבינו, שעקד עצמו על גבי המזבח, וכן הלאה בכל יום ויום. (מטה אפרים, פסקי תשובות שפז)

על כן הבאנו להלן מעט ממעשיהם הנפלאים בעבודת ה' יתברך של שבעת הרועים הנאמנים שעמדו לעם ישראל, למען נקרא בכל יום מימי החג, ונתחזק ללמוד מדרכיהם ומעבודתם לה' יתברך בתום וביושר.

✽ אברהם אבינו ✽

אבי האומה

אברהם אבינו - אבי האומה, הוא שהכיר תחילה בבורא עולם, הפיץ את אמונת ה' בעולם, הלך נגד כל התיאוריות הכפרניות שרווחו, ודבק בה'. "אברהם העברי" - שכל העולם היה מן העבר האחד, והוא מן העבר השני. דבר לא הזיז אותו מאמונתו. עשרה נסיונות קשים התנסה - ובכולם עמד. הוא שהניח את היסוד ל"עם ישראל", והוריש לנו את תכונת ה"עבריות" - להיות דבקים בה' ובתורתו עד כדי מסירות נפש.

אמר הקב"ה לאברהם: אילולי אתה - לא בראתי שמים וארץ, אילולי אתה - לא בראתי גלגל חמה, אילולי אתה - לא בראתי את הירח! (בראשית רבה מח ח)

"אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהַבְרָאָם" [אותיות אברהם] - כשברא הקב"ה את העולם לא היה העולם יציב, אמר לו הקב"ה לעולם, מה לך שאינך יציב? אמר: רבונו של עולם אינני יכול לעמוד, כי אין לי יסוד על מה להתקיים. אמר לו הקב"ה: עתיד אני להעמיד בך צדיק שהוא אברהם אברהם, מיד התייצב העולם. (וזהר ח"א עו ע"ב)

ואם כן - מדוע לא ברא הקב"ה את אברהם אבינו בתחילת הבריאה, קודם לאדם הראשון?

אמר רבי לוי, ראוי היה אברהם להבראות קודם לאדם הראשון, אלא שאמר הקב"ה: אם אברא את אברהם תחילה ולאחריו את אדם - שמא יקלקל האדם ויחטא ואין מי שיבוא לתקן אחריו, אלא הריני בורא את האדם תחילה, שאם יקלקל יבוא אברהם ויתקן.

אמר רבי אבא, בנוהג שבעולם, אדם הבונה בנין, ויש לו קורה חזקה במיוחד - היכן הוא מעמיד אותה? - באמצע הטרקלין, כדי שתהיה תומכת בקורות שלפניה ובקורות שלאחריה, כך - למח ברא הקב"ה את אברהם באמצע הדורות? כדי שיתמוך בדורות שלפניו ובדורות שלאחריו. (בראשית רבה יד ח)

כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם, עברו עשרים דורות שלא היתה בהם תועלת, ולא עמד מהם צדיק שיפרסם את ה' בעולם. לאחר עשרים דור, צפה הקב"ה באברהם שהיה נתון בארץ בבל, אמר הקדוש ברוך הוא: האם יש בו כח לפרסם שמי בעולם? כיון שהשליכו אותו לכבשן האש וקידש שמו של הקב"ה ועמד בנסיונו, מיד קירבו הקדוש ברוך הוא לארץ ישראל, או אז בנה לו אברהם פונדק והיה זן עוברים ושבים, והיה מכניס את הבריות תחת כנפי השכינה, והודיע כבודו של הקב"ה בעולם, ומסר נפשו לכבוד הקדוש ברוך הוא! (במדבר רבה פרשה ב)

”עֲשֶׂרָה דִּוְרוֹת מִנֵּחַ וְעַד אֲבֵרָהֶם, לְהוֹדִיעַ כְּמָה אֶרֶךְ אַפִּים לְפָנָיו, שֶׁכָּל הַדִּוְרוֹת הֵיוּ מִכְּעִיסִים וּבָאִים, עַד שֶׁבָּא אֲבֵרָהֶם וְקָבַל שְׂכָר כָּלָם.” (אבות פרק ה משנה ב)

אברהם מכיר את בוראו

אברהם אבינו - גדל בבית של עבודה זרה, בסביבה שבה כולם מאמינים באלילים וסוגדים להם, ועליהם מולך היה ביד רמה המלך “נמרוד” - שידע את בוראו והתכוון למרוד בו!

וכיצד הגיע אברהם אבינו אל האמת, אל האמונה בבורא העולם?

- **מתוך חיפוש האמת!** הרצון האמיתי והחזק של אברהם אבינו לגלות את האמת ללא סטיות - הוא שהוביל אותו למציאת האמת, גם בתוך ים השקר הסובב אותו!

אומרים חז”ל: בבוקר, כשראה אברהם את השמש זורחת מצד מזרח, חשב בלבו - זהו האל! אמר, זהו המלך שבראני, והתפלל לשמש כל אותו היום. לערב, כשראה את השמש שוקעת והלבנה זורחת, אמר - זהו בודאי ששולט גם על האל ההוא שהתפללתי אליו בבוקר, שהרי הוא גבר עליו. והחל התפלל כל הלילה אל הירח. בבוקר, ראה והנה החושך עובר והאיר צד המזרח! אמר: ודאי כל אלה, יש עליהם מלך ומושל המנהיג אותם. כיון שראה הקב”ה חשקו של אברהם אליו, נתגלה אליו ודבר עימו. (זוהר ח”א פו ע”א)

”כיון שצפה אברהם אבינו עליו השלום, והביט וראה וחקר והבין וחקק וחצב וצרף וצר ועלתה בידו, אז נגלה עליו אדון הכל ברוך הוא, והושיבו בחיקו, ונשקו על ראשו, וקראו אוהבי, וכתר לו ברית ולזרעו.” (סוף ספר היצירה)

הלך אברהם לשיבת שם ועבר ללמוד שם תורה, ובמשך השנים נעשה חכם גדול בתורה, וידע את התורה כולה. כמו כן - זימן הקב”ה לאברהם אבינו את שתי כליותיו - כשני חכמים, והיו מבינות אותו, ויועצות אותו, ומלמדות אותו חכמה. וכך ידע אברהם אבינו וקיים את המצוות כולן - אפילו את המצוות שתיקנו חכמים במשך הדורות - כעירובי תבשילין ועירובי חצרות. (בראשית רבה סד ד. יומא כח ע”ב. אבות דרבי נתן לב, א)

עֲשֶׂרָה נְסִיּוֹנוֹת

”עֲשֶׂרָה נְסִיּוֹנוֹת נִתְּנָסָה אֲבֵרָהֶם אֲבִינוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם, וְעִמָּד בְּכֻלָּם, לְהוֹדִיעַ כְּמָה חֲבָתוֹ שֶׁל אֲבֵרָהֶם אֲבִינוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם.” (אבות פרק ה משנה ג)

הקב”ה, בוחן כליות ולב, ידע את ליבו של אברהם אבינו כי הוא שלם באמונתו, ובודאי יעמוד בכל הנסיונות וידבק בו, ומדוע אם כן ניסה אותו? כדי להודיע את חיבתו ולפרסם את מעלתו בעולם כולו, שכולם יראו עד כמה הוא דבק בה! כמו שנאמר (תהלים ס ו): “נִתְּתָה לִירָאִיךָ נֶס לְהִתְנַסֵּס” - הנסיון מעלה על נס ומפרסם את גדלותו של הצדיק.

ומה היו עשרה הנסיונות?

א. אור כשדים. ב. לך לך מארצך. ג. רעב בארץ כנען. ד. לקיחת שרה אל בית פרעה. ה. רדיפת אברהם אחר ארבעת המלכים. ו. ברית בין הבתרים. ז. ברית מילה בגיל 99. ח. לקיחת אבימלך את שרה. ט. שילוח הגר וישמעאל. י. עקידת יצחק. (ברטנורא שם)

« הנסיון הראשון - אור כשדים

תרח אבי אברהם - עושה צלמים היה. פעם אחת יצא לדרך, והושיב את אברהם בנו מוכר במקומו. כאשר באו אנשים לקנות, היה אברהם פונה לאדם ואומר לו: בן כמה שנים אתה? והוא עונה לו: בן חמישים או בן שישים שנה. היה אברהם אומר לו: "אוי לו לאדם זה, שהוא בן שישים ורוצה להשתחוות לפסל בן יומיו!" היה האיש מתבייש והולך לו. פעם אחת באה אשה ובידה קערת סולת, אמרה לו לאברהם: הא לך זאת והקרב את זה לפני הפסלים. ניסה אברהם לשכנע אותה בדרך ששכנע את כולם, אולם היא לא קבלה את דבריו, הניחה את המגש והלכה לה. מה עשה אברהם? לקח מקל בידיו, ושבר את כל הפסלים וקשר את המקל ביד הגדול שבהם. כאשר חזר תרח אביו לחנותו, נדהם למראה עיניו, אמר: מי עשה להם כך? אמר לו אברהם בעורמה: מה אסתיר ממך, אבא? באה אשה אחת ובידה קערת סולת, ואמרה לי להקריב בפניהם. הקרבתי לפניהם, והתחילו להתקוטט. זה אומר אני אוכל תחילה, וזה אומר אני אוכל תחילה. עמד הגדול הזה שבהם, לקח המקל ושברם! כעס תרח ואמר: מה אתה מטעה אותי, האם יש להם דעת? אמר לו אברהם: ישמעו אוזניך מה שפיק מדבר!

בערה בו חמתו של אביו, נטלו ומסרו לנמרוד. אמר לו נמרוד: "השתחוה לאש!" אמר לו אברהם: "נשתחוה למים - שגוברים על האש ומכבים אותה?" אמר לו נמרוד: "השתחוה למים!" אמר לו: "אם כן נשתחוה לעננים שמסוגלים לטעון מים!" אמר נמרוד: "השתחוה לעננים!" אמר לו: "נשתחוה לרוח שמפזר את העננים!" אמר לו: "השתחוה לרוח". אמר: "נשתחוה לאדם שיכול להכיל בקרבו את הרוח?" ראה נמרוד כי אברהם מהתל בו, אמר: "מה אתה מרבה בדיבורים, אני איני משתחוה אלא לאש, והריני משליך אותך בתוכו, ויבוא האלוה שאתה משתחוה לו ויצילך!" (בראשית רבה לח ז)

מיד יצא כרוז בכל העיר: מי שהוא מאוהבי נמרוד, יביא מטען של עצים, להכנת כבשן אש עבור אברהם המורד. וכך הביאו אנשי העיר מטענים של עצים במשך 40 יום. את כל העצים אספו בכפר אחד, שנקרא לאחר מכן "אור כשדים". באותו כפר היה תנור ענק ממדים, ולאחר שהצטברה בתוכו כמות עצומה של עצים, הבעירו אותו עד שהיה הולך ובווער במשך שלושה ימים ושלושה לילות. מרוב החום הלוהט, נעשה כל הכפר חם וכל תושביו מיהרו לצאת ממנו. נתכנסו רבבות רבבות של אנשים ונשים מכל קצוות תבל אל אזור הכפר, כדי לראות כיצד שורפים את המורד במלך. וביניהם היו 45,000 איש בני מלכים, ו- 80,000 גיבורים, ו- 60,000 אחוזי חרב. (סנהדרין צה ע"ב)

אחד השרים החשובים התכבד לזרוק את אברהם אבינו לתוך כבשן האש. כשהתקרב מעט אל האש, מיד יצאו לשונות של אש מן התנור הבווער ושרפו את השר. ניסו שרים אחרים לזרוק את אברהם, אך כל מי שניסה היה נשרף, עד שנשרפו אנשים רבים, ולא ידע נמרוד מה לעשות.

באותה שעה בא השטן בדמות אחד משרי המלך, ואמר כי יש בכוחו לעשות תחבולה ולזרוק את אברהם מרחוק אל תוך הכבשן. מיד ביקש להביא לוחות, חבלים ומסמרים, ועשו "טראבוקו" - מין מכונת קליעה, שפועלת על ידי הנעה מרחוק. בדקו את המכונה, אם פועלת היא כראוי, על ידי שהכניסו לתוכה שלוש פעמים אבן גדולה וקלעו אותה לתוך הכבשן. כאשר הוכחה המכונה כיעילה, קשרו את ידיו ורגליו של אברהם, שמו אותו בטראבוקו, כדי לזרוקו לכבשן האש.

בא השטן לפני אברהם ואמר לו: אם אתה רוצה להנצל מן האש הזאת, השתחוה

לנמרוד. השיב לו אברהם: "יגער ה' בך השטן". באה אמו של אברהם אשר נקרא שמה אמתלאי, ואמרה לו: אנא ממך, השתחוה לנמרוד ותנצל. אמר לה: דעי אימי, כי האש של נמרוד סופה להכבות, ואילו האש בגיהנם אינה נכבית לעולם!

אז הטילו את אברהם לתוך הכבשן פנימה. מיד נעשה רעש גדול בשמים, ואמר המלאך גבריאל לקב"ה, רבונו של עולם ארד ואצנן ואציל את הצדיק מכבשן האש. אמר לו הקב"ה, אני יחיד בעולמי והוא יחיד בעולמו, שעומד יחידי מנגד לכל העולם הטועה, נאה ליחיד להציל את היחיד. מיד ירד הקב"ה בכבודו ובעצמו והציל את אברהם וצינן לו את האש, והיה אברהם מתהלך בתוך הכבשן. (פסחים ק"ח ע"א)

כשראה נמרוד כך, מיד ציוה להוציא אותו מן הכבשן, אך לא יכל אף אחד להוציאו, וכל מי שניסה להתקרב מעט אל האש, היה נשרף מן החום הגדול. אז נכנע נמרוד וקרא לאברהם: אתה, שהנך עבד נאמן לאלוהי השמים הגדול, המבורך והאמיתי, צא לחוץ!!! יצא אברהם והתייצב לפני נמרוד, וכל המון האנשים שהיו שם יחד עם נמרוד השתחוו לפני אברהם. אמר להם אברהם: אני איני כלום, ולא אלי תשתחוו, אלא האמינו באלוהי האמת שבשמים. אז נתן נמרוד לאברהם הרבה מתנות, וגם את שני העבדים המובחרים ביותר שהיו לו, אחד מהם היה אליעזר. וכן גדולי המלכות נתנו לו מתנות רבות וליוו אותו לביתו בכבוד גדול. (מדרש הגדול בראשית יב א. מעם לועז)

➤ הנסיון השני - לך לך

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם, לֵךְ לְךָ מֵאֶרֶץ וּמִמְלֹדֶתְךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ, אֶל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אָרְאַךָ... וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כְּאִשֶּׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵי ה'... וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת שְׂרֵי אִשְׁתּוֹ, וְאֶת לוֹט בֶּן אָחִיו, וְאֶת כָּל רְכֻשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ, וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בַּחֲרֹן, וַיֵּצְאוּ לָלֶכֶת אֶרְצָה כְּנָעַן וַיָּבֹאוּ אֶרְצָה כְּנָעַן". (בראשית יב א-ו)

בהיותו בחרן, היה אברהם אבינו מקבץ את אנשי מדינתו, ומקרבם אל דרך ה'. וכיצד היה עושה? היה לוקח שני צלמים, קושר אותם בחבל, ומוליך אותם ברחובות העיר כדרך הסוחרים, והיה מכריז: "רוצה אני למכור אליל שאין בו מועיל. פה לו ולא ידבר, עינים לו ולא יראה, אזנים לו ולא ישמע, ולא יהלך ברגליו". כך נכנס בדברים עם אנשי מדינתו, והוכיח להם שהדרך שהם הולכים בה, אינה דרך האמת, ואין ראוי לעבוד לאלילים אלא רק לאלוהי העולם האמיתי, בורא שמים וארץ, וראוי לאבד ולשבר את כל הצלמים.

כך עשה אברהם אבינו נפשות רבות, והכניסם תחת כנפי השכינה. גם שרה אמנו היתה מקרבת את הנשים אל דרך ה' - "אברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת הנשים". (רש"י בראשית יב ה)

אנשי חרן רעים וחטאים גדולים היו, וקיבצם אברהם כמה פעמים, הוכיחם ואמר להם: "לא שמעתם מה עלתה לדור המבול שהיה לפניכם, שלא היה להם לב להבין והיו מקשים ערפם וממרים דברו? ואם לא שנשבע הקב"ה שלא יביא עוד מבול לעולם, כדאי הייתם להביא מבול עליכם". כיון שראה הקב"ה שאינם מקבלים ממנו, אמר: אין נאה לצדיק זה לישב בין רשעים הללו. מיד אמר לו: צא מהם שלא תהא דומה להם, שנאמר: "לך לך מארצך". (מדרש ילמדנו בראשית נז)

"לך לך מארצך!" - משל לצלוחית המלאה בשמן אפרסמון משובח ומדיף ריח ניחוח, ואולם היא סגורה ונתונה בתוך בית הקברות, ולא היה אדם יודע את ריחה. מה עשוי?

נטלוח וטלטלוח ממקום למקום, וכך נודע ריחה, ונהנו ממנה כולם. כך היה אברהם דר בתוך עובדי עבודה זרה, אמר לו הקב"ה: "לך לך מארצך!" וכך יתפרסם שמעך בעולם כולו. (תנחומא לך לך ג)

נסיון גדול!

"לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך" - כל זה מורה על גודל הנסיון - "כי יקשה על האדם לעזוב את ארצו אשר הוא יושב בה ושם אוהביו ורעיו, וכל שכן כשהוא ארץ מולדתו ששם נולד, וכל שכן כשנמצאים שם כל בית אביו, ולכך הוצרך לומר לו, שיעזוב הכל לאהבתו של הקב"ה!" (רמב"ן בראשית יב א)

"אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֶרְאֶךָ" - לא גילה לו הקב"ה לאיזו ארץ עליו ללכת, וזאת כדי להגדיל לו את הנסיון יותר. וכי יש אדם שהולך, ואינו יודע לאיזה מקום הוא הולך?! אדם כזה, ההולך מבלי לדעת לאן הוא הולך, הדרך קשה בעיניו שבעתיים מאשר אדם שדרכו ברורה וידועה. ואברהם אבינו - אכן נטל את כליו ואת אשתו, והיה נודד והולך ממקום למקום, והיה כשהאובד, עד שהגיע אל ארץ כנען, ובה אמר לו הקב"ה להתיישב. כך זכה אברהם אבינו לקבל שכר כפול ומכופל - לא רק שכר כללי בעבור עצם ההליכה, אלא שכר מיוחדש עבור כל פסיעה ופסיעה, שפסע לשם שמים לעשות את ציווי ה'.

כמו כן, לא גילה לו הקב"ה לאיזו ארץ הוא הולך, כדי שיחכה ויצפה מתי יגיע אל הארץ הנבחרת, ומתוך כך הארץ תתחבב יותר בעיניו. (תנחומא לך לך ג, רמב"ן בראשית יב א, בראשית רבה ט ובמפרשים)

להנאתך ולטובתך!

גדול הוא הנסיון - אך גדול ועצום הוא הרווח והשכר של העומדים בו!

משנה מקום - משנה מזל. אחד הדברים המבטלים את הגזירה הוא "שינוי מקום". (ראש השנה טז ע"ב)

"לך לך!" - להנאתך ולטובתך, כאן אין אתה זוכה לבנים, ואולם שם אפקוד אותך ואעשה אותך לגוי גדול (רש"י בראשית יב א). "לך לך" - בגימטריה 100, רמז לו, כשתהיה בן מאה תוליד בן כשר. (תנחומא לך לך ג)

הארץ הנבחרת

בשעה שהיה אברהם אבינו מהלך בארם נהרים, ראה אותם אוכלים ושותים ופוחזים, מתלוצצים וריקניים, אמר: הלואי לא יהיה לי חלק בארץ הזאת! ואולם כאשר הגיע ל"סולמה של צור" - בקצה גבול ארץ ישראל, ראה אותם עסוקים במלאכתם, עובדים את האדמה בחריצות ובעמל, אמר: הלואי יהיה חלקי בארץ הזאת! אמר לו הקב"ה: "לזרעך אתן את הארץ הזאת!" (בראשית רבה פרשה ט ח)

הנסיון השלישי - הרעב בארץ כנען

"וַיְהִי רָעָב בְּאֶרֶץ, וַיֵּרֶד אֲבֹרָם מִצְרָיִם לָגוֹר שָׁם, כִּי כָבֵד הָרָעָב בְּאֶרֶץ." (בראשית יב י)

זמן מה לאחר שהתיישב אברהם אבינו בארץ ישראל, נהיה רעב כבד בארץ. בכל העולם היה שובע, ואך ורק בארץ ישראל היה רעב, וזאת כדי לנסות את אברהם אם ירהרר אחר דבריו של הקב"ה, שאמר לו ללכת אל ארץ כנען, ועכשיו הוא מוכרח לצאת ממנה. (רש"י שם)

« הנסיון הרביעי - לקחת שרה אל בית פרעה

הולך אברהם אל מצרים, ואולם חשש גדול נכנס בלבו: "יִהְיֶה כִּפְאֶשֶׁר הִקְרִיב לְבוֹא מִצְרַיִם, וַיֹּאמֶר אֶל שְׂרֵי אֶשְׁתּוֹ: הִנֵּה נָא יִדְעֹתִי כִּי אִשָּׁה יִפְתַּ מֶרְאָה אֶת, וְהָיָה כִּי יֵרְאוּ אֶתְךָ הַמִּצְרַיִם וְאָמְרוּ אֶשְׁתּוֹ זֹאת, וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֶתְךָ יָחִיד. אֲמַרְי נָא אֶחָתִי אֶת, לְמַעַן יִיטַב לִי בְעַבְדֶּיךָ, וְחִיתָה נַפְשִׁי בְּגִלְלָךְ" (בראשית יב)

שרה אמנו - יפת תואר ויפת מראה היתה. "הכל בפני שרה - כקוף בפני אדם". (בבא בתרא נח ע"א) והנה עכשיו באים הם בין אנשים שחורים ומכוערים, אחיהם של כושים, ולא עוד אלא שהם שטופי זימה. שמא יחפצו לקחת את שרה, ואז יהרגו אותו כדי לקחתה. לכן הוא אומר לה: "אֲמַרְי נָא אֶחָתִי אֶת!", כדי שלא יהרגוהו.

ואולם - האומנם רוצה אברהם להציל את עצמו, אף על פי שבכך יקחו את שרה?!

אלא אומר הזוהר הקדוש: ראה אברהם מלאך אחד הולך לפניו, ואמר לו אל תפחד בעבורה, ולכן לא פחד אברהם עליה כלל, כיון שהיא שמורה, ומה שפחד - על עצמו פחד, שלא ראה איתו שמירה כזאת. (זוהר ח"ג נב ע"א)

לפני היכנסם לארץ מצרים, עושה אברהם אבינו השתדלות להסתיר את שרה. הוא שם אותה בתוך התיבה, וכך נכנס כשהוא נושא את התיבה עימו.

כשנכנסו למצרים, בא המוכס לגבות את המכס. אמר לאברהם: "תיבתך נראית טעונה בסחורה, שלם עליה מכס!" הסכים אברהם ורצה לשלם. אמר המוכס: "הלוא יתכן, שהתיבה מלאה בכלי זהב יקרים, שהמכס עליהם גבוה מאוד!" הסכים אברהם לשלם סכום גבוה. אמר המוכס: "ושמא יש בה יהלומים, אבנים טובות ומרגליות?" הסכים אברהם גם לכך. התעוררה חשדנותו של המוכס ואמר: "אולי יש כאן יהלומים יקרים שאין ערוך לשווים, ושמא מתחבא בתוך התיבה איזה שודד או אויב של המלך?" וכך לא הסכים לו להיכנס, מבלי לפתוח את התיבה.

פתחו את התיבה בכח, והנה - שרה בתיבה. ומזיו יופיה - הבהיקה מצרים. מיד התחילו אנשי המקום להתדיין ביניהם מי יקח אותה. זה אומר אני אתן מאה דינרים, וזה אומר אני אתן מאתיים דינרים. לבסוף נמנו וגמרו, כי ראויה היא אל המלך פרעה, ואדם פשוט אינו ראוי לקחתה. (בראשית רבה מה)

אותו לילה שנלקחה שרה - ליל פסח היה. וכל אותו הלילה היתה שרה שטוחה על פניה ומתפללת ואומרת: "רבון העולמים, אתה ציוית עלינו לצאת מארץ מולדתנו, ואנו קיימנו מצוותך והתענינו בדרכים והתגלגלנו בערים נוכריות. אב רחום, הצילני מידי הרשע הזה, שלא יוכל לגעת בי!"

אמר לה הקב"ה: "כל מה שאני עושה - בשבילך אני עושה!" וכך - כל אותו הלילה, היה מלאך עומד לצידה של שרה, ובידו רצועה ומקל. אמר לה המלאך: "נתן אני לפקודתך! אם תאמרי לי להכות - אני מכה, אם תאמרי לי לחדול מלהכות - אני חדל".

ואכן, כשאך ניסה פרעה להתקרב לשרה, מיד היה המלאך מכה אותו. ולא עוד אלא שה' הכה אותו ואת כל בני ביתו בשחין קשה מאוד, ואפילו קורות ביתו הוכו בשחין! (בראשית רבה מא ב)

או אז - "וַיִּקְרָא פְרָעָה לְאַבְרָם וַיֹּאמֶר: מַה זֹאת עָשִׂיתָ לִּי, לָמָּה לֹא הִגַּדְתָּ לִּי כִּי אִשְׁתְּךָ

היא?! למה אמרת אחתי היא, ואקח אתה לי לאשה. ועתה - הנה אשתך, קח ולך!
(בראשית יב יח-כ)

בכבוד גדול שלח פרעה את אברהם מארצו, ונתן לו מתנות רבות. לשרה - כתב פרעה שטר מתנה על ארץ גושן לאחוזתו [לפיכך כשבאו עם ישראל למצרים, הושיבם פרעה בארץ גושן שהיא של שרה אמנו], וכן נתן לה את הגר בתו - לשפחה. אמר פרעה להגר: בתי, מוטב לך להיות שפחה בבית אברהם, ולא נסיכה בביתי! (פרקי דרבי אליעזר ו)

« הנסיון החמישי - המלחמה נגד ארבעת המלכים

מלחמה גדולה ועצומה, התנהלה בארץ ישראל באזור ים המלח, בין חמשת מלכי חבל סדום לבין ארבעה מלכים חזקים, בראשותו של המלך כדלעומר. היתה זו המלחמה הראשונה בהיסטוריה בין מדינות, ובה נאלץ אברהם אבינו להשתתף, כדי להציל את לוט בן אחיו הרן.

לוט - גר בארץ סדום. רעים וחטאים היו אנשי סדום וסביבותיה, ובכל זאת לא נמנע לוט מלגור שם, משיקולים של תאוות ממון. מלך סדום היה "ברע" - שמכונה כך על שם היותו "ב'-רע" - פעמיים רע, רע לשמים ורע לבריות. יחד עימו חברו מלכים נוספים מן האזור: ברשע [שנתעלה ברשעו], שנאב [שונא אביו שבשמים], שמאבר [שם אבר [כנף] לעוף ולקפוץ ולמרוד בהקב"ה], וכן מלך בלע. חמישה מלכים אלו התלכדו למרד ולמלחמה נגד ארבעה מלכים אחרים: אמרפל, ארי'ך, כדלעומר ונתנאל.

אמרפל - זהו נמרוד! שאמר והפיל את אברהם בכבשן האש. למעשה, מאחורי השיקולים המדיניים שהניעו את נמרוד וחבריו לצאת ולהילחם בסדום, עמד שיקול נוסף, זדוני ומרושע:

כוונת המלכים במלחמתם היתה בשביל אברהם, שיכנס למלחמה, ויעבירו אותו מהעולם, יען שהוא העביר את כל באי עולם מעבודת אלילים, והכניסם תחת כנפי השכינה. וכאשר השתלטו על לוט, חשבו שזהו אברהם, כי דיוקנו היה דומה לאברהם. וכל זה הקב"ה עוררם, כדי שיתגדל ויתפרסם שמו של אברהם בעולם. (וזהר ח"א פו ב)

ארבעת המלכים, למרות היותם מעטים יותר, ניצחו במלחמה, ואכן הצליחו אף לשבות את לוט. כאן היה עלול חלילה להיגרם חילול ה', שהרי לוט היה דומה במראה פניו לאברהם אבינו, ונמרוד רצה להתפאר בכך שהנה עכשיו הוא מצליח להתגבר על אברהם ולהורגו, ואין ה' שומר עליו כבעבר, חלילה! בשל סיבה זו נאלץ אברהם לצאת ולהילחם נגד ארבעת המלכים, ולהחזיר את לוט בן אחיו משביו.

טובתם של רשעים

כיצד נודע לאברהם אבינו על דבר המלחמה ועל הילקחו של לוט בשבי?

היה זה באדיבותו הרבה של עוג. עוג זה - שפלט מן המלחמה, רץ לבשר לאברהם אבינו על המלחמה ועל הילקחו של לוט בן אחיו בשבי, כדי שיבוא להצילו.

ואולם - מעשה זה לא נבע ממניעים טהורים של עזרה וחסד, אלא ממניעים אנוכיים של חמדנות ורשע. אמר עוג בלבו: "הריני מבשר אותו, והמלכים ברוב חוזקם יהרגוהו, ואז אשא אני את שרה אשתו!" [ואגב, בגלל מעשה זה זכה עוג לשכר, שהאריך ימים. אך כיון שהיתה כוונתו רעה, נענש שנפל בידי משה רבנו - מבני בניו של אברהם אבינו.] (דברים רבה א)

מלחמה ניסית

כששמע אברהם את הבשורה שלוט נשבה, ערב פסח היה, והיה עסוק בהכנת מצות לחג. אולם, החליט לצאת מיד להציל את לוט.

הוא פנה לגייס את נעריו למלחמה נגד ארבעת המלכים, וניסה לחזקם ולדבר על ליבם שלא יפחדו. ואולם, ראה אברהם כי פניהם מוריקות מפחד, אמרו: חמישה מלכים לא יכלו לעמוד כנגדם, ואיך נוכל אנו לעמוד כנגדם?! (בראשית רבה מג ב) ראה זאת אברהם ואמר: "מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּב - יֵלֶךְ וַיָּשֶׁב לְבֵיתוֹ!". אכן התפזרו כולם ונשאר רק אליעזר עבדו. (תנחומא ב. לך לך טז)

עוד באותו יום יצאו אברהם ואליעזר למלחמה. קפיצת הדרך נעשתה להם, והם הגיעו אל שדה המערכה באותו ערב - ליל פסח. (תנחומא ב. ויצא ח) ניסים גדולים נעשו להם במלחמה זו, והצליחו לנצח את המלכים בקלות רבה. אפילו אבק לא עלה על רגליהם במלחמה! (פסיקתא רבתי הוספה פ"ב ב)

היו אברהם ואליעזר לוקחים וזורקים עליהם עפר - והוא נעשה לחרבות. היו לוקחים קש - והוא נעשה לחיצים. כמו שנאמר (ישעיה מא ב): "יתן כעפר חרבו, כקש נדף קשתו". (סנהדרין קח ע"ב) וכך נמשכה המלחמה עד חצות הלילה, ובחצות - אמר הקב"ה לאברהם אבינו: די לך עד חצי הלילה! (שמות רבה יח א) ואז: "וַיָּשֶׁב אֶת כָּל הָרֶכֶשׁ, וְגַם אֶת לוֹט אָחִיו וְרִכְשׁוֹ הַיָּשִׁיב, וְגַם אֶת הַנָּשִׁים וְאֶת הָעָם".

קידוש ה'

קידוש ה' גדול נעשה על ידי אברהם אבינו. עמים רבים, עובדי עבודה זרה, נאספו אל "עמק המלך", שם קצצו ארוזים ועשו בימה גדולה והושיבו את אברהם אבינו למעלה, והיו משבחים אותו ואומרים: "מלך אתה עלינו! נשיא אתה עלינו! אלוה אתה עלינו!" אמר להם אברהם אבינו: אל יחסר העולם מלכו, ואל יחסר אלוהו - זהו מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא! (בראשית רבה מג ה)

מלך סדום "ברוב טובו" מציע לאברהם שיקח לעצמו את כל שלל המלחמה. ואולם אברהם לא מסכים לקחת מאומה - "אם מחוט ועד שרוך נעל... ולא תאמר אני העשירתי את אברהם!". ידע אברהם שסופו להתעשר שהרי הקב"ה הבטיח לו ברכה בממונו, ולכן לא רצה שמלך סדום יחשוב כי בשלו התעשר.

דרש רבא: בשכר שאמר אברהם אבינו "אם מחוט ועד שרוך נעל", זכו בניו לשתי מצוות: חוט של תכלת, ורצועה של תפילין. (סוטה יז ע"א)

הנסיון השישי - ברית בין הבתרים

"אֲחֹר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, הָיָה דִּבְרֵי ה' אֶל אַבְרָם בַּמָּחֹזֶה לֵאמֹר... קָחָה לִּי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת, וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת, וְאֵיל מְשֻׁלֶּשׁ, וְתֹר וְגֹזֶל... וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לְבֹא, וַתְּרַדְמָה נִפְלָה עַל אַבְרָם, וַהֲנִיחָהּ אִמָּה חֲשֹׁכָה גְדֹלָה נִפְלֶת עָלָיו. וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם, יָדַע תִּדְעַ כִּי גֵר יִהְיֶה זֶרְעֶךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם.... וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה, וַעֲלָטָה הָיָה, וַהֲנִיחָהּ תִּנּוּר עֹשֶׂן וְלִפִּיד אֵשׁ אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה. בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר, לְזֶרְעֶךָ נִתְּנִי אֶת הָאֶרֶץ הַזֹּאת". (בראשית פרק טז)

ברית מיוחדת כרת ה' עם אברהם אבינו. סודות גדולים ונסתרים גילה ה' לאברהם בברית זו, ובין היתר גילה לו את אשר יקרה את בניו במשך הדורות - את כל קשיי

הגלות המרה ושעבודם למלוכויות שונות, ולבסוף את הגאולה העתידית. דברים קשים ראה אברהם אבינו, ובכל זאת לא הרפה אחר מידותיו של הקדוש ברוך הוא.

אומר המדרש: הראה הקב"ה לאברהם אבינו ארבע מלוכויות שעתידים לשעבד את בניו, שנאמר: "והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו". "נופלת" - זו מלכות בבל [שכתוב בה "נפלה בבל"]. "גדולה" - זו מלכות מדי [שנאמר "גדל המלך אחשורוש"]. "חשכה" - זו מלכות יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרות קשות. "אימה" - זו מלכות אדום [שנאמר עליה, חיל ואימה ותקיפות יתירה]. [מכילתא יתרו דבחדש ט]

עוד ארבעה דברים הראה הקב"ה לאברהם: תורה [שנאמר: "לפיד אש"], קרבנות [שנאמר: "עגלה משולשת"], גיהנם [שנאמר: "תנור עשן"], ומלוכויות [שעתידים לשעבד את ישראל, שנאמר: "אימה חשכה גדולה נופלת עליו"]. אמר לו הקב"ה לאברהם, כל זמן שבניך מתעסקים בשתיים - הם ניצולים משתיים: כל זמן שבניך מתעסקים בתורה ובקרבנות, הם ניצולים מגיהנם וממלוכויות! [פסיקתא דרב כהנא ד]

« הנסיון השביעי - מצות המילה

בן תשעים ותשע שנים היה אברהם אבינו, כאשר צוה אותו הקב"ה למול. כעת, כאשר הוא מזדקן יותר וכוחותיו נחלשים, והוא עודנו מצפה לבן כהבטחתו של הקב"ה, ודאי הנסיון גדול יותר.

ואולם, מאת ה' היתה זאת, שאברהם אבינו ימול בגיל כה מבוגר, כדי לתת אפשרות לכל גוי שירצה להתגייר ולהסתופף בנחלת ה' - לעשות זאת אף בגיל מבוגר, כשם שאברהם אבינו נימול בגיל 99. אילו מל אברהם בן עשרים שנה או בן שלושים שנה, היה מקום לחשוב כי גר אינו יכול להתגייר אלא עד גיל שלושים! [מכילתא משפטים יח]

כאשר אמר ה' לאברהם אבינו למול, הלך אברהם אל שלושת אוהביו: ענר, אשכול וממרא, כדי לקחת מהם עצה. הלך אצל ענר, אמר לו: כך וכך אמר לי הקב"ה. אמר לו ענר: הלוא אתה כבר זקן, ואם תמול בגיל כה מבוגר, יצא ממך הרבה דם, ולא תוכל לסבול עינוי נפש זה, ותמות. הניחו אברהם והלך אצל אשכול, אמר לו: כך וכך אמר לי הקב"ה. אמר לו אשכול: האם רוצה אתה להיות בעל מום?! הלוא אם תמול, ישמעו על כך קרובי ארבעת המלכים שהרגת, ינצלו את חולשתך, ויבואו להרגך, ולא תוכל לברוח מפניהם! הניחו אברהם והלך אצל ממרא, אמר לו: כך וכך אמר לי הקב"ה, מה תיעצני? אמר לו ממרא: בדבר הזה אתה מבקש עצה?! הלא הוא שהצילך מכבשן האש, ועשה לך את כל הניסים, והצילך מן המלכים, ואילולא כוחו וגבורתו - היו הורגים אותך! הוא הציל את כל רמ"ח אברייך, ועכשיו - שהוא מצווה עליך מצוה באבר אחד, אתה מתלבט ומבקש עצה?! ודאי שעליך לעשות כמצוותו!

אמר הקב"ה לממרא: תתברך אתה, שנתת עצה לאברהם שימול! איני נגלה אל אברהם אלא בתחומך! שנאמר (בראשית יח א): "וַיֵּרָא אֵלָיו ה' בְּאַלְנֵי מְמָרָא". [תנחומא וירא ג]

מיהר אברהם אבינו לעשות כמצוותו של הקב"ה, ומל את עצמו "בעצם היום הזה". אילו מל אברהם בלילה, היו כל בני דורו אומרים: אילו היינו רואים אותו מל - לא היינו מניחים לו לימול. לכן מל אברהם אבינו בעצם היום, וכך היה קידוש ה' גדול יותר. [בראשית רבה מז ט]

ולא את עצמו לבד מל, אלא אף את ישמעאל בנו ואת כל בני ביתו. אמר רבי אייבו:

בשעה שמל אברהם את כל בני ביתו, העמיד גבעה של ערלות, וזרחה עליהם החמה והתליעו, ועלה ריחן לפני הקב"ה כקטורת סמים וכעולה שהיא כליל לאישים. אמר הקדוש ברוך הוא: בשעה שיהיו בניו של זה באים לידי עבירות ולידי מעשים רעים, אני זוכר להם הריח הזה, ומתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם! (בראשית רבה מז ו)

עלייה בדרגה

כאשר נימול אברהם, זכה להתעלות לדרגה גבוהה יותר של התקדשות וקרבה להקב"ה. כפי שאמרו חז"ל: לא נקרא אברהם אבינו תמים - אלא על שם המילה". (נדרים לב ע"ב)

"מתחילה נתן הקב"ה לאברהם חכמה לדעת להידיבק בו, וידע סוד האמונה, אבל לדבר אתו - לא היה יכול אלא בדרגה התחתונה בלבד. כיון שמל - נתעלה אברהם על הכל". (זוהר ח"א פט ע"א) לפני המילה, כאשר דיבר עימו הקב"ה, נאמר: "ויפול אברם על פניו" - כי בעבור שלא היה מהול, לא היה יכול לעמוד! (תרגום יונתן לך יז ג). וכמו כן ראינו שה' דיבר עימו "במחזה" - בהתגלות נסתרת ונעלמת, כדי שהמלאכים לא יבינו שהוא מדבר איתו. ולמה? מפני שאברהם עדיין לא היה מהול, והיה ערל, וה' לא רצה שתהיה למלאכי השרת טענה, מדוע הוא מדבר עם ערל. (זוהר ח"א פח)

בשורות טובות

ביום השלישי למיתו, בא הקב"ה בכבודו ובעצמו לשאול בשלומו! ובאותו יום - הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה, כדי שלא ייצאו אנשים מביתם, וכך לא יטרח אברהם בהכנסת אורחים כהרגלו. ואולם אברהם התאמץ בכל זאת להשיג אורחים. הוא שלח את אליעזר עבדו שיצא לחוץ לחפש עובדי אורח. יצא - ולא פגש אורחים. אמר אברהם: איני מאמין לך. זהו שאומרים הבריות - אין אמון בעבדים! לפיכך יצא הוא בעצמו.

ראה ה' את רצונו של אברהם לקבל אורחים, שלח לו שלושה מלאכים בדמות ערבים. היו אלה המלאכים: מיכאל, גבריאל ורפאל. רפאל - לרפא את אברהם. גבריאל - להפוך את סדום. ומיכאל - לבשר לו את הבשורה שבעוד שנה יולד לו בן! (בבא מציעא פו ע"ב)

כאשר הביא לפניהם אברהם מטעמים לאכול, אמרו לו המלאכים: "כן תעשה כאשר דברת" - אנו, אין שייך אצלנו אכילה ושתייה. אבל אתה, שיש לפניך אכילה ושתייה, כן תעשה לעצמך כאשר דברת - יהי רצון שתזכה לעשות עוד סעודה אחרת, לבן זכר שיוולד לך! (בראשית רבה מח)

דווקא עכשיו - לאחר שנימול אברהם אבינו, זכה להיפקד בזרע קודש ולהתבשר על הולדת יצחק. עד עכשיו היה שמו "אברם", ומעתה הוסיף לו ה' את האות ה"א על שמו, ונקרא שמו "אברהם" - אב המון גוים. אברהם בגימטריה רמ"ח, שרק עתה הוא תמים ושלם ברמ"ח אבריו, ועתה ראוי הוא להוליד את יצחק. "אברם אינו מוליד, אברהם מוליד". (תנחומא שופטים יא)

הנסיון השמיני - אבימלך לוקח את שרה

ממקום מגוריו אשר בחברון, מעתיק אברהם את מקומו אל ארץ גרר אשר בדרום ארץ ישראל. וכאן נכון לו נסיון נוסף - לקיחת שרה אל בית אבימלך מלך גרר.

מדוע הלך אברהם להתגורר בגרר? - מפני שנהפכה העיר סדום, ופסקו עוברים ושבים מלעבור באזור זה. אמר אברהם: "מה אני מפסיק צדקה מביתי?"! הלך ונטה לו אהל בגרר! ועליו נאמר: "חכם לב יקח מצוות". (בראשית רבה נח ג)

בהגיעם לגר, מיד התפרסם בעיר דבר יופיה של שרה - למרות היותה כבת תשעים שנה! גם כאן, כמו במצרים, אמר אברהם כי שרה היא אחותו ולא גילה כי היא אשתו, שאם לא כן בודאי היו הורגים אותו כדי לקחת את שרה. וכך נלקחת שרה אל בית אבימלך מלך גר.

בדומה לאשר התרחש בבית פרעה מלך מצרים, אף כאן נענשו אבימלך וכל בני ביתו בעונשים קשים ומרים: לקו בצרעת קשה, כל נקביהם נסתמו, כל המעוברות נעצרו מללדת, אף על פי שהגיע זמן לידתן, ואפילו תרנגולת של בית אבימלך - לא הטילה ביצתה! (בבא קמא צב ע"א)

קורא אבימלך אל אברהם ובא אליו בטענה: מדוע אמרת ששרה היא אחותך, ובכך כמעט החטאת אותנו בחטא?! ענה לו אברהם: הלוא כל אורח שבא להתארח בעיר, מה שואלים אותו? - היכן ברצונך לאכול ולשתות? היכן אתה לך? איזו סחורה הבאת עימך? וכי שואלים אותו האם 'אשתך זו?' או 'אחותך זו?' ובראותי כי אתם שואלים אותי שאלות כאלו, אמרתי בליבי: "רק אין יראת אלהים במקום הזה - והרגוני על דבר אשתי!". לכן נאלצתי לומר שהיא אחותי. (מכות ט ע"ב)

לאות פיוס, נותן אבימלך לאברהם מתנות רבות, ומבקש ממנו שיתפלל בעדו ובעד בני ביתו שיתרפאו. ואכן, "וַיִּתְפַּלֵּל אֲבֹרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים, וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת אֲבִימֶלֶךְ וְאֶת אִשְׁתּוֹ וְאֶמְהָתָיו, וַיָּלֶדוּ".

"כל המבקש רחמים על חבריו, והוא צריך לאותו דבר - הוא נענה תחילה". מיד לאחר שהתפלל אברהם על אבימלך - "וְהָיָה פֶקֶד אֶת שָׂרָה". (בבא קמא צב ע"א)

➤ הנסיון התשיעי - שילוח הגר וישמעאל

כשגדל יצחק, ראתה שרה אמו שישמעאל מתנכל אליו ומנסה להורגו ולהחטיאו, ובכך מעמיד בסכנה את קיומו הגשמי והרוחני. לכך ביקשה מאברהם שיגרש מיד את ישמעאל ואת הגר אימו מביתם, ולא עוד אלא שיכתוב שטר מתנה ליצחק, שכל מה שנשבע לו הקב"ה - הכל שייך לו, ולא יירש ישמעאל כלום! והקב"ה הסכים עם שרה ואמר לאברהם: "כל אשר תאמר אליך שרה - שמע בקולה!".

נסיון קשה היה לאברהם אבינו, וכל הצרות שעברו עליו, לא היו קשות לו כמו הדבר הזה, לשלח את בנו בכורו מעל פניו! ואולם גם כאן, למרות כל הקושי, מזדרז אברהם אבינו לעשות את רצון אביו שבשמים! - "וַיִּשְׁכֶּם אֲבֹרָהָם בְּבֶקֶר, וַיִּקַּח לֶחֶם וְחֶמֶת מִיָּם, וַיִּתֵּן אֶל הָגֵר שֵׁם עַל שְׂכָמָהּ וְאֶת הַיֶּלֶד וַיִּשְׁלַחָהּ". (בראשית כא יד)

גט גירושין נתן אברהם אבינו להגר, ושילח אותה ואת ישמעאל בנו בן השבע עשרה מביתו. ואולם, גם כשגירשם, רצה לעקוב ולראות את ישמעאל בנו, ולדעת את הדרך אשר הלכו בה.

הלכו הגר וישמעאל לדרכם, ובזכות אברהם אבינו לא חסרו המים מן החמת ימים רבים. ואולם - כאשר הגיעה הגר אל פתח המדבר, התחילה תועה ומתפתה אחר עבודה זרה של בית אביה. ואז - מיד חסרו המים ואזלו, וישמעאל כמעט מת בצמא. הלך ישמעאל והשליך את עצמו תחת שיחי המדבר, ואמר: "אלהי אברהם אבי, החיים והמוות בידך, אנא קח את נפשי ממני, ולא אמות בצמא!".

שמע ה' את תפילתו, וזימן לו מעיין של מים חיים. שמו ישמעאל והגר מן המעיין, הירו

את צמאונם, ומילאו את החמת עבור המשך הדרך. משם נשאו את רגליהם והמשיכו בדרכם עד שהגיעו למקום יישוב.

לקח לו ישמעאל אשה מבנות מואב, "עשייה" היה שמה. לאחר שלוש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל, ונשבע לשרה שאינו מתעב כלל, ואף אינו יורד מן הגמל במקום שישמעאל שרוי שם; הגיע אברהם אל בית ישמעאל באמצע היום, ומצא שם את אשתו של ישמעאל. אמר לה: "היכן הוא ישמעאל?" אמרה לו: "הלך הוא ואמו להביא פירות ותמרים מן המדבר". אמר לה: "תני לי מעט לחם ומעט מים, כי עייפתי מדרך המדבר". אמרה לו: "אין לי לא לחם ולא מים". אמר לה: "כשיבוא ישמעאל, אמרי לו: בא זקן מארץ כנען לראותך, ואמר כי מפתן הבית אינו טוב ואינו ראוי לך". כשבא ישמעאל, אמרה לו אשתו את הדברים, והוא הבין את הרמז, וגירש את אשתו. שלחה אמו ולקחה לו אשה מבית אביה - "פטימה" שמה.

לאחר שלוש שנים נוספות, הלך אברהם שוב לראות את ישמעאל, ושוב נשבע לשרה שאינו יורד מן הגמל במקום שישמעאל שרוי שם. הגיע לשם באמצע היום ומצא את אשתו של ישמעאל. הפעם, כאשר ביקש מן האשה לחם ומים, מיד הוציאה ונתנה לו.

עמד אברהם, והיה מתפלל לפני הקב"ה על בנו, ונתמלא ביתו של ישמעאל מכל טוב וממון וברכות, וכשבא ישמעאל סיפרה לו אשתו את כל אשר קרה, וידע ישמעאל שעד עכשיו רחמי אביו עליו, כרחם אב על בנים. (ילקוט שמעוני בראשית כא צד)

אכן, זכה אברהם אבינו, שישמעאל בנו עשה תשובה בימיו! (בבא בתרא טז ע"ב)

« הנסיון העשירי - עקדת יצחק

הנסיון האחרון והקשה מכולם - הוא נסיון עקדת יצחק, בו הוכיח אברהם אבינו מסירות נפש והתבטלות מוחלטת כלפי רצון ה', גם כשהדבר נוגד לגמרי את טבעו האבחי, ואת כל מוסר החסד שהפיץ אברהם בעולם כולו. על ידי עמידתו בנסיון זה, הטביע אברהם אבינו - בנו, בניו, במשך כל הדורות, את הכח הנפלא של מסירות נפש למען רצון ה'.

"וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת אַבְרָהָם, וַיֹּאמֶר אֵלָיו: אַבְרָהָם, וַיֹּאמֶר הַגִּנִּי. וַיֹּאמֶר: קַח נָא אֶת בְּנֶךָ אֶת יִצְחָק, אֲשֶׁר אֶהְיֶה אִתְּךָ, וְלֶךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמִּמְרִי, וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אֶחָד הַהָרִים אֲשֶׁר אָמַר אֱלֹהֶיךָ." (בראשית כב א)

מהו "אחר הדברים האלה"?

לאחר שעשה אברהם אבינו סעודה גדולה לכבוד היגמל יצחק בנו, בא השטן לפני הקב"ה ואמר: "רבונו של עולם, זקן זה - חננת אותו בפרי בטן בגיל מאה שנה, והוא בשמחתו ערך סעודה גדולה, ואולם - מכל הסעודה שעשה, לא היה לו תור אחד או גזל אחד להקריב לפניך?" אמר לו הקב"ה: הלוא כל זה לא עשה אלא בשביל בנו מאהבתו אותו, ואם אני אומר לו שיזבח את בנו לפני, מיד הוא זובח!"

פונה הקב"ה לאברהם אבינו בלשון בקשה: "קח נא את בנך!" משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם, שהיו לו מלחמות רבות עם אויביו, והיה לו גבור אחד שהיה יוצא לכל אותן מלחמות ומנצח. לימים, עמדה לפניו מלחמה חזקה במיוחד, אמר המלך לגיבור: בבקשה ממך, תתאמץ לנצח אף במלחמה זו, שאם לא כן יגידו כולם, כי המלחמות הראשונות לא היו רציניות ולכן ניצחת בהן.

אף הקב"ה אמר לאברהם: ניסיתיך בכמה נסיונות, ועמדת בכולם. עכשיו, אנא עמוד לי בנסיון זה, שלא יאמרו כי אין ממש בנסיונות הראשונים! (סנהדרין פט ע"ב)

על ידי נסיון זה, נתן הקדוש ברוך הוא תשובה לאומות העולם. שעד עתה, כל האומות היו אומרים: למה הקדוש ברוך הוא מחבב את אברהם, והצילו מכבשן האש, ומן המלכים, ומכל הצרות שעברו עליו? אמר להם הקב"ה: הריני מראה לכם, כי אף אם אומר לו שיקריב את בנו לשמי, הוא שומע לי, לכן אני מגן עליו! (מדרש תהלים יח)

בלב אחר

כאשר פונה הקב"ה לאברהם שיקריב את בנו לפניו, אין הוא אומר לו זאת בבת אחת, שלא יטיטרף דעתו עליו. אלא אמר לו הקב"ה: "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק". תחילה אמר לו "את בנך", אמר אברהם: שני בנים יש לי. אמר לו: "את יחידך", אמר אברהם: זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. אמר לו: "אשר אהבת", אמר אברהם: את שניהם אני אוהב. אמר לו: "את יצחק". (סנהדרין פט ע"ב)

באותה שעה הררה אברהם בלבו, אם אני מודיע לשרה את ציווי ה' להקריב את יצחק על המזבח, הלוא נשים דעתן קלה ואולי לא תקבל זאת, ואם אקח אותו ללא ידיעתה, הרי כאשר היא תגלה שהילד איננו, תפרח נשמתה מרוב צער. מה עשה? בא אל שרה ואמר לה: הכיני לנו מאכל ומשתה לדרך. אמרה לו: מדוע? אמר לה: לא בן שלושים ושבע הוא? ועדיין לא הלך, לא לבית המדרש ולא לבית התלמוד! עד מתי ישאר בחיקך? הלוא יודעת את, כי כאשר הייתי אני בן שלוש שנים בלבד, הכרתי את בוראי, ואילו בננו כבר גדול ועדיין לא התחנך! ויש מקום ששם מחנכים לתורה ולעבודת ה', אקח אותו לשם. השתכנעה שרה ואמרה: "קחנו לשלום!"

השכים אברהם בבקר, אמר: אצא כשהיא עדיין ישנה, שלא תחזור בה מהסכמתה. בא השטן ועמד לפניו כשהוא נדמה לו כזקן, אמר לו: "להיכן אתה הולך?" ענה אברהם: "להתפלל!" אמר לו השטן: "העצים והאש והסכין - למה הם?" אמר לו: "שמא אתעכב בדרך יום או יומים, ואצטרך לאפות ולאכול". ביטל השטן את דבריו, ואמר: "הלוא הולך אתה לשחוט את בנך? אוי, זקן זקן, האם אבדת את לבך ואת דעתך? היאך יתכן כי אדם שכמותך יאבד את בנו שניתן לו בזקנותו? ואין אתה מפחד שתתחייב בדין על כך שהרגת נשמה?" אמר לו אברהם: "כך אמר לי הקב"ה!"

כשראה השטן שאינו מצליח לשכנע את אברהם, בא ועמד לפני יצחק, כשהוא נדמה לו כנער. אמר לו: "להיכן אתה הולך?" אמר לו: "ללמוד מוסר ובינה". אמר השטן: הלוא תבין, כי אביך הולך לשחוט אותך?" אמר לו יצחק: אף על פי כן - אלך!"

ראה השטן כי גם את יצחק הוא אינו מצליח לשכנע, בא אצל שרה. אמר לה: "בעלך - היכן הוא?" אמרה לו: "במלאכתו". הוסיף ושאל: "ובנך - היכן הוא? הלוא תמיד את שומרת עליו, ואינך מניחה לו לצאת מן הפתח?" אמרה לו: "לא למלאכה יצאו, כי אם להתפלל". אמר לה: תדעי לך, כי לא תוכלי לראות אותו יותר לעולם!" אמרה שרה: "הקב"ה יעשה רצונו מבני!" (ילקוט שמעוני בראשית כב צח)

מעשה שטן

ממשיכים אברהם ויצחק בדרכם, ואולם השטן אינו מרפה. שוב ושוב הוא מנסה למונעם מלהמשיך בדרך.

נעשה השטן לפנייהם כנהר גדול, שלא יוכלו לעבור. נכנסו בתוך הנהר והגיעו המים עד צואריהם. נשא אברהם את עיניו לשמים ואמר: "רבון העולמים, נגלית אלי ואמרת לי שאודיע את שמך בכל העולם, ואעלה את בני לעולה, ולא הרהרתי אחר דבריך, ולא התעכבתי מלעשות את מצוותך. ועכשיו, באו מים עד נפש! ואם יטבע יצחק בני - יהיה קידוש ה' בעולם!" מיד גער הקב"ה בשטן, והלך לו. (ילקוט שמעוני בראשית כב צט)

ואולם השטן לא התייאש. שוב בא אל יצחק, עמד לימינו ואמר לו: "אוי עלוב, בנה של עלובה, כמה תעניות התענתה אמך, וכמה תפילות התפללה, עד אשר סוף סוף נולדת אתה. והזקן הזה - נשתטה מרוב זקנותו, והולך הוא לשוחטך! הלוא תחוס על אמך יולדתך?!" מיד הפך יצחק את פניו אל אביו, ולא רצה להקשיב כלל להפצרותיו של השטן. (פסיקתא רבתי מ מג)

בדרך העולה

שלושה ימים הולכים הם בדרך. הדרך אל הר המוריה - קצרה היא, ואולם מאת ה' התעכבו במשך שלושה ימים ולא מצאו את המקום. זאת, כדי שלא יאמרו אומות העולם: בהול היה אברהם, ולא קלט היטב את אשר הוא עושה. לפיכך עיכבם הקב"ה שלושה ימים, שכך יהיה ניכר שאברהם עושה את מעשהו מתוך מחשבה וישוב הדעת. (פסיקתא רבתי מ ט)

"בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, וַיֵּשֶׂא אֲבִרְהָם אֶת עֵינָיו, וַיֵּרָא אֶת הַמָּקוֹם מֵרָחֹק" - מזה ראה? ראה ענן של שכניה קשור בהר, אמר: ודאי זהו המקום אשר בו רוצה ה' שאקריב את בני. פנה ואמר ליצחק בנו: "האם רואה אתה מה שאני רואה?" אמר לו: כן. אמר לשני הנערים שהתלוו אליהם: "האם רואים אתם מה שאני רואה?" אמרו לו: לא. אמר: "הואיל והחמור אינו רואה, ואף אתם אינכם רואים - שבו לכם פה עם החמור!" (בראשית רבה נ א-ב)

"וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו" - כשם שזה היה שמח להקריב, כך זה היה שמח להיות קורבן. אברהם שמח לעקוד, ויצחק שמח להיעקד. אברהם שמח לשחוט, ויצחק שמח להישחט! (פסיקתא רבתי מ מג)

לרצון על מזבח

מגיעים הם אל הר המוריה, ואברהם בונה את המזבח. היה זה אותו מזבח שבנה אדם הראשון בשעה שהקריב את קורבנו לפני ה', ונהרס בזמן המבול. שוב בנה אותו נח ביצואו מן התיבה - ונהרס בדור הפלגה. עכשיו בנה אותו אברהם מחדש. (תרגום יונתן בראשית כב ט)

בנה אברהם את המזבח, ולא שיתף את יצחק בבנייתו, אמר: שלא תיפול עליו אבן או צרור עפר, וייעשה בו מום ובכך יפסל יצחק מלהיות ראוי לקרבן. סידר אברהם את העצים, ובא לעקוד [לקשור] את יצחק בנו. אמר לו יצחק: "אבא, בחור אני, וחושש שמא יודעזע גופי מפחד הסכין ובכך אצער אותך, ואולי חלילה תיפסל השחיטה, ולא יעלה הקרבן לרצון לפני ה'." לכן קשור אותי היטב היטב!"

"וישלח אברהם את ידו" - אברהם שולח יד ליטול את הסכין, ועיניו מורידות דמעות, ונופלות דמעות לעיניו של יצחק מרחמנותו של אבא, ואף על פי כן - הלב שמח לעשות רצון יוצרו! (בראשית רבה נ ח)

כיון שבא אברהם לתת את הסכין על צוארו של יצחק, באו המלאכים והיו בוכים ומצווחים לפני הקדוש ברוך הוא: היכן הוא שכרו של אברהם, עבור כל אותם עוברי

דרכים, שהיה מקרבם אליך ומודיע להם את אמונתך? היכן הוא שכרו של אברהם, עבור כל אותם אורחים שהיו באים מכל מקום ולנים ואוכלים אצלו חנם, כדי שיתגדל ויבורך שמך בעולם? האם מיפר אתה את הברית שאמרת לאברהם "את בריתי אקים את יצחק"? הרי המאכלת כבר על צוארו, עד מתי אתה ממתין?

מיד אמר הקדוש ברוך הוא למלאך מיכאל: מה אתה עומד? אל תניחנו לשחוט את בנו! מיד נחפז מיכאל וקרא אל אברהם: "אברהם, אברהם!" - שני פעמים, כאדם הצועק אל חברו מתוך צרה. "אל תשלח ידך אל הנער!" (פסיקתא רבתי פרשה מ)

הסכין שהיתה בידו של אברהם נפגמה, כי נשרו שלוש דמעות ממלאכי השרת ופגמוה. חשב אברהם אולי לחנוק את יצחק במקום לשוחטו, כדי לקיים את ציווי ה'. אמר לו המלאך: "אל תשלח ידך!". אמר אברהם: לפחות אוציא ממנו טיפת דם. אמר לו מיכאל: "ואל תעש לו מאומה!" (בראשית רבה נו י)

אמר לו אברהם למלאך: "מי אתה?" אמר לו: "שליח של רבון העולמים אני". אמר לו: "שמא שטן אתה, ותבקש לרמותני כדי שאעבור על רצון קוניי?" אמר לו: "אני הוא שבשרתיך על הבן הזה, אני הוא שאמרתי לך "שוב אשוב אליך", ועכשיו עשה אותי ה' שליח להציל את בנך יחידיך". (בראשית רבתי כב ב)

אמר אברהם: הקב"ה אמר לי להקריב את בני, ואתה אומר לא להקריבו! כיצד אוכל לשמוע בקולך? מיד קפץ עליו הקדוש ברוך הוא ואמר: "בי נשבעתי נאום ה'!"

אמר אברהם להקדוש ברוך הוא: אדם מנסה את חבירו, כיון שאינו יודע מה בלבו. ואולם אתה, רבונו של עולם, בוחן כליות ולב, יודע את אשר בלבבות, ואיך יתכן שכל כוונתך היתה רק כדי לנסות אותי? האם לא היה גלוי לפניך שאני שוחט? אמר לו הקב"ה: גלוי וצפוי לפני, כי אפילו את נפשך הייתי מבקש ממך היית נותן לי! אמר לו אברהם: אם כן, למה עשית לי כך? אמר לו הקדוש ברוך הוא: מבקש הייתי להודיע בעולם את גדולתך ומעלתך, שלא לחינם בחרתי בך מכל האומות! (פסיקתא רבתי פרשה מ)

אילו של אברהם

"וַיֵּשֶׁא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו, וַיֵּרָא וַהֲנֵה אֵיל אַחֵר נֶאֱחָז בְּסֶבֶךְ בְּקֶרְנָיו, וַיִּלֶךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת הָאֵיל, וַיַּעֲלֵהוּ לְעֵלָה תַּחַת בְּנוֹ". (בראשית כב יג)

איל זה, שזימן הקב"ה לאברהם אבינו לקרבן תחת בנו, נברא כבר מששת ימי בראשית, בערב שבת, והיה מוכן ומוזמן לאברהם אבינו. (אבות ה ו) עכשיו, כאשר הגיע זמנו להיות קרבן, היה האיל רץ ובא אל אברהם כדי שיקריבו תחת בנו. ואולם, השטן היה עומד ומסיטו, כדי לבטל את קרבנו של אברהם. כך הסתבך האיל, ונאחזו שתי קרניו בין האילנות. מה עשה אותו איל? פשט את ידיו ואת רגליו בבגדו של אברהם. הביט אברהם אחרי, ראה את האיל, התיר אותו מן האילנות והקריבו. (ילקוט שמעוני בראשית כב קא)

אמר רבי חנינא, "וַהֲנֵה אֵיל אַחֵר נֶאֱחָז בְּסֶבֶךְ בְּקֶרְנָיו", זה סימן לישראל. כל ימות השנה ישראל נאחזים בעבירות ומסתבכים בצרות, ובראש השנה הם נוטלים שופר של איל ותוקעים בו, וזוכרים לפני הקב"ה והוא מוחל להם.

רבי לוי אמר, היה אברהם רואה את האיל הולך ומסתבך בין האילנות - משתחרר מאילן אחד, והולך ומסתבך באילן אחר. אמר לו הקדוש ברוך הוא: כך עתידים בניך

להסתבך במלכיות, מבבל - למדי, ממדי - ליון, מיון - לאדום. וסופם להיגאל בקרנו של איל, כמו שנאמר: "וה' אלהים בשופר יתקע". (בראשית רבה נו ט)

כאשר הקריב אברהם את האיל, אמר לפני הקב"ה: רבון העולם, הוי רואה את דמו של האיל הזה - כאילו הוא דמו של יצחק בני, אבריו המוקרבים - כאילו הם אבריו של יצחק בני!

זכות לדורות

"וַיִּקְרָא אֲבִרָהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא ה' יִרְאֶה". (בראשית כב יד)

אמר אברהם: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך, שהיה לי מה להשיב לך, כאשר אמרת לי להקריב את יצחק. אילו השבתי לך, לא היה לך מה להשיב לי! יכול הייתי לומר לך: אתמול אמרת לי "כי ביצחק יקרא לך זרע", ועכשיו אתה אומר לי לשחטו? ואולם אני לא אמרתי כך, אלא עשיתי את עצמי כאילם וכחרש. ועתה מבקש אני, רבונו של עולם, כאשר יהיו בניו של יצחק נידונים לפניך, אפילו יש להם כמה קטיגוריים המקטרגים עליהם - כשם שדממתי אני ולא השיבותיך, כך אתה לא תשיב למקטרגים, ותסתום פיות המשטינים! (פסיקתא רבתי פרשה מ)

* * *

אברהם אבינו - עמוד החסד

אברהם אבינו - עמוד החסד הוא. נתינה שופעת ללא מעצורים - ברוחניות ובגשמיות. היה מכניס אורחים, נותן להם מכל טוב, ובד בבד מפיץ את שמו של ה' בעולם כולו.

בזכות אברהם אבינו, היתה ברכה לעולם. אמר רבי לוי, כל אדם שהיה עושה עסק עם אברהם אבינו - מיד היה מתברך. אברהם היה מתפלל על עקרות - והן נפקדות, על החולים - והם מתרפאים. אמר רבי חנינא, אפילו ספינות שהיו מפליגות בים הגדול - היו ניצולות בזכותו של אברהם! (בראשית רבה לט יא)

אבן טובה היתה תלוייה בצוארו של אברהם אבינו, שכל חולה הרואה אותה מיד מתרפא! (בבא בתרא טז)

איזה רחמן שבאבות? זה אברהם אבינו. עד שלא בא אבינו אברהם, כביכול היה הקב"ה דן את העולם כאכזרי: חטאו אנשי דור המבול - הציפם על פני המים, חטאו אנשי דור הפלגה - פיזרם מסוף העולם ועד סופו, חטאו סדומיים - הפכם באש וגפרית. ואולם כאשר בא אברהם - לימד זכות על העולם, ואמר לפני הקב"ה: "השופט כל הארץ, לא יעשה משפט" - אם משפט אתה מבקש - אין עולם, ואם עולם אתה מבקש - אין משפט! אם אין אתה מוותר מעט - אין העולם מתקיים! (ספרי האזינו שיא. פסיקתא דרב כהנא יט כז)

הכנסת אורחים וזיכוי הרבים

גדולה ועצומה היתה מידת הכנסת האורחים אצל אברהם אבינו. באהלו - פתח ארבעה פתחים מארבעה כיוונים, כדי שכל עובר ושב יוכל להיכנס אליו בקלות. כל אורח התקבל אל ביתו בכבוד גדול, וזכה לאכילה, שתיה ולינה ביד רחבה. בד בבד, היה אברהם מפיץ את שמו של ה' בעולם כולו. "סידר לחמו ומימיו לכל באי העולם, והיה מזכה ומדבר על ליבם, עבדו את ה' אלוקי השמים והארץ, והיה דורש להם, עד שהיו באים ושבים". (זוהר ח"א רסד)

עד שלא בא אבינו אברהם לעולם, כביכול לא היה הקב"ה מלך - אלא על השמים בלבד, אבל משבא אבינו אברהם לעולם - המליך את ה' על השמים ועל הארץ. (ספרי האזינו שיא)

מכל אומה ולשון הביאו את בניהם לביתו של אברהם ואומרים אליו: ראינו שאתה בוטח בה' שהוא אדון העולם, הדרך את בנינו לפי דרכיך! (זוהר ח"א עז ע"ב)

"וַיֵּטַע אֱשֶׁל בְּבֶאֱר שָׁבַע, וַיִּקְרָא שֵׁם בְּשֵׁם ה' אֵל עוֹלָם". (בראשית כא לג)

עשה אברהם אבינו פרדס, ונטע בו כל מיני מגדים. ועל ידו הקריא את שמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב. כיצד? לאחר שאכלו ושתו, עמדו לברכו. אמר להם: וכי משלי אכלתם?! הלא משל אלוהי עולם אכלתם! הודו ושבחו וברכו למי שאמר והיה העולם! (סוטה דף י')

כאשר היו האורחים אוכלים ושותים, אמר להם אברהם: ברכו! אמרו לו: מה נאמר? אמר להם: אָמרו 'ברוך אל עולם שאכלנו משלו'. אם היה האורח מקבל עליו ומברך, היה אוכל ושותה והולך לו. ואם לא היה מקבל עליו לברך, היה אברהם אומר לו: שלם כסף עבור דמי הסעודה. אמר לו: כמה אתה מבקש? היה אברהם עורך לו חשבון: כד יין - עשר מטבעות, ככר לחם - עשר מטבעות, מנת בשר - עשר מטבעות. הלא מי היה נותן לך לחם, בשר ויין במדבר?! וכך היה החשבון מסתכם בסכום גדול מאוד. והאורח שהיה רואה צרה זאת - היה מסכים ומודה לברך לה', ואומר 'ברוך אל עולם שאכלנו משלו!'. (בראשית רבה ט)

אשל [אילן] נטע אברהם, ועל ידי אשל זה ידע מי מאמין בהקב"ה, ומי מאמין בעבודה זרה. מי שמאמין בהקב"ה - היה האילן פורש ענפיו על ראשו ועושה עליו צל יפה, ומי שאינו מאמין - האילן היה מסתלק ממנו וענפיו עולים למעלה. כאשר ראה זאת אברהם, היה מדבר על ליבו ומסביר לו בטוב טעם ודעת את אמונת ה', עד אשר איחדו בהקב"ה.

על ידי האילן ידע אברהם, אף מי טהור ומי טמא. אם היה האדם טהור - מקבל אותו האילן, ואם היה טמא - לא היה מקבל אותו האילן, ואברהם היה יודע שיש לטהרו. ומעייין מים היה תחת האילן ההוא, ומי שצריך טבילה - מיד המים היו עולים לקראתו. ומי שצריך להמתין לפני טהרתו - המעיין יבש, ואז ידע אברהם שהוא צריך לשמור שבעה ימי טהרה. [על פי דיני טומאה וטהרה שהיו נוהגים בזמנם]. כך על ידי אילן זה, בחן לכל האנשים. (זוהר ח"א קב ע"ב)

ומאילן מופלא זה, עשו לאחר כארבע מאות שנה - את הבריח התיכון למשכן! (תרגום יונתן שמות כו כח)

זקן בא בימים

"וַאֲבִרְהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים". (בראשית כד א)

עד ימיו של אברהם אבינו לא היתה זיקנה בעולם. וכך קרה, שמי שרצה לשוחח עם אברהם, היה בטעות משוחח עם יצחק, מאחר והיו דומים מאוד, שלא היתה ניכרת התבגרותו של אברהם יותר מיצחק. בא אברהם ותבע מה' זיקנה, אמר לפניו: רבון העולמים, אדם ובנו נכנסים למקום אחד, ואין אדם יודע למי יש לכבד. מתוך שאתה מעטרו בזיקנה, אדם יודע למי יש לכבד! אמר לו הקדוש ברוך הוא: דבר טוב בקשת, וממך אני מתחיל! (בבא מציעא פז ע"א. בראשית רבה טז ט)

"בֵּא בְּיָמִים" - לא התקרב אברהם להקב"ה ביום אחד או בתקופה אחת, אלא מעשיו קרבו אותו בכל יום דרגה אחת, לכך נאמר "בא בימים" - שעלה ונתעלה על ידי אותם הימים! (וזהר ח"א קכט ע"א)

מערת המכפלה

מערת המכפלה - היא המקום אשר איותה נפשו של אברהם להיקבר שם, ושם טמן אף את שרה אשתו. כיצד הכיר אברהם אבינו את המערה, ומה ראה בה?

כאשר באו שלושת המלאכים לבקר את אברהם, מיהר אברהם לשחוט להם שלשה עגלים. ואולם, מאת ה', אחד העגלים ברח ונמלט. רץ אברהם אחריו, והנה נכנס העגל לתוך מערת המכפלה. נכנס אחריו אברהם, וכך גילה את המערה. כמו כן, היה אברהם יוצא בכל יום ויום אל השדה להתפלל, ובהיותו בשדה, היה חש ריחות נעלים של גן עדן עולים מן המערה, וראה אור שהיה יוצא מתוך אותה המערה.

נכנס אברהם אל המערה, וראה אור גדול ונר דולק, ואדם וחוה טמונים שם. ומאין ידע שאלו הם אדם וחוה? נפתח לו שם פתח מגן עדן, ודמותו של אדם נעמדה על ידו, ושמע את מלאכי השרת אומרים: "אדם הראשון קבור כאן, ואברהם יצחק ויעקב מוכנים יהיו למקום הזה". בתוך כך, יצא אדם הראשון מקברו, ובא בשמחה לקראת אברהם. אמר לו אברהם לאדם: בבקשה ממך, האם אהל קשור יש כאן נְדִהֵינוּ מקום קבר? אמר לו אדם: הקב"ה הטמין אותי כאן, ומאותו הזמן ועד עכשיו הייתי טמון כקלח עשב באדמה, עד שבאת אתה לעולם, ומעכשיו כל הקיום שלי ושל כל העולם הזה - בשבילך! אז התאוה אברהם שתהא מנוחותו במקום זה, ולבו ורצונו היה תמיד בזאת המערה. והיה בא ומתפלל שם, והקב"ה דיבר אתו שם. (וזהר ח"א קכח ע"א וקכו ע"א. וזהר חדש רות עט ע"ב)

ואולם - אם כה התאוה אברהם למערה זו, מדוע לא קנה אותה אלא עד שנפטרה שרה? - משום שלא רצה ששימו לב שהוא מעוניין בה, אבל כשנפטרה שרה והיה זקוק למערה, אמר: הגיעה השעה לתבוע אותה. ואם עפרון בעל השדה היה רואה במערה מה שראה אברהם - לעולם לא היה מוכר אותה! וכשבא אברהם לקנות את המערה, עשה בחכמה, ותחילה לא ביקש מהם את המערה כלל, ואף לא פנה ישירות אל עפרון, אלא רק פנה כללית אל בני חת ואמר: "תנו לי אחוזת קבר עימכם". רק לאחר מכן, גלגל את השיחה כלפי עפרון וביקש ממנו לקנות את מערת המכפלה. (וזהר ח"א קכו ע"א)

פטירת אברהם אבינו

"וַיָּאֵלֶּה יְמֵי שְׁנֵי חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר חָיָה מֵאֵת שָׁנָה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחָמֵשׁ שָׁנִים. וַיָּגַעַ וַיָּמָת אַבְרָהָם בְּשִׁיבָה טוֹבָה, זָקֵן וְשָׁבֵעַ, וַיֵּאֱסֹף אֶל עַמּוּיוֹ וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ יִצְחָק וַיִּשְׁמַעְאֵל בְּנָיו אֶל מַעֲרַת הַמְּכַפְלָה..." (בראשית כז ט-טז)

חי אברהם אבינו 175 שנה, ואולם למעשה היה צריך לחיות 180 שנה. ירדו לו חמש שנים משנותיו, כדי שלא יראה את עשו נכדו יוצא לתרבות רעה. ואכן כבר באותו יום שנפטר אברהם, עבר עשו על חמש עבירות חמורות ביותר. אמר הקדוש ברוך הוא: אני כבר הבטחתי לאברהם אוהבי ואמרתיו לו "ואתה תבוא אל אבותיך בשלום", ועכשיו, אם יצא לחוץ ויראה את נכדו יוצא לתרבות רעה, וישמע בני אדם מדברים על נכדו שהוא מגלה עריות ושופך דמים - ודאי אין זו שיבה טובה! לכן, מה אני עושה לזו? אוספו מן העולם! טוב להם לצדיקים להיאסף בשלום על משכבם. (תנחומא כי תצא ד)

אותו היום שנפטר אברהם אבינו מן העולם, עמדו כל גדולי אומות העולם ואמרו: אוי לו לעולם שאיבד את מנהיגו, אוי לה לספינה שאבד קברניטה! (בבא בתרא צא ע"א)

כאשר נשאו את מיטתו, הלכו שם ועבר לפני המיטה, וראו איזה מקום פנוי לאברהם אבינו, וקברו אותו במערת המכפלה שלו. (בראשית רבה סב ג)

זכותו לדורות

אמר הקב"ה לאברהם: "הִבֵּט נָא הַשְׁמַיְמָה וְסֹפֵר הַכּוֹכָבִים... כֹּה יִהְיֶה זְרַעְךָ!" (בראשית טו ה).

לאדם שיצא לדרך רחוקה, והלך - יום, יומיים, שלושה - עד עשרה ימים, ולא מצא לא עיר ולא פונדק, לא אילן ולא מים! כך הלך עייף, צמא ורעב. והנה, לאחר שלושה ימים ראה אילן אחד מרחוק, אמר: אולי יש תחתיו מים. הלך והגיע אליו, וגילה לשמחתו שהאילן נטוע על מעיין מים חיים, ויש לו פירות טובים וענפים רחבים. ישב תחת האילן, התקרר בצילו, אכל מפירותיו הטובים, ושתה מן המעיין וערב לו ושב נפשו. כאשר עמד ללכת ולהמשיך בדרכו, אמר לאילן: אילן, אילן במה אברך אותך? שיהא עצך נאה? - הרי כבר נאה הוא! שיהא צלך נאה? נאה הוא! שיהיו ענפיו נאים? נאים הם! שיהיו פירותיו מתוקים? מתוקים הם! שיהא מעיין יוצא מתחתיו? כבר מעיין יוצא מתחתיו! שתהא עומד במקום חביב? במקום חביב אתה עומד! מה לי לברך אותך? אלא שכל הנטיעות שיצאו ממך - יהיו כמותך!

כך, כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם, עברו עשרים דורות ולא היתה בהם תועלת, עד שבא אברהם וקידש שמו של הקב"ה, ובנה לו פונדק והיה זן עוברים ושבים, ומכניס את הבריות תחת כנפי השכינה, והודיע כבודו של הקב"ה בעולם, ומסר נפשו לכבוד הקדוש ברוך הוא! אמר לו הקב"ה: אברהם, מה יש לי לומר לך, ומה יש לי לברך אותך? שתהא שלם צדיק לפני? או שתהא שרה אשתך צדקת לפני? צדיק אתה, ושרה אשתך צדקת! או שיהיו כל בני ביתך צדיקים? צדיקים הם! מה יש לי לברך? אלא כל בנים שעתידיים לעמוד ממך, יהיו כמותך! (במדבר רבה פרשה ב)

זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

❁ יצחק אבינו ❁

הולדת יצחק

שנים רבות ציפו אברהם ושרה אל הבן המיוחל, שיהא ממשיך דרכו של אברהם אבינו. ואולם, הקב"ה עיכב את הולדתו בכוונה תחילה - "לא נוצר יצחק - עד שלא נימול אברהם אבינו ונקרא שלם, ונתוסף לו אות ה"א לשלימותו". (וזהר ח"א צו ע"א)

בליל פסח, שלושה ימים לאחר מילתו, התבשר אברהם אבינו על ידי המלאך מיכאל כי בעוד שנה יולד לו בן, וְיִקְרָא שְמוֹ: יצחק. בראש השנה נפקדה שרה, וכעבור שבעה חודשים וחצי - בדיוק בליל פסח הבא, בחצות הלילה, נולד יצחק, [שהיתה אותה שנה מעוברת. (מדרש אגדה בראשית יח יד)] (ראה י"ב, יא ע"א. בראשית רבה נג ז)

בשעה שנולד יצחק, נתרפאו החולים, נתפתחו החרשים, ונתפקחו הסומים! (תנחומא ב וירא לו)

יצחק אבינו - היה הראשון שנולד כתינוק קטן. עד אז היו נולדים כגדולים ובשלים. אמר רבי לוי: "לא נדנדה עריסה תחילה - אלא בביתו של אברהם אבינו!" (בראשית רבה נג ז)

והיתה לכך סיבה מיוחדת. הלוא נתבונן ונראה, כי כל בעלי החיים, זמן קצר לאחר לידתם הם כבר בשלים ובוגרים. אין אצלם תקופה ארוכה של תלות בהוריהם, וכבר בימים הראשונים הם הולכים על רגליהם. רק האדם - נולד כשהוא כה תלוי בהוריו! ותקופה זו נמשכת זמן רב: תחילה, תקופה ארוכה של ינקות ותלות מוחלטת בהורים, ולאחר מכן, עוד מספר שנים של ילדות, שבהן עדיין הילד אינו עומד ברשות עצמו וזקוק לתמיכה ולעזרה תמידית. רק לאחר שנים רבות מגיע האדם לבגרות ולבשלות מוחלטת. מדוע יש צורך בתקופה כה ארוכה? התשובה היא, כי רק באדם קיים המושג "חינוך". האדם צריך להתחנך למוסר, למידות טובות, לאמונה ולערכים. וכל אלו יוטבעו באדם בצורה הטובה ביותר, דווקא כשהוא סופג זאת אט אט מההורים תוך כדי גדילתו, כשהוא תלוי בהוריו.

יצחק - הוא למעשה התינוק הראשון בעולם שצריך להעביר את שושלת האמונה של עם ישראל. הוא זה שממשיך את דרכו של אברהם אבינו, ודרכו תעבור האמונה והדבקות בה' ובתורתו - מדור לדור. ולשם כך - זקוק הוא לינוק זאת מהוריו אט אט, וכך יוטבעו הדברים בנפשו.

משתה גדול

כאשר נגמל יצחק מלינק חלב מאמו, עשו לו הוריו משתה גדול. אברהם אבינו הזמין אל המשתה את כל גדולי המלכות, ושרה הזמינה את נשותיהם. זאת, כדי לפרסם ברבים את חסדיו ונפלאותיו של הקדוש ברוך הוא.

היו אומות העולם מתלוצצים ואומרים: "ראיתם זקן וזקנה אלו, אשר הביאו תינוק מן השוק, ואומרים: 'בנו הוא'!... ולא עוד, אלא שעשו משתה גדול כדי לחזק את דבריהם ולהתפאר ב'בנם'... בודאי אין זה בנם האמיתי, כי אם בן של אחת השפחות, ושרה עושה עצמה כאילו היא מניקה אותו".

כדי לחזק את דברי הלעג הללו, היו הנשים מביאות עימן אל המשתה את תינוקותיהן. כל אחת הביאה את תינוקה, מבלי להביא את המינקת שלו. כאשר היה התינוק בוכה, היתה אומרת: "שכחתי להביא את מניקתי!" והיתה מביאה את התינוק אל שרה אמנו שתאכיל אותו. כך הובאו תינוקות רבים אל שרה, והקב"ה עשה נס ששרה היניקה את כולם! וזה שנאמר (בראשית כא ז): "הַיִּנִיקָה בָּנִים שָׂרָה". (תנחומא תולדות ג. ילקוט שמעוני בראשית כא צג)

נשים רבות הביאו את תינוקותיהן אל שרה אמנו. חלקן, עשו זאת מתוך רצון טוב ואמיתי, שתינוקן יוכה לינק מצדקת זו. וחלקן, עשו זאת רק מתוך רצון לבדוק את שרה. אלו ואלו - יצאו ברוח. אלו שאמותיהם הביאו אותם מתוך רצון טוב - זכו והתגייירו. ואלו שאמותיהם הביאו אותם רק לשם בדיקה - קיבלו כבוד וגדולה וממשלה בעולם הזה, ונהיו שרים וחשובים. וכל הגרים המתגיירים בעולם, וכל חסידי אומות העולם - צאצאים הם מאותם שינקו מן החלב של שרה! (פסיקתא רבתי מג)

ואולם, עדיין היו אנשים ריקים וליצנים, שהיו מתלוצצים ואומרים: הלוא שרה במשך שנים רבות לא נפקדה בפרי בטן, והנה דווקא מיד לאחר ששהתה בארמונו של אבימלך - זכתה להיפקד בבן. בודאי אין זה בנו של אברהם, אלא מאבימלך התעברה שרה! מה עשה הקב"ה? צר את דמות פניו של יצחק - כדמות פניו של אברהם אבינו. הוא כה היה דומה לו, עד שכולם העידו ואמרו: "אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק!" (ילקוט שמעוני בראשית כא צג)

אל הסעודה אשר עשו אברהם ושרה - הגיע אף עוג. אמרו לו הנוכחים: הלוא אתה

תמיד היית אומר כי אברהם כמו "פרדה עקרה", ולא יוכל להוליד? הסתכל עוג על יצחק הקטן, אשר היה שונה מכל התינוקות שנולדו עד כה, בכך שנולד כה קטן, לגלג ואמר: "מהו זה... אין זה כלום! באצבעי אני יכול להורגו!" אמר לו הקב"ה: "רשע, כך אמרת? עוד תחיה ותראה אלפים ורבבות יוצאים ממנו, ובידם של צאצאיו אתה עתיד ליפול!". (דברים רבה א)

יצחק וישמעאל

כאשר נולד יצחק, היו כולם שמחים ואומרים: "נולד בן לאברהם, אשר יהיה ממשיך דרכו, נוחל את העולם, ונטל שני חלקים בירושה [פי שניים מאחיו]. היה ישמעאל מלגלג ואומר: "אל תהיו שוטים, אני הבכור, ואני נטל שני חלקים!" (תוספתא סוטה ו ג)

כך, מאז קטנותו של יצחק, היה ישמעאל נוטר לו שנאה בליבו.

כאשר גדל יצחק, היה ישמעאל מתנכל לו ומנסה להכשילו ולהוציאו לתרבות רעה. ראתה שרה אמנו את ישמעאל כשהוא עובר על עבירות חמורות - עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. היא ראתה אותו צד חגבים כדרך הילדים המשחקים - ומקריב אותם לעבודה זרה! ולא עוד - אלא שניסה להרוג את יצחק, כביכול בדרך של משחק ושעשוע. אמר ישמעאל ליצחק: הבה נלך מעט לשדה, והיה ישמעאל נוטל קשת וחצים, ומכוונם כלפי יצחק, ועושה עצמו כאילו משחק. (בראשית רבה נג יא)

כאשר ראתה זאת שרה, מיד פנתה אל אברהם ואמרה לו: "גִּרְשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ, כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאֵמָה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עִם יִצְחָק!" (בראשית כא ז) ואכן ה' הסכים לדבריה של שרה, ואמר לאברהם: "כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֵלַיךְ שָׂרָה, שָׁמַע בְּקֹלָהּ, כִּי בִיִּצְחָק יִקְרָא לָךְ זָרַע!" - כל ההמשכויות שלך היא דווקא על ידי יצחק ולא על ידי ישמעאל.

מגרש אברהם את ישמעאל, ואכן יצחק הוא זה שממשיך את דרכו של אברהם. "וַיִּתֵּן אֲבֹרָהֶם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ - לְיִצְחָק" (בראשית כה ה) - נתן אברהם ליצחק את הירושה, את הבכורה, את הברכה [שיהיה בידו הכח לברך], ואת הקבורה - שיזכה להיקבר עימו במערת המכפלה. ואילו לישמעאל נתן אברהם רק מתנות.

ואולם - אברהם אינו מברך בפירוש את יצחק, ומדוע?

משל למלך שהיה לו פרדס, ומסר אותו בידי האריס שיטפח אותו ויטפל בעצים. והנה, ראה האריס, כי מתוך כל האילנות, ישנם שני אילנות הכרוכים ומחוברים זה בזה - האחד של סם חיים, והשני של סם המוות. חשב האריס בליבו: אם אשקה את האילן של סם החיים - הרי האילן של סם המוות שותה וגדל עימו, ואם אני נמנע מלהשקות את האילן של סם המוות - היאך יוכל האילן של סם החיים לחיות? כך הפך בדעתו עד שאמר: הלוא אני אינני בעל הפרדס, אלא סך הכל אריס, והמלך הביא אותי לכאן לשנה אחת. אני את שלי עושה בטיפול שאר האילנות, והמלך יעשה בפרדסו מה שהוא רוצה!

כך אמר אברהם אבינו: אם אני מברך את יצחק - הלוא אף ישמעאל ירצה להתברך. ואם אין אני מברך את ישמעאל - היאך אברך את יצחק? חזר ואמר: בשר ודם אני, היום כאן ומחר בקבר, כבר עשיתי את שלי - מכאן ואילך, מה שהקב"ה רוצה לעשות בעולמו - יעשה!

כיון שנפטר אברהם אבינו, התגלה הקדוש ברוך הוא על יצחק וברכו! שנאמר (בראשית כה יא): "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אֲבֹרָהֶם, וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנֹו". (מדרש תהלים א. בראשית רבה סא ו)

יצחק - עולה תמימה

ישמעאל - היה מתרברב בפני יצחק ואומר לו: אני גדול ממך במצוות! שאותך מלו בגיל שמונה ימים, כשהיית תינוק קטן ולא יכולת להתנגד, ואילו אני - בן שלש עשרה שנה הייתי כאשר מלו אותי, ויכולתי להתנגד ולא התנגדתי! אמר לו יצחק: באבר אחד אתה מנסה להתגרות בי?! הלוא אם יאמר לי הקב"ה 'זבח עצמך לפני' - מוכן אני להיזבח בלב שלם! (סנהדרין פט ע"ב)

ואכן - יצחק אבינו, עמוד היראה ["פחד יצחק"], היה מוכן למסור את כל כולו לכבוד ה' יתברך! בן 37 שנים היה, כאשר ציוה הקב"ה את אביו אברהם להעלותו על גבי המזבח. כמובן, שיכול היה להתנגד, ואולם לא די שלא התנגד, אלא שהלך בשמחה ובחפץ לב להיעקד ולהישחט!

"וַיֵּלֶכְוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו" - כשם שזה היה שמח להקריב, כך זה היה שמח להיות קורבן. אברהם שמח לעקוד, ויצחק שמח להיעקד. אברהם שמח לשחוט, ויצחק שמח להישחט! (פסיקתא רבתי מ מג)

אמנם בתחילה כאשר נודע ליצחק, כי אביו הולך להקריבו, נפל עליו פחד ויראה גדולה, מחמת שלא ראה את עצמו ראוי להיות קורבן על גבי המזבח, אולם הוא אמר: "אם בחר בי הקב"ה - הרי נפשי נתונה לו!". (תנחומא וירא כג)

וכשבא אביו לעקדו על המזבח, אמר לו: אבא, קשור היטב את ידי ואת רגלי, מפני שהנפש חצופה היא, וכאשר אראה את הסכין - שמא אודעזע ויפסל הקרבן. בבקשה ממך, קשור אותי היטב לבל ייעשה בי מום, ואפסל מלהיות קרבן!" (שם)

כאשר נעקד יצחק על גבי המזבח, זכה להגיע לדרגות גבוהות מאוד, ולראות דברים נעלים ונשגבים - "נפתח הרקיע, ויצחק נשא את עיניו וראה חדרי מרכבה [עניינים נסתרים בהנהגת ה']", והודעזע". (תנחומא תולדות ב) "עיניו של אברהם מסתכלות בעיני יצחק, ועיני יצחק מסתכלות במלאכי מרום. יצחק ראה אותם, ואברהם לא ראה אותם". (תרגום יונתן בראשית כב ז)

כאשר הגיעה החרב על צווארו, פרח נשמתו של יצחק. אולם כאשר השמיע הקב"ה את קולו ואמר "אל תשלח ידך אל הנער", חזרה נשמתו לגופו, ואביו התיירו ונעמד יצחק על רגליו, וידע שכך המתים עתידים לחיות. פתח ואמר: "ברוך אתה ה', מחיה המתים". (פרקי דרבי אליעזר לא, מדרש הגדול בראשית כב יב)

לאחר העקידה, שלח אברהם את יצחק ללמוד תורה בבית מדרשו של שם. משל לאשה שהתעשרה על ידי מלאכת הפלך [אריגה וטוויה], אמרה: הואיל ומן הפלך הזה התעשרתי, עוד אינו זו מידי לעולם!" כך אמר אברהם: כל מה שבא לידי - אך ורק משום שעסקתי בתורה ובמצוות, לפיכך איני רוצה שתזון התורה מזרעי לעולם! (בראשית רבה נו) ואכן באו מלאכי מרום ולקחו את יצחק והובילוהו לבית מדרשו של שם, ונשאר שם שלוש שנים. (תרגום יונתן בראשית כב יט)

זכות זו של עקדת יצחק עומדת לבניו אחריו לדורות עולם. בכל שנה ביום ראש השנה - יום הדין, תוקעים כל ישראל בשופר [קרן של איל], וזכר העקידה [אילו של יצחק] עולה לפני הקב"ה. אף כאשר הלכו עם ישראל בגלות חורבן בית המקדש הראשון, הזכיר יצחק לפני הקב"ה זכות זו: פתח יצחק ואמר: רבונו של עולם, כשאמר לי אבא: "אַלֵּהִים יִרְאֶה לִּי הִשָּׁה לְעֹלָה בְּנִי" - לא עכבתי על דבריך, ונעקדתי ברצון לבי על גבי המזבח, ופשטתי את צווארי תחת הסכין, ולא תזכור לי זאת ולא תרחם על בני! (איכה רבתי פתיחתא ל)

זיווגו של יצחק

מיד לאחר העקדה, כשהם עדיין בהר המוריה, הרהר אברהם בלבד: אילו היה יצחק מת בהר המוריה - הרי היה מת בלא בנים, לכן אין טוב הדבר שישאר כך ללא אשה ובנים. אלך ואשיא לו אשה מבנות ענר, אשכול וממרא. אמנם הן אינן מיוחסות לזרעו של שם, ומזרעו של כנען הן, אולם צדקניות הן, ומה איכפת לי מיוחסין שלהן?! אמר לו הקב"ה: אין אתה צריך לכך, כעת נולדה בת זוגתו של יצחק, מבני משפחתך. (בראשית רבה ג)

ואכן כעבור שלוש שנים, פונה אברהם אל אליעזר עבדו, שילך לקחת ליצחק אשה מבנות משפחתו בפרץ ארם. צייד אברהם את אליעזר בכל טוב - עשרה גמלים טעונים חפצים יקרי ערך ואבנים טובות ומרגליות, וכן נתן בידו את שטר המתנה שבו הוריש את כל אשר לו ליצחק, זאת כדי שיסכימו משפחת הכלה לשלוח אותה אל יצחק.

ברך אברהם את אליעזר שה' יצליח את דרכו: "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם... הוּא יִשְׁלַח מִלְאָכּוֹ לְפָנֶיךָ, וְלִקְחַתָּ אִשָּׁה לְבְנִי מִשָּׁם". בשעה שאמר לו אברהם כך, זימן הקב"ה לאליעזר שני מלאכים, האחד - להוציא את רבקה מהבית אל הבאר, והשני - ללוות את אליעזר. והקדוש ברוך הוא היה מאיר לו את הדרך בזיקים ובברקים! כך הלך אליעזר בדרך - ונעשתה לו קפיצת הדרך - שהלך מרחק של 17 ימי הליכה - תוך שלוש שעות. (בראשית רבה נט י, ס. א. מעם לעזו בראשית ב תפב)

צדיקים - מלאכתם נעשית על ידי אחרים. בזכותו של יצחק, היתה לאליעזר סיעתא דשמיא מרובה בשליחותו - עוד באותו יום הגיע, וביום שלמחרת כבר הביא את רבקה אל יצחק! "באותה שעה שבא יצחק להתפלל מנחה - הגיע אליעזר אל רבקה, ובאותה שעה שבא יצחק להתפלל מנחה למחרת - באה רבקה אצלו!" (זוהר ח"א קלב ע"א)

"וַיֵּצֵא יִצְחָק לְשׁוֹחַ בִּשְׂדֵה [להתפלל] לַפָּנּוֹת עֶרֶב, וַיֵּשֶׂא עֵינָיו וַיִּרְא וְהִנֵּה גְמִלִים בָּאִים. וַתֵּשֶׂא רִבְקָה אֶת עֵינֶיהָ וַתִּרְא אֶת יִצְחָק וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמֶל... וַתִּקַּח הַצִּעִרָה וַתִּתְכַס. וַיָּבֹאֶה יִצְחָק הָאֱהָלָה שָׂרָה אִמּוֹ, וַיִּקַּח אֶת רִבְקָה וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֲבָה, וַיִּנָּחֶם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ". (בראשית כד טז)

באותה שעה שראתה רבקה את יצחק, שהוא הדור ביותר - לבוש ומעוטף בציצית, ודמותו כמלאך אלוקים, ושטוח בתפילה. אמרה: ודאי אדם גדול הוא! (בראשית רבה ס יד. שוחר טוב צ יח)

גם יצחק ראה את צדקתה של רבקה. כאשר הכניס אותה אל האוהל - שרתה ברכה וקדושה באוהל. כיצד? כל זמן שהיתה אמו בחיים, היה ענן קשור על פתח האוהל, והדלתות פתוחות לרווחה, וברכה שרויה בעיסה, ונר שבת היה נשאר דולק מליל שבת ועד ליל שבת הבא. כאשר נפטרה שרה, פסקו הדברים הללו. עכשיו - כאשר נכנסה רבקה אל האוהל, חזרו שוב. (בראשית רבה ס טז)

באותו יום ששלח אברהם את אליעזר, הלך יצחק להחזיר לאביו את הגר. אמר: "אפשר שאהיה אני יושב עם אשתי, ויהיה אבי יושב לבדו? אלך ואחזיר לו את הגר, ואמציא לו קורת רוח!" (מדה"ג בראשית כב טב) הביא יצחק את הגר, ונהג בה תמיד בכבוד, ואפילו אחר מיתת אביו כיבד אותה ולא הוציאה מבית אביו. (בראשית רבתי עמוד קב)

פקידת רבקה

כ- 20 שנה היו יצחק ורבקה נשואים, וטרם נפקדו בפרי בטן. אמרו חז"ל: "מפני מה היו אבותינו עקרים? מפני שהקב"ה מתאוה לתפילתם של צדיקים!" (יבמות סד ע"א)

עד כה המתינו יצחק ורבקה, מפני שרבקה נישאה בגיל 3 שנים בלבד, ולא היתה ראויה להוליד עד גיל 13. לאחר מכן, המתינו 10 שנים נוספות אולי יזכו להיפקד, כפי הדין שצריך האדם להמתין לאשתו 10 שנים, ורק לאחר מכן יכול לקחת לו אשה אחרת. ואולם משעברו אף עשר השנים הללו ורבקה לא נפקדה, לא רצה יצחק לגרש את רבקה הצדקת, ואף לא רצה לקחת לו שפחה שתוליד לו בנים, כמו שעשה אברהם אביו, מפני שהוא נחשב כקרובן עולה תמימה, ואין הדבר ראוי בעבורו. לכן פנה להשתטח בתפילה על הר המוריה, ולבקש רחמים מאת ה' שיתן לו בנים מרבקה.

היה יצחק שטוח בפינה אחת, ורבקה שטוחה בפינה אחרת, ושניהם שופכים שיח לפני ה'. אמר יצחק: "רבונו של עולם, כל הבנים שאתה נותן לי - יהיו מן הצדקת הזו!" ואף היא התפללה ואמרה: "רבונו של עולם, כל הבנים שאתה עתיד לתת לי - יהיו מן הצדיק הזה!" (בראשית רבה סג ד)

התעברה רבקה, ואולם היה הריונה קשה מאוד. היתה הולכת לפתחיהן של נשים ואומרת להן: האם הגיע גם לכן הצער הזה בזמן שהייתן מעוברות? אם כך הוא צערו של ההריון - הלוואי שלא התעברתי! (בראשית רבה סג ו)

"וַיִּתְּצוּ הַבָּנִים בְּקֶרְבָּהּ" - שהיו עולים ויורדים בתוך מעיה כגלי הים. זה אומר - אני אצא תחילה, וזה אומר - אני אצא תחילה. אמר עשו ליעקב: אם אין אתה מניח לי לצאת תחילה, הריני הורג את אימי ויוצא דרך הדופן! אמר יעקב: הרשע הזה שופך דמים הוא כבר מתחילתו, והניחו לצאת תחילה. (מדרש הגדול)

ועוד - בשעה שהיתה רבקה עומדת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות - היה יעקב רוצה לצאת, ובשעה שהיתה עוברת ליד בתי עבודת כוכבים - היה עשו רוצה לצאת. רבקה, אשר לא ידעה כי יש בבטנה תאומים, דאגה והצר לה על כך מאוד, והלכה לשיבת שם בן נח לשאול אותו לפשר הדבר. אמר לה: "שְׁנֵי גִּוִּים בְּבֶטֶנְךָ וְשְׁנֵי לְאָמִים מִמֶּעֶיֶךָ יִפְרְדּוּ." (בראשית כה כג) ואכן, כאשר מלאו ימיה ללדת - והנה תאומים בבטנה - יעקב ועשו.

יצחק בגרר

יושבים יצחק ורבקה בחברון, והנה הביא עליהם הקב"ה נסיון - "וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ". רעב זה בא בשביל יצחק, שניסוהו ה' אם יתלונן או לא, ועמד בנסיון ולא התלונן. (מדרש אנגדה)

רצה יצחק לרדת למצרים, כדרך שעשה אביו, ואולם אמר לו ה': "גור בארץ הזאת" - אתה עולה תמימה, והעולה - אם יוצאת היא לחוץ, היא נפסלת. אף אתה - אם יצאת לחוץ לארץ, נפסלת. (בראשית רבה סד ג)

לכן הלך יצחק לגור בארץ גרר. התחילו אנשי המקום לשאול על רבקה, מה עשה? למד מאביו ואמר: "אחותי היא". ואולם הפעם, למרות שאמר יצחק כך, פחד אבימלך לקחת אותה, הוא זכר היטב את העונשים הקשים שבאו עליו בעקבות לקיחת שרה, למרות שגם עליה אמר אברהם שהיא אחותו.

לאחר תקופה ארוכה שישב יצחק בגרר, נודע לאבימלך כי חששו התאמת, ואכן רבקה היא אשת יצחק. מה עשה? הלביש את יצחק ורבקה בבגדי מלכות, הרכיב אותם על סוסים יפים, סיבב אותם בעיר כולה, והכריז בקול גדול ואמר: "כל מי שיעזיז לפגוע באנשים יקרים אלו - מות יומת!"

המשׁיך יצחק לגור בגרר, "וַיִּזְרַע יִצְחָק בְּאֶרֶץ הַהִיא, וַיִּמְצָא בִשְׁנָה הַהִיא מֵאָה שְׁעָרִים, וַיְבָרְכֵהוּ ה'." וַיִּגְדַּל הָאִישׁ, וַיֵּלֶךְ הַלֹּךְ וַיִּגְדַּל, עַד כִּי גָדַל מְאֹד". (בראשית כו יב)

למרות שזרע יצחק באזור הנגב, שזהו אזור צחיח ולא משובח, וכן זרע בשנה צחיחה של רעבון - בכל זאת היתה לו ברכה מיוחדת ביבול: גדלה לו תבואה פי מאה ממה שהיתה השדה יכולה להצמיח באופן רגיל. ומדוע מדד יצחק את התבואה, הלוא "אין הברכה שרויה אלא בדבר הסמוי מן העין"? - מפני שרצה לעשר את התבואה. (בראשית רבה סד ה)

הלך יצחק וגדל והתעשר, והיתה לו ברכה בכל מעשי ידיו, עד שהיה גדול ועשיר יותר מן המלך בעצמו! והיו תושבי המקום אומרים: "זבל פרדותיו של יצחק - ולא כספו וזהבו של אבימלך"! ומדוע? מפני שהיו לוקחים מן הזבל של הפרדות של יצחק לזבל בו את אדמותיהם, ומכך היתה אדמתם מתברכת מאוד, וברכה זו היתה מרובה יותר ממה שהרויחו אצל המלך. (בראשית רבה סד ז, הרא"ם)

ומדוע זכה יצחק לברכה כה גדולה? אמרו חז"ל: אין הקב"ה מעלה את האדם לגדולה עד שבוחן ובודק אותו תחילה, וכיון שהוא עומד בנסיונו, הוא מעלה אותו לגדולה! וכך היה ביצחק - שניסהו הקב"ה ועמד בנסיונו ולא הרחרח אחר מידותיו של הקב"ה, ולכך ברכהו ה'. (תנחומא קדום בהעלותך יג)

כאשר רואה אבימלך את עושרו וגדולתו של יצחק, פונה הוא אליו ואומר לו: "לך מעמנו, כי עֲצַמְתָּ מִמֶּנּוּ מְאֹד!" - יש לך כעת צאן ובקר ונכסים יותר ממני, וזהו בזיון בעבור המלך! ניסה אבימלך אף לרמוז ליצחק שכל העושר שלו - הוא בזכותו. אמר לו: הלוא כאשר באת לכאן היה לך עדר אחד, ועכשיו יש לך עדרים רבים. ואם כן ודאי שכל מה שגדלת ועצמת, הכל מאתנו - עֲצַמְתָּ - מִמֶּנּוּ!" (בראשית רבה סד ז)

שומע זאת יצחק, ועוזב מיד את המקום - אל "נחל גרר", רחוק מן העיר.

באזור גרר - היו בארות מים אשר חפרו עבדי אברהם בהיותו בגרר, ואנשי המקום סתמו אותם בטענה שעלול לבוא נזק בגללם, שמא יבואו אויבים וימצאו די מים, וכך יוכלו להתעכב במקום ולהילחם בהם. כעת - "וַיָּשֶׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר אֶת בְּאֵרֵת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בִימֵי אֲבִרָהֶם... וַיִּקְרָא לָהֶן שְׁמוֹת בְּשֵׁמוֹת אֲשֶׁר קָרָא לָהֶן אָבִיו".

בוא וראה: אדם קונה לו בית וקורא לו שם, כאשר עומד בנו ומחדש ומשפץ מעט את הבית - הוא כבר קורא לו שם אחר. אבל יצחק אבינו אינו כן, אלא כל הבארות שחפרו אברהם אבינו וקרא להן שם, אף על פי שעמדו פלשתים וסתמום, ויצחק חזר וחפרן שוב, לא חידש להן שם חדש, אלא קרא להן באותן שמות שקרא להן אביו. ולמה? מפני ענוותנותו, ומפני שנהג כבוד באביו. ומהו השכר שנטל על כך? - שכל האבות, השתנו שמותם: אברהם - מתחילה נקרא "אברם" ולבסוף "אברהם", יעקב - מתחילה שמו "יעקב" ולבסוף נקרא "ישראל". אבל יצחק - מתחילה, עוד לפני שנולד, קרא לו הקב"ה "יצחק", ולא השתנה שמו לדורות! (מדרש הגדול תולדות כו)

כאשר יצא יצחק מגרר, חשו בני המקום בחסרונו. הברכה שהיתה מצויה בזכותו - נעלמה: לפתע התייבשו הנהרות, והאילנות לא הוציאו פירות. והרגישו שמפני שגירשו את יצחק קרה להם כל זה. (תרגום יונתן בראשית כו כז)

החליט אבימלך ללכת בכבודו ובעצמו אל יצחק, כדי לכרות עימו ברית שלום. פונה אבימלך אל יצחק ואומר לו: "רְאוּ רָאִינוּ כִּי הָיָה ה' עִמָּךְ, וְנִאֲמַר... נִכְרְתָה בְרִית עִמָּךְ".

הוא אף מזכיר לו את הטובה אשר עשו עימו: "כִּפְאֶשֶׁר לֹא נִגְעֶנוּךְ, וְכִפְאֶשֶׁר עָשִׂינוּ עִמָּךְ רַק טוֹב, וְנִשְׁלַחְךָ בְּשָׁלוֹם".

משל לאריה שנתחבה לו עצם בגרונו, ולא ידע כיצד להוציאה. ביקש מן החיות ביער שיוציאו אותה, אך שום חיה לא יכלה לעשות זאת. והנה, בא התרנגול שצווארו ארוך ואמר לאריה: תן לי שכרי, ואני אוציאה! הסכים לכך האריה. הכניס התרנגול את צווארו והוציא את העצם, אמר לאריה: תן לי שכרי. אמר לו האריה: לא די לך בכך שנכנסת לתוך לועי ויצאת בשלום?! הלוא זה השכר הגדול ביותר, לך ותתפאר בו לפני חבריך!...

כך אבימלך - מתפאר ומשתבח בפני יצחק - "כִּפְאֶשֶׁר לֹא נִגְעֶנוּךְ" - די לך שלא עשינו לך נזק, ואולם אפילו "טובה גדולה" זו, לא היתה מושלמת: שכאשר שלחו אותו מארצם, הכינו לו אורבים בדרך להורגו - אך הקב"ה הצילו מהם! (בראשית רבה סד י. מדרש הבאור)

כרת יצחק ברית עם אבימלך, וקרא שם המקום "באר שבע" על שם השבועה.

זקנותו של יצחק

"וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק, וַתִּכְהֶינּוּ עֵינָיו מִרְאֵת". (בראשית כו א) מספר סיבות היו לכך שכהו עיניו של יצחק.

➤ עד ימיו של יצחק, לא היו יסורים בעולם. בא יצחק ואמר: רבונו של עולם, אדם מת בלא יסורים, מידת הדין מתוחה כנגדו בעולם הבא. אבל אם אתה מביא עליו יסורים, אין מידת הדין מתוחה כנגדו. אמר לו הקב"ה: דבר טוב בקשת, וממך אני מתחיל! לכן - "וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק, וַתִּכְהֶינּוּ עֵינָיו מִרְאֵת". (בראשית רבה סה ט)

➤ בשעה שעקד אברהם את יצחק בנו על גבי המזבח, נשא יצחק את עיניו במרום, והביט בזיו השכינה. ומכח אותה ראה - כהו עיניו. משל למלך שהיה מטייל בפתח ארמונו, ולפתע ראה את בן אהובו שמציץ עליו מבעד לחלון. מעשה זה - אין הוא ראוי לכבוד המלכות. אמר המלך: אם אהרוג אותו, הריני מצער את אוהבי, ואם אניח אותו - הרי זה בזיון למלכות. אלא, הריני גוזר שיסתמו את החלונות שדרכם הציץ. כך - כאשר הביט יצחק בזיו השכינה, אמר הקב"ה: הלוא אני אמרתי "כי לא יראני האדם - וחי", ואולם אם אהרוג אותו, הריני מצער את אברהם אוהבי, אלא גוזר אני שיכהו עיניו. וכיון שהזקין - כהו עיניו. (בראשית רבה סה י)

➤ בשעה שעקד אברהם את יצחק, בכו מלאכי השרת, ונשרו דמעות עיניהם לתוך עיניו של יצחק, ועשו רושם בתוך עיניו. כיון שהזקין - כהו עיניו. (בראשית רבה סה י)

➤ אמר רבי אלעזר: כהו עיניו, כדי שיימנע מלראות ברעתו של בנו הרשע עשו. שאמר הקב"ה: אם יהיה יצחק יוצא לשוק, יהיו חבריו מצביעים עליו ואומרים, 'זהו אביו של הרשע הזה!', לכן אני מכהה את עיניו, וכך הוא יושב בתוך ביתו. (בראשית רבה סה י)

➤ עשו הרשע נשא נשים רשעיות, והיו מקטירות לעבודה זרה, והיה העשן עולה, וכהו עיניו של יצחק. (פסיקתא רבתי יב טו. מדרש אבכיר מובא בילקוט כאן רמז קיד)

➤ אמר רבי חנינא: "כְּבוֹת עֲשִׂיתָ אֶתָּה ה' אֱלֹהֵי, נִפְלְאֶתִיךָ וּמִחֲשַׁבְתִּיךָ - אֵלֵינוּ..." (תהלים מ ו) - כל הפעולות והמחשבות שפעלת - הכל אלינו, בשבילנו! למה כהו עיניו של יצחק? כדי שיבוא יעקב ויטול את הברכות! (בראשית רבה סה ח)

ברכת בניו

טרם פטירתו, רוצה יצחק אבינו לברך את בניו. אולם, שני בנים לו - יעקב ועשו, למי מהם ינתנו הברכות? חשב יצחק, כי מן הדין הוא שינתנו הברכות לעשו, שהרי בכור הוא. אולם הסתיר ממנו הקב"ה שעשו יצא לתרבות רעה, ושמכר את הבכורה ליעקב.

כפי שאומר המדרש: בשעה שבא יצחק לברך את עשו, לא היה יודע שיצא לתרבות רעה, שהיה עשו בא ושואל את אביו: אבא, היאך מעשרים את המים? היאך מעשרים את המלח? והיה יצחק אומר: אם מים ומלח הוא רוצה לעשר - בודאי נותן הוא את שאר המעשרות ומדקדק בכל המצוות! לכן נאמר: "וַיֹּאחֶזֶק יִצְחָק אֶת עֵשָׂו בִּי צִיד בְּפִיו" - שהיה צד ומרמה את אביו בדברי פיו. (פסיקתא דרב כהנא לב סח. רש"י בראשית כה כח)

עוד אמרו חז"ל: היה שואל יצחק את עשו, 'בני היכן היית היום הזה?' והוא משקר ואומר לו: "בבית התלמוד! הלוא כך היא ההלכה בנושא פלוני? לא כך איסורו? לא כך היתרו?", וכך היה עשו מתפלפל עם אביו בדברי הלכה מידיעותיו הקדומות, ומתוך דברים אלו היה צדו ומרמה אותו בפיו, על כן אהבו. ורוח הקודש צווחת ואומרת: "כִּי יִחַן קוֹלוֹ אֶל תַּאֲמָן בּוֹ, כִּי שָׁבַע תוֹעֲבוֹת בְּלִבּוֹ!" (משלי כו כה). (תנחומא תולדות ו)

ואולם יש מבארים, כי באמת אהבה זו של יצחק לעשו, היתה רק מן השפה ולחוץ, כדי לקרבו, שמתוך כך אולי יחזור למוטב. כפי שאומר המדרש: "וַיֹּאחֶזֶק יִצְחָק אֶת עֵשָׂו" - וכי לא היה יודע יצחק אבינו במעשי עשו שהם כעורים? והרי הכתוב אומר "משנאיך ה' אשנא", ומפני מה אהבו? אלא שהיה אוהבו בפניו בלבד, כדי לקרבו ולמושכו. והנהגה טובה ונכונה נהג יצחק! שהרי קל וחומר - אם כשהוא אוהבו, היו מעשיו מקולקלים, אילו שנא וריחק אותו, על אחת כמה וכמה! ואמרו רבותינו (סוטה מז ע"א): "לעולם תהא שמאל דוחה, וימין מקרבת". (מדרש הגדול)

אולם רבקה אמנו - ידעה כי עשו הרשע אינו ראוי כלל לקבל את הברכות, ולכן דרשה מיעקב שיכנס הוא אל אביו במקום עשו, כדי לקבל את הברכות. (בראשית רבה סה ו)

בי"ד בניסן, ערב פסח, קורא יצחק אל עשו ומבקש ממנו להכין לו שני גדיים לסעודת ליל פסח, אחד כנגד קרבן פסח, ואחד כנגד קרבן חגיגה, כדי לברכו - "וַיִּקְרָא אֶת עֵשָׂו בְּנוֹ הַגָּדֹל, וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּנִי... וְאַבְרָכְכָּה לְפָנֶי ה' לְפָנֶי מוֹתִי". (בראשית כז)

למרות שיצחק רוצה לברך את עשו, אין הוא נותן אמון מלא ב"צדקותו" של עשו, ולכן הוא אומר לו: "שֵׂא נָא כְּלִיךָ תְּלִיךָ וְקִשְׁתְּךָ" - קח את כלי הזין שלך, ותלך לצוד לי ציד מן ההפקר, שלא תאכילני גולות וחמסים! וכמו כן - השחזו היטב את סכינך, שלא תאכילני נבלות וטרפות! (בראשית רבה סה יג)

"ויקרא את עשו בנו הגדול" - אמר רבי אלעזר: משל למדינה שרצתה לשלוח משלחת חשובה אל המלך. היתה שם אשה אחת, והיה לה בן ננס, והיא היתה מחשיבה אותו מאוד. באה ואמרה: בני הוא כה מיוחד, גבוה, גיבור חיל משכמו ומעלה, האם אין אתם מצרפים אותו אל המשלחת? אמרו לה: אם בעיניך - גבוה וגיבור חיל הוא, הרי שבעינינו הוא ננס שבננסים! כך עשו - אביו קורא אותו "גדול" [ויקרא את עשו בנו הגדול], אימו קוראת אותו "גדול" [ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול], אמר להם הקדוש ברוך הוא: אם בעיניכם הוא גדול, בעיני הוא קטן - הִנֵּה קָטָן נִתְתִּיךָ בְּגוֹיִם, בְּזוּי אֶתָּה מְאֹד!" (עובדיה א ב). (בראשית רבה סה)

פונה רבקה אל יעקב ואומרת לו: "ועתה בני, שמע בקלי לאשר אני מצוה אתך. לך נא אל הצאן, וקח לי משם שני גדיי עזים טבים, ואעשה אתם מטעמים לאביך כאשר אהב. והבאת לאביך ואכל, בעבר אשר יברכך לפני מותו". (בראשית כו ח-י)

ואולם יעקב חשש מאוד לעשות זאת. יעקב - עמוד האמת, "תתן אמת ליעקב", כיצד יוכל לעשות מעשה כזה, שנראה כ"מרמה"? חושש הוא כי בכך יביא עליו חלילה קללה ולא ברכה. אך רבקה יודעת את האמת, כי הברכות מיועדות מן השמים ליעקב, ולכן היא עומדת בשלה, ואף מבטיחה ואומרת לו: "עלי קללתך בני, אך שמע בקלי ולך קח לי!"

הולך יעקב ועושה כמצות אימו, והדבר קשה עליו ביותר! "וילך ויקח ויבא לאמו" - וי, וי, וי! אנוס, כפוף, ובוכה! (בראשית רבה סח טו)

יעקב מעלה בפני אימו את החשש: "הן עשו אחי איש שעיר, ואנכי איש חלק, אולי ימשני אבי, והייתי בעיניו כמתעתע?" ואולם רבקה מוצאת פתרון גם לכך. היא לוקחת עורות גדיי עיזים, ומלבישה אותם על ידי של יעקב ועל צווארו, כדי שיראה שעיר.

כמו כן, היא מלבישה ליעקב את "בגדי החמודות" של עשו. היו אלו בגדים מיוחדים, שעמים היה עשו משמש את אביו, ועימם אף היה יוצא לצוד ציד, ובזכותם היה מנצח וגובר על אויביו. ומאין היו לו בגדים מיוחדים אלו? היו אלו למעשה הבגדים שעשה הקב"ה בכבודו ובעצמו לאדם הראשון ולאשתו! (שנאמר (בראשית ג כא): "ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם"). בגדים מיוחדים אלו, מסרם אדם הראשון לחנוך, חנוך מסרם למתושלח, ומתושלח - לנח. כאשר יצאו נח ומשפחתו מן התיבה, לקחם חם בן נח, והוריש אותם לנמרוד, שהיה מבני בניו. ובשעה שהיה נמרוד לובש אותם, היה מצליח בצידו, וכל בהמה חיה ועוף שרוצה לצוד היו נופלים לפניו בקלות. חמד אותם עשו בליבו, הרג את נמרוד ולקחם ממנו. והיה עשו מפקיד את בגדים אלו בידה של אימו, ולא בידי נשיו, כיון שהיה חושד בהן שיגנבו אותם. ומאת ה', באותו יום השאיר עשו את הבגדים ולא לקחם עימו. (ספר הישר. פרקי דרבי אליעזר כד. עיין פסחים נד ורש"י שם)

נותנת רבקה בידי יעקב את המטעמים ואת הלחם אשר עשתה, ומלווה אותו עד הפתח. אמרה לו: עד כאן הייתי חייבת לעשות ולהשתדל למענך, מכאן ואילך - בוראך יעזור לך!

בשעה שניגש יעקב אל יצחק אביו, היה שרוי בצרה גדולה, ופחד מאביו שמא יתברר לו הדבר. התפלל לה' ואמר: "אל ה' בצרתה לי... ה' הצילה נפשי משפת שקר, מלשון רמיה!" (וזהר ח"א קמג ע"א) ואכן השתדל יעקב להיזהר כדיבורו, ואמר: "אנכי. עשו בכרך" - אנכי הוא המביא לך. ועשו הוא בכורך. (רש"י)

כאשר אמר יצחק ליעקב: "גשה נא ואמשך בני", הזיע יעקב מרוב פחד, והיה לבו רפה כמו שעוה. זימן לו הקדוש ברוך הוא שני מלאכי השרת, אחד מימינו ואחד משמאלו, והיו אחוזים אותו במרפקו כדי שלא יפול.

כך סובב הקב"ה שינתנו הברכות ליעקב ולא לעשו, וכאשר נודע לעשו על כך, צעק צעקה גדולה ומרה ואמר: לא לחינם נקרא שמו "יעקב" שהרי - "ויעקבני זה פעמים! את בכרתי לקח, והנה עתה לקח ברכתי!". וכשמוע יצחק שיעקב קיבל את הבכורה מאת עשו, הבין כי הברכות אכן מגיעות ליעקב בצדק ובישור, כי הרי הוא באמת הבכור, ולכן

אין הוא חוזר בו מן הברכות שברך, אלא אדרבה - הוא "חותם" עליהן ומאשרן ואומר:
 "גַּם בְּרוּךְ יְהוָה!". (בראשית רבה טז)

פטירתו וזכותו לדורות

"וַיְהִי יָמֵי יִצְחָק מֵאֵת שָׁנָה וּשְׁמֹנִים שָׁנָה: וַיָּגַע יִצְחָק וַיָּמָת וַיֹּאסֹף אֶל עַמּוּי זָקֵן וְשֶׁבַע יָמִים, וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ עֶשְׂו וַיַּעֲקֹב בְּנָיו". (בראשית לה כח)

נקבר יצחק אבינו במערת המכפלה, כשהוא "זקן ושבע ימים" - שזכה יצחק לראות קודם פטירתו את חלקו בגן עדן. (מדרש הגדול)

אמר רבי שמואל בר נחמני: לעתיד לבא יאמר הקב"ה לאברהם: "בניך חטאו לי!" יאמר אברהם: "רבונו של עולם, ימחו על קדושת שמך!" יאמר הקב"ה, אלך אל יעקב, שהיה לו צער גידול בנים, אולי הוא ילמד עליהם רחמים. יאמר הקב"ה ליעקב: "בניך חטאו לי!", יענה יעקב ויאמר: "רבונו של עולם, ימחו על קדושת שמך!" ילך הקב"ה ליצחק ויאמר לו: "בניך חטאו לי!" יאמר לפניו: "רבונו של עולם, אתה אומר לי שבני חטאו, וכי לא בניך הם? הלא בשעה שנגלית אליהם בהר סיני, והם הקדימו 'נעשה' ל'נשמע' - קראת להם 'בני בכורי', עכשיו אתה אומר לי בני ולא בניך? ועוד הלא כמה הם שנותיו של אדם? - שבעים שנה. הורד מהם עשרים שנה ראשונות, שהרי אין אתה מעניש עד גיל עשרים, נותרו חמישים. הורד מתוכם מחצית, שמחצית מן הזמן הם הלילות שאדם עייף וישן ואין זמן וכח לעשיית עבירות, נותרו 25 שנה. הורד מהם מחצית נוספת, שבה הם עסוקים בתפילות ובאכילה וביתר צרכיהם, ואז אינם חוטאים, נשארו שנים עשרה וחצי שנים. אם אתה מוכן לסבול את כל השנים הללו - מוטב, ואם לא - חצי עלי וחצי עליך. ואם תאמר שכולם עלי, הלא הקרבתי את נפשי לפניך!". וכששומעים ישראל את בקשת הרחמים שמבקש עליהם יצחק, אומרים ליצחק: "פי אתה אבינו! פי אברהם לא ידענו, וישראל יעקב אבינו! לא יפירנו" אומר להם יצחק: עד שאתם משבחים אותי, שבחו את הקב"ה. מיד נושאים ישראל את עיניהם למרום ואומרים: "אתה ה' אבינו גָּאֲלָנוּ, מֵעוֹלָם שְׁמֶךָ!" (ישעיה סג טז) (שבת פט ע"ב)

❁ יעקב אבינו ❁

יעקב בחיר האבות

יעקב אבינו - בחיר האבות הוא. (מדרש שכל טוב בראשית לג)

אמר רבי אבא: עד שלשה דורות לא פסקה זוהמה מאבותינו - אברהם הוליד גם את ישמעאל, יצחק הוליד גם את עשו, אולם אצל יעקב פסקה הזוהמה, וזכה להוליד י"ב שבטים שכולם קדושי עליון, ולא היה בהם שום דופי. (שבת קמו ע"א)

"יעקב - כולו קדושה" (שוחר טוב פא) "מיום שנברא אדם הראשון, לא היה גוף קדוש כגוף של יעקב. ותואר פניו של יעקב - מעין תואר פניו של אדם הראשון". (וזהר ח"ב קיא. בבא מציעא פד ע"א)

יעקב אבינו - עמוד התורה. אין לך אדם שהתייגע בתורה כיעקב אבינו. יוצא מבית מדרשו של שם, והולך לבית מדרשו של אברהם. (תנחומא ב וישלח ט) ובכל מקום שהיה יעקב - יושב ועוסק בתורה! (בראשית רבה צה ג) ארבע עשרה שנה שהיה יעקב בישיבת שם ועבר, בדרכו לחרן, לא טעם טעם שינה אלא היה יושב והוגה בתורה! (רש"י בראשית כח יא)

יעקב ועשו

"הלכה בידוע - שעשו שונא ליעקב!" (ספרי בהעלותך סט) רבי ברכיה אמר: "שלא תאמר - משנולד יעקב ויצא ממעי אמו, הזדווג לו עשו והתחיל להתנכל לו, אלא עוד כשהוא בתוך מעי אמו - מלחמתו נטושה נגדו!" (בראשית רבה סג ו)

"וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים, וַיְהִי עֶשָׂו אִישׁ יָדָע צִיד אִישׁ שָׂדֶה, וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם יוֹשֵׁב אֹהֶלִים". (בראשית כה כז) - שניהם הלכו לבית הספר, ולא היה אדם מבדיל בין זה לזה, במשך חמש עשרה שנה. אמר רבי לוי: למה היו דומים? להדס ולעצמוני [מין קוץ], כל זמן שהם קטנים, אין אדם מבדיל ביניהם, אך כאשר הם גדלים - זה מראה את קוציו, וזה מדיף את ריחו הטוב. כך יעקב ועשו, כל זמן שהיו קטנים, לא היה אדם מבדיל ביניהם, גדלו - "ויהי עשו איש יודע ציד, ויעקב איש תם יושב אהלים!" (תנחומא כי תצא ד)

שנאתו של עשו ליעקב גדלה ביותר כאשר מסר יצחק אביהם את ברכתיו ליעקב ולא לו. שנאמר (בראשית כז מא): "וַיֹּאמֶר עֶשָׂו בְּלִבּוֹ, יִקְרְבוּ יָמַי אֲבָל אָבִי, וְאַהֲרָגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי!" מה עשה עשו? הלך לו אל ישמעאל דודו, אמר לו: "אין זו דרך ארץ שאהרוג אני את אבא יצחק, אלא אתה תהרוג אותו, ואני אהרוג את יעקב, ואחר כך אני ואתה נירש את העולם כולו!". כך היה עשו אומר בפיו, אבל בלבו היה חושב: לאחר שיהרוג ישמעאל את אבא ואני את יעקב, אני בא אל ישמעאל ואומר לו: "למה הרגת את אבא שלי?" ואז אני הורג את ישמעאל, ואני יורש את כל העולם כולו לעצמי! (אגדת בראשית ב)

מכירת הבכורה

אותו יום שנפטר אברהם אבינו, היה יעקב מבשל עדשים, להביא לאביו ולנחמו. ואילו עשו - באותו יום ממש, היה נמצא בשדה, ועבר על חמש עבירות חמורות. כאשר חזר עשו מן השדה כשהוא עייף ורעב, נכנס וראה את יעקב שהוא עומד ומבשל, ועיניו מתעשנות מן הבישול, אמר לו: כל האנשים בעולם אוכלים מכל דבר שנמצא, דגים ושקצים ורמשים וכל הבא ליד, ואתה כה טורח ומתייגע כדי לבשל קערה של עדשים?! אמר לו יעקב: "ואם אנו עושים כמוהם ואוכלים מאכלים אסורים, היאך נגיע לעולם הבא, לאותו יום שבו משלם הקב"ה שכר טוב לצדיקים, ונפסיד את שכרנו?!" לגלג לו עשו: "וכי יש עולם הבא? וכי יש תחיית המתים?!" אמר לו יעקב: "אם אין עולם הבא, ואין תחיית המתים, לשם מה צריך אתה את הבכורה? מכור לי אותה!" (מדרש הגדול בראשית כה לא)

ומדוע כה היה חפץ יעקב לקנות את הבכורה? כי כל עוד שלא הוקם המשכן, היו הבכורות מקריבים קרבנות. אמר יעקב: "היתכן שהרשע הזה עשו, יהיה עומד ומקריב קרבנות לה'?" לפיכך נתן נפשו על הבכורה, והשתוקק מאוד לזכות בה, אך לעומתו עשו שנה את הבכורה מתחילה, והיה מחכה ליעקב שיקחה ממנו אפילו בלי כסף! (זבחים קיב ע"ב. בראשית רבה סג. במדבר רבה ד ח. זוהר ח"א קלט ע"א)

הסכים עשו למכור את הבכורה, בתנאי שיתן לו יעקב את נזיד העדשים שבישל. הוא פנה אליו ואמר לו: "הֲלֹעִיטְנִי נָא מִן הָאֶדָם הָאֶדָם הַזֶּה, כִּי עֵינַי אֲנִכִּי!" - עשו הרשע פער את פיו כמו גמל, ואמר ליעקב: "אני פותח את פי, ואתה שופך את התבשיל לתוך גרוני!" (בראשית רבה סג יב)

דרש עשו תמורת הבכורה, שיעקב יתן לו זהב אדום יקר. שילם לו יעקב ככל אשר דרש, ואף האכילו והשקהו כדי שימכור לו בעין טובה. ואכן עשו מכר לו את הבכורה בלב שלם, וגם לאחר שהשביע את רעבונו והתיישב יותר בדעתו, לא התחרט על המכירה,

אלא בז לבכורה, כמו שכתוב: "וַיֹּאכַל וַיִּשְׁתְּ וַיֵּקֶם וַיֵּלֶךְ, וַיִּבֶז עֶשׂוֹ אֶת הַבְּכֹרָה". (לקח טוב בראשית כה לד)

יעקב ועשו - היו ראויים יחד להעמיד את עם ישראל: עשו היה ראוי להעמיד מלכים, ויעקב - כהנים. אך כאשר מכר עשו את הבכורה, הפסיד את חלקו הרוחני, וקיבל זאת יעקב. ועל עשו נאמר: "וְלֹא חָפֵץ בְּבִרְכָּהּ, וַתִּרְחַק מִמֶּנּוּ". (מדרש שיר השירים עמוד יח. בראשית רבה סג)

זיווגו של יעקב

"וַיִּקְרָא יִצְחָק אֶל יַעֲקֹב וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ, וַיִּצְוֵהוּ וַיֹּאמֶר לוֹ: לֹא תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן, קוֹם לֶךְ פְּדֵנָה אֲרָם... וְקַח לְךָ מִשָּׁם אִשָּׁה מִבְּנוֹת לְבֶן אָחִי אֲמֹר". (בראשית כח א)

בשעה שאמר זאת יצחק ליעקב, עדיין לא היו ללבן בנות, אולם מפני שיצאו מפיו של הצדיק המילים "מבנות לבן", מיד התעברה אשת לבן, וילדה לסוף השנה שתי בנות תאומות - רחל ולאה. וכיון שידע יעקב אבינו על כך, לא הלך מיד אל פדן ארם, אלא הלך לבית המדרש של שם ועבר ללמוד תורה, ושהה שם ארבע עשרה שנה, עד שתגדלנה הבנות ותהיינה ראויות להביא ילדים. (בראשית רבתי לה יט)

כשהיה יעקב בדרך לבית לבן, רצה עשו אחיו להורגו, ושלח את אליפז בנו לרדוף אחריו. אמר לו יעקב: אנא ממך אל תהרגני. אמר לו אליפז: ומה אעשה לציוויי של אבא? אמר לו יעקב: קח ממני את כל רכושי, והרי "עני - נחשב כמת". ואכן לקח ממנו אליפז את כל ממונו, ואפילו את בגדיו הסיר מעליו, וכך לא היה ליעקב אפילו בגד ללבוש. נכנס יעקב אל הנהר הסמוך, וידיו פרושות השמימה בתפילה. מיד זימן ה' פרש רוכב על סוס, נכנס לנהר וטבע. פשט יעקב את בגדי הפרש מעליו, כיבסם בנהר ולבשם ורכב על סוסו בדרכו ללבן. (מדרש אגדה בראשית כח כ. ספר הישר)

אצל לבן

בבואו לחרן, הגיע יעקב אל באר המים, וראה שם את רועי הצאן יושבים סביב הבאר, והם אינם מצליחים להסיר את האבן שעל פי הבאר מחמת כובדה. בעודו משוחח עימם, הגיעה אל הבאר אף רחל בתו של לבן, כשהיא רועה את צאנו של אביה. ניגש יעקב והסיר את האבן בקלות רבה בידו האחת, כמו שמסירים פקק מפי הבקבוק! ועלו המים לפניו, והשקה את צאן לבן אחי אימו, ומאז היתה באר המים שוטפת ושופעת מים במשך עשרים שנה! וכשראה שהמים עולים לפניו, אז ידע שמכאן יודמן לו זיווגו. (תרגום יונתן בראשית כט י. זוהר ח"א קנב ע"א)

אמר יעקב לרחל: תנשאי לי? אמרה לו: כן, אלא שאבא שלי רמאי הוא, ולא תוכל להסתדר איתו. אמר לה: אל דאגה, אחיו אני ברמאות, יודע אני כמוהו לרמות. אמרה לו: האם מותר לצדיק להתנהג ברמאות? אמר לה: כן, "עם עיקש - תתפתל!" אמר לה, במה יכול הוא לרמות אותי? אמרה לו: יש לי אחות גדולה ממני ושמה לאה, ולא ישיא אותי לפניו. מה עשה יעקב? מסר לרחל סימנים, כדי שבליל החתונה יכיר בה שהיא רחל. (מגילה יג ע"ב)

פנה יעקב ללבן ואמר לו: "אֶעֱבֹדְךָ שְׁבַע שָׁנִים, בְּרַחֵל בְּתִךְ הַקֶּטְנָה". אמר יעקב ללבן: יודע אני שאנשי המקום רמאים הם, ולכן אני מברר היטב על עסקי עימך. "ברחל" - ולא בלאה. "בתך" - שלא תביא לי אשה אחרת מן השוק ששמה רחל, "הקטנה" - שלא תחליף את שמות בנותיך זו בזו, וללאה תקרא רחל, ולרחל תקרא לאה. (בראשית רבה עז י)

לאחר שעבד יעקב שבע שנים, מה עשה לבן? אסף את כל אנשי מקומו ואמר להם:

"יודעים אתם שעד עכשיו היינו דחוקים למים, וכאשר הגיע הצדיק הזה לכאן, נתברכו המים". אמרו לו: "ומה נוכל לעשות עכשיו?" אמר להם: "אם תעזרו לי, אני ארמה אותו ואתן לו את לאה, ומכיון שהוא אוהב מאוד את רחל, הוא יעבוד כאן עוד שבע שנים, וכך נרוויח שנמשיך להתברך בזכותו". אמרו לו: "הטוב בעיניך - עשה!" אמר להם: "חושש אני שאחד מכם יגלה את כוונתי ליעקב, וכך כל התוכנית שלי תתקלקל, לכן אני דורש שתתנו לי משכונות, שיהיו מופקדים בידי עד אחר החתונה, כדי שאף אחד מכם לא יפרסם את הדבר". הסכימו ונתנו לו משכונות, אך לבן ברמאותו לקח את המשכונות וקנה בהם בשר, יין ושמן, וכל צורכי סעודת החתונה. ערך לבן משתה גדול, וכל אנשי המקום היו שרים ושמחים ורוקדים לכבוד החתן והכלה. אמר להם יעקב: "מדוע אתם כל כך גומלים עימי חסד, ומשמחים אותי?" אמרו לו במתק שפתיים: "הלוא אף אתה גמלת עימנו חסד, שבזכותך התברכו המים, ויש לנו הכרת הטוב אליך". והיו כולם משוררים בקולם בקולות וקריאות של שמחה וחגיגה: "הא-לייא הא-לייא", כמתכוונים לומר לו: "היא לאה, היא לאה", [כדי שיוכלו לאחר מכן לומר לו שגילו לו שהיא לאה]. בלילה, הביאו את הכלה וכיבו את כל הנרות. אמר להם יעקב: "מדוע אתם מכבים את הנרות?" אמרו לו: "מה אתה חושב, שאנו פרוצים כמו במדינתכם? אצלנו עורכים הנישואין בהצנע!", וכך הביאו לו את לאה. ויעקב לא הרגיש בכך, כי רחל מסרה לה את הסימנים כדי שלא תתבייש. (בראשית רבה ע יט)

כך סיבב הקב"ה את הדברים, כדי שיעקב ישא גם את לאה וגם את רחל, ומהם יעמיד שנים עשר בנים קדושים וצדיקים.

שהה יעקב בבית לבן 20 שנה, שבהם התנכל אליו לבן ורימה אותו שוב ושוב. אמרו חז"ל: כל הסכם שהיה לבן מתנה עם יעקב, היה חוזר בו מדיבורו עשר פעמים! (בראשית רבה ע ט) ועוד, אם היה פועל מקבל עשרה מטבעות ליום, היה נותן לבן ליעקב חמישה מטבעות. ואם סבל מקבל ששה מטבעות, היה נותן לבן ליעקב שלושה מטבעות. (בראשית רבה ע יד)

ואולם הקב"ה נתן ליעקב ברכה במעשי ידיו, ויפריץ האיש מאד מאד, ויהי לו צאן רבות, ושפחות ועבדים וגמלים וחמרים. צאנו היה פרה ורבה ביותר, והיו אומות העולם באים ונותנים ליעקב כסף וזהב בשביל לקנות בהמות מצאנו המבורך. (תנחומא וישלח יא)

התמהמה יעקב אבינו בבית לבן, ולא רצה ללכת מעימו אלא רק כאשר תלד רחל, שמה יאמר לו לבן: "הואיל שלא ילדה לך רחל במשך כל השנים הללו, השאר אותה כאן". (אגדת בראשית נח) ואולם כאשר נולד יוסף, אז ידע יעקב כי הגיע הזמן ללכת. כעת גם יש בידו את הכח לעמוד מול עשו, שהרי "כיון שנולד יוסף, נולד שטנו של עשו". (בראשית רבה עה א)

אמר הקדוש ברוך הוא ליעקב: "חמיך אינו מסביר לך פנים, ואתה יושב כאן? שוב אל ארץ אבותיך, ואהיה עמך!" (בראשית רבה עג יב), ואכן ברח יעקב מחרן, וששים ריבוא מלאכים [600,000] היו שמחים ורוקדים לפני יעקב אבינו בצאתו מבית לבן. (שיר השירים רבה א ז)

והנה לאחר שברח יעקב, באו הרועים אל הבאר ולא מצאו מים כמקודם. המתינו שלושה ימים אולי יתגברו המים, אך המים לא התגברו. חששו שמה יצא יעקב מן המקום, הלכו ללבן, ואז התברר להם שאכן יעקב ברח! (תרגום יונתן בראשית לא כב)

רדף לבן אחריו, והשיג אותו ביום השביעי. לאחר דין ודברים, הסכימו לכרות ביניהם ברית שלום. ועתה לכה נכרתה ברית אני ונאתה, והיה לעד ביני ובייך. ויקח יעקב אֶבֶן וירימה מצבה... ויקרא לו לבן יגר שהדוּתָא ויעקב קרא לו גלעד.

אמר רבי שמואל בר נחמן: אל יהא לשון פרסי הזה קל בעיניך, שבתורה, בנביאים, ובכתובים מצינו שהקב"ה חולק לו כבוד! [בתורה: "ויקרא לו לבן יגר שהדותא". בנביאים: "בְּדָנָה תִּאמְרוּן לְהוֹם...". בכתובים: "וַיִּדְבְּרוּ הַכִּפְשִׁים לְמֶלֶךְ אֲרָמִית"]. (בראשית רבה עד יד)

ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד

נפרד יעקב מלבן - וכבר תכפו עליו צרות נוספות, בזה אחר זה: אחיו עשו הרשע יצא לקראתו, עם צבא מזויין, כדי להורגו. בדרכו אף נפגש יעקב עם מלאכו של עשו אשר נאבק עימו. לאחר מכן באה עליו צרת דינה, אשר שכב בן חמור חטף אותה. ועל כולם - עלתה צרת יוסף, אשר נמכר לעבד במצרים. במשך 22 שנה היה יעקב שרוי באבל עצום ומאן להתנחם, "מיום שנגנב יוסף, נסתלקה רוח הקודש ממנו, רואה ואינו רואה, שומע ואינו שומע". (בראשית רבה צא ו) אמר יעקב: "כמה יגעתי להעמיד שנים עשר שבטים, הרי נפרצה ברית השבטים!" (ילקוט שמעוני וישב קמג)

רק בסוף ימיו זכה לישב בשלוח כשהוא רואה את כל בניו הולכים בדרך ה'. "שבע עשרה שנה חי יעקב בארץ מצרים, בשמחה וביקר ובשלמות כללית". (זוהר ח"א קפ ע"א) עליו נאמר הפסוק (איוב ח ז): "וְהִזְיָה רִאשִׁיתְךָ מִצָּעַר, וְאַחֲרִיתְךָ יִשְׁגָּה מֵאֵד", שהצדיקים תחילתם צער וסופם שמחה לעולם, שנאמר (ישעיה לה י): "וְיִשְׁמַחַת עוֹלָם עַל רִאשִׁים". (מדרש הגדול)

פטירת יעקב אבינו עליו השלום

"וַיְהִי יְמֵי יַעֲקֹב שְׁנֵי חֲזִיזֵי שְׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמֵאֵת שָׁנָה. וַיִּקְרְבוּ יְמֵי יִשְׂרָאֵל לָמוּת..." (בראשית מז כח-כט)

עד שנפטר יעקב, כיצד היו בני האדם נפטרים? - היו מתעטשים ונפשים יוצאת, בשוק או בדרך! בא יעקב וביקש מהקב"ה שיביא חולי על האדם לפני שהוא נפטר. אמר לפניו: "רבון העולמים, אם אדם מת בלא חולי, אינו מספיק ליישב בין בניו ולצוות עליהם את דבריו האחרונים. על ידי שהוא חולה שניים או שלשה ימים קודם פטירתו, הוא יכול ליישב בין בניו. אמר לו הקדוש ברוך הוא: חייך, דבר טוב תבעת, וממך הוא מתחיל!" (בראשית רבה סה ט. ילקוט שמעוני לך לך עז)

ואכן בעת שחלה יעקב אבינו, קרא לכל בניו, ובירך אותם אחד אחד, בזה אחר זה. והקב"ה הסכים עימו על כל ברכה וברכה. (אוצר המדרשים רכט)

רצה יעקב אבינו לגלות לבניו את הקץ [זמן ביאת המשיח], ונתכסה ממנו הדבר. משל לאוהבו של מלך, שבא להיפטר מן העולם, והיו בניו סובבים את מיטתו, אמר להם: בואו ואגלה לכם את סתרי המלך, ובאומרו כך נשא את עיניו והנה ראה את המלך, אמר להם: "היו זהירים בכבודו של המלך!". כך יעקב אבינו, נשא את עיניו וראה שכינה עומדת על גביו, אמר להם: היו זהירים בכבודו של הקדוש ברוך הוא! אמרו לו בניו: "שִׁמְעַי יִשְׂרָאֵל, ה' אֱלֹהֵינוּ, ה' אֶחָד!", ואף הוא ענה ואמר להם: "ברוך, שם כבוד מלכותו, לעולם ועד!". (בראשית רבה צח)

עם פטירתו של יעקב אבינו, היה אבל כבד בכל מצרים. כולם הוקירו את יעקב, אשר בזכותו פסק הרעב, והיה שפע טובה וברכה. כעת התאבלו על פטירתו, ובכו אותו במשך 70 יום.

נשאו בניו את ארונו בכבוד גדול אל ארץ ישראל כדי לקבורו במערת המכפלה. כששמעו על כך בני עשו ובני ישמעאל, רצו לצאת נגדם למלחמה. ואולם כאשר ראו הם את כרתו של יוסף הצדיק תלוי על הארון, נטלו כל אלופי עשו ונשיאי ישמעאל את

כתריהם ותלו אותם אף הם על ארונו של יעקב, וכך היה הארון מוקף בשלושים וששה כתרים, וכולם ספרו שם מספר גדול וכבד מאוד.

כאשר הגיעו אל מערת המכפלה, בא עשו ורצה למנוע מהם מלקבור את יעקב. אמר להם: "הלוא שני קברים נותרו במערת המכפלה שאותם ירשנו מאבינו יצחק, ומאחר ויעקב קבר את אשתו לאה במערה, בכך קיבל את חלקו, ואם כן הקבר האחרון שנותר - מגיע לי!" אמרו לו: "הלוא אתה מכרת את חלקך לאבינו יעקב!" אמר להם: "הראו לי את שטר המכירה!" ואמנם שטר המכירה היה במצרים, ושלחו את נפתלי ללכת ולהביאו, כי היה קל רגליים מאוד כאיילה שלוחה. בינתיים שכולם ממתינים, היה שם חושים בנו של דן שהיה חרש, ולא שמע את כל השיחה עם עשו. תמה ואמר: "מדוע מתעכבים מלקבור את סבי יעקב?" הצביעו לו על עשו ואמרו לו: "זה מעכב אותנו. כעת מחכים עד שישוב נפתלי מארץ מצרים ויביא את שטר המכירה." אמר להם: "ועד שיגיע נפתלי מארץ מצרים, יהא אבי אבא מוטל בבזיון!" מה עשה? לקח אבן וזרק על ראשו של עשו, בא יהודה ערף את ראשו ומת, ונפלו עיניו לרגליו של יעקב. פתח יעקב את עיניו וחייך! כמו שנאמר: "ישמח צדיק כי חוזה נקם, פעמיו ירחץ בדם הרשע". (סוטה יג ע"א. תוספות גיטין נה ע"ב)

כך נקבר יעקב אבינו במערת המכפלה, זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

❦ משה רבנו ❦

לידת משה

בשנת מאה ושלושים לדרת ישראל מצרימה, ופרעה חולם, והנה הוא יושב על כסא מלכותו. וישא עיניו וירא זקן אחד עומד כנגדו ובידו מאזנים. ויקח האיש הזקן את המאזנים ויתלם לפני פרעה. ויקח את כל זקני מצרים, שריה וגדוליה ויאסרם ויתנם יחד בכף מאזנים האחת. ואחר כן לקח טלה קטן אחד ויתנהו בכף המאזנים השנית, ויכריע הטלה את כולו. ויתמה פרעה על החזון הנורא ההוא מדוע יכריע הטלה את כולם? וייקץ פרעה והנה חלום. וישכם בבקר ויקרא לכל עבדיו ויספר להם את החלום, וייראו האנשים אשר תצמח למצרים באחרית הימים, כי יולד ילד בישראל ויחריב את כל ארץ מצרים. אם על המלך טוב יצא דבר מלכות מלפניו ויכתב בדתי מצרים, אשר כל זכר הילוד בעברים יהרג, למען תחדל הרעה הזאת מארץ מצרים, ויצו המלך כן, ויצא כרוז בכל מדינת מצרים: "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו".

אך על אף כל המאמצים של מצרים להרוג את הזכרים שנולדו, על ידי הטבעתם ביאור, שמר הקב"ה על תינוקות אלו, ורובם ניצלו ולא מתו. כיצד? ציוה הקב"ה לגלים לפולטם למדבר, והיה בא מלאך משמי מרום ומנקה אותם ומשפר אותם כיולדת שמשפרת את הולד, ונותן להם שני עיגולים אחד של שמן ואחד של דבש, שנאמר (דברים לב יג): "ויניקהו דבש מסלע, ושמן מחלמיש צור".

למעלה משנתיים ימים זורקים המצריים ליאור את תינוקות ישראל הזכרים, כדי למעט אותם. ומאז חלומם של פרעה, היו עוקבים ביתר שאת ודקדוק. המעקב אחרי הילודים מחריף. ומנגד - בשעה זו צריך להיוולד מושיעם של ישראל. האם יוכל מושיעם של ישראל, גם במצב קשה זה, להוולד ולהשרד, למרות הרדיפות הקשות? השתלשלות הדברים המדהימה, רצופת השגחה פרטית מופלאה, מלמדת אותנו בלי ספק כי "אין עצה ואין תבונה נגד ה'!!!" איך וכיצד התרחשו הדברים?

גזירת עמרם ועצת מרים

עמרם גדול הדור היה, ואשתו היתה יוכבד. ראה עמרם כי גזר פרעה לזרוק ליאור את הזכרים הנולדים, אמר: 'לשוא אנו עמלים', לשוא אנו מביאים ילדים לעולם. מה עשה? גרש את אשתו יוכבד. כשראו בני ישראל את גדול הדור עושה כך, למדו ממנו וגרשו כולם את נשותיהם. מרים, בתו קטנה בת ה-5, אשר כבר מקטנות שרתה עליה רוח נבואה, וידעה כי עתיד מושיעם של ישראל להיוולד מהוריה, באה לפני אביה ואמרה לו: אבא! הגזרה שלך קשה יותר מהגזרה של פרעה. פרעה גזר רק על הזכרים, ואילו אתה גזרת גם על הזכרים וגם על הנקבות. שמע עמרם לעצת בתו, והחזיר מיד את אשתו. ראו בני ישראל כי גדול הדור החזיר את אשתו, מיד החזירו כולם את נשותיהם.

הצפנת משה

יוכבד, שהיתה כבר בגיל 130 שנה (!!), התעברה, וילדה את משה בחודש השישי להריונה ביום ז' באדר. כאשר נולד משה נתמלא כל הבית אורה. אולם יחד עם זאת דאגו עמרם ויוכבד: מה לעשות כדי שהמצרים לא יתפסו את הרך הנולד וישליכוהו ליאור? כיון שנולד משה בחודש השישי, יכלו להצפינו שלושה חודשים בביתם, כי המצרים מנו ליוכבד 9 חודשים מזמן שעמרם החזיר אותה. אכן בשלושת החודשים הראשונים הצליחו להסתיר את משה בבית.

באותם שלושה חודשים בהם הוצפן משה בביתו, שוד ושבר היה במצרים. על מה ולמה? באותו יום שנולד משה הודיעו החוזים בכוכבים לפרעה: "היום נולד מושיעם של ישראל, ואין אנו יודעים אם הוא נולד מבני ישראל או מן המצרים. עוד רואים אנו כי עתיד הוא ללקות במים". כששמע זאת פרעה, מיד ציוה ללא רחמים כי ביום זה יורקו ליאור את כל התינוקות הנולדים, גם מבני ישראל וגם מן המצרים. למחרת, אמרו האצטגננים לפרעה כי המושיע של ישראל עדיין לא הושלך ליאור, ועדיין הם רואים את הסימן שלו - שילקה במים. הכריז פרעה כי הגזירה שגזר אתמול עדיין בתוקפה. וכך היה במשך שלושה חודשים, שכל עוד שלא הושלך משה ליאור, עדיין ראו האצטגננים את הסימן שלו בכוכבים, ונמשכה הגזירה על כלל האוכלוסיה במצרים. ומה קורה בתום שלושה חודשים?

ביום ו' בסיון, כתום שלושה חודשים מיום הולדת משה, הבינו עמרם ויוכבד כי לא יוכלו יותר להצפינו בביתם, כי המצריים כבר יחפשו אחריו. בלית ברירה, הם מנסים להצילו בדרך אשר סיכויי הצלחתה נראים אבודים מראש. הם יוצרים לו תיבת גומא קטנה ומכניסים אותו לתוכה. את התיבה שמים ביאור. האם אכן לא יגלו המצרים את התיבה? וכיצד יתקיים הילד ללא מזון ושתייה? ואולי חס ושלום תטבע התיבה הקטנה ביאור הגדול? אכן השלכתו של משה ליאור נעשתה בלב כבד מלא חששות.

מה נסתרות הן דרכי ה'! דווקא על ידי פעולה אבסורדית זו, ניצל משה רבנו! כשהושלך משה ליאור, באו האצטגננים ואמרו לפרעה: הנה, כעת אנו רואים בכוכבים כי מושיעם של ישראל כבר לקה במים והושלך אל היאור. מששמע זאת פרעה, ביטל מיד את הגזרה של השלכת הבנים ליאור, בחושבו שמטרתו כבר "הושגה".

בתיא 'מאמצת' את משה

באותו בוקר, יצאה בתיא בת פרעה לרחוץ ביאור. לשם מה ירדה לטבול דווקא ביאור? יש אומרים שרצתה להטהר מעבודה זרה של בית אביה ולהתגייר. ויש אומרים שהיתה מצורעת, ורצתה לשכך את כאביה על ידי טבילה במימיו הקריים והמבריאים של

היאור. והנה באותו רגע נראתה תיבת משה לפניו. היא הושיטה את ידה כדי לתופסה. כיון שראו שפחותיה שהיא רוצה להציל תינוק מן המים, אמרו לה: "גבירתנו, מנהגו של עולם, אם מלך גוזר גזרה, גם אם כל העולם לא מקיימים אותה - בניו ובני ביתו מקיימים אותה. ואת, בתו של פרעה, עוברת על מצות אביו?!" בא המלאך גבריאל וחבט אותן בקרקע. הושיטה בתיא את ידה, והתארכה ידה לאורך של 12 אמה - ששה מטר (ויש אומרים 16 אמה, ויש אומרים 60 אמה). וראה זה פלא! מיד כשנגעה ידה בתיבה, נתרפא גופה כליל מן הצרעת.

מרים אחות משה, עומדת כל הזמן מן הצד ורואה את מה שנעשה. היא ממשיכה לעקוב ורואה כי בתיא מנסה לחפש למשה אשה שתניק אותו, אך התינוק לא מוכן לאכול בשום אופן מאף אשה. ואז היא ניגשת אל בתיא ומציעה לה שהיא תתן לה אשה מניקה מן העבריות. בתיא הסכימה ומרים הביאה את יוכבד אם התינוק שתניק את בנה. בתיא כמובן לא יודעת כי קיים קשר בין התינוק לבין האשה המניקה. כך מיניקה יוכבד את משה במשך שנתיים תמימות עד היגמלו.

פלאי פלאים!!! למעלה משלוש שנים גזירת פרעה בתוקפה - להשליך ליאור כל בן ישראל שנולד. מעת לידת משה, זורקים אפילו את התינוקות המצריים ליאור, אלפי תינוקות נזרקים בשביל תינוק אחד - משה. והנה באותו יום שבו מודיעים אצטגניני פרעה כי לקה מושיעם של ישראל במים, חוזרת הביתה בתו של פרעה מאושרת, נקיה מן הצרעת, ובחיקה מציאה - ילד שברצונה לאמץ. הילד, כך נראה, נולד לפני מספר חודשים. הוא מהול! קטן שאינו סר למשמעתם, ואינו רוצה לינוק ממצריות, רק מאשה עברית!! ברור שהוא לא ילד רגיל. השם "משה" שניתן לו, מזכיר שוב ושוב את העובדה שהוא משוי מן המים. המסקנה המתבקשת היא שיתכן מאוד מאוד שהוא מושיעם של ישראל!!! אבל הנסיכה מבקשת מפרעה להחיות את הילד. הוא מסכים לאמץ בביתו, מכניסו לארמונו, והוא בעצמו מחבק ומנשקו! האיש המתקרא אויב מצרים, המבוקש מספר אחד, גדל בתוך בית המלוכה! "עוצו עצה ותופר, דברו דבר ולא יקום, כי עמנו אל"!!!

יותר מכך - יוכבד אם הילד מקבלת את בנה אל חיקה למשך שנתיים תמימות ומניקה אותו, ואף מקבלת על כך משכורת נכבדה מאת המלך. כך יכלו עמרם ויוכבד לחנכו בדרך ה', ואף כשגדל משה היה לו תרוץ טוב לבוא מפעם לפעם לביקורים בבית אביו עמרם, ללמוד ולקבל ממנו תורה וידיעת ה'.

משה בארמון פרעה

גדל משה בבית המלך כשהוא לבוש בבגדי ארגמן, וכל מנעמי ארמון המלוכה לפניו. בכל זאת היה יוצא לראות בסבלות אחיו בני ישראל אשר עבדו בטיט, והיה בוכה ואומר: חבל לי עליכם, מי יתן מותי עליכם. והיה נותן כתפיו ומסייע לבני ישראל. אמר הקב"ה: אתה הנחת את השררה והגדולה והלכת לראות בצערם של ישראל, ונהגת בהם מנהג אחים, חייך שאני מניח את העליונים והתחתונים ובא לדבר עמן.

ראה משה שאין מנוחה לעם ישראל, הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת, ואלו עבדיך אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע הם מתים. הסכים עמו פרעה, ותיקן להם משה את יום השבת לנוח.

כאשר היה משה בגיל 12, יצא אל אחיו וראה איש מצרי מכה ומבקש להרוג איש עברי

מאחיו. אחרי שבדק ברוח קדשו וראה שלא יצא מהמצרי במשך הדורות איש שעתידי להתגייר, הרג אותו על ידי שם המפורש וטמן אותו בחול. הלך משה ושב לבית המלך, והאיש העברי שב לביתו. למחרת יצא משה וראה שני אנשים עבריים [דתן ואבירם] רבים. הרים האחד את ידו כדי להכות את רעהו. עמד משה והוכיח את הרשע: "למה תכה רעך?" הם כעסו על משה והלכו והלשינו לפרעה שאתמול הרג איש מצרי.

כששומע על כך פרעה, החליט כי יש לשים קץ ל"תעלוליו" של משה. עד עכשו שתק על סרבנותו ועל כל מיני מעשים שעשה, אך כעת כשהגיע לידי שפיכות דמים לא ישתוק עוד, אלא יעשה מעשה. מיד אמר לעבדיו: תפסו והרגו אותו. אולם כשתפסוהו והכו בחרב על צוארו, נעשה צוארו כשיש. כאשר ניסו שוב ושוב, נהפכה החרב על ההורג והרגה אותו. רצו להורגו במיתה אחרת, אבל אז נתן הקב"ה בלב משה שיברח. צעק פרעה: "תפסוהו!!" עשה הקב"ה את חלק מהשרים חרשים, ולא שמעו את קריאת המלך. לעומתם, השרים ששמעו נעשו סומים ולא ראוהו כשעבר לפניהם. ואותם שרים שגם שמעו וגם ראו, אך לא היו די קרובים כדי לתפוס אותו, נעשו אילמים ולא יכלו לצעוק לאחרים שיתפסו אותו. בתוך כל המהומה הזאת, ברח משה ונמלט לנפשו.

משה במדין

להיכן ברח משה? לארץ מדין. שם, ליד הבאר, ראה את רועי הצאן של מדין מתנכלים לבנותיו של יתרו. חילץ אותן משה מן הרועים ואף עזר להן לדלות מים מן הבאר. הזמין יתרו את משה לביתו, ונתן לו את בתו ציפורה לאשה. למשה נולד בן, אשר נקרא בשם "גרשום", כי אמר: "גר הייתי בארץ נכריה".

כל אותן שנים היה משה רועה את צאן יתרו. ברכת ה' ליותרה אותו שהתרבה הצאן מאוד, ומעולם לא טרפה חית השרה מן הצאן. יום אחד, כשהיה משה רועה את צאן יתרו במדבר חורב, ברח גדי אחד מן העדר. רדף משה אחריו, והנה הגיע הגדי אל בריכת מים ועמד לשתות. כשהגיע משה אליו, אמר: לא ידעתי שרץ היית מפני הצמא. כעת בודאי עייף הנך. הרכיבו על כתפו והיה מהלך. אמר הקב"ה: יש לך רחמים לנהוג את הצאן, ראוי לך להיות רועה את צאני ישראל.

התגלות ה' למשה

עוד באותו יום נגלה הקב"ה אל משה. הולך משה במדבר והנה הוא רואה סנה - שיח קוצני מאוד, הגדל בתוך מים. הסנה היה בוער באש, אך הפלא ופלא! הסנה אינו נשרף! והמים שתחתיו אינם מכבים את האש!

מתוך הסנה אמר ה' למשה כי צעקת בני ישראל, עוניים ומכאובם, לא נעלמו ממנו, וכעת הגיע זמן הגאולה. בוחר הוא בו, במשה, שילך ויושיע את ישראל. 7 ימים מסרב משה העניו מכל האדם, שלא הוא יהיה השליח להוציא את בני ישראל, אלא אהרון אחיו הגדול. הרי אהרון מנהיג כעת את עם ישראל במצרים, ואיך הוא משה יבוא לתפוס את מקומו?! אולם הבטיח הקב"ה למשה שאהרון ישמח בכל לבו בראותו בגדולתו. מלבד זאת גם הוא ישתתף עם משה בהצלת בני ישראל. אתה תדבר אליו ותשים את הדברים בפיו, ואני אהיה עם שניכם ויורה לכם מה תעשו. הקב"ה מורה למשה ללכת למצרים כשמטה האלוקים בידו, כדי לעשות בו אותות ומופתים לעיני בני ישראל ולעיני פרעה.

משה חוזר למצרים

בשעה שאמר הקב"ה למשה במדין "לך שוב מצרימה", נחלק דיבורו של הקב"ה לשני

קולות. משה שומע "לך שוב מצרימה", ואהרן שומע "לך לקראת משה המדברה". יצא משה ממדין לכיוון מצרים, ואהרן יצא לכיוון המדבר. "מה" מצעדי גבר כוננו - למרות שלא קבעו שום סימן ביניהם, הם נפגשו בתוך המדבר הגדול. ראה אהרן את משה בגדולתו ושמח מאוד. בזכות השמחה ששמח בכל ליבו, זכה בעתיד לבגד מיוחד - חושן - על ליבו.

"וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאסְפוּ אֶת כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיְדַבֵּר אֶהָרֹן אֶת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה וַיַּעַשׂ הָאֵתָת לְעֵינֵי הָעָם: וַיֹּאמְרוּ הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי פָקַד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת עֲנָיִם וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ."

כאשר שמעו בני ישראל את משה, מיד האמינו לו כי הוא שליח מאת ה', וכדי לחזק יותר את ליבם, עשה משה לעיניהם 3 אותות, שציוה אותו ה' לעשות. א. זרק משה את מטתו על הארץ, והנה נהפך המטה לנחש. ב. הכניס משה ידו אל חיקו, והנה נעשתה היד מצורעת כשלג. וכאשר הכניס אותה שוב בחיקו - שבה ידו ונרפאת. בכך הראה הקב"ה לעם ישראל שהוא הממית והמחיה. בדברו נהפך המטה הדומם והמת ליצור חי, ובדברו המית ה' את ידו של משה ועשה אותה מצורעת. ג. משה שפך מים על הקרקע, ונהפכו המים שבקרקע לדם.

לאחר שהעבירו משה ואהרן לעם ישראל את בשורת הגאולה, הם אוספים את 70 זקני העם, והולכים כולם יחד אל ארמונו של פרעה. ארמונו של פרעה היה כעין מבצר ענק ומפחיד. כאשר התקברו אל הארמון נגלה לעיניהם מחזה מזעזע: ערימה גדולה של גויות בני אדם אשר נהרגו בגזירת פרעה. לצד הערימה היה מין 'מחנה' של בני אדם קטועי ידים ורגלים, לצידו 'מחנה' של בני אדם צלובים, ולצידו 'מחנה' של בני אדם אשר רמסו אותם בטיט. הזדעזעו הזקנים מן המחזה הנורא ונשמטו אחד אחד. כשהגיעו אל פתח הארמון נותרו רק משה ואהרן, כולם ברחו. אמר משה לאהרן: הללו אינם מצווים מפי הקב"ה, אנו מצווים מפי הגבורה, נלך ונעשה שליחותינו אפילו הורגים אותנו.

איש לא עמד בפניהם

כאשר ראו משה ואהרן את השמירה סביב ארמונו של פרעה, הזדעזעו אף הם. גודלו של הארמון היה ענק, והיו לו 400 פתחים! 100 מכל כיוון. מרוב פחדו של פרעה שמא יהרגוהו, העמיד ליד כל פתח גודר שלם של 60,000 גיבורים. בנוסף לחיילים, היו על כל פתח ופתח אריות, דובים וחיות רעות, המונעים את הכניסה לארמון. למרות השמירה המעולה, הצליחו משה ואהרן להכנס ללא בעיה! כאשר נכנסו ראו לפניהם שני כפירי אריות אסורים בכבלי ברזל. כל מי שנכנס אל הארמון, היו האריות פותחים את פיהם ומנהמים ושואגים, ונפשו יוצאת מפחד האריות. לקח משה את מטתו והניפו על האריות, והנה השתחררו האריות מכבליהם, ובאו לקראת משה ואהרן בשמחה. כמו שני כלבים נאמנים ליוו אותם עד בואם לפני פרעה, גם חיות נוספות התלוו אליהם. כאשר הגיעו לפני פרעה, כעס פרעה על השומרים, כיצד נתנו להם להכנס?! מיד העניש אותם פרעה: את חלקם הרג, חלקם הלקה, וחלקם פיטר מתפקידם ושם אחרים תחתיהם.

טיפול עליהם אימתה ופחד

אותו יום היה יום שמחתו של פרעה. היה זה יום המלכתו, והוא סבר שזהו בעצם יום יצירתו כאלוהים. הוא לבש בגדי מלכות, וישב על כסאו. הגיעו אליו מלכים מכל קצוות

תבל, הביאו לו דורונות, ועטרו אותו שיהיה השולט בכיפה על כל המלכים. נשלחו משה ואהרן דווקא ביום זה, כדי שיתקדש שמו של הקב"ה ברבים.

נכנסו משה ואהרן לפני פרעה כשהם עטופים, ומקלותיהם בידיהם. לא נתנו לו שלום ולא כיבדוהו. באותה שעה היתה לו בוש גדולה. כראות פרעה את משה ואהרן, נבהל מאוד מפניהם, כי היה תארם כתואר מלאכי השרת, ורום קומתם כארזי הלבנון, וגלגלי עיניהם דומים לגלגלי החמה, וזיו פניהם כזיו החמה, ומטה האלוהים בידם, ודיבור פיהם כאש שלהבת. וכל מלכי מזרח ומערב כשראו אותם נפל פחדם עליהם. זיע ורתת וחלחלה אחז את פרעה וכל היושבים לפניו, והסירו כתריהם מעל ראשיהם והשתחוו להם.

באותה שעה הוצרך פרעה לנקביו. איזה בושות!! הרי הוא עשה עצמו אלוה שאיננו צריך לנקביו! וכאשר עשה צרכיו הזדמנו לו 12 עכברים והיו נושכים אותו בכל צד מושבו, וצעק צעקה גדולה ומרה, עד ששמעו כל גדולי המלכות את צעקותיו. אולם מיד לאחר מכן חיזק פרעה את לבו וישב על כסאו, כאילו לא קרה כלום.

דין ודברים בין משה לפרעה

אמר פרעה למשה ואהרן: מה אתם רוצים? מי אתם? מנין באתם? מי שלח אתכם אלי? אמרו לו: "ה' אלוקי העברים נקרא עלינו". אמר להם: וכי יש אלוה לעבריים, והלוא למעלה ממאה שנה הם מתענים תחת ידי, ומפני מה לא הציל אותם עד היום? שקרנים אתם! אם היה האלוהים שלהם מצטער על כך שהם נמצאים פה, לא היה מעכב אותם כל כך הרבה זמן, שהרי בשביל לילה אחד שעייב אבימלך את שרה, מיד נגלה אליו והוכיחו. כל שכן בעם שלם, שהיה עליו להתגלות.

אמרו לו: דע לך שיש לעבריים אלוה, אלא שהוא הניח לך עד עכשיו, כדי להפרע ממך על הכל בבת אחת.

אמר להם: וכי אלוהיכם - יש לו כח וגבורה יותר ממני, או גדולה ומלכות יותר ממני? בכמה מדינות הוא שולט? בכמה עיירות הוא מולך? כמה מדינות לכד? כמה ארצות כבש? כמה מלחמות עשה וניצח? כמה חיילות ופרשים יש עימו בצאתו למלחמה?

אמרו לו: אלוקינו אינו במושגים שאתה מדבר עליהם, אלא כוחו וגבורתו מלא עולם, קולו חוצב להבות אש, דיבורו מפרק הרים, קשתו אש, חיציו שלהבת, רמחיו לפיד, מגיניו עננים, חרבו ברק, חניתותיו ניצוצי אש, לוחם הוא בלי עשייה, נוצח ולא ביגיעה. הוא יצר את כל העולם כולו, ברא שמים וארץ, יוצר הרים וגבעות, ימים וכל אשר בהם. על פיו יחיו וימותו. צר את העובר במעי אימו, ומוציאו לאור העולם. והוא זן ומפרנס את כל העולם כולו, הוא מסיר מלכים וממליך מלכים, ומלכותו לא תיפסק לעולם ולעולמי עולמים.

אמר להם: הואיל ואתם אומרים כך, המתינו לי עד שאחקור בבית גנזי בספרים שלפני. לפי שאין מלך בעולם שלא שיגר לי כתב ודורון, ואם אמת אתם אומרים עכשיו, אמצאנו באגרות שלי. מיד צוה והוציאו לפניו כל אגרות וספרים שהיו בבית גנזיו, ונתנם לו - 70 ספרים המבינים ב- 70 שפות. בדקו ופשפשו, וכיון שלא מצאו שם אמר להם: לכו לעמיכם. לא ידעתי את ה' ולא שמעתי עליו מעולם. אין אני צריך לו, שאני בראתי את עצמי, ויש לי נילוס נהר שמשקה את ארצי.

אמרו לו: שוטה, אלוהות אלו שאתה אומר מתים הן, אבל ה' אלוקים אמת הוא, אלוקים חיים ומלך עולם. הוא היה עוד לפני שנברא העולם והוא יהיה בסוף כל העולמים. הוא ברא אותך ברחם אמך, נתן בך רוח חיים, גידל אותך והושיב אותך על כסא מלכות מצרים. והוא יקח את רוחך ונפשך ממך וישיב אותך אל האדמה שממנה לוקחת!

כעס פרעה על דבריהם, וגרש אותם מלפניו.

למחרת, שוב נכנסו משה ואהרן לפני פרעה ללא רשות. מיד קרא לשומרים וצעק עליהם: איך נכנסו אלו לארמון? אמרו לו: איננו יודעים, כנראה מכשפים הם, ודרך הפתח לא נכנסו. נשא פרעה עיניו וראה אותם עם המטה, אמר: הכלב אני, כי באו אלי הללו במקל? ושוב הקשה את ליבו ולא רצה לשמוע לדבריהם, ובעקבות זאת הקשה את עבודת הפרך על עם ישראל יותר ויותר.

כשראה משה את המצב הקשה, חזר חזרה למדין, ואמר: "אֲדֹנָי, לְמָה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה, לְמָה זֶה שְׁלַחְתָּנִי וּמֵאֵז בְּאֵתִי אֶל פְּרַעֲה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הִרַע לְעַם הַזֶּה וְהִצֵּל לֹא הִצֵּלְתָּ אֶת עַמְּךָ".

ענה לו ה': לו יצויר שילחם חלש שבחלשים מלמעלה בחזק שבחזקים מלמטה, מי ינצח? החלש ינצח, כיון שהוא נלחם מלמעלה. עכשיו - שגבור שבגבורים נלחם מלמעלה, והחלש מלמטה - על אחת כמה וכמה!

שלושה חודשים שהה משה במדין, ואז חזר בציווי ה' חזרה מצרימה. הוא ניסה לעודד את עם ישראל בהזכירו להם את הברית שכרת ה' עם האבות הקדושים. אולם עם ישראל מרוב העבודה הקשה והלחץ הגדול, לא היטו אוזן לדבריו.

הפיכת המטה לתנין

הלכו משה ואהרן שוב אל ארמונו של פרעה ושוב נכנסו אליו ללא רשות. אמרו לו: ה' שלח אותנו לומר לך שתוציא את בני ישראל ממצרים. אמר להם פרעה: תעשו לי מופת, שעל פיו אבחן את חוזקו ויכולתו של האלוקים שלכם. אהרון, שקבל על כך הכנה מוקדמת, זרק מיד את מטהו ארצה. לאחר שהושלך המטה לארץ, אמר משה "יהי לתנין", ומיד נהפך המטה לתנין. כך ראו כולם שהתנין נוצר על ידי דיבורו של משה.

באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אחריהם כתרנגולת, ואומר להם: כך אותותיו של אלוהיכם?! האם באתם לצחוק עלי? בנוהג שבעולם - אדם מביא סחורה למקום שבו יש מחסור, ולא למקום שיש בו שפע גדול מאותה הסחורה. הנה אתה בא לעשות לי כאן כשפים, וארץ מצרים מלאה כשפים!!! האם אין אתם יודעים שכל הכשפים ברשותי הם? מיד שלח פרעה והביא ילדים קטנים בני 4-5 ולקחו אף הם מקלות והפכו אותם לתנינים. קרא גם לאשתו, ואף היא עשתה כן.

אמר משה: אדרבה, אם רוצים לבחון סחורה אם היא משובחת או לא, מביאים אותה דווקא למקום שהיא מצויה בו, ואז השבח שלה ניכר יותר שהיא טובה יותר מכל האחרים. עכשיו תווכח לראות כי מעשיו של האלוקים גדולים מכל כשפי מצרים.

מה עשה אהרון? לאחר שחזרו כל התנינים להיות מקלות, לקח הוא את מטהו, והנה בלע מטה אהרון את מטותיהם של כל חרטומי מצרים. ואף על פי שבלע מטות רבים

מאוד, נשארה צורתו כמקודם ולא השתנתה. ויותר מכך - דרך הכישוף, שלאחר שפג הכישוף, חוזר הכל להווייתו הראשונה כמו שהיה קודם, כי אינו אלא "אחיות עיניים", ואילו כאן בליעת המטות היתה מציאות שגם לאחר מעשה נשארו מטות החרטומים בלועים במטה אהרון. מיד נודעזע פרעה וכל גדולי המלכות, ופרעה תמה והתיירא: מה יקרה אם יאמר אהרון למטהו 'בלע את פרעה וכסאו', עכשיו הוא בולע אותי?!

אך שוב חיזק פרעה את ליבו, ולא אבה לשמוע לדברי משה ואהרון. בכל פעם אחרי שמשה יצא מאצל פרעה, היה פרעה אומר: אם יבוא אלי בן עמרם אני הורגו ואני שורפו. וכשהיה משה נכנס, היה נעשה פרעה כמו בול עץ ולא יכל לפגוע במשה. חשב פרעה כי הוא יכול לעשות כל מה שעולה בלבו, הוכיח לו בורא עולם, שאפילו על גופו עצמו אינו שולט.

יציאת מצרים

כאשר סרב פרעה לשלוח את ישראל, הביא הקב"ה עליו ועל כל מצרים עשר מכות - יסורים קשים ומרים, כמבואר בהרחבה בחוברת "חג הפסח בהלכה ובאגדה", ובסופם הסכים פרעה לשלח את בני ישראל ממצרים.

בשנת 2,448 לבריאת העולם, ביום חמישי, בחמשה עשר לחודש ניסן, יצאו בני ישראל ממצרים. "בעצם היום הזה" - בחצות היום. לא בלילה, כדרך הגנבים. אמר הקב"ה הריני מוציאם בחצי היום, וכל מי שיש בו כח למחות - יבוא וימחה.

ואומנם לא היה מי שעכב ואפילו לא מי שימחה. אפילו הכלבים המכושפים של מצרים כיבדו את בני ישראל, ולא פערו את פיהם ולא נבחו, למרות שכל אותו הלילה של מכת בכורות, היו נובחים הכלבים ומוציאים את כל הבכורות שמתו בעבר מקבריהם. המצרים גם הם לא עיכבו בעדם ולא מחו אלא ביקשו מהם שילכו. ופרעה בעצמו לווה אותם מעט, וביקש שיתפללו עליו ויבקשו עליו רחמים.

מחנה ענק של למעלה מ- 3,000,000 אנשים, כשאליהם מתלויים גם "ערב רב" וכן צאן ובקר, גמלים וסוסים, בכמות שאינה ניתנת לתיאור - כולם יוצאים יחד.

היה זה מחזה מרהיב עין. בני ישראל, מיליוני אנשים, יצאו על צבאותם, כל שבט ושבט מסודר לפי דגלו בסדר נפלא, כאילו התאמנו בצורת עמידה זו חודשים ארוכים. הסדר היה מופתי על אף עשרות מיליוני הבהמות שהיו עמוסות מכל טוב מצרים. עיני המצרים התרחבו מהתפעלות כשראו את בני ישראל, עבדיהם לשעבר, שהיו משועבדים בטיט ובבלבנים, חונים לדגליהם בטקסי המלכים, כולם לבושים בבגדים מפוארים, ומקושטים בתכשיטים יקרים שקבלו מהמצריים. וכך הוציא הקב"ה את בני ישראל ממצרים, בזרוע נטויה וביד רמה!

גדול הנביאים

בורא העולם מעיד על משה רבנו (במדבר יב): **כָּכָל בֵּיתִי נִאֶמֶן הוּא. פֶּה אֶל פֶּה אֶדְבֵּר בּוֹ, וּמִרְאָה וְלֹא בְחִידָה, וְתַמְנָה ה' יָבִיט.** (שמות לג יא): **וְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה פָּנִים אֶל פָּנִים, כְּאִשֶּׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ, וְשָׁב אֶל הַמִּחָנֶּה.** (דברים לד י): **וְלֹא קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה, אֲשֶׁר יִדְעוּ ה' פָּנִים אֶל פָּנִים.**

וזה תוכן דברי הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פ"ז): הפרש יש בין נבואתו של משה רבנו של כל הנביאים, לשאר כל הנביאים, שכל הנביאים מקבלים את הנבואה בחלום, ומשה

רבנו מתנבא והוא ער ועומד, שנאמר "ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו, וישמע הקול מדבר אליו". כל הנביאים על ידי מלאך, ומשה רבנו לא על ידי מלאך, שנאמר "פה אל פה אדבר בו", ונאמר "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים", ונאמר "ותמונת ה' יביט", כלומר שאין שם משל אלא רואה הדבר על בוריו, הוא שהתורה מעידה עליו "במראה ולא בחידות". כל הנביאים יראים ונבהלים ומתמוגגים מפחד, ומשה רבנו אינו כן, הוא שהכתוב אומר, כאשר ידבר איש אל רעהו, כלומר כמו שאין אדם נבהל לשמוע דברי חברו, כך היה כח בדעתו של משה רבנו להבין דברי הנבואה והוא עומד על עומדו שלם. כל הנביאים אין מתנבאים בכל עת שירצו, ומשה רבנו אינו כן, אלא כל זמן שיחפוץ, רוח הקודש לובשתו, ונבואה שורה עליו, ואינו צריך לכוון דעתו ולהזדמן לה, שהרי הוא מכוון ומזומן ועומד כמלאכי השרת, לפיכך מתנבא בכל עת, שנאמר "עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם". ע"כ.

משה רבנו לא ליקק דבש

מהלכים היו עם ישראל במדבר ארבעים שנה בהנהגתו של משה רבנו, אך אל לנו לחשוב שמשה רבנו שהיה מלך עליהם ליקק דבש כל הזמן, כי היו רבים שציערו אותו, וכמו שאמר (דברים א יב): "אִיכָה אֶשָּׂא לְבַדִּי טְרַחֲכֶם וּמִשְׁאָכֶם וְרִיבְכֶם: הֲבֹ לָכֶם אֲנֹשִׁים חֲכָמִים וְנִבְנִים וְיֹדְעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימֶם בְּרָאשֵׁיכֶם". אמרו חז"ל: "משאכם" - מלמד שהיו בהם אפיקורסים, שהיו מדברים ומרגנים אחריו. הקדים משה לצאת, אמרו: מה ראה בן עמרם לצאת? שמא אינו שפוי בתוך ביתו. נכלומר, שמא יש לו ריב בבית עם בני ביתו. איחר לצאת, אמרו: מה ראה בן עמרם שלא לצאת? מה אתם סבורים שאכל ושתה וישן? לא, אלא יושב הוא ויועץ עליכם עצות רעות וחושב עליכם מחשבות רעות. דבר אחר, הקדים משה לצאת, אמרו ראו בן עמרם שהקדים לצאת ללקוט את החלק הגדול [של המן]. איחר לצאת, אמרו ראו בן עמרם שאכל ושתה וישן לו. היה מהלך באמצע הדרך, אמרו: ראו בן עמרם מהלך באמצע [מאחר ורוצה כבוד]. היה מהלך לצדדים, אמרו: ראו בן עמרם מהלך לצדדים, כדי שלא נעמוד מפניו. מצוה קלה שבידינו "מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן", הוא מבקש לעקור ממנו. אמר להם עשיתי כך וכך, ולא קיבלתם עליכם. עשיתי כך וכך, ולא קיבלתם עליכם. אם כן הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם, אולי הם ימצאו חן בעיניכם. (מדרש תנאים לדברים א יב)

"והביטו אחרי משה עד בואו האהולה" - רבי חמא אמר, לגנאי היו אומרים: רָאָה צוואר, רָאָה שוקיים, אוכל משלנו, ושותה משלנו, וכל מה שיש לו משלנו הוא! וחברו משיבו: אדם ששלט על מלאכת המשכן, והגיעו לידי אוצרות כה גדולים, אין אתה חושב שיהיה עשיר? כיון ששמע משה כך, אמר להם: חייכם משהמשכן נגמר, אני עושה עמכם חשבון, שנאמר "אלה פקודי המשכן". (תנחומא פקודי ד)

וישמע משה ויפול על פניו. מה שמע? אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, מלמד שחשדוהו באשת איש, שנאמר (תהלים קו) ויקנאו למשה במחנה. אמר רב שמואל בר יצחק אמר רב, מלמד שכל אחד קינא לאשתו ממשה, נשהזויר אותה שלא תתייחד עם משה רבנו. ה' ירחם. (במדבר רבה יח ב)

מכאן יש ללמוד לכל מנהיג ציבור, קהילה וכיוצא, שאם רואה שמרגנים אחריו ומרכלים עליו ומצערים אותו, שלא יחלש ולא יפול ברוחו חס ושלום, כי הלוא אפילו על משה רבנו בחיר כל נברא, שעשה ניסים כה רבים לעם ישראל: עשר המכות, יציאת מצרים, קריעת ים סוף, הוריד את המן, קיבל את התורה מידי של בורא עולם, עלה לשמים

שלוש פעמים ארבעים יום וארבעים לילה, מסר נפשו להצילם בעגל ובמרגלים ועוד ועוד, ועם כל זאת דברו עליו דברים כה חמורים, אם כן מה יאמר כל מנהיג אחר. וכבר אמרו חז"ל למנהיגי הציבור (הוריות י ע"א): וכי שררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם! על כן, אשריו ואשרי חלקו של אותו מנהיג, שנושא בעול הציבור באמונה, ומוכיחם בדברי נועם באהבה וחיבה, ועל ידי זה מוכה אותם גם בעולם הזה וגם בעולם הבא.

פטירתו של משה רבנו עליו השלום

אמר רבי יוחנן, עשר פעמים נגזר על משה רבנו שלא יכנס לארץ ישראל אך לא נחתם דינו, עד שנגלה עליו בית דין הגדול ואמר לו: גזירה היא מלפני שלא תעבור, שנאמר: כי לא תעבור את הירדן הזה. ודבר זה היה קל בעיניו של משה, מפני שאמר, ישראל חטאו חטאות גדולות כמה פעמים, וכיון שבקשתי עליהם רחמים מיד קיבל ממני, שנאמר: "הרף ממני ואשמידם", ולאחר מכן "וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו". וכן "אכנו בדבר ואורישנו", ולאחר מכן "ויאמר ה' סלחתי כדברך". אם כן אני שלא חטאתי מנעורי, לא כל שכן כשאתפלל על עצמי שיקבל ממני? כיון שראה הקב"ה שקל הדבר בעיניו של משה ואינו עומד בתפלה, מיד קפץ עליו ונשבע בשמו הגדול שלא יכנס לארץ ישראל, שנאמר: "לכן לא תביאו את הקהל הזה, אל הארץ אשר נתתי להם". כיון שראה משה שנחתם עליו גזר הדין, גזר על עצמו תענית, ועג עוגה קטנה [חקק צורת מעגל] ועמד בתוכה, ואמר איני זו מכאן עד שתבטל אותה גזירה. באותה שעה מה עשה משה? לבש שק, ונתעטף שק, ונתפלש באפר, ועמד בתפלה ובתחנונים לפני הקב"ה, עד שנודעו שמים וארץ וסדרי בראשית, ואמרו שמה הגיע רצונו של הקב"ה לחדש את עולמו? יצאה בת קול ואמרה, עדיין לא הגיע רצונו של הקב"ה לחדש את עולמו. מה עשה הקב"ה באותה שעה? הכריז בכל שער ושער של רקיע ורקיע ובכל בית דין ובית דין, שלא יקבלו את תפלתו של משה, ולא יעלו אותה לפניו, מפני שנחתם עליו גזר הדין. כיון שגבר קול תפלתו של משה, קרא הקב"ה בבהלה ואמר להם למלאכי השרת, רדו בבהלה ונעלו כל שערי רקיע ורקיע, שגבר קול תפלתו כלפי מעלה, ובקשו לעלות את הרקיע מפני קול תפלתו, שהיתה תפלתו דומה לחרב שהוא קורע וחותר ואינו מעכב. באותה שעה אמר משה לפני הקב"ה: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך יגיעי וצערי שהצטערתי על ישראל עד שיהיו מאמינים לשמך, כמה צער הצטערתי עליהם במצוות עד שקבעתי להם תורה ומצוות, אמרתי כשם שראיתי בצרתם, כך אראה בטובתם, ועכשיו שהגיע טובתם של ישראל, אתה אומר לי לא תעבור את הירדן הזה? זו היא שילום עבודה של ארבעים שנה שעמלתי עד שיהיו עם קדוש ונאמן?

כיון שהגיע קיצו של משה, אמר לו הקב"ה: הן קרבו ימיך למות, אמר לו: רבונו של עולם, לשווא דשו רגלי בערפלי? [שנאמר: ומִשֶׁה נָגַשׁ אֶל הָעֶרְפֶּל אֲשֶׁר שָׁם הָאֱלֹהִים], לשווא רצתי לפני בניך כסוס, שאהיה רמה ותולעה? אמר לו: כבר קנסתי מיתה על אדם הראשון. אמר לו: אדם הראשון ימות, שמצוה קלה צוית אותו ועבר עליה, ואולם אני לא אמות. אמר לו הקב"ה: הרי אברהם שקידש שמי בעולם, אף הוא מת? אמר משה: אברהם יצא ממנו ישמעאל שורעו מכעיס לפניך. אמר לו: הרי יצחק שפשט צווארו על גבי המזבח, אף הוא מת? אמר לו: יצחק יצא ממנו עשו שהחריב את בית המקדש ושרף את היכלך. אמר לו: הרי יעקב שיצאו ממנו שנים עשר שבטים ואין בהם דופי, ואף הוא מת? אמר לו: יעקב לא עלה לרקיע, ולא דשו רגליו בערפל, ולא היה כמלאכי השרת, ולא דברת עמו פנים אל פנים, ולא קיבל את התורה מידך. אמר לו הקב"ה: רב לך, אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה.

אמר משה: רבונו של עולם, שמא יאמרו הדורות הבאים, אם לא שמצא הקב"ה במשה דברים רעים, לא היה מסלקו מן העולם? אמר לו: כבר כתבתי בתורתך "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה". אמר משה: אם רצונך, אכנס לארץ ישראל ואהיה שם שתיים או שלוש שנים ואח"כ אמות? אמר לו: גזירה היא מלפני שלא תכנס שם. אמר: אם לא אכנס בחיי, אכנס לאחר מיתתי? אמר לו: לא בחייך ולא לאחר מותך. אמר לו: כל הכעס הזה עלי למה? אמר לו הקב"ה: על אשר לא קידשתם אותי בתוך בני ישראל כשהוצאתם מים מן הסלע. אמר משה: רבונו של עולם, אני יחיד וישראל שישים רבוא, הרבה פעמים חטאו לפניך, ובקשתי עליהם רחמים ומחלת להם, לשישים רבוא מחלת, ולי אינך מוחל? אמר לו, אינו דומה גזירת יחיד לגזירת צבור... אמר לו, רבונו של עולם, עמוד מכסא דין ושב על כסא רחמים ולא אמות, ועוונותי יהיו נמחלים בייסורים שתביא בגופי, ואל תתנני בחבלו של מלאך המות. אם אתה עושה כך, אגיד שבחך לכל באי עולם.

כיון שראה משה שאין משגיח בו, הלך אצל שמים וארץ, חמה ולבנה, כוכבים ומזלות, הרים וגבעות, שיבקשו עליו רחמים, אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש עלינו. הלך אצל הים הגדול, אמר לו הים: בן עמרם, מה היום מיומים? לא אתה בן עמרם שבאת עלי במטח והכיתני וחלקתני לשנים עשר חלקים, ולא יכולתי לעמוד לפניך מפני שכינה שמהלכת לימינך, ועכשיו מה עלתה לך? כיון שהזכיר הים למשה, מה עשה בנערותו, צעק ובכה ואמר, בשעה שעברתי לפניך הייתי מלך בעולם, ועכשיו אני משתטח ואין משגיחים בי. מיד הלך לו אצל מלאך שר הפנים, אמר לו בקש עלי רחמים, אמר לו: משה רבי, טורח זה למה? כבר שמעתי מאחרי הפרגוד, שאין תפילתך נשמעת בדבר זה! הניח משה ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה, ואמר אצל מי אלך לבקש רחמים?

אמר הקב"ה למשה: שתי שבועות נשבעתי, אחת שתמות ואחת לאבד את ישראל. לבטל את שתייהן אי אפשר, אם תרצה אתה לחיות ויאבדו ישראל, מוטב. אמר לו משה: רבונו של עולם, בעלילה אתה בא עלי, יאבד משה ואלף כיוצא בו, ואל יאבד אחד מישראל. ובכל זאת המשיך משה להתחנן ואמר: רבונו של עולם, רגליים שעלו לרקייע וקבלו את השכינה, וידיים שקבלו את התורה מידך, ילחנו עפר?... אמר לו הקב"ה למשה, כל הצער הזה שאתה מצטער, למה? אמר לו: מתיירא אני ממלאך המות. אמר לו הקב"ה, איני מוסרך בידו. אמר לו: רבונו של עולם, יוכבד אימי שהצטערה עלי בחייה, עוד תצטער במיתתי? אמר לו: כך עלתה במחשבה, וכך מנהגו של עולם, דור דור ושורשו, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו, עד עכשו היה חלקך לשרת לפני, ועכשו נטלת אתה חלקך, והגיע שעה של יהושע תלמידך לשרת.

אמר משה: רבונו של עולם, מפני מה אני מת? אם בשביל כבודו של יהושע, יכנס יהושע לשררה ולגדולה ואני אצא. אמר לו הקב"ה: האם תעשה לו כמו שהיה עושה לך? אמר לו: כן. מיד הסכים משה והלך אחר יהושע, וקרא לו 'רבי' יהושע. נתיירא יהושע מאד, אמר, ולי אתה קורא רבי?! אמר לו משה ליהושע, רוצה אתה שאחיה ולא אמות? אמר לו כן. אמר לו, וכי לא טוב לך שאחיה באופן שאתנהג כתלמידך? ואם יקשה לך איזה דבר בתורה, אני מלמדך, אבל קבל עליך שאחיה ואעשה לך כמו שהיית עושה לי. אמר לו יהושע: משה רבי, כל מה שתגזור עלי אני מקבל, בשביל שאראה פניך. התחיל משה רבנו עליו השלום לעשות ליהושע את כל הכבוד שהיה עושה לו יהושע.

בבוקר עמד משה והשכים, והיה יהושע יושב ודורש, עמד משה וכפף קומתו, והניח ידו על פיו, ונתעלמו עיניו של יהושע ולא ראה אותו. הלכו ישראל אצל פתחו של משה

ללמוד תורה, שאלו: משה רבנו היכן הוא? אמרו להם, השכים לפתחו של יהושע, הלכו ומצאוהו בפתחו של יהושע, והיה יהושע יושב ודורש, ומשה עומד. אמרו לו ליהושע, מה זה שמשה עומד ואתה יושב? כיון שהרים עיניו וראהו, מיד קרע את בגדיו וצעק ובכה, אמר רבי רבי אדוני אבי, למה אתה מחייבני ומענישני. אמרו ישראל למשה: משה רבנו, למדנו תורה. אמר להם: אין לי רשות. אמרו לו: אין אנו עוזבים אותך. יצאה בת קול ואמרה להם: למדו מיהושע. קבלו עליהם לישב וללמוד מיהושע. ישב יהושע בראש, ומשה מימינו, ובני אהרן משמאלו, והיה יהושע יושב ודורש בפני משה.

אמר רבי יונתן: בשעה שאמר יהושע, ברוך שבחר בצדיקים, נטלו כללי החכמה ממשה ונתנו ליהושע, ולא היה יודע משה, מה יהושע דורש. אחר שעמדו ישראל מהישיבה, אמרו לו: משה, באר לנו את התורה, אמר להם: איני יודע מה להשיב לכם. והיה משה רבנו עליו השלום, נכשל ונופל. באותה שעה אמר משה: רבנו של עולם, עד עכשיו בקשתי חיים, עכשיו הרי נפשי מסורה בידך. כיון שהשלים נפשו למיתה, התחיל הקדוש ברוך הוא מפייסו, אמר לו: בעולם הזה הנהגת את בני, אף לעתיד לבא - על ידיך אני מנהיג אותם.

עד כאן נשארה למשה שעה אחת לחיות. אמר הקב"ה למלאך גבריאל: גבריאל צא והבא נשמתו של משה. אמר לפניו: רבנו של עולם, מי שהוא שקול כנגד שישים רבוא, איך אני יכול לראות במותו? ומי שיש בו דברים אלו, איך אני יכול לעשות לו קצף? אמר הקב"ה למיכאל: צא והבא נשמתו של משה. אמר לפניו: רבנו של עולם, אני הייתי לו רב והוא היה לי לתלמיד, ולא יכול אני לראות במותו. אמר הקב"ה לס"מ הרשע, צא והבא נשמה של משה. מיד לבש כעס וחגר חרבו ונתעטף באזריות, והלך לקראתו של משה. כיון שראה את משה שהוא יושב וכותב שם המפורש, וזוהר מראהו דומה לשמש, והוא דומה למלאך ה' צבאות, אחזתו חיל ורעדה, אמר: ודאי שאין המלאכים יכולים ליטול נשמתו של משה, ולא מצא פתחון פה לדבר עם משה.

אמר לו משה לס"מ: אין שלום אמר ה' לרשעים, מה אתה עושה כאן? אמר לו: ליטול נשמתך באתי. אמר לו: מי שלח אותך? אמר לו מי שברא את כל הבריות. אמר לו: אין אתה נוטל נשמתו. אמר לו: כל באי העולם נשמתם מסורים לידי. אמר לו: יש בי כח יותר מכל באי העולם. אמר לו: מה כחך? אמר לו: אני בן עמרם שיצאתי ממעי אמי מהול, ובו ביום שנולדתי הייתי מדבר, והלכתי ברגלי, ודברתי עם אבי ואמי אפילו שעדיין לא ינקתי חלב. וכשהייתי בן שלשה חדשים התנבאתי שעתיד אני לקבל תורה מתוך להבי אש. וכשהייתי מהלך בחוץ, נכנסתי לארמונו של מלך, ונטלתי כתר מעל ראשו. וכשהייתי בן שמונים שנה, עשיתי אותות ומופתים במצרים, והוצאתי שישים רבוא לעיני כל מצרים, וקרעתי את הים לשנים עשר קרעים, והפכתי מי מרה למתוק, ועליתי לשמים, והתווכחתי עם המלאכים, וקבלתי תורה של אש, ודרתי תחת כסא אש, ודברתי עם הקב"ה פנים בפנים, וניצחתי בפמליא של מעלה, וגליתי סודותיהם לבני אדם, וקבלתי תורה מימינו של הקב"ה, ולמדתי אותה לישראל, ועשיתי מלחמה עם סיחון ועוג שני גיבורי עולם, שכשירד המבול לא הגיעו הזמים לקרסוליהם מפני גובהם, והעמדתי חמה ולבנה ברום עולם, והכיתים במטה שבידי והרגתים, מי יש בבאי עולם שיכול לעשות כן? לך רשע מכאן, לך ברח מלפני, איני נותן נשמתו לך. מיד חזר ס"מ והשיב דבריו לפני הקב"ה. א"ל הקב"ה לס"מ: לך והבא נשמתו של משה, מיד שלף חרבו מתערה, ועמד על משה. מיד קצף עליו משה, ונטל את המטה בידו, שחקוק בו שם המפורש, ופגע בו בס"מ בכל כוחו, עד שברח ס"מ, ורץ אחריו משה בשם המפורש ונטל קרן הודו מבין עיניו, ועיור את עיניו. [יש בדברים סודות עמוקים ואינם כפשוטם.]

יצאה בת קול ואמרה למשה: הגיעה השעה שתפטר מן העולם. אמר: המתינו לי שאברך את ישראל, שלא מצאו ממני קורת רוח כל ימי, מפני אזהרות ותוכחות שהייתי מוכיחם. התחיל לברך כל שבט ושבט בפני עצמו, וכיון שראה שנתקצרה השעה, כללם כולם בברכה אחת. אמר להם לישראל: הרבה ציערתי אתכם על התורה ועל המצוות, ועכשיו מחלו לי. אמר לו: אדונינו רבנו מחול לך. אף ישראל אמרו לו: רבנו משה, הרבה הכעסנוך והרבינו עליך טורח, מחול לנו. אמר להם: מחול לכם. אמרה לו בת קול: הגיעו רגעים שאתה נפטר בהם מן העולם, אמר: ברוך שמו חי וקיים לעד ולעולמי עולמים. אמר לישראל: בבקשה מכם, כשתכנסו לארץ זכרו אותי ואת עצמותי. אמרו ישראל: אוי לו לבן עמרם שרץ לפנינו כסוס, ונפלו עצמותיו במדבר.

עד כאן נשאר למשה עוד רגע לחיות, יצתה בת קול ואמרה: הגיע סוף מיתתך. אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, זכור אותו היום שנגלית עלי בסנה ואמרת לי, לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים. זכור אותו היום שהייתי עומד על הר סיני ארבעים יום וארבעים לילה, בבקשה ממך אל תמסרני ביד מלאך המות. יצאה בת קול ואמרה לו: אל תתיירא, אני בעצמי מטפל בך ובקבורתך! באותה שעה עמד משה, וקידש עצמו כשרפים, וירד הקדוש ברוך הוא משמי שמים העליונים, ליטול נשמתו של משה, ושלשה מלאכי השרת עמו, מיכאל וגבריאל וז-ג-ג-א-ל. מיכאל הציע מיטתו של משה, וגבריאל פרס בגד של בוך [מין פשתן] מראשותיו, וז-ג-ג-א-ל מרגלותיו. מיכאל מצד אחד, וגבריאל מצד אחד, אמר הקב"ה למשה: משה, השקף עיניך זה על גב זה, והשקיף עיניו זה על גב זה. אמר לו, הנח ידך על החזה, והניח ידו על החזה. אמר לו, הקף רגליך זה על גבי זה, הקף רגליו זה על גבי זה. באותה שעה קרא הקב"ה לנשמה מתוך גופו, אמר לה: בתי, מאה ועשרים שנה קצבתיך היותך בגופו של משה, עכשיו הגיע קצך לצאת, צאי אל תאחרי. אמרה לפניו: רבוננו של עולם, יודעת אני שאתה אלוה כל הרוחות וכל הנפשות, נפש החיים והמתים מסורים בידך, ואתה בראתני, ואתה יצרתני, ואתה נתתני בגופו של משה מאה ועשרים שנה. ועכשיו, יש גוף טהור בעולם יותר מגופו של משה, שלא נראה בו רוח סרוחה מעולם, ולא רמה ותולעה? לכן אני אוהבת אותו, ואיני רוצה לצאת ממנו. אמר לה הקב"ה: נשמה, צאי אל תאחרי, ואני מעלה אותך לשמי השמים העליונים, ואני מושיבך תחת כסא כבודי אצל כרובים ושרפים וגדודים. אמרה לפניו: רבוננו של עולם, בבקשה ממך, תניחני בגופו של משה. באותה שעה נשקו הקב"ה, ונטל נשמתו בנשיקת פה.

ולא נתעסק איש בקבורתו, לא ישראל ולא אחד מהמלאכים, אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו שנאמר: ויקבור אותו בגיא בארץ מואב. ומפני מה נקבר בחוצה לארץ? כדי שבזכותו, גם המתים שבחוצה לארץ יחיו. ואימתי נפטר משה? ב-ז' באדר, זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן. (מדרש רבה דברים, ואתחנן. אוצר המדרשים ערך משה)

❦ אהרון הכהן ❦

מזכה הרבים

בנביא מלאכי (ב ה) נאמר: "תֹּרֶת אֶמֶת הִיְתָה בְּפִיהוּ, וְעוֹלָה לֹא נִמְצָא בְּשִׁפְתָיו, בְּשָׁלוֹם וּבְמִישׁוֹר הֵלַךְ אֲתִי, וְרַבִּים הָשִׁיב מִצֵּוֹן." "תורת אמת היתה בפיהו", זה אהרון שלא טימא את הטהור ולא טיהר את הטמא. "ועולה לא נמצא בשפתיו", זה אהרון שלא אסר את המותר ולא התיר את האסור. "בשלום ובמישור הלך אתי", זה אהרון שלא הרהר אחר

מידותיו של הקב"ה, כדרך שלא הרזה אברהם אבינו. "ורבים השיב מעוון", זה אהרן שהשיב את הפושעים ללימוד התורה. היה אהרן קושר חבל של ברזל במותניו, ומחזר על כל פתחי ישראל, וכל מי שאינו יודע לקרות קריאת שמע, לימדו קריאת שמע. ומי שאינו יודע להתפלל, לימדו תפלה. ומי שאינו נכנס בגופה של תורה, היה מלמדו. נולד אהרן בלבד, אלא כל המלמד תורה ברבים לישראל לשם שמים, ואינו נושא פנים לעשיר ולעני, אלא מלמד את כולם כאחת, מתוך כך הקב"ה מרחם עליו, ונותן בו רוח חכמה ובינה ודעה והשכל, ונותן חלקו עם שלשה צדיקים אברהם יצחק ויעקב. [ספרא שמיני פרשה א. ילקוט שמעוני פרשת אחרי תקעט. תנא דבי אליהו יד]

אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה

שפל רוח היה אהרן, מניין? שאין לך שפל רוח יותר ממי שהוא רודף שלום. חשוב בדעתך, היאך אדם רודף שלום, אם אינו משפיל רוחו והולך? הא כיצד, אם היה אדם מקלל את אהרן, היה אהרן אומר לו שלום. אם היה אדם מריב עמו, היה שותק. אם רבו שני אנשים, הוא משפיל רוחו והולך אצל זה ומרצה אותו על זה, וכן לזה, שכך היתה אומנותו של אהרן הצדיק, כששמע על שניים שהיו רבים זה עם זה, הולך אצל האחד, ואומר לו שלום עליך רבי, והוא אומר לו שלום עליך רבי ומורי. מה מבקש מורי כאן? והוא אומר: "פלוני חברך שלח אותי אליך לפייסך, הוא כה מתחרט על מה שעשה לך! ושרוי הוא בצער גדול ואומר: אוי לי, איך אשא את עיני בחברי, בושתי ממנו, שהרי אני הוא שפגעתי בו וחטאתי כנגדו! הלוואי ויטכסם להשלים עימי ולסלוח לי!" כך היה אהרן יושב אצלו עד שהיה מוציא כל קנאה והקפדה שיש בלבו על רעהו. מיד אותו האיש היה מהרהר בדעתו, וכי כזה צדיק בא אלי לפייסני. היה אומר לאהרן, רבי, אני הוא שציערתי את חברי. לאחר מכן, היה אהרן הולך אצל החבר, ואומר לו גם כן בדברים הללו, עד שאף הוא היה מוחל וסולח בלב ונפש. וכשנפגשו השניים זה עם זה, מיד חיבקו ונשקו זה לזה, ושב השלום לשרור ביניהם.

אם שמע אהרן על בעל ואשתו שעשו מריבה ביניהם, היה הולך אצל הבעל ואומר לו, שמעתי שהיה לך ריב עם אשתך, אם אתה מגרש אותה, ספק תמצא כמותה ספק לא תמצא. וגם אם אתה מוצא כמותה, אם תריב איתה, היא תאמר לך, כך עשית גם לראשונה. וכך היה נעשה שלום ביניהם, וכשנולד להם בן, היו קוראים אותו 'אהרן' על שמו. ועל זאת היו כל ישראל אנשים ונשים אוהבים אותו. (כלה רבתי פרק ג הלכה א. ילקוט שמעוני מלאכי ב תקפח)

כאשר היה אהרן מהלך בדרך, היה מאיר פנים לכולם. גם כאשר נפגש עם אדם רע או רשע, היה אומר לו 'שלום' בסבר פנים יפות. וכאשר אותו אדם רשע היה מתאוה ללכת ולעבור עבירה, היה אומר לעצמו: אוי לי, היאך אשא את עיני ואראה את אהרן? מתבייש אני ממנו, שהרי הוא כה מתעניין בשלומי! וכך היה אותו האיש מונע את עצמו מלעבור עבירה. זה שנאמר: ורבים השיב מעוון, שהשיב פושעים לתורה. (אבות דרבי נתן יב ג. ספרא שמיני א)

כך זכו עם ישראל בזכותו של אהרן הכהן, שהיתה אהבה ואחוה שרויה ביניהם, והקב"ה בכבודו ובעצמו הלך עימם והשרה עליהם את שכינתו.

אהבת אחים אמיתית

כבר מקטנותו של אהרן, אהב את משה אחיו, כדברי המדרש: "והנה נער בוכה" - נער זה אהרן, מלמד שהיה אהרן עומד ובוכה, בשעה שלקחו את משה אחיו ליאור. (ילקוט שמעוני שמות קס)

בשעה שצויהו הקב"ה למשה במדין, לך שוב מצרים ותבשרם על הגאולה, סרב משה, שלא הוא יהיה השליח להוציא את בני ישראל, אלא אהרן אחיו הגדול. שהרי אהרן מנהיג כעת את עם ישראל במצרים, ואיך הוא יבוא לתפוס את מקומו? אולם ידע בורא עולם שאין אהרן מיצר כלל ואדרבה שמח הוא, והרגיע הקב"ה את משה והבטיחו שאהרן ישמח בכל לבו בראותו בגדולתו, שנאמר: "וראך ושמח בלבבו". ועל טוב וטוהר לבו של אהרן ששמח בגדולת אחיו, זיכהו הקב"ה ללבוש אורים ותומים, שנאמר: "והיו על לב אהרן". (שמות רבה פרשה ג)

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר: דַּבְּרוּ אֶל כָּל עַדְת יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר - (שמות יב א) אִמְר רַבִּי יִשְׁמַעֲאֵל: וְכִי שְׁנִיֵּהֶם מְדַבְּרִים הִיוּ, וּמָה תִּלְמֹד לומר דְּבִרוּ? אֵלֶּא כִּשְׁהִיָּה מֹשֶׁה מְדַבֵּר, הִיָּה אֶהֱרֹן מֵרִכִּין אוֹזְנוֹ לְשִׁמוּעַ בְּאִימָה, וּמַעֲלָה עָלָיו הַכְּתוּב כִּאִילוֹ שׁוֹמֵעַ מִפִּי הַקֶּב"ה. רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּר יוֹחָאִי אוֹמֵר: מֹשֶׁה הִיָּה חוֹלֵק כְּבוֹד לֵאֶהֱרֹן וְאוֹמֵר לוֹ: לְמַדְנִי. וְאֶהֱרֹן הִיָּה חוֹלֵק כְּבוֹד לְמֹשֶׁה וְאוֹמֵר לוֹ: לְמַדְנִי. וְהִיָּה הַדִּיּוּבֹר יוֹצֵא מִבְּנֵיהֶם כִּאִילוֹ שְׁנִיֵּהֶם מְדַבְּרִים. (מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכת דפסחא פרשה ג)

חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין, זה משה, שנאמר: "אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה, ויעש האותות לעיני העם". וכי מי ראוי היה לדבר משה או אהרן? משה, שהרי משה שמע מפי הגבורה, ואהרן שמע מפי משה. אלא כך אמר משה: אפשר שאדבר במקום שאחי גדול ממני עומד שם? לפיכך אמר לו לאהרן: דבר. לכך נאמר: "וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה". (אבות דרבי נתן פרק לו)

פטירתו של אהרן הכהן עליו השלום

אמר הקב"ה למשה: עשה טובה ואמור לו לאהרן על מיתתו, מפני שאני בוש לומר לו. מה עשה משה? השכים בבוקר, והלך לו אצל אהרן, התחיל קורא: אהרן אחי. ירד אליו אהרן. אמר לו אהרן: מה ראית להשכים ולבוא אלי היום? אמר לו משה: הלילה למדתי איזה דבר בתורה והתקשיתי בו, לכך השכמתי ובאתי אצלך לדבר עמך בזה. אמר לו, ומהו הדבר שהתקשית בו? אמר לו: איני יודע מה היה הדבר, אלא אני יודע שבספר בראשית הוא, הבא אותו ונקרא בו. לקחו ספר בראשית וקראו בו, ועל כל קטע אמר: יפה עשה ויפה ברא הקב"ה. וכיון שהגיעו לברית אדם הראשון, אמר משה: מה נאמר לאדם הראשון, שהביא מיתה לעולם? אמר לו אהרן: משה אחי, לא תאמר כן, שנראה חלילה שאין אנו מקבלים עלינו גזרת אלוקים! והלא אפילו אדם וחוה, שיצירי כפיו של הקב"ה הם, והקב"ה השיאם יחד, ועשה להם י"ג חופות בגן עדן, עם כל זה נאמר להם למות, שנאמר "כי עפר אתה ואל עפר תשוב". אמר לו משה: וכי אנחנו לא הגענו למעלות גדולות, שאני שלטתי במלאכי השרת במתן תורה, ואתה שלטת במלאך המות ועצרת את המגפה, ולא סופנו להיות כך? ועדיין לא היה אהרן מבין את הרמז. והיה משה מתבייש לומר לאהרן, הגיע זמנך להפטר מן העולם. אמר משה: אהרן אחי, רצונך לבאר לי מה שנאמר באברהם אבינו? אמר לו כן. אמר לו, נאמר באברהם: "ואתה תבוא אל אבותיך בשלום, תקבר בשיבה טובה". ועדיין לא היה אהרן מבין.

אמר לו משה: אהרן אחי, אם יבוא הקב"ה ויאמר לך כי בעוד עשרים שנה תמות, היית מקבל את הדברים באהבה? אמר אהרן: צדיק הדיין, נאמן הוא עלי. אמר לו משה: ואם יאמר לך, כי אין לך לחיות אלא עוד חמש עשרה שנה, מה היית אומר? אמר לו: צדיק הוא וצדיק דינו. הוסיף ושאל: אם היה אומר לך כי נותרו לך עוד עשר שנים? עוד חמש שנים? עוד שנה אחת? השיב אהרן וענה: צדיק הוא וצדיק דינו! אמר לו משה: ואם

יאמר לך הקב"ה כי היום הזה אתה מת? אמר אהרן: צדיק הוא וצדיק דינו, ברוך הגוזר. אז אמר לו משה: אהרן אחי, אחרי שקבלת גזירת המיתה בחפץ לב, נעלה אל הר ההר. מיד הרגישו עצמותיו של אהרן, אמר לו אהרן: שמא בשבילי הוא הדבר? אמר לו: כן, מיד נגרעה קומתו. אמר לו משה: מקובל עליך למות? אמר לו כן. מיד עלו משה, אהרן ואלעזר להר ההר לעיני כל ישראל.

"אילו היו יודעים ישראל שעולה אהרן למות, לא היו מניחים אותו לעלות, והיו מבקשים עליו רחמים". כיון שעלו להר ההר נפתחה להם מערה, ומצאו שם מיטה העשויה בידי שמים, ומנורה של שבעה קנים למראשותיה.

התחיל משה להפשיט את בגדי הכהונה שעל אהרן מקרסוליו, כדי להלביש בהם את אלעזר. וכשהיה משה מפשיטו, היה ענן הכבוד עולה ומכסה אותו. אמר לו משה: מה אתה רואה? אמר לו איני רואה כלום אלא שענן הכבוד מלביש את אברי שאתה מפשיט. הפשיטו עד ירכו, ועלה ענן הכבוד וכסה אותו. הפשיטו עד צווארו, אמר לו: אהרן אחי מה אתה רואה? אמר לו עד עכשיו לא ראיתי כלום, אלא שעלה ענן הכבוד וכיסה אותי עד צווארי. כיון שהפשיט את כולו כסה הענן את כולו, והיה משה קורא: אהרן אחי, מה היא מיתתם של צדיקים? היכן אתה? אמר לו איני כדאי לומר לך, אלא הלוואי שקודם זמן הייתי בא לכאן. אחר כך ירד הקב"ה ונטל נשמתו בנשיקה, שנאמר: "על פי ה'", והיו משה ואלעזר מנשקים את אהרן, משה על לחיו אחד, ואלעזר על לחיו אחד. כשראה משה היאך מת אהרן, נתאוה משה למיתתו.

וכיון שמת אהרן ונתעלם מהם, ירדו משה ואלעזר, והיו כל ישראל עומדים וחרדים ומצפים לראות את אהרן, מפני שהיה אוהב שלום ורוחף שלום. נכנס השטן ביניהם, והתסיס את כל ישראל על משה ואלעזר. תפשו כל ישראל, אמרו היכן הוא אהרן? אמר להם משה: גזנו הקב"ה לחיי העולם הבא. אמרו: אין אנו מאמינים לך, היאך יכול מלאך המות לפגוע באדם שעמד נגד מלאך המות ועצרו? שמא אמר לך דבר שלא כהוגן, וגזרת עליו מיתה? אם אתם מביאים אותו, מוטב, ואם לאו, אנו נסקול אתכם! באותה שעה נחלקו ישראל לשלש כתות, אחת אומרת: משה הרג את אהרן, מפני שהיה מתקנא בו. ואחת אומרת: אלעזר בנו הרגו, מפני שהיה מבקש לרשת את הכהונה הגדולה. ואחת אומרת: דרך שמים מת. באותה שעה עמד משה בתפלה ואמר: רבונו של עולם, הוציאנו מן החשד. מה עשה הקב"ה? אמר למלאכי השרת, פתחו את המערה והוציאו את מיטתו של אהרן אוהבי, והגביהו אותה ברומו של עולם, כדי שידעו ישראל ולא יזיקו את משה ואת אלעזר. והגביהו מלאכי השרת את מיטתו ברומו של עולם, והקב"ה הולך לפני המיטה ומספיד עליו, ומלאכי השרת עונים אחריו: תורת אמת היתה בפיהו וכו'. וכיון שראו ישראל את מיטתו ברומו של עולם, והקב"ה ומלאכי השרת מספידים אותו, מיד עמדו כל ישראל מגדולם ועד קטנם וספרו עליו מספד גדול, ובכו עליו בכיה גדולה, שנאמר: "ויבכו את אהרן שלושים יום כל בית ישראל", אפילו נשים. ולא נשים בלבד, אלא היו נותנים טיט ועפר בלדים הקטנים ובוכים, לקיים מה שנאמר: כל בית ישראל. אמרו: 80,000 בחורים קרואים בשם 'אהרן', יצאו אחר מיטתו, מאהבתם אל אהרן, שבאו לעולם בזכותו שעשה שלום בין אביהם ואמם.

וכיון שראה משה כבודו ושכחו של אהרן, שמיטתו נתונה ברומו של עולם והקב"ה ומלאכי השרת מקיפים אותו ומספידים אותו מספד גדול, היה יושב ובוכה, אמר אי לי שנותרתי לבדי, כשמת אהרן התעסקנו בו אני ובנו, ועמדנו לפני מיטתו, אני מה תהא עלי? מי יעמוד עלי בשעת מיתה? לא אב ולא בן, לא אח ולא אחות, מי יבכה עלי?

באותה שעה השיבו הקב"ה, ואמר לו: אל תירא, הריני עומד בעצמי וקוברך בכבוד גדול, שנאמר: "ויקבור אותו בגיא". וכשם שלא שלט מלאך המות באהרן אלא מת בנשיקה, כך אתה לא ישלח בך מלאך המות, ותפטר בנשיקה. מיד התיישבה דעתו של משה. אשריהם הצדיקים שהקב"ה בעצמו מאספם, שנאמר: "וכבוד ה' יאספך". ולא עוד אלא שמלאכי השרת יוצאים לקראתם, ושמחים בהם, ומקבלים אותם בסבר פנים יפות, ואומרים להם: בואו לשלום. (ילקוט שמעוני חקת תשדד, מסעי תשפו. כלה רבתי פרק ג הלכה א. מעם לזעזע)

פטירתו של אהרן הכהן עליו השלום, היתה ביום ראש חודש אב, זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

❖ יוסף הצדיק ❖

הבן יקיר לי

רחל אמנו עליה השלום היתה עקרה כמה שנים, עד שפנתה אל ה' בתפילה ותאמר: "ה' אלוקים זכרני נא ופקדני, שמע נא את תחינתי לפניך, וראית את עניי ונתת לי בנים כאחת השפחות, ולא אשמע חרפתי עוד". וישמע אלוקים בקול רחל, ותלד את יוסף, ותאמר: יוסף ה' לי בן אחר.

אהב יעקב אבינו את יוסף יותר מכל בניו, מאחר ונולד לעת זקנתו, וגם כי היה זריז וחכם כמותו, ועל כן, כל ההלכות שלמד בבית מדרשם של שם ועבר מסרן לו. גם ריחם עליו, מאחר והתייתם מאמו בהיותו בגיל שמונה שנים, לכן הוסיף לו אהבה על אהבתו ועשה לו כתונת פסים, שפסי היד היו עשויים מבד משי מיוחד.

התייחסותו המיוחדת של יעקב אבינו ליוסף בנו, גרמה ריחוק בין יוסף לשאר האחים. אף שני חלומותיו של יוסף, הוסיפו לאחיו קנאה ושנאה עליו. כי בחלומי הראשון חלם, שכל האחים אוספים אלומות של חיטים בשדה, ופתאום קמה וניצבה אלומתו, וכל האלומות השתחוו לאלומתו. ובחלומי השני חלם, שהשמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לו, הבינו אחיו כי מחשבותיו שהוא ימלוך עליהם, והם יהיו לו לעבדים וישתחוו לו, כמו שנאמר: "וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֶחָיו, הֲמִלְךָ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ, אִם מְשׁוּל תִּמְשָׁל בָּנוּ, וַיֹּסְפוּ עוֹד שְׂנֹא אֹתוֹ, עַל חֲלֻמֹתָיו וְעַל דְּבָרָיו". אך כשיעקב שמע את חלומותיו, אמנם גער ביוסף בפני אחיו, כמו שכתוב: "וַיִּגְעַר בּוֹ אָבִיו, וַיֹּאמֶר לוֹ: מָה הַחֲלֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חֲלַמְתָּ, הֲבֹא נְבוֹא אֲנִי וְאֶמְךָ וְאֶחָיֶךָ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לָךְ אֶרְצָה". אבל בלבו שמר את הדברים, והמתין לראות אימתי יתקיימו החלומות, כי ראה ברוח הקודש שעתידים הם להתקיים.

עילת העילות וסיבת הסיבות

"מה גדלו מעשיך ה', מאד עמקו מחשבותיך!" - מבקש היה הקב"ה לקיים את דבריו אשר אמר לאברהם בברית בין הבתרים (בראשית טו יג): "יָדַע תֵּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם...", וכדי לקיים גזירה זו היו חייבים יעקב ובניו לרדת למצרים, אפילו כשהם כפופים בשלשלאות של ברזל ובקולרים, ואולם לא עשה הקב"ה כך, אלא חשב היאך להורידם בכבוד, והביא עליהם שיאהב יעקב ליוסף יותר משאר בניו, וישנאוהו אחיו, וימכרוהו לישמעאלים, ויורידוהו למצרים, וישמע יעקב שיוסף חי במצרים, ואז ירדו יעקב ובניו בשבילו.

למה הדבר דומה? לפרה שמבקשים להוליך אותה עם המחרשה שתעבוד בשדה, אך

היא מסרבת ומונעת את העול מצווארה. מה עשו? נטלו את בנה ולקחו אותו למקום החרישה בשדה, והיה העגל גועה. שמעה הפרה את בנה גועה, מיד הלכה בעל כורחה בשביל בנה. כך הקב"ה היה מבקש לקיים גזירת "ידוע תדע", והביא עלילה לכל אלו הדברים, ועל ידי כך ירדו למצרים ופרעו את החוב. (תנחומא וישב ג-ד)

בבית פוטיפר

כשהגיע יוסף למצרים, מכרוהו לעבד לפוטיפר. ויבוא יוסף אל בית פוטיפר וישרת אותו באמונה, ולא היה זו שמו של הקב"ה מפיו של יוסף. וכשהיה נכנס לשמשו, היה אומר בלחש: "רבון העולם אתה הוא בטחוני, אתה הוא פטרוני, תנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך, ובעיני כל רואי, ובעיני פוטיפר אדוני". ופוטיפר שאלו: מה אתה לוחש, שמא כשפים אתה עושה לי? והוא משיבו: לא, אלא אני מתפלל לה' שאמצא חן בעיניך. אמר לו פוטיפר: מבקש אני לראותו, אמר לו יוסף, הרי החמה היא אחד מכמה שמשים שלו, ואין אתה יכול להסתכל בה, והיאך תוכל להסתכל בכבודו? אמר לו הקב"ה ליוסף, בשביל כבודך אני מראה לו את השגחתי שיבין שאין זה כישוף, שנאמר: "וירא אדוניו כי ה' אתו".

כשהיה יוסף מוזג לאדונו קונדיטון, הוא אומר לו מה מזגת לי? הוא אומר קונדיטון, אומר לו אדוני, פסינתטון [משקה אחר משובח יותר] אני רוצה, ופתאום היה נהפך הקונדיטון לפסינתטון. הוא אומר יין אני רוצה, ונהיה יין. הוא אומר יין מבושל אני רוצה, ונהיה מבושל. וכן על המים, וכן על כל דבר ודבר, שנאמר: וכל אשר הוא עושה, ה' מצליח בידו. כיון שראה אדוניו כן, מסר את כל המפתחות בידו, ולא היה בודק ועוקב אחריו כלל. אך כיון שראה יוסף את עצמו שהוא ברשות עצמו ועושה את כל אשר יחפוץ, התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשער, ואומר: ברוך המקום שהשכיחני בית אבי. אמר לו הקב"ה: אביך מתאבל עליך בשק ואפר, ואתה אוכל ושותה ומסלסל בשערך? הרי אני מגרה בך את הדוב, זו זליכה, אשת פוטיפר שתהא מצירה לך.

יוסף הצדיק עומד בניסיון גדול

ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף, ותבוא לפתותו יום יום במשך שנה שלימה, וכשהיתה מדברת עמו, היה מרכין את פניו למטה לארץ, כדי שלא להביט בה. מה עשתה? לקחה ברזל והניחה מתחת לזקנו, שאם ירכין פניו יהא הברזל מכהו, ואעפ"כ לא שמע אליה. אמרה לו למה אין אתה שומע לי, וכי בגלל שאשת איש אני, הרי אין אדם יודע בנו? אמר לה: אפילו הפנויות שלכם אסורות לנו ליהודים, קל וחומר שאת אשת איש שאסורה. והיתה משדלתו בכל יום ויום בדברים, ומחליפה שלוש חליפות בגדים בכל יום, בגדים שלבשה בבוקר, לא לבשה אותם בחצי היום, ובחצי היום לא לבשה בערב, כדי שיתן עיניו בה. פעם אחת נתקבצו המצריות ובאו לראות את יופיו של יוסף, מה עשתה אשת פוטיפר? לקחה אתרוגים וכיבדה לכל אחת ואחת מהן, ונתנה סכין לכל אחת, וקראה ליוסף שיעמוד לפניה. מרוב שהיו שקועות ביופיו של יוסף, לא שמו לב שהיו חותכות את ידיהן והתמלאו דם. אמרה להן, ומה אתן בשעה אחת כך, אני שבכל שעה רואה אותו על אחת כמה וכמה.

"אין אתה מוצא נאמן גדול מיוסף, שהוא בן שבע עשרה שנה ולא נחשד על העריות".

מנהג היה לאנשי מצרים, שכאשר נהר הנילוס עולה על כל גדותיו ומשקה את מצרים, אותו היום, מביאים כלי שיר חובחים בהמות לנילוס, והמלך והשרים וכל העם הולכים לשם. אך יוסף מה לו ולעבודה זרה, לכן נשאר בביתו. ניצלה זליכה הזדמנות זו, ואמרה

להם שהיא חולה ואינה יכולה לבוא, ונשארה בבית. שוב ניסתה לפתותו, אך יוסף לא שמע לה. כשראתה כן, תפשהו בבגדו, אך מיד ברח ממנה ויצא החוצה. כיון שראתה שלא שמע לה, התחילה להקים צעקות, ראו מה עשה לי העברי הזה. וכשבא בעלה פוטיפר, אמרה לו: בא אלי העבד העברי, וכשצעקתי, עזב את בגדו אצלי וברח החוצה. כששמע פוטיפר כך, רצה להורגו, אמרה לו אשתו אל תפסיד את ממונך, תניח אותו בבית הסוהר עד שתמכרהו לעבד, ותקח את ממונך. אך כל זה לא עשתה אלא כדי שישאר יוסף חי ואולי יתרצה בה. אז ציוה פוטיפר את אנשיו להכות את יוסף מכות נמרצות, ויצעק יוסף אל ה' ויאמר: "ה' אלוקים אתה ידעת כי אני נקי מכל הדברים האלה, למד אמות היום על שקר בידי הערלים הרשעים האלה". שמע ה' את תפלתו ויעשה לו נס.

תינוק היה לפוטיפר בגיל 11 חודש, ויפתח ה' את פיהו, וידבר לפני אנשי פוטיפר, ויאמר להם: "מה לכם באיש הזה, ועל מה תעשו לו את הרעה הזאת, שקר אימי זליכה דוברת וכזב תאמר, וכך וכך היה הדבר". וישמעו האנשים את דברי הילד ויתמהו מאוד, ויכל לדבר וידום. ופוטיפר נכלם מאוד מדברי בנו התינוק, ויצו שלא להכות עוד את יוסף. ויקחהו לשופטים, וישפטו את יוסף לחובשו בבית האסורים.

אך בכל זאת לא חדלה אשת פוטיפר מדבר אליו, גם בהיותו בבית האסורים. והיתה מאיימת עליו: הריני מעוורת את עיניך, והוא אומר לה: ה' פוקח עיורים. הריני כופפת את קומתך, והוא אומר לה: ה' זוקף כפופים. כאן תהא מיתתך בכבלים, והוא אומר לה: ה' מתיר אסורים. אני מוכרת אותך בארץ רחוקה, הוא אומר לה: ה' שומר את גרים. ואף נתנה לו אלף ככרי כסף, ולא רצה לשמוע אליה. (תנחומא וישב ה', ח, ט. במדבר רבה יד. מדרש שכל טוב בראשית לו. ספר הישר. יומא לה ע"ב)

לאחר שנים עשרה שנה שקצב הקב"ה ליוסף להיות בבית האסורים, חלם פרעה מלך מצרים שני חלומות שכל חרטומי מצרים לא הצליחו לפותרם, עד שקראו ליוסף והוציאוהו מבית האסורים ופתרן לפרעה, ככתוב בתורה בפרשת מקץ. וכאשר התפעל פרעה מדבריו של יוסף, שהיה בן 30 שנה בלבד, מינה אותו למשנה למלך. כמו שכתוב (בראשית מא לו): וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל יוֹסֵף אַחֲרֵי הוֹדִיעַ אֱלֹהִים אוֹתָךְ אֶת כָּל זֹאת, אֵין נְבוֹן וְחָכָם כְּמוֹךָ: אֵתָה תִּהְיֶה עַל בֵּיתִי, וְעַל פִּיךָ יִשָּׁק כָּל עַמִּי. רַק הִכְסֵּא אֶגְדָּל מִמֶּךָ: וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל יוֹסֵף, רְאֵה נָתַתִּי אֹתָךְ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם: וַיֹּסֶר פַּרְעֹה אֶת טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל יַד יוֹסֵף, וַיַּלְבֵּשׁ אוֹתוֹ בְּגָדֵי שֵׁשׁ, וַיִּשֶׂם רֶבֶד הַזָּהָב עַל צַנְאוֹ: וַיַּרְכֵּב אוֹתוֹ בְּמֶרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ, וַיִּקְרָאוּ לִפְנֵיו אֲבִירָךְ, וַנִּתּוֹן אוֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם: וַיֹּאמֶר פַּרְעֹה אֶל יוֹסֵף אֲנִי פַרְעֹה, וּבְלַעְדֶּיךָ לֹא יָרִים אִישׁ אֶת יָדוֹ וְאֶת רִגְלוֹ בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם.

שילם הקב"ה ליוסף שכרו, מדה כנגד מדה, כיצד? הוא שלט ביצרו, לפיכך נעשה שליט, שנאמר: וַיֹּסֵף הוּא הַשְּׁלִיט. הוא לא שמע לה, לפיכך המליכו הקב"ה על מצרים כולה, והיו כולם נשמעים לדבריו, שנאמר: לָכוּ אֶל יוֹסֵף, אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ. פיו לא נשק בעבירה, לפיכך: וְעַל פִּיךָ יִשָּׁק כָּל עַמִּי. הוא אמר לה, אין גדול בבית הזה ממני, כדי להדיחה מעליו, לפיכך: אֵתָה תִּהְיֶה עַל בֵּיתִי. הוא לא תפשה בידיו, לפיכך: וַיֹּסֶר פַּרְעֹה אֶת טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ, וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל יַד יוֹסֵף. הוא עזב בגדו בידה, לפיכך: וַיַּלְבֵּשׁ אוֹתוֹ בְּגָדֵי שֵׁשׁ. הוא לא הרכין צווארו לעבירה, לפיכך: וַיִּשֶׂם רֶבֶד הַזָּהָב עַל צַנְאוֹ. הוא לא רכב עמה, לפיכך: וַיַּרְכֵּב אוֹתוֹ בְּמֶרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ. היא קראה לאנשי ביתה על כך, לפיכך: וַיִּקְרָאוּ לִפְנֵיו אֲבִירָךְ. הוא ניתן לבית הסוהר על כך, לפיכך: וַנִּתּוֹן אוֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם.

יוסף אף התברך בברכה מיוחדת במינה: **"בן פורת יוסף, בן פורת עלי עין"** - הוא שולט על העין, ואין העין שולטת בו. גם בניו התברכו: **"וידגו לרוב בקרב הארץ"** - כשם שהדגים שבים, המים מכסים אותם, ואין העין שולטת בהם, אף זרעו של יוסף, אין עין הרע שולטת בו. זכינו שנתברכנו כל עם ישראל בזכותו של יוסף, גם מי שלא בא משבט יוסף, שהרי נאמר בתהילים: **"גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה"** - כל עם ישראל נקראים בני יעקב ויוסף, כיון שיעקב הוליד, ויוסף כלכל את אחיו ואת כל בית אביו.

ומדוע זכה יוסף לברכה זו? התשובה בהמשך הפסוק: **"בנות צעדה עלי שור"** - שבשעה שעלה יוסף לגדולה והומלך על מצרים, היו בנות מצרים עולות על החומה ומסתכלות בו, וכל אחת היתה זורקת לעברו תכשיטים ואבנים טובות כדי שיסתכל בה, אך הוא שמר את עיניו ולא הסתכל באף אחת מהן. **"עין שלא רצתה לזון במה שלא שלה, עין הרע לא תשלוט בה"**. (בראשית רבה צ ג. במדבר רבה פרשה יד)

"יוסף ירד למצרים, וגדר עצמו מן הערודה, נגדרו ישראל בזכותו". (ויקרא רבה לב ה)

יוסף נתן לכל יהודי ויהודי את העוז והכוח להתגבר על יצרו ולהיות קדוש. כפי שצינו הקב"ה: **"קְדוּשִׁים תְּהִיוּ, כִּי קָדוֹשׁ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם"** (ויקרא יט ב) - מפרש רש"י: **"קְדוּשִׁים תְּהִיוּ, הֵיוּ פְרוּשִׁים מִן הָעֲרִירוֹת"**. הקב"ה מצפה מכל אחד מבניו שיהיה קדוש, וישתמש בגופו בקדושה ובטהרה, כיאה לבנו של מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא!

וכן אמרו חז"ל: **"יוסף מחייב את הרשעים"**, כלומר: אין אדם שיכול להצטדק שיצרו תקפו, שהרי יוסף כבר נתן את הכח לכל יהודי שלא לתת ליצרו לשלוט עליו. תעמוד לנו זכותו של יוסף, שנוכה תמיד לעבוד את ה' בקדושה ובטהרה, אמן.

❖ דוד המלך ❖

נתיב של יסורים

דוד המלך - מילים אלו מעוררות בנו רגש טמיר של כיסופים וקדושה, של שירה וזמרה, ודבקות לקב"ה. **"כְּרִיתִי בְרִית לְבָחִירִי נִשְׁבַּעְתִּי לְדָוִד עֶבְדִּי"** (תהלים פט ד) - כך אומר הקב"ה. דוד הוא המלך הנבחר ביותר בעיני הקב"ה, אשר למענו מבטיח לנו הקב"ה כי ישלח לנו את משיח צדקנו. וכך אנו מתפללים שוב ושוב: **"בְּעֶבְרֵי דָוִד עֶבְדְּךָ אֵל תֵּשֵׁב פָּנֵי מְשִׁיחְךָ"**. (תהלים קלב ז)

אולם האם יודעים אנו, איזו דרך עבר דוד עד שנוכחו כולם לראות במעלתו? באלו ניסיונות התנסה? אלו יסורים ורדיפות עברו עליו עד שהגיע למלוכה, וגם במשך תקופת ממלכתו, עד שהעיד על עצמו (תהלים סט ה): **"רַבּוֹ מִשְׁעָרוֹת רֹאשִׁי שָׁנְאֵי חָנָם"**.

ננסה לעמוד על מעט מקורות חייו המאלפים של דוד המלך, נעים זמירות ישראל.

ישי - ירא חטא

בבית לחם גר איש מורם מעם, גדול בתורה וביראת שמים, הלוא הוא ישי, בנו של עובד, נכד לבועז ורות. ששה בנים נולדו לישי, ואין כמותם צדיקים בכל בית לחם, גבורים במלחמתה של תורה, ויראי ה'. עיני ישראל כולם היו נשואות לבית זה, שבודאי ממנו תצא המלוכה לעם ישראל.

ישי - ירא חטא היה. ומגודל חרדתו מפני כל שמץ של חטא, עלה בלבו ספק לעת זקנתו. אמר: שמא חס ושלום לא כיוונו בועז ובית דינו אל ההלכה, וחס ושלום לא היתה ראויה

סבתי רות לבוא בקהל ה'. אם אכן כך - מואבי אני, ואיך דר אני עם אשתי, שבת ישראל כשרה היא? כאשר עלתה מחשבה זאת בלבו, מיד החליט לפרוש מאשתו.

כעבור מספר שנים, בהם היה פרוש מאשתו, אמר ישי: אין נאה לאדם לשהות בלא אשה. מה עשה? לקח שפחה כנענית שהיתה בביתו, ואמר לה: הרי את משוחררת על תנאי: אם כשר אני לבוא בקהל ה' - הרי את משוחררת וגיוורת, ותהיי לי לאשה כדת משה וישראל. אך אם פסול ומואבי אני - הרי אינך משוחררת, ונשארת את שפחה כנענית, המותרת להנשא למואבי.

מוזר הייתי לאחי

אשת ישי, נצבת בת עדיאל, שהיתה צדיקה מאוד, הצטערה צער רב על שצדיק זה, בעלה, פרש ממנה, והיתה רוצה להעמיד ממנו עוד ילדים. ראתה השפחה בצער האשה, פנתה ואמרה לה: עשי כמו המעשה שעשתה לאה, שנישאה ליעקב תחת רחל אחותה ללא ידיעת יעקב. אף את תבואי במקומי, מבלי שישי ידע על כך.

אכן עשתה אשת ישי כעצת שפחתה, והתחלפה עמה ללא ידיעתו של ישי כלל. התעברה אשת ישי, וכעבור תשעה חודשים ילדה בן. הצטער ישי צער רב, הוא חשב כי בן זה ממזר הוא חס ושלום, שהרי פרוש הוא מאשתו כבר כמה שנים, וכיצד נולד הבן הזה?!

ששת הבנים של ישי קנאו את קנאת ה' ורצו להרוג את הבן ה"ממזר". אמר להם ישי: הניחו לו, ולא תוציאו לעז עליכם. אולם יהיה הולד מאוס ועבד לכם, ועל ידי כך לא יתערב בעם ישראל, ולא יבוא בקהל ה'.

אותו בן, מי הוא היה? - לא פחות ולא יותר מאשר דוד המלך.

הוא שאמר דוד בתהילים: (סט ט): "מוֹזֵר הָיִיתִי לְאָחִי וְנִכְרִי לְבִנִי אִמִּי".

הרחקת מידעי ממני

תינוק היה דוד, וכבר עמד על דעתו וידע את כל אשר אתו. עוד כשהיה תינוק בעריסה לחשה לו אמו: טהור אתה בני, קדוש מרחם. אל יפול לבך עליך ביסורים המצפים לך. קבל אותם באהבה והישען על ה'!

גדל דוד מעט, ועיניו ראו את המחיצה המבדילה בינו לבין יתר אחיו. אמרו חכמים: ישי גדול בכל עמו היה, וכל מקום שהיה מגיע אליו, היו אנשים רבים יוצאים לקראתו ומלווים אותו בכניסתו וביציאתו. כל בניו חשובים היו כמוהו, אף הם היו מכובדים בעיני העם. רק דוד הקטן, רחוק היה מכולם ומאוס.

ראו כל העם שאחי דוד מרחקים אותו, אמרו: ודאי יש דברים בגו. שמועות רבות הילכו על דוד הקטן, ועלילות רבות טפלו עליו. "שִׁיחוּ בִּי יִשְׁבִּי שְׁעַר וְנִגְנִינֹת שׁוֹתֵי שִׁכָּר" (תהלים סט יא). תחילה היו העלילות רק בגדר ספק, אולם כאשר ראו כי אין אחי דוד מכחישים אותן, הפכו העלילות לודאיות. כל איש ישראל "ידע" על "חסרונותיו" ו"מעשיו הרעים", וכבר לא היה איש חושש לפגוע בכבודו. אמרו כולם: הכלמתו של דוד - זהו כבודו של בית ישי. אם מקורביו מואסים בו, אנו ודאי צריכים למאוס בו ולרחק אותו. את "קלקלתו" היו תולים כולם במקור קדמון: הרי מרות המואביה הוא בא! כנראה כל צדקתו של בועז יצאה בישי וששת בניו, וכל ה"פסולת" של רות - דבקה בדוד.

ידע דוד על שום מה מרחקים אותו, והבין כי כוונתם לשם שמים. אמר: לא אותי הם

מתעבים, כי אם את העוון. הוא לא נטר להם שנאה, ואף הוסיף עליהם אהבה בסתר לבבו.

צמאה נפשי לאלוקים

לא מצאו אחיו ובית אביו מנוחה מדוד, עד שהחליטו כי הטוב ביותר הוא, שילך לרעות את צאן אביהם במדבר.

מרוחק מביתו ומבודד מכל עמו, מצא דוד פורקן לנפשו במדבר הצחיח. שם, רחוק מקרבת בני אדם, יצא לבקש לו קרבת אלוקים. אדם הנמצא בתוך חברת אנשים - פעמים שקשה לו להתענג על דבקות בה'. תמיד טרוד הוא באהבת הבריות, שואף הוא למצוא חן בעיניהם, מוטרד הוא מאותם אלה ששונאים אותו ומתנכלים לו. אולם דוד - פנוי הוא מטרדות אלה. כל ליבו ובשרו מרננים לאל חי, "ואני קרבת אלוקים - לי טוב!!", כל תענוגות העולם הזה - נחשבים בדעתו כאין וכאפס לעומת ההתענגות האמיתית על ה'. "טוב לי כי עוניתי - למען אלמד חוקיך" - שמח דוד ביסוריו ומודה עליהם, שבלעדיהם לא היה זוכה לרבקות כה גדולה באלוקים חיים.

שאול מלך ישראל

ובינתיים - מה קורה ב"דרג המדיני" של ישראל? באותה תקופה היה שאול מולך על ישראל. הוא נבחר למרות שלא היה משושלת המלכות של שבט יהודה, אלא משבט בנימין. ומדוע? רצה הקב"ה שיקום מלך משבט בנימין וילחם בעמלק. כי עמלק מזרעו של עשו היה, ובשעה שהשתחוו יעקב אבינו ובניו לעשו, בנימין עדיין לא נולד ולא השתחוה לרשע הזה. אמר הקב"ה: יבוא שאול הבא מבנימין, וילחם בעמלק הבא מעשו. אף יעקב אבינו ברח את בנימין: "בְּנִימִין יָאֵב יִטְרָף" - ממנו יצא המלך שאול, שילחם בעמלק.

מצות מחיית עמלק

ואכן פונה שמואל הנביא אל שאול ואומר לו (שמואל א טו א - ג):

"אֲתִי שָׁלַח ה' לְמַשְׁחָךְ לְמֶלֶךְ עַל עַמּוֹ עַל יִשְׂרָאֵל. וְעַתָּה שְׁמַע לְקוֹל דִּבְרֵי ה': כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת פִּקְדָתִי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּלֶךְ לְיִשְׂרָאֵל...עַתָּה לֵךְ וְהַפִּיתָה אֶת עִמָּלֶךְ וְהַחֲרַמְתָּם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ, וְלֹא תִחַמַּל עָלָיו וְהִמַּתָּה מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה מֵעוֹלָל וְעַד יוֹנֵק מִשׁוֹר וְעַד שֶׂה מִגְמֹל וְעַד חֲמוֹר".

שאול מצטווה להילחם בעמלק ולמחותו כליל, עד שלא ישאר לו שום זכר. אולם שאול החטיא את המטרה: "וַיַּחְמַל שְׂאוּל וְהָעָם עַל אֲגָג וְעַל מִיטָב הַצֶּאֱנָן וְהַבָּקָר" (שם ט) - שאול מרחם על הצאן והבקר ומותיר אותם, ואף את אגג מלך עמלק הוא מותיר בחיים.

קריעת המלוכה מעם שאול

בעקבות כך, פונה הקב"ה אל שמואל הנביא ואומר לו (שם יא): "נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי אֶת שְׂאוּל לְמֶלֶךְ, כִּי שָׁב מֵאַחֲרַי וְאֶת דִּבְרֵי לֹא הָקִים". ובציווי ה', פונה שמואל אל שאול ואומר לו (שם כח): "קִרַּע ה' אֶת מַמְלְכוֹת יִשְׂרָאֵל מֵעַלְיָךְ הַיּוֹם וְנִתְּנָה לְרַעַךְ הַטּוֹב מִמֶּךָ" - בעקבות כך שלא קיימת את דבר ה' במלואו, תם תפקידך כמלך, ותחתיו יושב אדם הראוי למלוכה יותר ממך.

לאחר מעשה זה, ממשיך שאול עדיין להיות מלך בפועל, אולם הקב"ה מכין כבר את מלכותו של המלך הנבחר, משושלת המלכות של שבט יהודה. מיהו אותו מלך נבחר, אשר אותו ראה ה' כראוי למלוך על עמו ישראל תחת שאול?

מלך ממשפחת ישי

זאת מגלה הקב"ה לשמואל הנביא מיד בהמשך (שמואל א טו א): "וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׁמוּאֵל: עַד מָתִי אֶתָּה מִתְאַבֵּל אֶל שְׂאוּל וְאֲנִי מְאַסְתִּיו מִמֶּלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל. מֵלֹא קִרְנְךָ שֶׁמֶן וְלֹךְ אֲשַׁלְחֶךָ אֶל יְשִׁי בֵּית הַלְחָמִי, כִּי רָאִיתִי בְּבָנָיו לִי מֶלֶךְ".

אכן, חושב שמואל, ראויה היא משפחתו החשובה של ישי, שממנה תצא מלכות לישראל. שבעת ילדיו מוכתרים בתורה וביראת שמים ובכל מידה טובה, ודאי ראויים הם למלכות.

הולך שמואל הנביא אל העיר בית לחם, כשבדו "קרן השמן". היה זה כלי מיוחד, שהיה שמור במשכן באוהל מועד, ומיועד למשיחת מלכי יהודה. אולם שמואל חושש ששואל ישמע על המלכת המלך החדש, ויתפוס אותו כ"מורד במלכות", ולכן בעצת ה' הוא לוקח עמו עגלת בקר, ומודיע לאנשי בית לחם כי הוא בא לעירם כדי ליבוח זבח לה'.

האדם יראה לעיניים

אל הזבח מזמין שמואל את ישי ובניו. כל הבנים מגיעים חוץ מדוד, כמובן. דוד נמצא במדבר, רועה את הצאן, ואף אחד לא חושב לרגע כי יש להביא את הבן המאוס והמרוחק למעמד נכבד זה. מיד כשמגיעים הבנים, רואה שמואל את אליאב הבכור, שהיה בעל קומה והדרת פנים של מלכות. אמר שמואל בלבו, בודאי הוא ההגון ביותר למלוכה, ורצה להמליכו.

אמר רבי יצחק: נטל שמואל את קרן השמן, ובא ליצוק על ראש אליאב. וברח השמן לאחריו! אמר הקב"ה לשמואל: "אַל תִּבֹּט אֶל מַרְאֵהוּ וְאֶל גְּבוֹה קוֹמָתוֹ, כִּי מְאַסְתִּיהוּ... כִּי הָאָדָם יִרְאֶה לְעֵינָיו וְה' יִרְאֶה לְלִבּוֹ!" - לא באליאב חפצתי לי למלך! כי האדם מתרשם ממה שרואות עיניו, אולם הקב"ה רואה דווקא את פנימיות הלב, ויודע מיהו הראוי באמת.

מעביר ישי את בנו השני - אבינדב - לפני שמואל, אולם גם אבינדב לא נבחר. לאחריו עבר הבן השלישי שמעא, ולאחריו כל אחיו, אולם באף אחד מהם לא בחר ה'. פונה שמואל אל ישי ושואל אותו: "הֲתִמּוּ הַנְּעָרִים?!", האם אין לך בן נוסף, הרי הקב"ה אמר לי בפרוש שאחד מבניך יבחר! עונה ישי ואומר: "עוֹד שָׁאֵר הַקֶּטֶן, וְהִנֵּה רָעָה בְּצֶאֱן" - אכן, "נשאר" לי עוד בן, נחשב הוא כמו "שיריים" [שאריות], אינו חשוב הוא כמו כל אחיו, רועה הוא את הצאן במדבר.

ויקחהו ממכלאות צאן

"וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל יְשִׁי: שְׁלַחָה וְקָחְנוּ כִּי לֹא נֹסֵב עַד בֹּאוֹ פֹּה" - שמואל, ששומע כי הקטן הוא רועה צאן, מבין כי אכן ראוי הוא להיבחר, כיון שהוא מבודד מהבלי העולם הזה, ומתבודד עם אלוקיו בשדות.

אמרו רבותינו: אין הקב"ה נותן גדולה לאדם, עד שהוא בודקו בדבר קטן. דוד רועה צאן היה לאביו, ומסר את נפשו כדי לשמור על צאנו. מה היה עושה? בשעה שהיה מגיע זמן המרעה, היה כולא וסוגר את הצאן. תחילה היה משחרר את הגדיים הקטנים והחלשים, והם היו אוכלים את ראשי העשבים, שהם החלק הרך ביותר. לאחר מכן היה מוציא את התיישים הזקנים שיאכלו את אמצעם של העשבים, שהם חלק קשה יותר בעשב. ולבסוף היה מוציא את הצעירים והחזקים, להם הותרה את העשב הקשה ביותר. אמר הקב"ה: מי שהוא יודע לרעות את הצאן, ולדאוג לכל אחד כפי כוחו, יבוא וירעה את

צאני - עם ישראל. וזהו שנאמר בתהלים (עח ע): "וַיִּבְחַר בְּדָוִד עַבְדּוֹ וַיִּקְּחֵהוּ מִמְּכֻלָּאת צֶאֱנָן... לְרִעוֹת בִּיעֶקֶב עִמּוֹ וּבִישְׂרָאֵל נִחְלָתוֹ".

אדמוני עם יפה עיניים

מיד שלחו להביא את דוד מן המדבר. רואה אותו שמואל והנה הוא "אדמוני עם יפה עינים וטוב ראי" (שמואל א טז יב). היו בדוד שתי תכונות מנוגדות: מצד אחד - "אדמוני", ומצד שני - "יפה עיניים וטוב ראי". האדמוניות היא תכונה של שפיכות דמים, ואילו "יפה עיניים" היא תכונה של טוב לב ומידות נאצלות. לכן הפסוק מכנה את דוד בשם: "עֲדִינו הָעֵצְנִי". שבשעה שהיה יוצא למלחמה, היה מקשה את עצמו כעץ. ובשעה שהיה יושב ועוסק בתורה, היה מעדן את עצמו כתולעת רכה.

היה שמואל חושש שמא דוד הוא שופך דמים כמו עשו, שגם עליו נאמר "אדמוני". אמר לו הקב"ה: "עם יפה עיניים" - שכל מה שהוא עושה, הכל לפי דעת תורה. לפני כל מלחמה היה נועץ בסנהדרין, שהם "עיני העדה".

ועל כן "קום מִשְׁחָהוּ כִּי זֶה הוּא!" מה שנראה אינו אלא בגלוי, אבל אני בוחן ליבות וכליות יודע שכל מעשיו ותכונותיו מופנים ומפועלים לשם שמים, ויש לו פנימיות וכוחות נסתרים.

בשמן קדשי משחתיו

מיד לקח שמואל את קרן השמן, ובא ליצוק על ראש דוד. והנה, אומרים חז"ל, השמן רץ מעצמו וניצוק בראש דוד! נקשרו טיפות השמן על ראשו, ונצצו כאבנים טובות ומרגליות. ובתום המשיחה, חזר קרן השמן להיות מלא כבתחילה. אותה שעה עמדה 'נצבת' אשת ישי וגילתה את הסוד, וידעו כולם כי דוד כשר וישר והגון למלכות.

באותה שעה אמר דוד (ותהלים קיח כא): "אֹדֶךְ כִּי עֲנִיתָנִי, וְתָהִי לִי לִישׁוּעָה" - אותם עיניים שהתעניתי עד כה, היו לי לבסוף לישועה ונחמה. ישי, שהבין עכשיו למפרע את כל מה שקרה, אמר: "אֲבָן מֵאֶסוּ הַבּוֹנִים - הִיְתָה לְרֹאשׁ פְּנֵה!". אחי דוד אמרו: "מֵאֵת ה' הִיְתָה זֹאת, הִיא נִפְלְאת בְּעֵינֵינוּ". ושמואל בשמחתו, שהתנבא שיושיע דוד את ישראל מיד אויביהם, אמר: "זֶה הַיּוֹם עָשָׂה ה' נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה בּוֹ!".

"וַתִּצְלַח רוּחַ ה' אֶל דָּוִד" - מהיום ההוא התעוררה בדוד רוח מיוחדת של קדושה, נבואה וגבורה. רוח הקודש שרתה עליו, ובהשראתה גם התחיל דוד לשורר את מזמורי התהילים.

"וְרוּחַ ה' סָרָה מֵעַם שָׂאוֹל וּבִעֲתָתוֹ רוּחַ רָעָה מֵאֵת ה'" - אין שני מלכים משמשים בכתר אחד! כיון שנמשח דוד למלך, הוסרה משאול רוח ה', ובאה עליו רוח בער. אותה רוח ה' קפצה ועברה משאול אל דוד. התחיל דוד לעלות מעלה מעלה, ושאול החל לרדת. על דוד צלחה רוח נבואה, ומשאול סרה ונסתלקה השכינה.

דוד מנגן לפני שאול

כשראו עבדי שאול את מצבו הרע, חיפשו עצה לעזור לו ולרפאתו. אמרו לו: יביאו לפני המלך איש מנגן בכינור, ובעת שתהיה על המלך רוח רעה, ינגן המנגן לפניו, ובכך ייטב למלך. הסכים שאול לעצתם, וביקש כי יחפשו לו איש מיטיב לנגן.

"וַיֵּעַן אֶחָד מִן הַנְּעָרִים וַיֹּאמֶר: הִנֵּה רֵאִיתִי בֶן לִישֵׁי בֵּית הַלַּחְמִי, יוֹדֵעַ נָגֵן וְגִיבוֹר חֵיל, וְאִישׁ מִלְחָמָה וְנָבוֹן דָּבָר, וְאִישׁ תּוֹאֵר וְה' עִמּוֹ" (שמואל א יז יח) - אמרו חז"ל: אותו נער שדיבר היה

שמו "דואג", וכל דבוריו לא היו אלא בלשון הרע. הוא שיבח את דוד שבחים רבים, שאינם שייכים לנגינה, כשכוונתו לרעה, להכניס קנאה בלב שאול. ואכן כששמע שאול על מעלותיו של דוד נחלשה דעתו והתקנא בו.

שולח שאול לישי שישלחו לו את דוד, "ויבוא דוד אל שאול ויעמוד לפניו ויאבהו מאוד... והיה בהיות רוח אלוקים אל שאול, ולקח דוד את הכינור וניגן בידו... וסרה מעליו רוח הרעה". לא הכינור בלבד היטיב את רוח שאול, אלא גם דוד עצמו, על ידי חן מעלותיו ואור נפשו, היה מנעים זמירות ה' לפני שאול, שאין לאדם להתייאש בשום מצב, אלא להישען על קונוהו ורועו - "ה' רועי לא אחסר, בנאות דשא ירביצני, על מי מנוחות ינהלני". כך הביא דוד נחמה ועידוד לשאול, והתחבב מאוד בעיניו.

גלית הפלישתית

שמעו הפלשתים, אויבי ישראל, על מצבו וחולשתו של המלך שאול, והחליטו לנצל את ההזדמנות. הם נאספו למלחמה, אולם הפעם רצו להעמיד פנים כאילו אינם מעוניינים בשפך דמים. הם שלחו את גיבורם - גלית: "וַיַּעֲמֵד וַיִּקְרָא אֶל מַעֲרֶכֶת יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לָהֶם לָמָּה תִּצָּאוּ לַעֲרֹךְ מִלְחָמָה הַלּוֹא אֶנֶכִּי הַפְּלִשְׁתִּי וְאַתֶּם עֲבָדִים לְשָׂאוֹל בְּרוּ לָכֶם אִישׁ וַיֵּרֶד אֵלָיו - תִּבְחָרוּ לָכֶם גִּבּוֹר שִׁילַחַם בִּי, וְאִם הוּא יִנְצַח אוֹתִי - נִהְיָה כּוֹלְנו עֲבָדִים לָכֶם. אֵךְ אִם אֲנִי אֲנַצַּח אוֹתוֹ - תִּהְיֶה אַתֶּם לָנוּ לַעֲבָדִים.

במשך ארבעים יום, בוקר וערב, יוצא גלית ומשמיע דברי חירופים ועזות נגד הקב"ה. רואים ישראל את מראהו הנורא והמבעית - בריון בגובה למעלה משלושה מטרים, חמוש כולו מכף רגל ועד ראש, ומוזויין בכלי זין. שומעים הם את דבריו הנועזים - "ויחתו ויראו מאוד". לאחר שסרה רוח ה' משאול המלך, אחז את העם פחד וחלחלה, ולא היה בהם איש שהעז להילחם נגד גלית.

דוד בשדה המערכה

והיכן היה דוד כל אותו הזמן? האם לא שמע את דברי הנאצה והחוצפה? אכן דוד לא היה במערכה באותם ימים. בזמן שהיה שאול בשופי ובצלילות הדעת, היה דוד הולך חזרה לאביו לרעות את הצאן ולשמשו. גם בימי מלחמה אלו שהה הוא עם אביו ועם הצאן, כי המנהג בישראל היה שמכל משפחה יוצאים הגדולים להלחם, ואילו הקטנים נשארים עם אביהם, בפרט אם הוא זקן.

"ודוד הוא הקטן, ושלושה הגדולים הלכו אחרי שאול" - אף על פי שכבר נמשח דוד למלך, לא גבה ליבו ולא רמו עיניו. דוד הוא הקטן, שהיה מקטין עצמו תמיד.

כעבור ארבעים ימי מלחמה, שיער ישי כי כלתה הצידה מכליהם של בניו הנמצאים בשדה הקרב, ולכן שלח את דוד לספק לאחיו מזון. מיד מילא דוד את שליחות אביו, הוא הפקיד את הצאן ביד שומר נאמן, ומיהר ללכת אל אחיו.

עוד הוא מדבר עם אחיו ודורש בשלומם, והנה יוצא גלית כמידי יום, ומתחיל לחרף ולגדף מערכות אלוקים חיים. מודעזע דוד מן העזות והחוצפה של גלית, ורוח קנאת ה' בוערת בליבו. הוא שומע את אנשי הצבא של ישראל אומרים זה לזה בפחד: הראיתם את האיש הזה, שעולה לחרף את ישראל?! אפילו שאול פוחד ממנו, והוא הבטיח כי האיש אשר יכנו - יעשיר אותו המלך עושר רב, ויתן לו את בתו לאישה, ואף ישחרר את כל בית אביו ממסי המלך.

דוד, שרצה שיביאו אותו לפני שאול, כדי להציע לו להילחם בגלית, עשה את עצמו כאילו הוא מתעניין בכרוז שהוציא המלך. הוא הלך מאיש לאיש, שאל שאלות והראה

התעניינות. ואכן, עוברת השמועה כי דוד מעוניין להלחם בגלית, והוא מובא לפני שאל.

גם את הארי גם את הדוב הכה עבדך

עומד דוד לפני שאול ומספר לו: רועה צאן אני, ובאחד הימים באו אל העדר אריה עם שני גוריו יחד עם דוב ושני גוריו. הם לקחו שם מן העדר, ואני מיד רדפתי אחריהם, תפסתי ושיסעתי אותם, וגם את האריה תפסתי בזקנו והכיתי אותו, וכך הצלתי את השה מבין שיניהם. ואם כן בקשתי שטוחה לפניך: "והיה הפלשתי הערל הזה כאחד מהם, כי חרף מערכות אלוקים חיים!".

ובאמת כיצד היה בכוחו של דוד להילחם באריה ובדוב? את כוחו קבל הוא מכח הנבואה ורוח ה' ששרתה עליו לאחר משיחתו בשמן.

כשאירע לדוד מעשה זה עם הארי והדוב, אמר: וכי מה אני חשוב, שהכיתי את החיות הרעות האלה? אלא ודאי מאת ה' היתה זאת, לרמוז לי שעתידה לבוא צרה על "שה פזורה ישראל", והם עתידים להינצל על ידי. דוד בענוותנותו לא גילה את הדבר לאיש, אלא שמר זאת בלבו, ואף עשה לעצמו תזכורת תמידית: כששחט דוד את אותו השה, הפשיט את עורו ועשה ממנו בגד, והיה לבוש בו תמיד. רק עכשיו בהתייצבו לפני שאול, הוצרך דוד לספר ולגלות את הסיפור, כשהוא מראה לשאול את כנף בגדו שעשוי מעור השה.

לא בחיל ולא בכח

כששומע שאול את דבריו האמיצים של דוד, הוא אומר לו: "לך, וה' יהיה עמך!". הוא הלביש את דוד בבגדי המלחמה שלו - כובע נחושת, שריון וחרב. היו אלו בגדים שניתן להרחיבם ולהצירם כפי הצורך. ניגש שאול אל דוד להתקין עליו את המדים באופן שיתאימו למידתו, אבל להפתעתו ראה שאין צורך בזה - הבגדים התאימו בדיוק למידתו של דוד. ראה זאת שאול, וקנאה עברה בלבו. הוא חשש שמא יש כאן רמז שאף כתרו הולם אותו, והכניס בדוד עין הרע.

הרגיש דוד בדבר, ולכן הסיר מיד את הבגדים. הוא אמר לשאול: "לא אוכל ללכת באלה, כי לא נסיתי" - אינני מלומד בכלי קרב ובמדי מלחמה, נוח לי יותר בבגדי הרגילים. דוד אף ראה בלבישת בגדים אלו - חסרון בבטחון בבורא עולם. הפלישתי סומך על כלי זינו ושריונו, ואילו הוא דוד ילבש עוז וגבורה ובטחון בה'.

לוקח דוד את מקלו בידו, בוחר לו חמשה אבני נחל חלקות מאוד ושם בתרמילו, וכך הוא פונה להילחם בפלישתי הענק.

באבוד רשעים רינה

רואה גלית הפלשתי והנה נער מתקרב לקראתו. והנער אינו מזויין ואינו משוריין, רק מקל בידו, ותרמיל רועים על שכמו. חרה לו מאוד על כך שעושים ממנו "צחוק" לעג וקלס ומהתלים בו, והוא פונה אל דוד בכעס: "הכלב אנוכי כי אתה בא אלי במקלות?!" אמר לו דוד: "אתה בא אלי בחרב ובחנית ובכידון, ואנכי בא אליך בשם ה' צבאות אלהי מערכות ישראל אשר חרפת: היום הזה יסגרר ה' בידי והכתיך והסרתי את ראשך מעליך ונתתי פגז מחנה פלשתים היום הזה לעוף השמים ולחית הארץ וידעו כל הארץ כי יש אלהים לישראל!".

גלית נבוך מאוד למשמע הדברים. הוא כבר התרגל לתגובות של פחד ומורך לב מצד ישראל, ונדהם והתבלבל מול אומץ לבו של דוד. או אז לקח דוד אבן בידו, והשליך

אותה בכח רב על מצחו של גלית. אמרו חז"ל: חמש האבנים התווכחו ביניהן, כל אחת אמרה: אני אהרוג את הפלשתי. עשה הקב"ה נס: אמר דוד המלך חמש מילים מן הפסוק "שמע ישראל" כנגד חמש האבנים: "שמע ישראל ה' אלוהינו ה'", ולאחר מכן אמר "אחד" ואז נתאחדו כל האבנים לאבן אחת.

כשהגיעה האבן אל מצחו של גלית, נחסמה על ידי כובע הנחושת. אמרו במדרש, שהנחושת לא רצתה להיבקע. אמרה לה האבן: הבקעי לפני, ובשכר זה תזכי שימולו מעתה בברזל, במקום שהיו מלים עד אז בצור [אבן חדה מאוד]. אכן נכנסה האבן במצחו של גלית, וכל כך גדול היה כח הקליעה, עד שהאבן טבעה במצחו. נפל גלית על פניו, ודוד לקח את חרב גלית, ערף את ראשו, והביא אותו אל שאול. לאחר מכן סבב עימו בכל מחנה ישראל לבשר לכולם על התשועה הגדולה.

נרדף למוות

מכאן ואילך מתחבב דוד מאוד בעיני העם. בחזרתו משדה הקרב שרו הנשים ואמרו: "הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו". היה דוד בכל דרכיו משכיל וה' עימו. אולם כאן לא תמה מסכת ייסוריו. הצלחתו הגדולה היתה לצנינים בעיניו של שאול. "ויחר לשאול מאוד וירע בעיניו הדבר הזה, ויאמר נתנו לדוד רבבות ולי נתנו האלפים, ועוד לו אך המלוכה" (שמואל א' יח ח) רק חסר שימליכו אותו במקומי למלך. לא ידע שאול כי בעצם כבר נמשח דוד למלך על ידי שמואל.

במשך הזמן דן שאול את דוד למיתה כ"מורד במלכות", וניסה בדרכים שונות להורגו. בתחילה בסתר, ואחר כך בגלוי. הוא ניסה להטיל בדוד את חניתו, תוך כדי שהוא מנגן לפניו. כשלא הצליח בכך, ניסה לחבל תחבולה והתנה עמו תנאי שאם יצא למלחמה בפלשתים ויביא לו מאה עורלות פלשתים, יתן לו את בתו מיכל לאשה. כך קיוה שימות בקרב. כשגם זה לא עזר, ודוד חזר מן המלחמה עם 200 עורלות פלשתים, התחיל שאול להתנכל לדוד בדרכים גלויות. הוא שלח שומרים לביתו של דוד כדי לתופסו ולהורגו, אולם כאן נחלצה לעזרה מיכל בת שאול, אשת דוד, והבריחה אותו בחכמה. כך היה דוד נרדף למוות, עד שהוא זועק ואומר: (תהלים סט ב) הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהִים כִּי בָאוּ מִיָּם עַד נַפְשִׁי.

מאת ה' היתה זאת

חז"ל מאירים את עינינו להבין, כי שאול לא עשה את מעשיו מתוך רשעות חס ושלום. אדרבה, שאול מתואר בנביא ובחז"ל כאישיות מרוממת מעם, עניו, צדיק וחסיד. אלא מאת ה' היתה זאת להפיח בלבו של שאול רוח קנאה בלתי טבעית ובלתי נשלטת, כמו שנאמר: "ותהי רוח ה' רעה אל שאול" - רוח הקנאה היתה מאת ה', כדי שירדוף אחרי דוד.

גם לאחר מות שאול, כאשר היה דוד למלך ישראל בפועל, לא תמו צרותיו ויסוריו. נרדף היה תמיד על ידי אנשים שונים שהתנכלו להורגו, וביניהם אף בנו - עצמו ובשרו - אבשלום. היו רבים אשר אף דאגו תמיד להזכיר לו את יחושו ה"מעורער" ולהטיל בו דופי. כה רבים היו רודפיו וצרייו, עד שאומר דוד לפני הקב"ה: "רבו משערות ראשי שונאי חיינם!" - דברים כפשוטם. אדם יש לו בראשו 20,000 שערות - 30,000 ואולי יותר. ושונאי חיינם של דוד - רבים יותר!

כך גזרה חכמתו יתברך, שיהא דוד נרדף כל ימיו, ותדבק נפשו באלוקים. הודה דוד לה' על יסוריו ומכאוביו, קיבל אותם באהבה ובשמחה, ומצא בהם מקור השראה לשורר את מזמורי התהלים, שירי כיסופים וערגה להקב"ה, שירי אמונה ובטחון, שירי תפילה ותחנונים, אותם הנחיל לנו לדורות עולם.

כה שמח היה דוד ביסוריו, עד שאמרו חז"ל: מוניטין [מטבע] של דוד - היה מצוייר בו מקלו ותרמילו מצד אחד, ומגדל דוד מצד שני. שאפילו בימי גדולתו לא רצה לשכוח את מצבו הקודם, שעל ידו זכה בדבקות כה מופלאה בבורא עולם.

פטירת דוד המלך ע"ה

אמרו חז"ל: היה דוד משתוקק לדעת כמה שנים יחיה, וביקש מה: "הודיעני ה' קצי ומדת ימי מה היא אדעה מה חדל אני!" (תהלים לט ה). אמר לו הקב"ה: גזירה היא מלפני, שאין מודיעים קיצו של בשר ודם. הוסיף דוד וביקש: הודיעני לפחות את היום בשבוע שבו אמות. אמר לו הקב"ה: בשבת תמות. הצטער דוד ולא רצה למות בשבת, שבו המת מוקצה וישאר מונח כך עד לאחר השבת ללא קבורה. לכן ביקש שיוסיף לו הקב"ה יום נוסף, כדי שימות ביום ראשון. אמר הקב"ה: כבר הגיעה מלכות שלמה בנך, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימה. אמר דוד: אם כן תפחית לי יום מחיי, שאמות ביום שישי. אמר לו הקב"ה: "פי טוב יום בַּחֲצִירְךָ מֵאֶלֶף בַּחֲרִיתִי הַסְתוֹפֶף בְּבֵית אֱלֹהִים". (תהילים פד יא) - טוב לי יום אחד שאתה יושב ועוסק בתורה, יותר מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח!

ראה דוד כי אין חכמה ואין תבונה ואין עצה נגד רצון ה', מה עשה? כל יום השבת היה יושב ועוסק בתורה בלי הפסקה, כיון שהתורה מגינה על האדם, ובשעה שאדם עוסק בתורה, אין מלאך המות יכול לשלוט עליו. כאשר תמה השבת, היה דוד המלך עורך סעודה של שמחה והודיה לבורא עולם שהוסיף לו שבוע נוסף של חיים. [לכן סעודה רביעית, סעודת "מלווה מלכה" במוצאי שבת קודש, נקראת על שמו של דוד המלך: "דא היא סעודתא דדוד מלכא משיחא"].

כאשר הגיע עתו של דוד המלך להפטר מן העולם, היתה זו שבת שחל בה חג השבועות. עמד מלאך המות מנגדו, ולא היה יכול ליטול את נפשו, כיון שלא הפסיק רגע אחד מלימוד התורה. אמר, מה אעשה לו? היה לו לדוד גן מאחורי ביתו, הלך מלאך המות ונענע את האילנות. חשב דוד שבא איזה אדם לקטוף בשבת, והלך להוכיחו כשעדיין פיו לא פוסק מלימוד התורה. אך כשעלה במדרגות לגן, נשמטה המדרגה מתחתיו. נשתתק דוד מלימודו לרגע אחד, ואז מיד עלתה נשמתו לגנוי מרומים.

כיון שנפטר דוד המלך בשבת, היתה גופתו מוטלת, ולא ידעו כיצד לנהוג בה, שהרי היא אסורה בטלטול. שלח שלמה בנו לבית המדרש לשאול: אבא מת ומוטל בחמה, מה אעשה? שלחו לומר לו: הנח על אביך כיכר לחם או תינוק, ואז תהיה הגופה מותרת בטלטול. מה עשה שלמה? קרא לנשרים ופרסו עליו כנפיהם, כדי שלא תיקוד עליו השמש.

מיד לאחר השבת קברו את דוד המלך ב"עיר דוד" - בירושלים. רצה דוד להיקבר בירושלים דוקא, כי מעלה גדולה בירושלים, ששמה יושבו כסאות למשפט, כסאות לבית דוד, ובירושלים מלך והנהיג את ישראל. זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

שַׁעַר הַהֲלָכָה

חג הסוכות

חדש תשרי

מן התורה

נֹאמַר בַּתּוֹרָה (דברים טז ג): "חַג הַסֻּכּוֹת תַּעֲשֶׂה לָּךְ שִׁבְעַת יָמִים בְּאַסְפֹּךְ מִגֶּרְךָ וּמִיִּקְבְּךָ, וְנֹאמַר (ויקרא כג מב-מג): "בְּסֻכּוֹת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים, כָּל הָאֹזֶרֶחַ בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בְּסֻכּוֹת: לִמְעַן יָדְעוּ דִרְתִּיכֶם, כִּי בְּסֻכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם".

למוד הלכות החג

על כל אדם להשתדל ללמד את הלכות חג הסוכות היטב קדם החג, לבל יפשל בקיום המצוות שלא כהלכה חס ושלום, ויש לשים לב לזה, כי על פי רב מצוי שלומדים בחדש אלול את הלכות ראש השנה ויום הכפורים, ומזניחים את הלכות חג הסוכות, ונמצא שמקיימים את מצוות החג כפי ההרגל מימי הקטנות מבלי ידיעה הלכתית ברורה. והאמת, שרבו פרטי המצוות בחג הסוכות, אם במצות הישיבה בסוכה, ואם במצות נטילת ארבעת המינים ועוד. על כן טוב ונכון לשלב את הלכות חג הסוכות עם שאר למודיו משלשים יום קדם החג [י"ד באלול]. (רש"י סוכה ט ע"א, הריטב"א, המאירי, המהרש"א, פרי חדש, הב"ח, חק יעקב, מטה יהודה עייאש, פרי עץ הדור ח"א לו, ועוד. סב)

מנהג טוב נהגו בבתי כנסת רבים לאחר תפלת ערבית של ליל כפור, ללמד בצבור את הלכות חג הסוכות. ובפרט ביום הקדוש הזה, שחשוב להוסיף כמה שיותר זכיות ומליצי ישר על עם ישראל, ואין לך רבוי זכיות כלמוד התורה. וכל המזהה את הרבים, אין חטא בא על ידו. אשריו בעולם הזה, וטוב לו לעולם הבא.

ימי שמחה לישראל

אין אומרים 'ודוי' מיום שלמחרת יום הכפורים עד סוף חדש תשרי, לפי שכל אותם הימים הם ימי שמחה וששון לעם ישראל.

והבאור בזה, כי הנה הימים שבין כפור לסוכות, ימי שמחה הם, וזכר לחגת בית המקדש הראשון שבנה שלמה המלך שהיתה בימים אלו. ועוד, כי עסוקים אנו בהם בהרבה מצוות, כבנית הסוכה, ארבעת המינים, ושמחה גדולה היא לנו. (קצו"ש קלג סעיף לא) ולאחר מכן שמונת ימי החג עד אסרו חג, שהוא כ"ג בתשרי. ומיום כ"ד בתשרי עד סוף החדש, כתב הגאון החיד"א (שורית חיים שאל חלק ב סימן לה אות ב) על פי מדרש ילקוט שמעוני (פרשת פנחס): "אמר רבי לוי, בכל חודש וחדש בקש הקדוש ברוך הוא לתן מועד לישראל, בניסן נתן להם פסח, באיר נתן להם פסח קטן, בסיון נתן להם שבועות. בתמוז היה בדעתו לתן להם מועד גדול, אך מאחר ועשו את העגל, בטל המועד של תמוז וגם המועדים של אב ואלול, ובא תשרי ופרע להם שלש מועדים כנגדם: ראש השנה, כפור וסוכות. אמר הקדוש ברוך הוא: חדש תשרי לאחרים הוא פורע, ואת שלו אינו נוטל! תן לו יומו! לכן נאמר 'ביום השמיני עצרת תהיה לכם'". ויתכן שבפדי להראות שאנו שמחים גילה ורצון על המועדים שהחזיר לנו הקדוש ברוך הוא, לכן תקנו גאוני הדורות שלא לומר ודוי עד סוף החדש, כי בשמחת החג אינו נכר פרט זה, כי הגם שמרבים בשמחה, אך נראה שהוא על החג ולא על חזרת המועדים. עכ"ד. (תפוז)

נִשְׁמָה טְהוֹרָה

דִּרְשׁוּ חֲז"ל (מדרש תנחומא) על הפסוק "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן" [שהוא יום ט"ו בתשרי] - יום הראשון לחשבון עוונות. והיגו, כי מאחר וביום הכפורים נמחלו כל עוונותינו, ובימים שבין יום הכפורים לסוכות אין שהות כל כך לעשות עברות, שהרי אנו עסוקים בהרבה מצוות, בבניית הסוכה, קניית ארבעת המינים וכל צרכי החג - נמצא שהיום הראשון שאנו פנויים בו, הוא היום הראשון של החג, וכבר יכולים חס ושלום להפשיל באיזו עברה, לכך הוא היום הראשון לחשבון העוונות. אשר על כן, על כל אדם להזהר, בפרט בימים אלו, שלא ילכלך את נשמתו החדשה והטהורה שקבלה במוצאי כפור, ובפרט יתגבר מאד שלא יכעס, שאמרו חז"ל: כל הכועס כאלו עובד עבודה זרה, וכל מיני גיהנם שולטים בו. (נדרים כב ע"א. רמב"ם פ"ב מהלכות דעות)

תקון חצות

אומרים 'תקון חצות' בחדש תשרי ובחל המועד סכות, אלא שמדלגים 'תקון רחל' ואומרים רק 'תקון לאה'. (בן איש חי, כף החיים ועוד)

בְּנִית הַסֻּכָּה**מִחִיל אֶל חִיל**

מצוה רבה להתחיל במוצאי יום הכפורים בבניית הסוכה, כדי לצאת ממצוה למצוה, כמו שגאמר (תהלים פד ח): "יִלְכּוּ מִחִיל אֶל חִיל", וזרזים מקדימים למצוות. (הרמ"א סימן תרכד. צט)

בְּנִיהַ עַל יְדֵי תַלְמִיד חֶכֶם

אף על פי שתלמידי חכמים אין להם להתעסק במלאכה בפני אנשים זרים, מפל מקום, מאחר ובבניית הסוכה היא בניה של מצוה - יתעסקו בה, כי זהו כבודם - להתעסק במצוות ה' יתברך אף בגלוי, ומהם יראו אחרים וכך יעשו. (שערי תשובה סימן תרכה. חזו"ע שבת א יז)

"מִצְוָה בּוֹ יוֹתֵר מִבְּשִׁלּוּחוֹ"

מי שזקן ותשש כחו וקשה עליו לבנות את הסוכה, ימנה אדם אחר להיות שלוחו לבנות לו את הסוכה, ויאמר לו: 'שלוחי אתה לבנות לי את הסוכה'. ומפל מקום ישתדל גם הוא להשתתף בבניית הסוכה כפי יכולתו, בהנחת הסכך וכיוצא, כי "מצוה בו יותר מבשלוחו", ו"לפום צערא אגרא". דהיינו, כפי הצער והמאמץ של האדם לקיום המצוות, כך שכרו גדול ונשגב יותר אצל הקדוש ברוך הוא. (צט. חזו"ע שבת א יז)

בְּנִיהַ עַל יְדֵי גוֹי

מי שקשה לו לבנות את הסוכה, מן הדין רשאי לומר לגוי שיבנה לו את הסוכה, והסוכה כשרה ללא ספק. [וישתדל הוא להניח לפחות מעט סכך, טפח על טפח (8 ס"מ)]. אך טוב יותר שימנה אדם יהודי שיהיה שלוחו לבנות לו את הסוכה, כי מאחר וקדשתה של הסוכה חמורה מאד, לא נאה ולא יאה שתבנה על ידי גוי. (נו. סב)

סֶכֶה יִשְׁנָה

אם בָּנָה אֶת הַסֶּכֶה עַד שְׁלֹשִׁים יוֹם לִפְנֵי הַחֹג [עַד י"ג בְּאֵלוּל], וְלֹא אָמַר שֶׁבִּנְיָתוֹ לְשֵׁם מִצְוָה, יִשְׁתַּדֵּל קֹדֶם הַחֹג לְהַנִּיחַ לְפָחוֹת מֵעֵט סֶכֶךְ לְשֵׁם מִצְוָה. (סב)

בְּנִיָּה עַל יְדֵי אִשָּׁה

מִתֵּר לְכַתְּחֹלָה לְאִשָּׁה לְבָנוֹת אֶת הַסֶּכֶה, וְאִין צָרִיךְ שְׂדוּקָא אִישׁ יִנִּיחַ אֶת הַסֶּכֶךְ. וְלִבְנֵי אִשְׁכְּנֹו עֲדִיף שֶׁלְכַתְּחֹלָה יִתֵּן הָאִישׁ אֶת הַסֶּכֶךְ. (סד)

בְּנִיָּה עַל יְדֵי קָטָן

מִתֵּר לְכַתְּחֹלָה לְקָטָן לְבָנוֹת סֶכֶה, וְאִין צָרִיךְ שְׂדוּקָא הַגְּדוֹל יִנִּיחַ אֶת הַסֶּכֶךְ. (סד)

בְּנִיָּה בְּעֶרְבַּ שַׁבָּת

אִין לְבָנוֹת אֶת הַסֶּכֶה בְּיוֹם שְׁשִׁי לְאַחַר זְמַן 'מִנְחָה קְטָנָה' [בְּעֶרְךָ בִּשְׁעָה 15:00], בְּדִין כָּל עֶרֶב שַׁבָּת שֶׁאִסּוּר לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה מִזְמַן זֶה. אוֹלָם אִם הָיָה טָרִיד וְלֹא הִסְפִּיק לְבָנוֹתָהּ עַד עֶרֶב הַחֹג, רָשָׁאי לְבָנוֹתָהּ עַד זְמַן בְּנִיַּת הַחֹג, מֵאַחַר וְעוֹסֵק בְּמְלָאכָה שֶׁהִיא לְצָרֶךְ הַחֹג. (שִׁלְחָן עֲרוּךְ סִימָן רנא, בְּכוּרֵי יַעֲקֹב וְעוֹד. ק)

בְּנִיַּת סֶכֶה בַּחֹל הַמוֹעֵד

אִם לֹא עָשָׂה סֶכֶה קֹדֶם הַחֹג, מִתֵּר לוֹ לְבָנוֹתָהּ בַּחֹל הַמוֹעֵד. וְרָשָׁאי גַם לְהִבְיֵא בְּעַל מִקְצוֹעַ יְהוּדִי שִׁיבְנָהּ לוֹ אֶת הַסֶּכֶה, וְיִתֵּן לוֹ שְׂכָרוֹ, מֵאַחַר וְהוּא דִּבֵּר מִצְוָה. (מט)

בַּפֶּעַם הָרִאשׁוֹנָה שִׁיּוֹשֵׁב בְּסִכְתּוֹ הֵנ"ל בַּחֹל הַמוֹעֵד, יִבְרַךְ גַּם 'שֶׁהָחִינוּ'. וְהִטְעַם בִּזְזָה, כִּי מֵאַחַר וְגַם עַל עֶצֶם בְּנִיַּת הַסֶּכֶה הָיָה צָרִיךְ לְבָרַךְ 'שֶׁהָחִינוּ' קֹדֶם הַחֹג, אֶלָּא שֶׁאֵינוֹ פּוֹטְרִים זֹאת בְּבִרְכַּת 'שֶׁהָחִינוּ' שֶׁמְבָרְכִים בְּקִדּוּשׁ בְּלִיל הַחֹג, אֲבָל כָּאֵן, שֶׁהַסֶּכֶה עֲדִין לֹא נִבְנְתָה בְּלִיל הַחֹג, יִבְרַךְ עֲתָה עַל בְּנִיָּתָהּ, אִף שֶׁכֵּבֶר בְּרַךְ בְּלִילָהּ הָרִאשׁוֹן בְּסֶכֶה אַחֲרֶת. (עֵינִין שׁו"ע וּרְמ"א סִימָן תרמא. ה"ח, מִשְׁאֵת מִשְׁה, רַעֲיֵי יִשְׂרָאֵל קֶצֶן. נא)

מְקוֹם הַסֶּכֶה

אִין בּוֹנִים אֶת הַסֶּכֶה אֶלָּא תַּחַת כֶּפֶת הַשָּׁמַיִם, וְאִם בָּנָה אֶת הַסֶּכֶה תַּחַת גֵּג הַמִּרְפֶּסֶת וְכִיּוֹצֵא - הַסֶּכֶה פְּסוּלָה. וְכֵן יֵשׁ לְהַזְהִיר שֶׁלֹּא לְבָנוֹת אֶת הַסֶּכֶה תַּחַת אֵילָן הַמְּחַבֵּר לְקֶרֶקֶע. וּבִפְרָט יֵשׁ לְהַזְהִיר בִּזְזָה אֶת בְּעָלֵי הַמִּסְעָדוֹת הַבּוֹנִים סֶכֶה בְּרָחוּב, וּמַחֲמַת חֹסֶר מְקוֹם פְּעָמִים שֶׁנִּמְצָאָת סִכְתָּם תַּחַת אֵילָן, וְסִכְתָּם פְּסוּלָה. (שׁו"ע סִימָן תרכו ס"א. יא)

אִין לְבָנוֹת אֶת הַסֶּכֶה בְּמְקוֹם שֶׁיֵּשׁ שָׁם רִיחַ לֹא טוֹב, כְּמוֹ בְּסִמּוּךְ לְפָחֵי הָאֲשָׁפָה שֶׁבְּרָחוּב וְכִיּוֹצֵא, כִּי שָׁמָּה לֹא יוּכַל לִישֹׁב שָׁם, וְיִצֵּא מִן הַסֶּכֶה. (שׁו"ע סִימָן תרמ ס"ד)

הֵגֵר בְּמְקוֹם שֶׁמִּצְוִיִּים שָׁם גּוֹיִים, וְחוֹשֵׁשׁ שֶׁאִם יַעֲשֶׂה סִכְתּוֹ קִבֵּעַ לְאַכִּילָהּ וְשִׁנָּה, יִפְרָצוּ גִנְבִּים לְבִיתוֹ - הִרְהִיב פֶּטוּר מִן הַסֶּכֶה. (קצו)

בְּנִיַּת סֶכֶה בְּבֵית הַכֶּנֶסֶת

עַל גִּבְאֵי בְּתֵי הַכֶּנֶסֶת הַיְקָרִים הַמְּשֻׁרָּתִים אֶת הַצְּבוּר בְּאִמּוּנָה, לְהַשְׁתַּדֵּל בְּבִנְיַת סֶכֶה בְּבֵית הַכֶּנֶסֶת, מִפְּאֵת הַבָּאִים לְלַמֵּד שָׁם, שֶׁפְּעָמִים אוֹכְלִים אִיּוֹ עוֹגָה וְכִיּוֹצֵא, וְצָרִיכִים סֶכֶה, וּבִפְרָט בְּלִיל 'הוֹשַׁעֲנָא רַבָּה' שֶׁלּוֹמְדִים כָּל הַלֵּילָהּ, וְצָרִיכִים לְאַכֵּל מִדֵּי

פעם כדי להתחזק בלמוד. ומכל מקום, את התפלות לא יתפללו בסכה, אלא בבית הכנסת, שאין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת. (קמז)

בניית סכה ברחוב

מי שאין לו מרפסת או חצר לבנות בה את סכתו, מתיר לו לבנותה על יד בית ברחוב, רק שיזהר ככל היותר שלא יפריע לעוברים ושבים. (נב)

סיעה לזה אנו מוצאים בנביא נחמיה, שמספר על אבות אבותינו כשעלו מגלות בבל לבנות את בית המקדש השני, ובנו את סכותיהם ברחובות העיר ירושלים, שנאמר (נחמיה ח טו-יז): "וְאִשֶּׁר יִשְׁמִיעוּ וְיַעֲבִירוּ קוֹל בְּכָל עִירָהֶם וּבִירוּשָׁלַם לְאָמֹר, צֹאוּ הָהָר וְהִבִּיאוּ עֲלֵי זֵית וְעֲלֵי עֵץ שִׁמֹן וְעֲלֵי הָדָס וְעֲלֵי תְּמָרִים וְעֲלֵי עֵץ עֵבֶת לַעֲשֹׂת סֹכֶת כַּתּוּב: וַיֵּצְאוּ הָעָם וַיְבִיאוּ, וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם סֹכֹת אִישׁ עַל גֹּזֶל וּבְחִצְרֵיהֶם, וּבְחִצְרוֹת בֵּית הָאֱלֹהִים, וּבִרְחוֹב שַׁעַר הַמַּיִם, וּבִרְחוֹב שַׁעַר אֶפְרַיִם: וַיַּעֲשׂוּ כֹל הַקֵּהָל הַשְּׂבִי מִן הַשְּׂבִי סֹכֹת, וַיֵּשְׁבוּ בַסֹּכֹת כִּי לֹא עָשׂוּ מִימֵי יֵשׁוּעַ בֶּן נֻן בֶּן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַהוּא, וַתְּהִי שִׁמְחָה גְדוֹלָה מְאֹד". וכן פסקו האלה רבה, מאמר מרדכי, כפות תמרים, היעב"ץ, בית השואבה, בפורי יעקב, מהר"ח אבולעפאי, שו"א ומשיב, בית מאיר, תועפות ראם, מאורי אור, מקור חיים לנאון מליסא, חוות יאיר, בגדי ישע, ועוד רבים מהפוסקים. וכתב בהליכות שלמה או"ב, שבירושלים, עוד בימי שלטון הטרקים, קבלו רשות מאת המושלים על בניית סכות ברשות הרבים, ואחר כך קבלו רשות בימי שלטון המנדט הבריטי, ואף היום יש רשות מראשי העיר, רק שיזהר ביותר שלא להפריע להלוק הרבים. (נב)

לא תגנב

אדם שעבר וגזל עצים לצורך בניית הסכה - אם התחרט על מעשהו הרע והחליט בדעתו לשלם את הכסף לבעל העצים, אף אם עדין לא הספיק לשלם - סכתו כשרה, ומברך עליה. אך אם עדין עומד ברשעו ואין בדעתו לשלם - אין לו לברך על סכה כזו. (סימן תרלו ס"ג, משניב ס"ק טו. נז)

"תקנת השבים"

יש להבהיר, כי מן הדין, הגזול עצים ובנה בהם בית או סכה, אינו חייב להחזיר את העצים עצמם, שכן תקנו חכמים כדי להקל על הגנבים הרוצים לשוב בתשובה, כי אם יהיו חייבים להחזיר את העצים עצמם שגנבו, קם חשש שיהיו גנבים שיתחרטו מלשוב בתשובה ולא יחזירו כלל, מאחר שצריכים הם לפרק את מה שבנו מאותם עצים כדי להשיבם לבעלים, ולכן די בכך שישלמו לבעל העצים את תמורתם. ומכל מקום, אם בא לשלם לאחר החג, צריך להחזיר את העצים עצמם, ולא את הכסף, הואיל ולא שנה כלום בעצים ולא בנאם ממש בבנין. (ש"ע חושן משפט סימן שס ס"א)

אסור לקחת עצים מיערות 'קרן קיימת לישראל' או מעצים הנטועים ברחובות העיר, אלא אם כן קבל רשות מפרשת מהממנים. (נז)

כאשר קונים סכך, יש לברר שהסכך שיך למוכר ממש, ואינו גזול חס ושלום מקרקעות של אנשים פרטיים או חברות מסימות. (פסקי תשובות שנה. ש"ט)

הגזול עצים מחברו, אף אם דעתו להחזירם לאחר החג, לא יברך על סכה כזו. (נז)

יש להבין, הרי לעיל בארנו, שאם בדעתו לשלם את דמי העצים, אף שעדין לא שלם - סכתו כשרה ויכול לברך עליה. ואם כן, במקרה זה, שדעתו להחזיר את העצים לאחר החג, אף שעדין לא החזיר, למה לא יוכל לברך עליה? וצריך לומר, שבמקרה הנ"ל, כיון שדעתו עכשו בחג להחזיר את הכסף - כבר עתה מתקן הוא את גזולתו, והתירו לו חכמים להשתמש בעצים מפני "תקנת השבים", וממילא יברך על הסכה. לא כן במקרה זה שדעתו להחזיר את העצים רק לאחר החג, נמצא שעתה בחג הוא גזול גמור, מאחר ואינו רוצה להחזיר עתה בחג לא עצים ולא כסף, ודינו כגזול שלא רוצה לשלם כלל, ולגזול כזה לא עשו חכמים תקנה שיהיה רשאי להשתמש בעצים כבשלו, ונמצא שיושב בסכה גזולה, והיאך יברך על ישיבתו בה?

אין פטור

יש לידע את הצבור הרחב, כי חובה בכל בית לבנות סכה לאכילה ושנה למשך שבעת ימי החג, ולא יתעצלו במצוה יקרה זו, אלא יאזרו עז ויבנו את הסכה ברב פאר והדר. וזכות מצוה זו תגן עליהם אלה המגן, ויזכו לכל מלי דמיטב.

והא לך מדברי מרן הרב עובדיה יוסף שליט"א לפני כששים שנה, בבואו לכהן כאב בית דין בקהיר שבמצרים: והנה בבואי לשרת בקדש בעיר קהיר, ראיתי שעורריה בפרס החג תשרי תש"ט, כי רק אחד מאלף עושה סכה בדת, ואילו כל שאר המון העם אינם עושים סכה כלל. ותמהתי מאד עד היכן מגיעה בורותם, כי לא ידעו ולא יבינו שיש מצות עשה באכילת פת בלילה הראשון, ובהתנהגותם מראים ולוול במצוה יקרה זו. ועוד, שבכל ימות החג אוכלים ושותים חוץ לסכה, ולא ישתו אל לבם שזהו נגד התורה. ודרשתי ברבים בישיבת אהבה ואחוה, וברחוב היהודים ב'מדרש רשב"י', להודיעם גדל מצות סכה, ושכל אחד חייב לעשות סכה לו ולבניו בראש גגו, כי גבה הבתים אינו אלא ארבע או חמש קומות לכל היותר, והגרים בקומות העליונות עולים ויורדים בכל ימות השנה ולא מרגישים טרחה ונעימות, ומדוע לא יטריחו עצמם לעלות לראש הגג לקיים מצות ה' יתברך! ואנשים יראי שמים עשו כדברי וזכו במצוה, אך שאר המון העם נשארו במנהגם הקלוקל. ומכה ישנה היא, שמצינו לריב"ש בתשובה (סימן שצד) שכתב: חי נפשי שראיתי בעירנו זאת רבים מעמי הארץ שאינם עושים סכה לחג, וכל ימות החג אוכלים ושותים בביתם חוץ לסכה... ראה עתה איך הם טועים במצוה מפרסמת כזאת, ואין אני חפץ לספר בגנותם של ישראל. ע"ש. ואני בעניי בהיותי במצרים עשיתי סכה בגג הבית, והייתי עולה לגג לקיים מצות הסכה בהלכתה, ולא הרגשתי לא טרח ולא עמל, כי אין דבר עומד בפני הרצון. ע"כ. ישמע חכם ויוסף לקח.

דפנות הסכה

ש"ש דפנות

הסכה צריכה להעשות משלש דפנות, דהיינו שלש מחיצות, ועליהן מניחים את הסכך. ואם עשה רק שתי דפנות - הסכה פסולה. (א)

עמידה בפני הרוח

דפנות הסכה מתר לעשותן מכל דבר, כאבנים, ברוזלים, עצים וכיוצא, ובלבד שהדפן תהיה ראויה לעמוד בפני רוח מצויה. אך אם הדפן נדה ברוח אפלו נדנוד כלשהו, אינה נחשבת כמחיצה, ופסולה היא לדפן לסכה. על כן, סדינים המנחים בדפן לסכה, הרי סכה זו פסולה, מכיון שהסדינים נעים ונדים ברוח. כן פסקו רש"י, הרמב"ם, הרא"ה, הריטב"א, המאירי, מהר"ל, מחצית השקל, קהלות יעקב מקרלין, עמק ברכה, משנה ברוך, שלמת חיים זוננפלד, הליכות שלמה אוירבך, הגר"ש אלישיב, משנה הלכות ועוד. וכתב האגרות משה: ומה שרואים במדינתנו באמריקה שמוכרים סכות שנעשו דפנותיהם מייריעות, פשוט שלא היה זה על פי הוראה. (א)

גם אם יקשר היטב את הסדינים לעמודים, אין להתיר, לפי שפעמים מתנתקים הם ברוח ואינו שם על לבו, ונמצא שהאוכל בה מברך ברכות לבטלה, ונחשב גם כאוכל חוץ לסכה. על כן, מה שמצוי היום בכמה מסעדות שבונים סכה בפתח החנות והדפנות עשויות מסדינים, יש לידע אותם שסבתם פסולה, ומכשילים הם את הצבור בברכה לבטלה ובאכילה חוץ לסכה. (א) [ועין להלן את התירון לסכות אלו].

אם הדפן השלישית היא דלת שפותחים וסוגרים אותה תמיד - כשרה הסכה, ובלבד שיקפיד שבשעה שאוכל וישן תהיה הדלת סגורה. ומתיר גם לפתח ולסגור דלת זו בשבת יום טוב, כי מאחר ועשויה היא לפתח ולסגור תמיד, אין היא נחשבת כ'מחיצה המתרת' שאסור לעשותה בשבת. (יג)

מדות הסֶכָה

גְּבֵהַּ הַסֶּכָה צָרִיךְ לִהְיוֹת לֹא פָחוֹת מֵעֶשְׂרֵה טֶפָחִים [הַטֶּפַח = 8 ס"מ. עֶשְׂרֵה טֶפָחִים = 80 ס"מ]. וְאִרְכָּה וְרָחְבָּהּ לֹא פָחוֹת מִשְׁבַּעַת טֶפָחִים [56 ס"מ] עַל שְׁבַעַת טֶפָחִים. אֲבָל בְּפָחוֹת מִשְׁעוֹר זֶה, בֵּין גְּבֵהַּ בֵּין בָּאֵרֶךְ בֵּין בְּרָחֶב, הָרִי הִיא פְּסוּלָה. כֵּן פִּסְקוּ מִדּוֹת אֵלּוּ. הָרִמָּ"ע מִפְּאֵנוּ, הַמַּהֲרָש"ם, דְּבַר יִשְׁשֹׁכָר, רַבִּי אִיסֵר וְלִמֵּן מִלְצָר, מִסְנֶרֶת הַשְּׁלֶחָן, אִפְרִיֹן שְׁלֵמָה, הַגְּרָא"ח נָאֶה וְעוֹד. (ט)

סֶכָה שֶׁהִיא גְבוּהָהּ לְמַעַלָּה מֵעֶשְׂרִים אַמָּה [הָאֵמָה = 48 ס"מ. עֶשְׂרִים אַמָּה = 9.60 מֵטֵר], הָרִי הִיא פְּסוּלָה. וְאִם מַעֲטָא אֶת גְּבֻהָהּ, הָרִי הִיא כְּשֶׁרָה. (יא)

אִם הִדְפָּנוֹת גְּבוּהוֹת עֶשְׂרֵה טֶפָחִים [80 ס"מ], אֶפְלוּ שְׂאִינָן מִמְּשִׁיכוֹת עַד גְּבֵהַּ הַסֶּכָךְ, וְיֵשׁ מִרְחָק רַב בִּינְיָהֵן - הַסֶּכָה כְּשֶׁרָה. מִכֵּיּוֹן שֶׁקִּבְּלָהּ בִּידֵינוּ יְהִלְכָה לְמִשָּׁה מְסִינִי: "גוֹר [תַּמְשֹׁךְ] אֶסִּיק [וְתַעֲלֶה] מִחִיצָתָא [אֶת הַמִּחִיצָה]". דְּהֵינּוּ, מִחִיצָה שְׁעִשְׂוִיָה כְּדִין, כְּשִׁישׁ צָרֶךְ, אֲנוּ מִתִּיחָסִים אֵלֶיהָ כְּאֵלּוּ הִיא מִמְּשִׁיכָה וְעוֹלָה עַד לְמַעַלָּה לְסֶכָךְ. וְאִמָּנָם, יֵשׁ לְשׁוֹם לֵב שֶׁהַסֶּכָךְ לְמַעַלָּה יִהְיֶה מִכּוֹן כְּנֶגֶד הַדְּפָנוֹת לְמִשָּׁה, וְאִם אֵינוּ מִכּוֹן מִמֶּשׁ כְּנֶגֶדָן - אִם הוּא בְּתוֹךְ שְׁלֹשָׁה טֶפָחִים [24 ס"מ] כְּנֶגֶד הַדְּפָנוֹת, הַסֶּכָה כְּשֶׁרָה. (יב)

דְּפָנוֹת שֶׁהֵנִיחַן בְּמִרְחָק שֶׁל שְׁלֹשָׁה טֶפָחִים [24 ס"מ] מִהָאֵרֶץ - פְּסוּלוֹת, כֵּיּוֹן שֶׁכָּל שִׁיכּוֹל לְהַכִּסּ גַּדִּי דֶרֶךְ הַמִּחִיצָה מִלְמַטָּה, אֵינָה נִחְשָׁבֶת כְּמִחִיצָה. (יג)

דְּפָנוֹת מַעֲמוּדִים

עַמּוּדִים רְצוּפִים, שְׁבִין עַמּוּד לְעַמּוּד יֵשׁ מִרְחָק שֶׁל פָּחוֹת מִשְׁלֹשָׁה טֶפָחִים [24 ס"מ], הָרִי הֵם כְּשֶׁרִים לְדְפָנוֹת. מִכֵּיּוֹן שֶׁקִּבְּלָהּ בִּידֵינוּ יְהִלְכָה לְמִשָּׁה מְסִינִי: "שְׁלֹשָׁה טֶפָחִים, כְּלָבוֹד [כַּמְחֶבֶר] דְּמִי [דוּמָה]", דְּהֵינּוּ, כְּשֶׁהַמִּרְחָק הוּא פָּחוֹת מִשְׁלֹשָׁה טֶפָחִים בֵּין אֶחָד לְשֹׁנִי, אֲנוּ מִחֲשִׁיבִים שֶׁהַכָּל חֲבוּר אֶחָד, וְכֵאלּוּ אֵין מִרְחָק בִּינֵיהֶם כָּלָל. (יד)

עַל כֵּן, מִרְפֶּסֶת שִׁישׁ בֵּה סוּרְגִים, וּבֵין עַמּוּד לְעַמּוּד יֵשׁ פָּחוֹת מִשְׁלֹשָׁה טֶפָחִים [24 ס"מ], הָרִי סוּרְגִים אֵלּוּ נִחְשָׁבִים כְּדָפֵן, וּבְלִבָּד שִׁיחֵיהָ גְבוּהָם עֶשְׂרֵה טֶפָחִים [80 ס"מ]. וְאִזּוּ רִשְׁאֵי יִהְיֶה לְהַעֲמִיד אַרְבַּעַת עַמּוּדִים גְּבוּהִים מִן הַצְּדָדִים וּלְסֶכָךְ עֲלֵיהֶם, אֵף עַל פִּי שִׁישׁ מִרְחָק בֵּין הַדְּפָנוֹת לְסֶכָךְ, וְכַמְבָּאֵר לְעִיל. (טו)

וְכִיּוּצָא בִּזְהָ, הַרוּצָה לְבִנּוֹת סֶכָה בְּקָלוֹת, יַעֲמִיד אַרְבַּעַת עַמּוּדִים מֵאַרְבַּעַת צְדָדִים, וּבֵין עַמּוּד לְעַמּוּד בְּשְׁלֹשָׁה צְדָדִים יִתַּח חוּט אֶחָד, וְיִקְפִּיד שֶׁהַחוּט יִהְיֶה גְבוּהָ שֶׁל פָּחוֹת מִשְׁלֹשָׁה טֶפָחִים [20 ס"מ] מִהַקְרָק, וְלְמַעַלָּה מִמֶּנּוּ יִתַּח עוֹד חוּט אֶחָד בְּתוֹךְ שְׁלֹשָׁה טֶפָחִים לְחוּט הַקּוֹדֵם, וְכך יִתַּח עוֹד שְׁנֵי חוּטִים לְגְבוּהָ, עַד שֶׁהַחוּט הָרִבִּיעִי יִגִּיעַ לְגְבוּהָ שֶׁל עֶשְׂרֵה טֶפָחִים [80 ס"מ]. וְהַעֲקָר שִׁיקְפִיד שְׁבִין חוּט לְחוּט יִהְיֶה מִרְחָק שֶׁל פָּחוֹת מִשְׁלֹשָׁה טֶפָחִים, וְהָרִי זֶה מוֹעִיל כְּאֵלּוּ עָשָׂה גֶדֶר מִמֶּשׁ שֶׁל עֶשְׂרֵה טֶפָחִים. מֵאַחַר וְהִלְכָה לְמִשָּׁה מְסִינִי: שֶׁכָּל שְׁסֻמוֹךְ חוּט אֶחָד לְשֹׁנִי בְּפָחוֹת מִשְׁלֹשָׁה טֶפָחִים, נִחְשָׁב כְּאֵלּוּ הַכָּל חֲבוּר אֶחָד, וְנִמְצָא שִׁישׁ כָּאֵן מִחִיצָה שֶׁל עֶשְׂרֵה טֶפָחִים.

וְיֵשׁ לְצִיֵּן, כִּי עֵצָה זֹאת מְמַלְצֶת מֵאֵד לְבַעֲלֵי מִסְעֻדוֹת, וְיִכּוּלִים כֵּךְ לְבִנּוֹת סֶכָה בְּקָלוֹת. וּפְשׁוּט, שֶׁלֹּאֲחֶר שֶׁנִּתְּנוּ אֶת הַחוּטִים הַזֶּה, לְרִשְׁאִים לְתַת סְדִינִים מְסִבִּים לְעַמּוּדִים, אֵף שֶׁהַסְדִינִים נָעִים בְּרוּחַ, מֵאַחַר וְהַדְּפָנוֹת כְּבֵר עֲשׂוּיוֹת בְּהַכְּשֶׁר גָּמוּר.

סדר בנית הסכה

לכתחלה יבנה קדם את הדפנות, ואחר כך יניח עליהן את הסכך, ומכל מקום, אם לא עשה כן, אלא סכך על גבי עמודים ואחר כך עשה את הדפנות - הסכה כשרה. וכל שכן אם בנה את הסכה כהגון ולאחר מכן נפלו הדפנות, שבנדידי די שיעמיד את הדפנות שוב, ואינו צריך לפרק את הסכך כדי שהדפנות יעשו קדם. (לח, מ)

מדיני הסכך

תנאי הכשר הסכך

ישנם שלשה תנאים להכשר הסכך: א. שיהיה גדול מן הארץ. ב. שיהיה תלוש מהקרקע. ג. שלא יהיה ראוי לקבל טמאה. [דהיננו, שאם יגע בו טמא, הוא לא יטמא].

אי לכך, אין מסככים במיני מתכות, פלסטיק, ניילון, זכוכית וכיוצא, מאחר ואין גדולם מן הארץ. וכן אין מסככים בענפי אילן המחובר לקרקע, מאחר ואינו תלוש. וכן אין מסככים במאכלים או בכלי עץ, כיון שראויים הם לקבל טמאה. (יד, טו, כא)

כלי עץ, כארגו, מגרה וכיוצא, הרי הם מקבלים טמאה מן התורה, מאחר ויש להם בית קבול. ואם נשברו, אף על פי שעתיה אינם מקבלים טמאה, אין לסכך בהם. שבין שראויים היו לקבל טמאה מהתורה, גזרו חכמים שמה יטעה ויסכך בכלים שנשברו רק מעט, שעדין ראויים לקבל טמאה. (יז)

אולם, כלי עץ שטוחים, שאין להם בית קבול, כמו שלחן, מדף, דלת וכדומה, מאחר והם מקבלים טמאה רק מדרבנן - אם נשברו, מתר לסכך בהם. (יט)

רחב הקורה

קורת עץ שרחבה ארבעה טפחים [32 ס"מ], אסרו חכמים לסכך בה, משום "גזרת תקרה". דהיננו, בזמנם היו בונים את תקרות הבית מקורות כאלו רחבות, וקים חשש שיטעה האדם ויאמר: ממה ההבדל אם אסכך בקורות אלו או שאשב תחת תקרת ביתי? והרי התורה אמרה לישב בסכה, ולא בבית של כל השנה. (סימן תרכט סעיף יח. ל)

גם קורות שרחבות פחות מארבעה טפחים, נהגו שלא לסכך בהן כלל. אולם אם אין לו סכך אחר, רשאי לסכך בהן. (סימן תרכט סעיף יח. לא)

המנהג פשוט לסכך בקרשים דקים [פלפונים] שרחבם פחות מטפח [8 ס"מ], שהרי אף בזמנם לא היה דרך לעשות תקרה מקרשים אלו כלל. כן פסקו שלמות חיים וזונפלד, בית השואבה, הגרסי"פ פרנק, ישיבת עבדי, צ"ח אליעזר, שארית ישראל מינצברג, אז נדברו, ועוד. וכן נהג הגרסי"ז אויברג בסכתו. (ל)

דבר המעמיד

מן הדין מתר להניח את הסכך אף על דבר הפסול לסכוך, כעמודי ברזל וכיוצא, אלא שטוב ונכון להחמיר ולתת עליהם איזה עץ, ועליו יניח את הסכך.

והטעם בזה, כי הנה בגמרא (סוכה כא ע"ב) מבאר, שלדעת חכמים אין שום אסור להעמיד את הסכך על גבי דבר הפסול לסכוך. ובדעת רבי יהודה נחלקו בגמרא אם יש אסור או לא. ורב הגאונים פסקו כחכמים, וכן דעת הרמב"ם, הר"ה, הרי"צ גאות, רבנו ישעיה מטראני, שבלי הלקט, הראב"ה ועוד. (עיין משגיב ושער הציון סימן תרל ס"ק ס) ואף הפוסקים כרבי יהודה כתבו, שלרבי יהודה מתר להעמיד בדבר הפסול לסכוך, [ומחלקו עם חכמים היא בענין אחר], וכן דעת הרי"ף, הרא"ש, התוספות בשם הירושלמי, תרומת הדשן ועוד. וכן מבאר בבית יוסף ובשלחן ערוך (סימן תרל סעיף יג). ובגמרא אמרו,

ש'אם מתר להעמיד בדבר הפסול לסכוך, ממילא אם נעץ שפודים של ברזל וסכך עליהם ממש, כשרה הסכה ללא כל חשש. וכתב המהר"ל שכן נהגו כל רבותינו להקל, ואין בזה ספק. וכן דעת הש"י, הגר"א, הגר"ח פלאג'י, שערי רחמים, זרע אמת, אבני נזר ועוד. וכתב הערוך השלחן, מאחר ורבנו הבית יוסף פסק בהר"ף והרא"ש להקל, וזהו דעת הירושלמי ורב רבותינו הפוסקים ובעלי השלחן ערוך, למה לנו להחמיר? עכ"ה. אלא שטוב לחוש לדעת הרמב"ן והר"ן שאסרו להעמיד בדבר הפסול לסכוך, וגזרה שמא יסכך בו, ולכן יתן איזה עץ על הברזל, ועליו יתן את הסכך, אבל יותר מזה אין צריך להחמיר. ועל כן רשאי לכתחלה לתקע במסמרים את העץ שעליו הוא מעמיד את הסכך, וכן מפרש במאירי, הר"ן והריטב"א. וכן כתבו הפרי מגדים, מגן אברהם, הגאון רבנו זלמן, חיי אדם, הגר"א, רב פעלים, בגדי ישע, וכל האחרונים. וכתב המשנה ברורה (תרכט ס"ק כו) שהתיר זה הוא לכל הפוסקים. והנה הגאון החזון איש זצ"ל החמיר גם בזה. אך בשו"ת חלקת יעקב כתב, הו' לשונו: "ויש להתיר בזה לכתחלה, ודלא כהחזון איש שהחמיר נגד השלחן ערוך ורב בכל הראשונים, וכלו בדבר שאין חשש אלא מדרבנן, וכל ראיות החזון איש אינן מכרחות כלל". עכ"ל. וכן כתב בשו"ת שבט הלוי: "ובאמת קשה ביותר לחלק על המגן אברהם וכל הפוסקים, שכלם התירו". עכ"ל. וכן כתב בהליכות שלמה אוירבך: "חמרת החזון איש תמוהה, מפיון שאסור מעמיד הוא משום גזרה, אם כן, במעמיד דמעמיד, הוא גזרה לגזרה שלא גזורים, וכשר אף לכתחלה". (מר). ועיין עוד בשו"ת שמע שלמה ח"ד סימן כ ותרודה נחת).

סכך לנצח

סכך לנצח, העשוי מדיקטים דקים וארוג בחוטי צמר גפן, כשר לסכך בו לכתחלה.

והטעם בזה, שהרי אין כאן סכך רחב ארבעה טפחים שפסול משום "גזרת תקרה", שהרי נבר שהוא מחבר מכמה דיקטים, וגם אינו מגן מהגשמים כלל, וגם הוא מתקפל. (ערוך השלחן, אבני נזר, חלקת יעקב, אבן יקרה, שבט הלוי, הליכות שלמה, או נדברו, נטעי גבריאל, חכו ממתקים, מציון אורה ועוד) ואף למחמירים להעמיד בדבר הפסול לסכוך כנ"ל, הנה לשיטת התוספות ורבנו ישעיה מתר אפלו לסכך בצמר גפן. ואף הרמב"ם והראב"ד שפסלוהו מדרבנן, כבר כתב הריטב"א שמתר להעמיד בסכך פסול מדרבנן, וגזרה לגזרה לא גזורים. וכן פסקו הגר"א, הגר"ח פלאג'י, בית השואבה, ימי שלמה, שדי חמד ועוד. (בג, כו, פה)

קשירת הסכך

מכל הנזכר לעיל, מבאר שמתר מן הדין לקשר את הסכך עצמו או את המחצלאות בחוטי גלזן או ברזל או אזיקונים העשויים מפלסטיק, לבל יעופו ברוח. אך המחמיר לקשרם בחוטי פשתן או דקל וכיוצא, תבא עליו ברכה. (בג, כו, מר)

סכך פסול בין הסכך הכשר

סכך פסול [בגון מוט ברזל] שהנח בין הסכך הכשר, אם יש ברחבו ארבעה טפחים [32 ס"מ] - נפסלה הסכה, אך בפחות מארבעה טפחים - כשרה, ומתיר גם לאכל ולישן תחתיו. על כן, מה שמצוי באילן מרפסות, שישנם ברזלים תקועים למעלה במקום הסכך - אינם פוסלים, מאחר ורחבם מועט, ומתיר לאכל ולישן תחתיהם. ואפלו אם בכמה מקומות יש סכך פסול בין הסכך הכשר - כשרה, ובלבד שיהיה הרב מהסכך הכשר. (שו"ע תרלא ס"ח, תרלב ס"א, ורמ"א ס"ב)

חבלי בביסה

סכה שנעשית תחת חבלי בביסה - הסכה כשרה, ואפלו אם ישנם בגדים תלויים על החבלים, אין חשש בזה. ואף אם בין חבל לחבל אין מרחק של שלשה טפחים [24 ס"מ] - כשרה הסכה, כי הגם שבארנו לעיל שעד שלשה טפחים נחשב הכל כחבור אחד ו"שלשה טפחים כלבוד דמי", מכל מקום אין אומרים זאת כדי להחמיר ולפסל. ואף לשיטת החולקים, מכל מקום, כל שאם נצרך את כל החבלים לא יגיעו לשעור סכך פסול [ארבעה טפחים] - הרי זה כשר. (תוספות, ט"ז, מאורי אור, מאמר מרדכי, בית יהודה עייש, זרע אמת, פנים מאירות בקונטרס אחרון, בגדי ישע, חמד משה, ערוך השלחן, בית השואבה, משנ"ב תרלב ס"ק ב, מקראי קודש, מנחת שלמה, הגר"י פלקסר, אבן ישראל פישר ועוד. פסקי תשובות שו"ג, סט)

פֶּרְגוּלָה

מִתֵּר לְכַתְחֹלָה לְתֵת אֶת הַסֶּכֶךְ עַל הַפֶּרְגוּלָה, אִם שֶׁהַפֶּרְגוּלָה מְחַבֶּרֶת לְקִיר בְּבִרְגִים.
(פסקי תשובות ש"ד, ועל פי המבואר לעיל)

אוֹתָם שִׁישׁ לָהֶם מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת עַל הַפֶּרְגוּלָה, דְּהֵינּוּ עֲצִים דְּקִים דְּבוּקִים יַחַד בְּדִבְקָה חֲזָק בְּצוּרַת שְׁתֵּי וְעֶרֶב, וּמִנִּיחִים אוֹתָם עַל הַפֶּרְגוּלָה - מֵאַחֵר וְעִשׂוּיָהּ הָרֶשֶׁת כָּל הַשָּׁנָה לְצֵל, מִן הַדִּין הִרִי זֶה סֶכֶךְ כָּשֶׁר, אֲךָ טוֹב שִׁינְעֵנֶע אֶת הָרֶשֶׁת לְשֵׁם מִצְוָה.

ואף למחמירים במעמיד - כאן, שהמעמיד הוא דבק שאינו נכר לעין כלל, לא החמירו בזה, ובפרט שלא שייך לסכך בדבך לבד. (שבת הלוי, שמע שלמה ח"ה סימן ה, מוה) וגם אין לפסל מדין נסר הרחב ארבעה שגזרו בו "גזרת תקרה" כנ"ל, שהרי רשת זו אינה עשויה לכסות בה בתים דרך בנין ותקרה, אלא לצל בלבד. וגם נכר שהם מחברים מכמה נסרים. ואף הרשב"א, שפקפק להחמיר בזה בשם אחד מרבותיו, לא פסק להחמיר בהחלט, שהרי סיים: "ויש שחלקו עליו להתיר, וכיון שנהגו התר, הנח להם". וגם אפשר שהרשב"א יודה ברשת, שאינו דומה לנסר, שהנסר מגן תחתיו מפני הגשמים, אבל הרשת אף תחתיו אינו מגן. (אבן קרה ח"ג ס"ס קמו. או נדברו י"ב ע"פ פא. אבני נור תעג אות ה. הליכות שלמה קכח. כד) ואין לפסל מחמת שדר שם כל השנה, ואם כן לא נכר עתה שלשם סכה דר שם, מאחר וגם במשך השנה אין עקר דירתו שם בשנה ואכילה, ורק עתה בסכות אוכל וישן שם, אם כן נכר שדר שם לשם סכה. (סוכה ח ע"ב, רש"י, הר"ן, המאירי, שבלי הלקט ועוד. בית יוסף ושו"ע סימן תרל"ו ס"ב. אבני נור תעג אות ב)

ואולם, אם הרשת הנ"ל תקועה במסמרים לפרגולה, טוב ונכון שיוציא את המסמרים, וינענע את הרשת לשם מצוה. (עיין שמע שלמה ח"ה סימן ה, ועל פי המבואר לעיל. סב)

אֵוִיר בְּסֶכֶךְ

אִם יֵשׁ רוּחַ אֵוִיר שֶׁל שְׁלֹשָׁה טְפָחִים [24 ס"מ] בֵּין עֵץ לְעֵץ בְּסֶכֶךְ, וְרוּחַ הָאֵוִיר הוֹלֵךְ עַל פְּנֵי כָּל אֶרֶץ אוֹ רֹחַב הַסֶּכֶה - הַסֶּכֶה פְּסוּלָה. אֲךָ בְּפָחוֹת מִשְׁלֹשָׁה טְפָחִים - הַסֶּכֶה כָּשֶׁרָה, אֲךָ לֹא יֵאָכֵל וְלֹא יִישָׁן תַּחְתָּיו. (סו)

"דִּפְן עֶקְמָה"

סֶכֶךְ פְּסוּל שֶׁמִּנֵּחַ בְּצַדֵּי הַסֶּכֶה, אִינוּ פוֹסְלָה, אֲלָא אִם יֵשׁ מִמֶּנּוּ אַרְבַּע אַמּוֹת [1.92 מטר], אֲבָל בְּפָחוֹת מֵאַרְבַּע אַמּוֹת, הַסֶּכֶה כָּשֶׁרָה, רַק שְׁלֹא יֵאָכֵל וְלֹא יִישָׁן תַּחְתָּיו. (סו)

לְמַשָּׁל: מִרְפֶּסֶת הַמִּקְרָה בְּגִזּוֹן נִפְתָּח, וּמִנִּיחִים אֶת הַסֶּכֶךְ בְּמָקוֹם הַגָּזוֹן, אֲךָ בְּצַדֵּי הַמִּרְפֶּסֶת אֵין הִגָּז נִפְתָּח, אֲזִי מֵאַחֵר וְאֵין בְּגִזּוֹן אַרְבַּע אַמּוֹת [1.92 מטר] מִהִקְרִי [הַדִּפְן] לְסֶכֶךְ הַכָּשֶׁר - הַסֶּכֶה כָּשֶׁרָה, וּבְלִבָּד שְׁלֹשׁ אַמּוֹת תַּחַת הַגָּזוֹן הַנִּשְׁאָר סָגוּר. וְאִם הַגָּזוֹן פָּחוֹת מֵאַרְבַּעַה טְפָחִים [32 ס"מ], מִתֵּר אֶף לֵאכֹל וְלִישָׁן תַּחְתָּיו. (סימן תרלב סעיף א)

וְהַטַּעַם בְּזֶה, כִּי קִבְּלָה בִּידֵינוּ הַלְכָּה לְמִשְׁנֵי מִסִּינִי: "דִּפְן עֶקְמָה". דְּהֵינּוּ, בְּמִקְרָה שֶׁבְּצִדֵּי הַסֶּכֶה יֵשׁ פָּחוֹת מֵאַרְבַּע אַמּוֹת בְּסֶכֶךְ הַפְּסוּל, אִם עַל פִּי שֶׁבַּעֲלֵל אֵין הַדִּפְן מְגִיעָה לְסֶכֶךְ הַכָּשֶׁר, מִכָּל מָקוֹם רְוִאִים אֵנוּ כְּאֵלוֹ הַדִּפְן מִתְעַקֶּמֶת וּמִגִּיעָה עַד הַסֶּכֶךְ הַכָּשֶׁר, וְנִחְשֵׁב הַסֶּכֶךְ הַפְּסוּל כְּחֶלֶק מִהַדִּפְן, וְהַסֶּכֶה כָּשֶׁרָה, אֲךָ אֵין לִישָׁן תַּחַת הַסֶּכֶךְ הַפְּסוּל. (סימן תרלב סעיף א)

יֵשׁ לְצַיֵּן שְׂדִין זֶה שֶׁל "דִּפְן עֶקְמָה" הוּא בְּאִפְן שֶׁנִּשְׁאָר בְּסֶכֶה שְׁעוֹר שֶׁל סֶכֶךְ כָּשֶׁר, דְּהֵינּוּ שְׂבָעָה טְפָחִים [56 ס"מ] עַל שְׂבָעָה טְפָחִים, אֲךָ אִם הַסֶּכֶה קִטְנָה מְאֹד, וְלֹא נִשְׁאָר כְּשְׁעוֹר זֶה, אֵין לְהַכְשִׁיר מִדִּין דִּפְן עֶקְמָה, וְכָל שִׁישׁ בֶּה שְׁלֹשָׁה טְפָחִים [24 ס"מ] שֶׁל סֶכֶךְ פְּסוּל, בֵּין בְּצַד וּבֵין בְּאֶמְצֵעַ - הִרְיָהּ פְּסוּלָה. אֲבָל בְּפָחוֹת מִשְׁלֹשָׁה טְפָחִים, הִרְיָהּ כָּשֶׁרָה, וְאִם יִשְׁנִים וְאוֹכְלִים תַּחְתָּיו. (סימן תרלב סעיף א)

בְּמוֹת הַסֶּכֶךְ

נוֹתֵן סֶכֶךְ עַל הַסֶּכֶה בְּכִמוֹת כּוֹז שֶׁצֵּל הַסֶּכֶה יִהְיֶה יוֹתֵר מִחֻמְתָּהּ, דְּהֵינּוּ שֶׁהַסֶּכֶךְ יִהְיֶה מְרֻבָּה יוֹתֵר מִהָרוּחִים, אֲבָל אִם הָרוּחִים מְרַבִּים מֵהַסֶּכֶךְ - הַסֶּכֶה פְּסוּלָה. (עב)

לְכַתְּחִלָּה יִסְכַּךְ בְּאֶפֶן שִׁירָאוֹ הַכּוֹכָבִים דֶּרֶךְ הַסֶּכֶךְ. וּבִדְעִיבֵד שֶׁנֶּתַן סֶכֶךְ הָרִבָּה עַד שֶׁאִפְלוּ הַגִּשְׁמִים אֵינָם יוֹכְלִים לָרֶדֶת לְתוֹכָהּ - כְּשֶׁרָה הַסֶּכֶךְ, וּמִבְרַךְ עָלֶיהָ. (לד)

שֶׁלֵּג - אִם נָפַל שֶׁלֵּג רַב עַל הַסֶּכֶךְ עַד שֶׁנַּעֲשֶׂה כַּמִּין תַּקְרָה, כְּמוֹ שֶׁמֻצָּי בַּחוּץ לְאַרְץ בְּמִקְוֹמוֹת מְסִימִים - כְּשֶׁרָה הַסֶּכֶךְ. שֶׁכִּינן שֶׁהַשֶּׁלֵּג עֲתִיד לִהְיוֹת נִמְס מֵאֲלִיו, הָרִי הוּא עֲתָה כְּמִי שֶׁאֵינוֹ. (לו)

נפל הסכך

סֶכֶךְ שֶׁנָּפַל בְּיוֹם טוֹב אוֹ בַּשַּׁבָּת שֶׁל חַג הַסֻּכּוֹת וְנִפְסְלָה הַסֶּכֶךְ, מֵתֵר לֹמֵר לְגוֹי לְהַחְזִיר אֶת הַסֶּכֶךְ עַל הַסֶּכֶךְ כְּדִי שִׁיכַל לְקַיֵּם מִצְוַת סֶכֶךְ כְּדִין. (מח)

משיב הרוח

אִם נִשְׁבּוּ רוּחוֹת חֲזָקוֹת וְהִתְרוֹמֵם הַסֶּכֶךְ לַגָּבָה וְנָפַל שׁוֹב עַל הַסֶּכֶךְ - כְּשֶׁרָה. כִּי אִף אִם הִתְרוֹמֵם הַסֶּכֶךְ לְמַעַלָּה מִגָּבָה שֶׁל שְׁלֹשָׁה טַפְחִים, שְׂבֹזָה נִפְסְלָה הַסֶּכֶךְ מֵאַחַר וְהִנֵּחַ שׁוֹב הַסֶּכֶךְ שֶׁלֹּא לְשֵׁם צֶל - מִכָּל מְקוֹם, כִּינן שֶׁמִּתְחַלָּה נַעֲשֶׂתָה הַסֶּכֶךְ בְּהִכָּשֵׁר, שׁוֹב אֵינָהּ נִפְסְלָה. (עב)

מדיני נוי הספה

"זה אלי ואנוהו"

מִצְוָה לַעֲטֹר וּלְקַשֵּׁט אֶת הַסֶּכֶךְ בְּקִשּׁוּטִים נְאִים וְחֻשׁוּבִים, כְּפִי שֶׁדִּרְשׁוּ חז"ל (שבת קלג ע"ב) עַל הַפָּסוּק "זֶה אֱלֹהֵינוּ": הַתְנַאֵה לְפָנָיו בְּמִצְוֹת; עֲשֵׂה לְפָנָיו סֶכֶךְ נָאֵה, לֹאֵב נָאֵה, צִיצִית נָאֵה, סִפֵּר תוֹרָה נָאֵה. כִּי כֹאֲשֶׁר עוֹשֶׂה הָאָדָם אֶת הַמִּצְוֹת בְּצוּרָה נָאֵה וּמִכְבָּדָת, מֵרָאֵה אֶת אֱהָבָתוֹ וְחֶבְדּוֹ לְהַקְדֹּשׁ בְּרוּךְ הוּא, שֶׁאֵין הוּא כְּאָדָם הָעוֹשֶׂה מַחֲמַת שֶׁאֵין לוֹ בְּרָרָה, אֲלֵא עוֹשֶׂה מַחֲמַת שְׂצוּדָה ה' יִתְבָּרַךְ וְשִׁמַּח הוּא לַעֲשׂוֹת אֶת צוּרָתוֹ עַל הַצֵּד הַטוֹב בִּיּוֹתֵר.

וְכִינֵצָא בְּזֶה כְּתַב הַרְמַב"ם (סוף הלכות איסורי המזבח): הַקְדִּישׁ דְּבַר לַה' - יְקַדִּישׁ מִן הַיָּפֶה שֶׁבְּנִכְסָיו. הָאֵכִיל עֵנִי - יֵאֱכִילֵהוּ מִן הַטוֹב וְהַמְשַׁבַּח שֶׁבְּשִׁלְחָנוּ. כֶּסֶה עֵרֹם - יְכַסֶּהוּ מִן הַטוֹב וְהַיָּפֶה שֶׁבְּכִסּוֹתָיו. וְכֵן הַנּוֹתֵן צִדְקָה לְעֵנִי - יִתֵּן לוֹ מִטְּבָעוֹת טוֹבִים וְקָלִים לְהוֹצֵאָהּ, (נִסְפָּה מִזֶּמֶן וְלֹא צִ"ק דְּחִיוִי). (עד)

עוֹד טַעַם יֵשׁ לְנִתְיִנֵּת הַקִּשּׁוּטִים בַּסֶּכֶךְ - מִכִּינן שְׂצוּתָהּ הַתּוֹרָה שֶׁאָדָם יֵשֵׁב בְּסִכְתּוֹ כְּדֶרֶךְ שִׁיּוֹשֵׁב בְּבֵיתוֹ, וְכְמוֹ שֶׁבְּבֵית מִיָּפֶה אָדָם אֶת בֵּיתוֹ לְהִנָּעִים לוֹ אֶת יְשִׁיבָתוֹ, כֵּךְ יִיָּפֶה אֶת סִכְתּוֹ, שֶׁתִּהְיֶה עֲרֵבָה עָלָיו, וְתִשְׁרָה חֲדוּה וְקֶרֶת רוּחַ לְכָל הַיּוֹשֵׁב בָּהּ. (רשב"א, עד)

כָּל הַמְרַבֶּה לְנֵאוֹת וּלְיָפוֹת אֶת סִכְתּוֹ, הָרִי זֶה מְשַׁבַּח. (הש"ה הקדוש. עד)

פרכת הקדש

יֵשׁ נוֹהָגִים לְקַשֵּׁט אֶת הַסֶּכֶךְ בְּפֶרֶכֶת שֶׁל אֲרוֹן הַקֹּדֶשׁ, וְכְמוֹ שֶׁמֻצָּי בַּסֻּכּוֹת שֶׁל בֵּתֵי הַכְּנֶסֶת. וְאֵין כָּאֵן חֻשׁ שְׁמוּרִיָּדִים מִקְדָּשֵׁת הַפֶּרֶכֶת, כִּי מֵאַחַר שֶׁנִּהְיָו כֵּן, נִחָשׁ שֶׁנִּתְרַמּוּ מִתְחַלָּה עַל דַּעַת כֵּן. וּבִלְאֵל הַכִּי, לֵב בֵּית דִּין מִתְּנֶה עָלֵיהֶם, כְּדִי שֶׁלֹּא יִכְשְׁלוּ. (תְּרוּמַת הַדָּשֵׁן וְעוֹד. עד)

סכך נאה

מֵתֵר לַעֲטֹף אֶת עֲצֵי הַסֶּכֶךְ בְּנִיר צִבְעוֹנִי יָפֶה כְּדִי לְיָפוֹתָם. וְכֵן מֵתֵר לַצַּבֵּעַ אֶת הַקֶּרְשִׁים שֶׁמִּסְכַּךְ בָּהֶם כְּדִי לְיָפוֹתָם. וְכְמוֹ שֶׁהַעֲדִיד הַגִּר"מ חֶרְל"פ עַל הַגָּאוֹן בַּעַל אֲמָרֵי בִינָה, שֶׁהָיָה נוֹהֵג לְסַכֵּךְ אֶת סִכְתּוֹ בְּעֵצִים הַעֲטוּפִים בְּנִיר יָפֶה, לְנוֹי וְהַדוּר מִצְוָה. (טו, לב)

סדין נאה

מתר לכתחלה לפרס סדין או נילון נאה ומציר תחת הסכך כדי ליפותו, ובלבד שיפרסוהו בתוך ארבעה טפחים [32 ס"מ] לסכך. והוא הדין שמתר לפרס סדין נאה, כשמטרתו גם לנוי וגם להגן עליו מפני השמש. אולם אם תלה את הסדין למטה מארבעה טפחים - פסולה. כי דוקא כשהסדין בתוך ארבעה טפחים לסכך, הוא נחשב נוי לסכך, ומתבטל לסכך. לא כן כשהוא רחוק ארבעה טפחים מהסכך, אינו נחשב נוי לסכך, אלא נוי לספה, ואם כן אינו מתבטל לסכך, ונמצא שיושב תחת סדין ולא תחת סכך כשר. (הריטב"א, פד)

גבה הקשויטים

הקשויטים שתולים בסכך, כשרשראות ניר וכדומה, ישתדל שיהיו בתוך ארבעה טפחים [32 ס"מ] לסכך, ומכל מקום, אם יורדים הם למטה מזה - כשרה הספה, מאחר ואינם רחבים ארבעה טפחים. ויש מקלים אפלו בקשויטים רחבים ארבעה, ובלבד שיתחיל הקשוט בתוך ארבעה טפחים לסכך, אף שיוורד למטה מזה. (אמת לעיבק קמניצקי, ועין לגאון עחוו רבנו יוסף חיים בספרו 'בן איש חי' פרשת האזינו הלכה ב. עו)

מנורה

מנורת חשמל - יתלה בסכך בתוך ארבעה טפחים, ומתר לאכל ולישן תחתיה, מאחר ואין ברחבה ארבעה טפחים. (עו) ומכל מקום, אם תלה מנורה מיוחדת צבעונית כדי ליפות את הספה, דינה כדין הקשויטים, במבאר לעיל.

הנאה מהקשויטים

קשויטים או רמונים שתלה אותם בספה לנוי, הרי הם מקצה, ואסור לטלטלם ביום טוב או בשבת של סכות, ואפלו אם נפלו, לא יטלטל אותם. ומכל מקום, בחל המועד מתר לטלטלם, אך אסור לאכל מהם או להשתמש בהם עד לאחר החג.

והטעם בזה - כי כלל בדינו בהלכות מקצה: כל דבר של מצוה שאסור בשמוש בשבת מחמת מצותו, הרי הוא "מקצה מחמת מצוה", ואסור לטלטלו אפלו לצורך גופו או מקומו. ובגוון: קשויטי הספה, הסכך, הדפנות, ארבעת המינים, וכיוצא בהם.

לא רק בשבעת ימי חג הסוכות הקשויטים הם מקצה, אלא גם ביום השמיני, שהוא יום טוב "שמחת תורה", הרי הם מקצה. ולכן, אם נפלו הרמונים מהספה בחג שמחת תורה, אסור לאכל מהם עד מוצאי החג. והטעם לדבר - כי אף על פי שאין מצות סכה ביום השמיני, מכל מקום עדין נחשבים הם "מקצה מחמת מצוה", לפי הכלל: "מגו [מתוך] דאתקצאי [שהקצה] בבין השמשות, אתקצאי [הקצה] לכלי יומא [לכל היום]". וכיון שהם היו מקצה בבין השמשות של ערב יום טוב שמחת תורה, נשארו מקצה לכל היום טוב, וכמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב, עין שם.

תנאי על הקשויטים

ישנה אפשרות, שאם ירצה לאכל מהפרות שהניח בספה לנוי יוכל לאכל מהם, על ידי שיעשה תנאי לפני חג הסוכות, ויאמר: "אני מתנה על נויי הספה, שאיני מסלק את דעתי מהם כל זמן בין השמשות". ואז יהיה רשאי לאכלם בכל עת שירצה, כיון שלא נעשו מקצה בבין השמשות בערב החג, שהרי גם בבין השמשות, אם היה רוצה, היה רשאי להוציאם ולאכלם. אולם אם התנה בלשון אחרת ואמר: "אני מתנה לאכל את הפרות כשיפלו" - אין זה מועיל, ואסור לו לאכלם כשיפלו, כיון שבבין השמשות הפרות היו מקצה, שהרי עדין לא נפלו, והוא אמר שרק בשעה שיפלו יהיה רשאי לאכלם.

הנאה מהסכך והדפנות

הסכך והדפנות של הספה גם הם מקצה, ואסור להשתמש בהם אף בחל המועד, כגון לקחת איזה

קיסם מעצי הסכה כדי לחצץ בו את שניו וכדומה. ולא מועיל להתנות מערב החג, שאינו מסלק את דעתו מהם כל בין השמשות, כמו שמועיל להתנות בנוי סכה כנ"ל, כיון שעל עצי הסכה חל שם שמים שבעה ימים, ואסורים הם בהנאה, נשאמר: "חג הסוכות שבעת ימים לה". בשם שחל שם שמים על החגיגה, כך חל שם שמים על עצי הסכה. [סוכה ט ע"א. סימן תרלח טעפים א.ב. עז, פג]

יָרְדוּ גִשְׁמִים

אם יש חשש שיירדו גשמים ויקלקלו את הקשונים, מתר להוציאם מהסכה. וגם אם לא עשה תנאי קדם החג שאינו מקצה דעתו מהם, מכל מקום, מאחר שכן מנהג העולם להוציא את הקשונים מפני הגשמים, נחשב כאלו התנה עליהם מראש. (הרמ"א, רבנו זלמן, הגרש"א. צב)

אֲתָרוּג שֶׁל שְׁבִיעִית

אֲתָרוּג שֶׁשׁ בו קדשת שביעית, מתר לתלותו לנוי בתוך הסכה, אך לא יתחב בו איזו מחט או חפץ אחר, שבכך מפסיד את פרות שביעית. וטוב שיתנה קדם החג, ויאמר: "איני מסלק את דעתי מהאֲתָרוּג כל בין השמשות של שמונת ימי החג". ובזה לא יהיה האֲתָרוּג מקצה במשך ימי החג, ויהיה ראוי לאכלו גם בחג. כמבאר בחובבת "מצוות הארץ" הלכות שביעית. (שור' להורות נתן. ילקו"י שביעית תנר)

בְּתִיבַת פְּסוּקִים לְקִשׁוֹת

הכותבים פסוקים על גבי נייר צבעוני כדי לקשט בהם את הסכה, יש להעיר למשמע אֲנָם, שאינם נוהגים נכון על פי ההלכה הפסוקה בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רפג ס"ג), שאסור לכתב מלים מהתורה יותר משלש מלים בשורה אחת. ולכן אין לכתב פסוק "ברוך אתה בראך וברוך אתה בצאתך" או פסוק "בסכות תשובו שבעת ימים", כל שכותבם בשורה אחת. כן פסקו הרמב"ם, התשב"ץ, הש"ז, מגן אברהם, מהר"ט, גת ורדים, השל"ה, באר היטב, מאורי אור, משה אפרים, משנה ברורה (תרלח סי' כד) ועוד. ומכל מקום, פסוקים שפבר נכתבו לקשט, מתר לקנותם ולקשט בהם את הסכה, כמו שכתב הרכ גת ורדים, שמוטב שיתלו אותם בסכה לנוי, לכבוד ולתפארת, ממה שיגנוז אותם. (צב)

מִי הַמְקִשֵּׁת

אף על פי שמצות סכה היא על האנשים ולא על הנשים, מכל מקום, מפיון שהאיש מצוה גם על מצות למוד תורה, הנכון הוא שיתן לבנותיו שהן תקשטנה את הסכה - והוא יעסק בתורה, שאין לך מעלה טובה ממנה. אולם, אם לא זכה לעסק בתורה כל כך, עדיף שהוא יקשט ויכין את צרכי הסכה, מפיון שגדול המצוה ועושה יותר ממִי שאינו מצוה ועושה. (בית השואבה. קבח)

עֶרֶב הַחַג

לִשְׁמֹחַ וּלְשִׁמְחָה

נאמר בתורה (דברים טז יד-טו): "וּשְׂמִיחָה בַּחֲגֵךְ אֶתָּה וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתְךָ, וְהַלְוִי וְהַגֵּר וְהִיטוֹם וְהַאֲלַמָּנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ: שְׁבַעַת יָמִים תַּחֲגֵל לָהּ אֱלֹהֶיךָ בְּמָקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה', כִּי יִבְרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל תְּבוּאָתְךָ וּבְכָל מַעֲשֶׂה יְדֶיךָ, וְהִיִּית אַךְ שִׂמְחָה". וכתב הרמב"ם (פ"ו מהלכות יום טוב הלכה יז): חֵיב אָדָם בַּחֲגֵי הַלְוִיָּהּ שִׂמְחָה וְטוֹב לֵב, הוּא וְאִשְׁתּוֹ וּבְנֵי בֵיתוֹ וְכָל הַנְּלוּיִם אֵלָיו. וּמִצְוָה שִׂישְׁמֹחַ לְכָל אֶחָד כְּפִי הָרָאוּ לוֹ, כִּיצַד? הַקְטָנִים נוֹתֵן לָהֶם קָלִיּוֹת וְאֶגְזִיזִים וּמִמְתָּקִים; וְהַנָּשִׁים קוֹנֶה לָהֶן בְּגָדִים וְתַכְשִׁיטִים נְאִים כְּפִי מְמוֹנָה; וְהָאֲנָשִׁים אוֹכְלִים בָּשָׂר וְשׁוֹתִים יַיִן. ע"כ. (החינוך מצוה תפח)

והעיד רבי חיים ויטאל על רבנו האר"י ז"ל (שער המצוות לו ע"ב), וזו לשונו: בענין מדת הנדיבות והותרנות ראיתי למורי ז"ל, שלא היה חושש בעצמו להתכבד במלבושים נאים יותר מדי, גם במאכלו היה אוכל דבר מועט מאד, אבל במלבושי אשתו היה זהיר מאד לכבדה ולהלבישה, והיה מפיך כל רצונה, אף אם לא היתה ידו משגת כל כך. עכ"ל. ופשוט וברור, שכל מה שצריך להשתדל להפיק את רצון האשה, הוא במלבושים צנועים ההולמים את ההלכה, ולא חס ושלום בגדים צמודים וכיוצא בהם, שהלובשת אותם עוברת על אסורי תורה חמורים, ומכשילה את הרבים באסור התורה "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם". ודי בזה למבין.

כתב הרמב"ם: "ויכשאוכל ושותה בחג, חיב להאכיל לגר, ליתום ולאלמנה עם שאר העניים האמללים, אבל מי שנועל דלתות ביתו ואוכל ושותה עם בניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש, אין זו שמחת מצוה, אלא שמחת כרסו".

אין שמחה גדולה ומפארה אצל הקדוש ברוך הוא אלא "לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות וגרים, שהמשמח לב האמללים האלו, דומה לשכינה, שנאמר: 'להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים'". (הלכות מגילה פרק ב הלכה יז)

אשרי משכיל אל דל

ספר רבי מאיר רפאל זצ"ל מיוז: כשעליתי לירושלים בשנת תרפ"ג, דרתי באותה חצר יחד עם הרב אברהם עדס זצ"ל, הרב היה גר למעלה - ואני למטה. פעמים היה קורא לי לעשות לו איזו עבודה בביתו, והיה משלם לי שכר כפלים. והייתי אומר לו: אדוני הרב, זה יותר מדי, השכר שנתת לי. והיה משיב לי: כתוב בתורה, "ואהבתם את הגר", ומה הגר שפא במקלו ובתרמילו כל כך צריך לאהבו - אנחנו, בני אברהם יצחק ויעקב, ואתה, ששמת נפשך בכפר ובאת מחוץ לארץ לארץ ישראל וירושלים, לא כל שבן? ותמיד היה ממציא לי איזו עבודה שלא שוה אפלו שני גרוש, והיה משלם חמשה גרוש.

פעם, בערב סכות, לא היתה לי פרוטה בפיס אפלו כדי לקנות ירק, והייתי עומד ברחובות נע ונדר, זה קונה זה מוכר, וזלגו עיני דמעות בסתר. הרב עבר בדרך וקרא אותי: "מאיר, מאיר, בא". נגשתי אליו, ואמר לי: "בא לביתי ונעשה חשבון כמה כסף אני חיב לך". השבתי לו: "אדוני הרב, אין לי שום חשבון, יען מה שעבדתי לך שלמת לי כפלים!" אמר לי: "לא, יש לנו חשבון, בא אלי לבית". הלכתי איתו ונתן לי עשרים וחמשה גרוש, ואמר לי: "לך תעשה הוצאות יום טוב הקדוש". אמרתי לו: "אדוני, מדוע נתן לי? הלא אינך חיב לי כלום!" השיב לי: "לך תקנה מצרכים לכבוד יום טוב!"

אז הרגשתי בודאי שהרב יש לו רוח הקדש, והיו בעיני עשרים וחמשה גרוש אלו כעשרים וחמש לירות [פי מאה], ושמחתי כמוצא שלל רב. (מעין המועד שכא)

בזמן בית המקדש היתה מצוה על ישראל לשמח את הכהנים הלויים [שנאמר: "ושמחת בחגך אתה... והלוי"], מפני שהיו עובדים בבית המקדש ומורים הוראות בישראל, שנאמר: "ורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל". ובזמננו, שאין עבודת בית המקדש, מצוה לשמח את האברכים שלומדים תורה יומם ולילה, ומורים הוראות בישראל, שהם במקום הכהנים הלויים, כמו שאמרו חז"ל (מנחות קי ע"א): תלמידי חכמים שעוסקים בתורה, מעלה עליהם כאלו עוסקים בעבודת בית המקדש. (בנין שלמה להגר"ש הכהן מוילנא. חור"ע יו"ט צט)

וַיֵּשׁ לְהִשְׁתַּדֵּל תָּמִיד לְשִׁמּוֹחַ וּלְשִׂיעַ אֶת הַזְּקוּקִים, וּבִפְרֹט בְּחַג הַסּוּכּוֹת, כַּמְבָּאָר בְּזֶהָר הַקְדוּשׁ (פרשת אמור דף ק ע"ב), וְזֶה תֵּכֵן דְּבָרָיו בְּתַרְגוּם: וַיִּשְׁמַח אֶת הָעֲנִיִּים, מִשּׁוּם שֶׁחֶלֶק הָאֲשָׁפִיזִין נְהֻאֲרָחִים הַקְדוּשִׁים, שֶׁהֵם: אֲבוֹת הָעוֹלָם, מֶשֶׁה, אֹהֲרֵן, יוֹסֵף וְדָוִד, כַּמְבָּאָר לְהִלְזֵן, שֶׁהָאֵדָם מִזְמִין לְסַכְתּוֹ, הוּא הַחֶלֶק שֶׁל הָעֲנִיִּים, וְאִם מִזְמִין אֶת הָאֲשָׁפִיזִין וְאִינוּ נוֹתֵן אֶת חֶלֶקם לְעֲנִיִּים, הֵם קָמִים מִסַּכְתּוֹ וְאוֹמְרִים עָלָיו (משלי כג ו): "אֵל תִּלְחֶם אֶת לֶחֶם רַע עֵין, וְאֵל תִּתְּאוּ לְמִטְעַמְתֵּיו". כִּי שִׁלְחָן זֶה אֵינוֹ שִׁלְחָן שֶׁל הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא, אֲלֵא שֶׁל רַע עֵין, וְאִי לוֹ לְאוֹתוֹ אֵדָם בְּשַׁעֲה שֶׁהָאוֹרָחִים הָאֵלּוּ, קְדוּשֵׁי עֲלִיוֹן, עוֹזְבִים אֶת שִׁלְחָנוֹ וְאוֹמְרִים עָלָיו דְּבָרִים חֲמוּרִים מְאֹד, כַּמְבָּאָר שֶׁם בְּזֶהָר, ה' יִצִּילֵנוּ.

אֲבָל הָאֵדָם הַדּוֹאֵג לְעֲנִיִּים, וְנוֹתֵן לָהֶם, וְאַחֵר כֵּךְ לִבְנֵי בֵיתוֹ, וּמִשְׁמַח אֶת לִבָּם שֶׁל הָעֲנִיִּים - הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא שִׁמַּח עִמּוֹ, וְכָל הָאֲשָׁפִיזִין מְבָרְכִים אוֹתוֹ כְּדִלְהֵל: אֲבִרְהָם אֲבִינוּ מְבָרֵךְ אוֹתוֹ (ישעיה נח יד): "אֲזוּ תִתְּעַנֵּג עַל ה', וְהִרְכַּבְתִּיךָ עַל בִּמְתִּי אֶרֶץ, וְהִאֲכַלְתִּיךָ נַחֲלֵת יַעֲקֹב אֲבִיךָ". יִצְחָק אֲבִינוּ מְבָרֵךְ אוֹתוֹ (תהלים קיב ב-ג): "גִּבּוֹר בְּאֶרֶץ יִהְיֶה וְרַעוּ, דּוֹר יִשְׂרָאֵל יִבְרַךְ. הוֹן וְעֶשֶׂר בְּבֵיתוֹ, וְצִדְקָתוֹ עֲמֹדֶת לְעַד". יַעֲקֹב אֲבִינוּ מְבָרֵךְ אוֹתוֹ (ישעיה נח ח-ט): "אֲזוּ יִבְקַע כְּשַׁחַר אוֹרְךָ, וְאַרְכָּתְךָ מִהֲרָה תִצְמַח, וְהֵלֶךְ לִפְנֵיךָ צִדְקָךְ, כְּבוֹד ה' יִסְפָּךְ. אֲזוּ תִקְרָא וְה' יַעֲנֶה, תִּשְׁוֶעַ וְיֹאמַר הֲנִי, אִם תִּסִּיר מִתּוֹכְךָ מוֹטָה, שְׁלַח אֲצַבֵּעַ וְדַבֵּר אִנּוּ. וְתִפֹּק לָרַעַב נֶפֶשְׁךָ, וְנִפְשׁ נַעֲנָה תִשְׁבִּיעַ, וְרוּחַ בַּחֲשָׁךְ אוֹרְךָ, וְאִפְלַתְךָ כְּצֹהָרִים". מֶשֶׁה רַבְּנוּ, אֶהְרֹן הַפֶּהֶן וְיוֹסֵף הַצִּדִּיק מְבָרְכִים אוֹתוֹ (ישעיה נח יא-יב): "וְנִחַךְ ה' תָּמִיד, וְהַשְׁבִּיעַ בְּצִחְצֻחוֹת נֶפֶשְׁךָ, וְעֲצַמְתִּיךָ יִחְלִיץ, וְהִיִּית כִּגֵּן רוּחַ וְכַמוֹצֵא מִים אֲשֶׁר לֹא יִכְזָבוּ מִימָיו. וּבְנוּ מִמֶּךָ חֲרֻבוֹת עוֹלָם, מוֹסְדֵי דוֹר וְדוֹר תִּקְוָמָם, וְקִרְאָ לָךְ גִּדְרֵי פָרֶץ, מִשְׁבֵּב נְתִיבוֹת לְשִׁכְתְּךָ". וְדָוִד הַמֶּלֶךְ מְבָרֵךְ אוֹתוֹ (ישעיהו נד יז): "כָּל כְּלִי יוֹצֵר עָלֶיךָ לֹא יִצְלַח, וְכָל לָשׁוֹן תִּקְוָם אֶתְךָ לְמִשְׁפָּט, תִּרְשִׁיעִי". אֲשֶׁרִי חֶלֶקם וּמָה נָעִים גּוֹרְלָם, שֶׁל אוֹתָם בְּנֵי אָדָם שְׂזוּכִים לְכָל הַבְּרָכוֹת הָאֵלּוּ מִפִּי צִדִּיקֵי עוֹלָם, שְׁבַעֲהָ אֲשָׁפִיזִין עֲלֵאִין קְדִישִׁין. עַד כָּאֵן מִדְּבָרֵי זֶהָר הַקְדוּשׁ.

אָדָם שֶׁיֵּשׁ בְּאִפְשָׁרוֹתוֹ לְהִזְמִין אֶת הָעֲנִיִּים אֵלָיו לְבֵיתוֹ, תֵּבֵא עָלָיו בְּרָכָה. אֵךְ אִם אֵין בְּאִפְשָׁרוֹתוֹ, וּכְגוֹן שֶׁהֵם מִשְׁפָּחָה בְּרוּכָת יִלְדִים וְאֵין לוֹ מְקוֹם בְּסַכְתּוֹ, אוֹ שֶׁיֵּשׁ חֲשֵׁשׁ כְּלִשְׁהוֹ שֶׁהֵם הַתִּבְיָשׁוּ כַּאֲשֶׁר יָבִאוּ אֵלָיו, אֲזִי יִשְׁלַח אֶת הַמַּאֲכָלִים לְבֵיתָם, אוֹ שִׁיתֵּן לָהֶם מַכְסָּפוֹ בְּעֵין יָפֵה וְנִדְיָבָה עֲבוּר הוֹצָאוֹת הַחֹג. (פסקי תשובות שפ)

וְטוֹב שִׁיחֶלֶק אֶת כֶּסֶף הַצִּדְקָה לְשִׁבְעָה חֻלְקִים, וְיֹאמַר בְּפִיו: זֶה לְצִדְקָה בְּשִׁבִּיל חֶלֶק אֲבִרְהָם אֲשָׁפִיזָא קְדִישָׁא, וְזֶה בְּשִׁבִּיל חֶלֶק יִצְחָק אֲשָׁפִיזָא קְדִישָׁא, וְכֵן הִלָּאָה. וְכָל חֶלֶק יִהְיֶה סָכוּם יָפֵה וְנִכְבָּד, כִּיד ה' הַטּוֹבָה עָלָיו. (הגר"ח פלאג"י, פלא יועץ. פסקי תשובות שפ)

מְקוֹה טְהָרָה

מִנְהַג חֲשׁוֹב לְטַבֵּל בְּמִקְוֵה טְהָרָה בְּעֶרֶב הַחֹג. וּמִי שֶׁיִּכּוֹל גַּם בְּמִשְׁךְ הַשָּׁנָה לְטַבֵּל בְּכָל עֶרֶב שַׁבָּת, תֵּבֵא עָלָיו בְּרָכָה, חֻוֹכָה בְּזֶה לְטְהַר אֶת נִפְשׁוֹ וּמַחְשְׁבוֹתָיו. (חזו"ע י"ט קב)

חג הסוכות ושמחת תורה בחוץ לארץ

מֵאַחֵר וּבְחוּץ לְאֶרֶץ עוֹשִׂים "יוֹם טוֹב שְׁנֵי שָׁל גְּלִיּוֹת", לִכְךָ אֲפָשֶׁר שִׁיחּוֹל אֲעֲלֶם הַיּוֹם טוֹב הַשְּׁנִי שֶׁל חַג הַסּוּכּוֹת, וְהַיּוֹם טוֹב הַשְּׁנִי שֶׁל שְׁמַחַת תּוֹרָה בְּיוֹם שֵׁשִׁי, וְצָרִיכִים לְהַנִּיחַ בְּעֶרֶב הַחֹג (יוֹם רִבְעִין) קֶדֶם הַשְׁקִיעָה: עָרֹב תִּבְשִׁילִין, כְּדִי שִׁיְהִיָּה מִתֵּר לְבִשֵּׁל מִיּוֹם טוֹב (יוֹם שֵׁשִׁי) לְשַׁבָּת. כְּמוֹ כֵּן, אֲפָשֶׁר שִׁבְחוּץ

לאָרץ יחול היום טוב השני במוצאי שבת, ויש כמה פרטי דינים בכל אלו, כמבאר בסיעתא דשמיא בחוברת 'חג השבועות בהלכה ובאגדה', קחנו משם.

אכילה בערב החג

לא יאכל לחם או עוגה בערב החג משעה עשירית של היום [בערך: 14:30], מאחר וצריך לאכל את כזית הלחם בספה בלילה לתאבון. ובמקום צריך יש להקל לאכל עד 50 גרם ולא יותר. ואמנם פרות וירקות, בשר, דגים וכדומה, רשאי לאכל, ובלבד שלא ימלא כרסו מהם, כדי שיאכל בלילה לתאבון. (קבא)

הכנת נר דלוק

אסרו חכמים להדליק אש חדשה ביום טוב, כמו מקפסת גפרורים או ממצית וכדומה, והתירו להדליק מאש הדלוקה מערב יום טוב. אי לכך, יש לשים לב בערב יום טוב קדם פניסת החג להכין 'נר נשמה' הדולק 24 שעות, כדי שאם יצטרך לבשל ולהדליק את הגז ביום טוב, יהיה לו מהיכן לקחת את האש. והיו הנקרא 'הדלקה מאש לאש', דהינו שאני מדליק מאש שהיתה דלוקה מלפני יום טוב, לאש שעבשו מתחדשת. ואמנם, יש להזהר שלא לכבות את הגפרור שבאמצעותו מעביר את האש ביום טוב, אלא יניח אותו שיכבה לבד.

הדלקת נרות החג

טוב שהנשים ידליקו את נרות החג לפני השקיעה כבכל ערב שבת. אלא שיש נשים נוהגות להדליק בליל יום טוב קדם הקדוש, ויש להן על מה שייסמכו. (רי)

יש נוהגים להדליק בספה שבעה נרות, לכבוד שבעה אשפוזין עלאין קדישין הבאים לסכתנו. (החיד"א. רי)

מקום ההדלקה

אם הספה גדולה, טוב ונכון להדליק את נרות החג בתוך הספה, ששם הוא מקום האכילה, אולם אם יש חשש כלשהו לשרפה חס ושלום, ידליקם בבית. (עו, רז)

הברכה

קדם ההדלקה תברך האשה: "ברוך אתה ה', אלהינו מלך העולם, אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של [בשבת: שבת ו] יום טוב", ואחר כך תדליק.

ואף על פי שבערב שבת נוהגות רב בנות אשכנזי לברך לאחר שמדליקות את הנרות, מפל מקום, בערב יום טוב אף הן יברכו על הנרות ואחר כך ידליקו. מפיון שכל מה שנוהגות הן להדליק ואחר כך לברך, הוא רק מחשש שמקבלות שבת בהדלקה, והיאך ידליקו לאחר מפיון אך ביום טוב שמתר להדליק מאש לאש, נמצא שאף לשיטה שמקבלות את החג בברכה, רשאי להדליק, אך יזהרו שלא לכבות את הנר שבו הן מדליקות. (משנ"ב רסג ס"ק כז. רט)

"שהחינו"

לא תברכנה הנשים ברכת 'שהחינו' בהדלקה, כיון שמברכים ברכה זו לאחר מפן בקדוש של ליל יום טוב. (אור זרוע בשם הירושלמי, תרומת הדשן ועוד) נמצא שהמברכות נכנסות

לחשש הפסק בין הברכה להדלקה, ולכן טוב להעיר להן בנחת שיפסיקו ממנהגן. וכתבו הגאון יעב"ץ, יפה ללב, חסד לאלפים ועוד, שמנהג נשים זה אין לו יסוד בהלכה ושגגה הוא.

ואמנם נשים המברכות 'שהחינו' בהדלקה, אין להן לענות 'אמן' על ברכת 'שהחינו' ששומעות בקדוש, מחשש הפסק בין ברכת 'הגפן' לטעימת היין. ואולם, בנות אשכנז רשאיות לענות 'אמן' בקדוש של החג, אך לא בחג השבועות. (שבט הלוי ח"ג סימן סט. קנא, ריג)

ליל החג

הבניסה לסכה

כאשר נכנס כל אדם לסכה, יעמד בפתח הסכה מבפנים, ויזמין את האשפוזין, כמובא הנסח בסדורים. וכתוב בזהר הקדוש, שכאשר רב המנונא סבא היה נכנס לסכה, היה שמח, ועומד בפתח הסכה מבפנים, ויזמין את האשפוזין ואומר: "בסכת תשובו שבעת ימים". תיבו אשפוזין עלאין תיבו, תיבו אשפוזין מהימנותא תיבו, ארים ידיו וחדיו ואמר: "זכאה חולקנא, זכאה חולקהון דישראל, דכתיב: 'כי חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו'", והיה יתיב. תרגום: "שבו אורחים עליונים שבו, שבו אורחי האמונה שבו". הרים ידיו ושמח ואמר: "אשרי חלקנו, ואשרי חלקם של ישראל, כמו שנאמר: 'כי חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו'", והיה יושב. (זהר פרשת אמור דף קג ע"ב)

לא רק בלילה הראשון יזמין את האשפוזין בנסח הכתוב, אלא בכל יום שנכנס לסכה יזמין את האשפוזין, כי בלא הזמנה אינם באים. (השל"ה. פסקי תשובות שפו)

קדוש

מקדשים על היין בסכה, ומברכים ארבע ברכות: 'בורא פרי הגפן', 'מקדש ישראל והזמנים', 'לישב בסכה' ו'שהחינו'. ואם שכח לברך 'שהחינו', רשאי לברך במשך כל שבעת ימי החג. (צה, קעד)

יש להזכיר לבנות ספרד, שלא תענינה 'אמן' אחר ברכת 'לישב בסכה' שמברך המקדש, כי מאחר והנשים פטורות ממצות סכה, אם כן, ענית 'אמן' נחשבת להן כהפסק בין הקדוש לטעימת היין. אבל בנות אשכנז רשאיות לענות אמן, כדלהלן. (ט)

סעודת החג - דיני אכילת הפת בליל החג, ותבארו להלן בדיני האכילה בסכה.

מים אחרונים

בסיום הסעודה ישלו ידים למים אחרונים, וצריך לתן מים עד קשרי האצבעות. (כן לדעת רבנו הארי"י, הרשב"א, הגר"א, כף החיים סופר סימן קפ"ט. פסקי תשובות אות ט. הליכות עולם חלק ב עמוד מה)

כוס של ברכה

בכל השנה כאשר יש זמון, מצוה לברך על כוס יין. וכבר האריכו רבותינו בתועלת הרוחנית העצומה למברך על הכוס, וזוכה לתקן את פגם הברית, וגם להעלות את השכינה לרום המעלות ומתברכת על ידו, וזוכה שנשמתו תאיר באור התורה. נוספר הרה"ג רבי בן ציון מוצפי שליט"א, שאמר לו אביו רבי שלמן זצ"ל, ששמע מהגאון רבנו יוסף חיים ורבנו יהודה פתיה זצ"ל, כי מעלת המזמון על הכוס יותר ממעלת מי שעולה אלף עליות ששי לספר תורה בשבת קדש. [שיבת ציון חלק א עמוד רפז]

לאחר ששתה המזמן את היין, ישלח את הכוס לאשתו, שתטעם ממנו ותתברך מכוס של ברכה. וטוב שיתן לכל הנמצאים שם, כדי שתחול הברכה על כולם. (ברכות נא ע"ב. זוהר. רבנו הארי"י. סימן קפג סעיף ד ומשנ"ב ועוד)

יש לשים לב, שבאשר נותן המזמן לטעם מכוס של ברכה, שיכון להוציאם ידי חובה בברכת 'בורא פרי הגפן'. ואם לא כן, ישימו לב לברך קדם הטעימה.

קדם הזמן ישטף את הכוס מבחוץ וישפשף בידיו מבפנים. ימזג בכוס יין, ויקבל המזמן את הכוס בשתי ידיו מאדם אחר שיתן לו גם כן בשתי ידיו. ובברכה יאחז את הכוס בידו הימנית ללא סיוע מידו השמאלית, ויגביהנו מעל השלחן טפח [8 ס"מ]. ואם קשה לו להגביהו כל זמן הברכה, ישתדל להגביהו לפחות בברכה הראשונה, ולאחר מכן יאחז בו כשהוא מנח על השלחן. (חזו"ע פסח קיד. שיבת ציון ח"א רצג)

בנסח הזמן אומר: "ברשות מלכא עלאה קדישא, [וברשות שבת מלכתא,] וברשות יומא טבא אשפיזא קדישא, וברשות שבועה אשפיזין עלאין קדישין". (שיבת ציון ח"א רצו)

ברכת המזון

יברך ברכת המזון בשמחה גדולה ובכונת הלב. וכתוב בזהר הקדוש, שפכל שיכון יותר בברכת המזון, ויברך יותר בשמחה, כך יזכה לקבל משמים שפע טובה וברכה יותר, ויזכה גם כן לדרגות גבוהות מאד ברוחניות. (כף החיים סופר סימן קנו ס"ק כג)

ישים לב לומר 'יעלה ויבא' בברכת המזון. ואם טעה ולא אמרו - אם נזכר כשאמר 'ברוך אתה ה', קדם ששים 'בונה ירושלים', יאמר 'למדני חקיר', שיראה כאומר פסוק, ויחזור לומר 'יעלה ויבא'. ואם נזכר אחר שחתם 'בונה ירושלים', יאמר בשם ומלכות: 'ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר נתן [בשבת: שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית ו] ימים טובים לעמו ישראל לששון ולשמחה, את יום חג הסוכות הזה, את יום טוב מקרא קדש הזה, ברוך אתה ה' מקדש [בשבת: השבת ו] ישראל והזמנים'. והוא הדין אם התחיל ברכה רביעית ואמר 'ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, ונזכר קדם שאמר 'לעד האל אבינו...', שיאמר שם את הנסח הקודם 'אשר נתן...', אך אם נזכר אחר שאמר תבת 'לעד...', חוזר לתחלת ברכת המזון.

והוא הדין לאשה ששכחה לומר 'יעלה ויבא', אלא שאם נזכרה אחר שאמרה תבת 'לעד', אינה חוזרת לתחלת ברכת המזון, אלא ממשיכה את הברכה על הסדר.

אם שכח לומר 'יעלה ויבא' למחרת בסעודת הבקר, דינו כדין האשה ששכחה.

אם לאחר שברך ברכת המזון הסתפק אם אמר 'יעלה ויבא' או לא - אינו חוזר, מאחר וקדשת היום גורמת לו לזכר שהיום חג ומן הסתם אמר 'יעלה ויבא'. והוא הדין במספק אם אמר 'רצה והחליצנו' בשבת, שאינו חוזר. (קז)

משניות

נהגו ללמד משניות מסכת סכה לאחר הסעודה, כי 'דבר בעתו מה טוב'. (משלי טו כג) ועל כל פנים עדיף ללמד מספר משניות בהבנה מאשר לקרא את כל המסכת ללא הבנה, כי בקריאת דברי תורה בלי הבנה כלל, אינו מקים מצות תלמוד תורה. (מג"א סימן נ סק"ב)

הישיבה בסכה

ענני כבוד

נֹאמַר בַּתּוֹרָה (ויקרא כג מב): "בִּסְכַּת תֵּשְׁבוּ שְׁבַעַת יָמִים, כָּל הָאֶזְרָח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בִּסְכַּת: לְמַעַן יֵדְעוּ דִּרְתִּיכֶם כִּי בִּסְכּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם".

סְכּוֹת אֵלּוּ שֶׁהוֹשִׁיב הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ, הֵם עֲנֵי כְבוֹד שֶׁהִקִּיפָם בְּהִיוֹתָם אֲרֻבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר, לְבַל יָכֹם שָׁרֵב וְשִׁמְשׁ. וְאָמְרוּ בַּמִּדְרָשׁ בְּסִפְרֵי: שְׁבַעַת עֲנָנִים הָיוּ; אֲרֻבָּעָה מֵאֲרֻבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם, עָנָן לְמַעַלָּה וְעָנָן לְמַטָּה, וְעָנָן אֶחָד מִלְּפָנֵיהֶם, מְנַמֵּיךְ אֶת הָהָרִים, וּמַגְבִּיָּה אֶת הַשְּׁפָלוֹת, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִצְטָרְכוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִטְרֹחַ לַעֲלוֹת וּלְרֵדָתָהּ. וּכְמוֹ כֵּן הָיָה הוֹרֵג אֶת הַנֶּחֱשִׁים וְהַעֲקָרִים בַּשִּׁמְדָּבָר, וּמַכְבֵּד וּמְסַדֵּר לְפָנֵיהֶם. (צה)

כל רגע - מצוה!

בְּכָל רֵגַע שֶׁשׁוֹהֶה בִּסְכָּה, מְקִים מִצְוֹת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה, שֶׁנֹּאמַר: "בִּסְכַּת תֵּשְׁבוּ שְׁבַעַת יָמִים". וְטוֹב שֶׁיִּכּוֹן שְׁצוּנוֹ הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לִישֵׁב בִּסְכָּה זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרָיִם, וְזָכַר לְעֲנֵי כְבוֹד שֶׁהִקִּיף הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ, וּבִפְרָט יִכּוֹן כֵּן כְּשֶׁאוֹכֵל אֶת כִּזִּית הַפֶּת בַּלִּילָה הָרִאשׁוֹן בִּסְכָּה. (צה)

חביבות המצוה

סֵפֶר הַגָּאוֹן הַחֵיד"א וְצ"ל, מַעֲשֵׂה בַּחֲכָם אֶחָד, מֶשֶׁה הָרִי שְׁמוֹ, שֶׁאָכַל אֶת סְעוּדָתוֹ בִּסְכָּה בַּלִּילָה הָרִאשׁוֹן, וְאַחֵר שֶׁהֵלַךְ לִישׁוֹן, הִתְעוֹרֵר וְנִזְכַּר שֶׁלֹּא כֵּן כְּשֶׁאָכַל בִּסְכָּה "זֵכֶר לְעֲנֵי הַכְּבוֹד". מִיָּד קָם מִמַּשְׁתּוֹ, נָטַל אֶת יָדָיו, וְאָכַל שׁוֹב לָחֶם - "זֵכֶר לְעֲנֵי הַכְּבוֹד". (אוצרות הסוכה)

יִשְׁתַּדֵּל לִשְׁהוֹת בִּסְכָּה כָּכָל הַיּוֹתֵר, שֵׁישׁ אוֹמְרִים שָׁם שׁוֹהֶה חוּץ לִסְכָּה בְּלִי הַכֶּרֶחַ, מִבְּטֵל מִצְוֹת עֲשֵׂה שֶׁל יִשְׁיֵב בִּסְכָּה, מֵאַחֵר וְצוּתָה הַתּוֹרָה "בִּסְכַּת תֵּשְׁבוּ שְׁבַעַת יָמִים", בְּדֶרֶךְ שֶׁאֵדָם דֶּר בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ כָּל הַשָּׁנָה, אִם לֹא שֵׁישׁ לוֹ אֵיזָה עֲנֵן לְצֵאתָ. (הריב"ש, אבודרהם, מהרי"ל, יעב"ץ, חתם סופר, חסד לאברהם, יסוד ושורש העבודה, מחזה אברהם ועוד. פסקי תשובות שסד)

שבעה אשפיוזין

בְּזֵהָר הַקְדוֹשׁ מוֹבָא, שֶׁהוּד קְדֻשַׁת שְׁבַעַת אֲשַׁפְיּוּזִין עֲלָאִין קְדִישִׁין [אוֹרְחִים עֲלִיוֹנִים וְקְדוֹשִׁים], שֶׁהֵם: אָבוֹת הָעוֹלָם, אֲבָרָהִם, יִצְחָק, יַעֲקֹב, מֶשֶׁה רַבֵּנוּ, אֶהְרֹן הַכֹּהֵן, יוֹסֵף הַצַּדִּיק וְדוֹד הַמֶּלֶךְ - נִמְצָא בִּסְכָּה. וּבִשְׁעָה שֶׁהוּא יוֹשֵׁב בִּסְכָּה, שֶׁהִיא צֶל הָאֱמוּנָה, הַשְׂכִּינָה פּוֹרֶסֶת כְּנֶפֶיהָ עָלָיו מִלְּמַעַלָּה, וְשְׁבַעַת הָאֲשַׁפְיּוּזִין שׁוֹכְנִים עִמּוֹ. וְיִשְׁמַח בְּכָל יוֹם בְּפָנִים מְאִירוֹת, בְּאוֹרְחִים הָאֵלּוּ שְׁנִמְצָאִים עִמּוֹ. ע"כ. (זוהר פרשת אמור דף קג ע"ב)

סגלה להצלחה

עַל כֵּן עָלֵינוּ לִשְׁבֹּת בִּסְכָּה בְּכְבוֹד וְהִדָּר כִּיאוֹת לְפָנֵי אוֹרְחִים מְכַבְּדִים כָּאֵלּוּ. וּבִמְיַחַד יֵשׁ לְהַזְהִיר שֶׁלֹּא לִכְעֹס וְלֹא לְהַקְפִּיד כָּלֵל בִּסְכָּה. וְכֵן לֹא יָרִים אֶת קוֹלוֹ עַל בְּנֵי בֵּיתוֹ, מִפְּאֵת כְּבוֹד הָאוֹרְחִים רַמִּי הַמַּעֲלָה. וְהַמְשַׁתְּדֵּל שֶׁלֹּא לְדַבֵּר בִּסְכָּה כִּי אִם בְּדַבְרֵי תּוֹרָה, ה' יִתְבָּרַךְ יִשְׁפִּיעַ עָלָיו שֶׁפַּע קְדֻשָּׁה וְטָהֳרָה מִשְׁבַּעַת אֲשַׁפְיּוּזִין עֲלָאִין קְדִישִׁין, וְיִצְלִיחַ בְּכָל דְּרָכָיו. (קמז)

כסא מפאָר

יש להביא לסכה כסא מפאָר לכבוד האשפוזין, כמו שמביאים כסא לאלהיו הנביא זכור לטוב בשעת המילה, ונהגו לעטפו במפה יפה ולתן עליו ספרי קדש. (החיד"א. ריד)

דבר בעתו מה טוב

נוהגים לומר בכל יום מימי החג דברי תורה מענין האשפוזא של אותו יום: ביום הראשון ממדת החסד של אברהם אבינו, שהיה מכניס אורחים במסירות נפש; ביום השני ממדת היראה של יצחק אבינו, שעמד עצמו על גבי המזבח, וכן הלאה בכל יום ויום, וכמבאר בהרחבה לעיל ב'שער האגדה', קחהו משם ותרוה נחת. (פסקי תשובות שפז)

דירת קבע לשבוע

בכל שבועת ימי החג עושה אדם את סכתו קבע ואת ביתו עראי, שנאמר: "בסכת תשבו שבועת ימים", ודרשו חז"ל: "תשבו בעין תדורו". דהינו, בדרך שאדם רגיל לדור כל השנה בביתו, כך ידור שבועה ימים בסכה. על פן יש להשתדל להכניס לסכה את השלחן והכסאות היפים והמכבדים ביותר שיש לו, וכן את המצעים הנאים שיש לו, כי זהו כבוד המצוה - ליפותה ולנאותה בכל היותר. (קכו)

כלי אכילה ושתיה

כלי שתיה כבוסות וקנקנים, מתר להכניסם לסכה. אולם כלי אכילה כסירים ומחבתות שמבשלים בהם את המאכל, לא יכניסם לסכה, שאין זה מכבוד הסכה, אלא יניח את המאכל בקערה מרבוית, וכל אחד מהמסבים יקח ויתן לצלחת שלו. (בה"ג, רש"י, רבנו תם, מרכבת המשנה, מהראנ"ח, מהר"ש הלוי, ברכי יוסף, לב שלמה, חכמה ומוסר, משנה ברורה ועוד) ויש להזהר בזה, כי לדעת כמה מהראשונים, בשעה שכלי האכילה נמצאים בסכה, הסכה פסולה. (ראב"ד ושכן דעת הר"ף, רבנו מנחם ושכן דעת הרמב"ם. קכז)

בסיום האכילה נכון להוציא את הצלחות והסכופים חוץ לסכה, בדרך שרגיל כל השנה בביתו, שאינו משאיר את כלי האכילה על השלחן. (קכח)

אין להדיח קערות וצלחות בסכה, אבל מתר להדיח כלי שתיה כמו כוסות וכיוצא. וכן מתר לטל ידים בסכה. (קכט, קל)

ידענותו של בור

מעשה בשני אחים, האחד - שקד על תלמודו, עלה והתעלה בתורה וביראת שמים ונעשה לרב נודע, מכבד ונערץ, ידוע בדקדוק המצוות. השני פנה למסחר והיה בור ועם הארץ. יום אחד שאל את אשתו: "אמרי לי, מדוע כלם חולקים בבוד לאחי, ואינם חולקים לי אותו כבוד?" אמרה לו: "כי הוא רב ודין, גאון ומדקדק במצוות". אמר לעצמו: אדקדק אף אני כמוהו, ויכבדוני. הלך אל אחיו, להתחקות אחר מעשיו. ראה שאשת אחיו מביאה לפניו שאלה בענין כשרות העוף. הסתפל הרב ואמר: "כשר, ובכל זאת אינני אוכל ממנו, כי אינני אוכל מבשר שנשאלה עליו שאלה".

אותו יום ערב סבות היה, והרבנית הודיעה לרב שהבנים בנו את הסכה פהלכתה. שמח הרב, ובדרך אנב הזכיר לאשתו את ההלכה, שאין מכניסים סירים לסכה מפני מעלתה.

החליט האח הבור שדי לו בכך לבינתים. שב לביתו והודיע לאשתו שאין להכניס סירים לספה, ועלה לבית הכנסת להתפלל תפלת החג. כששב לביתו סחה לו אשתו: "הודיע אתה? סבתנו כמעט נפסלה! הבת הכניסה איזו קדרה. גערתי בה, ושלחתי לשאל את הרב האם נפסלה הספה בכך, והשיב שלא נפסלה".

חורו פני האיש ואמר בחמרה: "אמת שהספה כשרה, אבל מדקדק במצוות אני, ואיני אוכל מדבר שנשאלה עליו שאלה - על כן לא נאכל הלילה בספה!" - ועל פי ידענותו וחרותו, אכלו בלילה הראשון של סכות בביתם... (מעין המועד שדמ)

בבור הספה

אין להחליף חתול לתינוק בספה, מאחר ותשמיש בזוי הוא. ויש מקפידים גם שלא להכניס גוי לספה. (קבט)

לא ישחק בספה, שמחלל בזה את גדל קדשתה. (השל"ה, בבורי יעקב, יערות דבש ועוד. קמו)

מתר לעשן סיגריות בספה. אולם יש לדעת ולהודיע, כי העשן מזיק מאד לבריאותו של האדם, וחשש גדול שעובר על "ונשמרתם מאד לנפשתיכם". (קל)

זקן או חולה שישן בספה והצרר לצרכיו הקטנים, וקשה עליו לצאת חוץ לספה, מתר לו להטילם בתוך כלי בהצנע, ויקפיד לאחר מכן לכסות את הכלי כראוי ולהניחו תחת המטה. ואף שתלויים בספה פסוקים ודברי תורה - מתר, מאחר ולא נכתבו ללמוד תורה, אלא לקשוט בלבד. (קלא)

הלמוד בספה

ישתדל שלמודו יהיה בספה, ובפרט כשלומד למוד קל שאינו צריך רכוז רב. אולם כאשר לומד בעיון וקשה לו להתרכז בספה, ילמד חוץ לספה, כדי שתהיה דעתו מישבת עליו כראוי. וכאשר מחבר ספר, ולצרר למודו צריך לעין בהרבה ספרים כדי לברר את דעות הפוסקים, ויש לו טרח להביא את כל הספרים לספה - ילמד בביתו כהרגלו בכל השנה. (קמו)

בית הכנסת

אף אם ישנה אפשרות לארגן מנין בספה לתפלה - לכתחלה לא יתפללו אלא בבית הכנסת, שאמרו חז"ל (ברכות ו ע"א): אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת. (קמו)

הפטורים מן הספה

כלל אמרו חכמים: "המצטער - פטור מן הספה". דהיינו, כל ישיבה בספה שאדם מצטער בה, ואלו היה יושב באותו מצב בביתו היה משנה את מקומו - הריהו פטור מן הספה. זאת מאחר שהתורה אמרה "בסבת תשב" - ודרשו חז"ל: "תשבו פעין תדורו" נדהינן, תשב בספה כמו שאתה דר בדירתך. ובמצב כזה אין אדם דר בספה כדרך שדר בביתו. (קנב, ר)

נמצא אפוא, שאם יש בספה זבובים או יתושים המטרידים אותו, או שנושרים קיסמים מהסכך עליו ועל שלחנו ומצטער מזה, או שיש שם ריח לא טוב וכיוצא - פטור הוא מהספה, ויצא ויאכל בביתו. (קנב, קפח)

אם קר לו מעט, ישתדל ללבוש בגדים חמים, ויאכל בסכה. וישים לב ללבוש טוב, כדי שלא יחשב במצטער, ויהיה חשש שברכתו לבטלה. אולם, אם בכל זאת קר לו ומצטער, פטור הוא מן הסכה וילך לאכל בביתו. (באור הלכה. קנב)

פשוט וברור, שלא על כל צער קטן יכול לומר אדם 'מצטער אני' ויפטר את עצמו מן הסכה, כי רק בדבר שדרך העולם להצטער ממנו הרי זה פטור. ומכל מקום, מי שידע בעצמו שהוא מאניני הדעת, וכל מי שהוא מאניני הדעת פמוהו מצטער מדבר זה - הריהו פטור מן הסכה. (קצט)

המצטער בלילה הראשון

המצטער פטור מן הסכה אפילו בלילה הראשון של החג. לכן, אם ירדו גשמים בליל החג, או שישנם בסכתו יתושים המטרידים אותו - פטור הוא מלאכל בסכה. (הרמב"ם, רבנו יהודה מבעלי התוספות, הרשב"א, הראב"ד, סמ"ג, אור זרוע, המאורות, המגיד משנה, הריטב"א, וכן דעת השלחן ערוך, המבי"ט, היעב"ץ ועוד. ולדעת הגר"א לא יאכל בסוכה בעת שהגשמים יורדים, שאז אין שם סוכה עליה כלל, והריהו כאוכל חוץ לסוכה. קנב, קנד)

אולם אם יכול ללכת לאכל בסכת חברו ושם לא יהיה לו צער, יתאזר בכל כחו בשמחה ובטוב לבב לאכל בסכת חברו כדי לקיים את מצות הבורא יתברך. אך אם יש לו טרחה גדולה ללכת לסכת חברו, יאכל בביתו. (קנד)

אם יורדים גשמים בלילה הראשון, אין לו להמנע משמחת יום טוב ולהמתין מלקדש ולאכל עד שיפסקו הגשמים, אלא יכנס לביתו ויקדש ויאכל סעודתו, אך כשיפסקו הגשמים, חייב ללכת לסכה ולאכל כזית פת כמצות התורה. (כן כתב מהרי"ל ושכן נהגו רבותיו. מגן אברהם, היעב"ץ ועוד. קכה)

ירדו גשמים ונכנס לביתו וקדש וברך 'שהחינו', ולאחר מכן פסקו הגשמים ונכנס לאכל בסכה - לא יברך שוב ברכת 'שהחינו', שפסק ברכות להקל. (קכה)

המצטער בשאר ימי החג

היה אוכל סעודתו בסכה וירדו גשמים נכממות כזו שאם היו יורדים בביתו, היה יוצא לאכל בחדר אחר - יצא מהסכה ויכנס לאכל בביתו. ואם לאחר מכן פסקו הגשמים, אינו חייב לחזור לסכה לסיום סעודתו.

וברכתו שברך 'לישב בסכה', אינה ברכה לבטלה, מאחר ובשעה שברך, דעתו היתה לאכל בסכה כדיון, אלא שלאחר מכן נאנס ולא יכל לאכל שם. ומכל מקום, אם רוצה להחמיר ולסיים סעודתו בסכה, תבא עליו ברכה. (קכא) ונראה שאם אוכל עוד כביצה פת, יברך שוב 'לישב בסכה', מאחר וכבר שנה את מקומו והסיח את דעתו מהסכה, שהרי אין בידו שיפסקו הגשמים.

אם ירדו גשמים ונכנס לביתו לאכל, ולאחר זמן פסקו הגשמים - אף אם עדין לא ישב לאכל ממש, אלא רק נכנס לביתו, אין מטריחים אותו לחזור ולאכל בסכה. (הרמב"ם, המכתם, שלחן ערוך, מאמר מרדכי, שפת אמת. רו)

גם אם התחיל לאכל בביתו מפאת הגשמים, ולאחר זמן פסקו הגשמים, אינו חייב לסיים סעודתו בסכה. ואם רוצה להחמיר ולהכניס לסכה, תבא עליו ברכה. (קעט, קפה) ונראה שלא יברך 'לישב בסכה', אלא רק אם יאכל פת כביצה [54 גרם] בסכה, אך בפחות מזה לא יברך.

מי שיש לו גגון על הספה להגן עליו מפני הגשמים, וכשהיה יושב בסעודתו סגר את הגגון מחמת הגשמים, וכשפסקו הגשמים חזר ופתח את הגגון, ועתה ממשיך הוא לאכל בסעודתו - אינו צריך לחזור ולברך 'לישב בספה', מפני שאינו מסיח את דעתו מהברכה שברך תחלה, ומצפה כל רגע שיפסקו הגשמים ויפתח את גגו. (קבו)

אם במקום מושבו בספה יש מעליו סכך הרבה ואין הגשמים מטפטפים שם - יאכל בספה, ויברך 'לישב בספה'. (קפה) יש מתחסדים לאכל בספה כשמטריה בידם [בחל המועד], אך פשוט שאין לברך 'לישב בספה' על ידיה כזו. וכן נהג הגר"ז מבריסק זצ"ל. (שלמי מועד. פו)

הפטור מן הספה, כגון שמצטער בה, ורוצה דוקא לישב בספה, אינו אלא הדיוט ואינו מקבל שכר על כך. ואם ברך על הספה, ברכתו לבטלה. (הרמ"א סימן תרלט ס"ז. קפה)

כשיוצא מהספה מחמת גשמים וכדומה, יצא בהכנעה כעבד היוצא בבושה כאשר בא לשרת את פני המלך, וגרשו המלך, שאינו חפץ בשרותו. (הרמ"א סימן תרלט ס"ז. קפה)

פלאי פלאות

מורנו ורבנו רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל, שהיה שנה אחת בחג הסוכות בלונדון, וכידוע כשהגשם יורד שם, הוא יורד בצורה חזקה מאד ולזמן ממשך, כבהרבה מקומות בחוץ לארץ, והיה קשה לצבור היאך יקים הרב את מצות הספה כאשר הוא רגיל בארץ ישראל, שהאקלים בה נוח לקיום המצוה. וראה זה פלא - בכל פעם שרצה הרב זצ"ל להכנס לאכל בספה, פסקו הגשמים והרב נכנס ואכל בספה בנחת, ולאחר שיצא הרב מהספה, חזרו שוב הגשמים. זיע"א.

ועל זה יאות להליץ מה שרגיל היה לומר הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך זצ"ל אודות הקשי בקיום מצות ספה בחוץ לארץ מפני הגשמים הרבים: 'ייהי בשלם סוכו - ומעונתו בציון', שלמות קיום מצות ספה היא רק לדרים בציון. (הליכות שלמה קבט)

חולה

חולה שאין בו סכנה, כגון שחש בראשו או בעיניו וכיוצא, וקשה עליו לישב בספה, הריהו פטור. ואף משמשו פטורים בשעה שהוא צריך להם. אולם משמשו של חולה שיש בו סכנה פטורים לגמרי, בין שצריכים להשגיח עליו תמיד. (תרמ ס"ג. קנח)

אבל - חייב בספה עם ברכה, ועליו לישב את דעתו לקיים מצות ספה, אבל האונן שעדיין לא נקבר מתו, פטור מן הספה, כשם שפטור משאר המצוות. (קנו)

ברית מילה

נכון מאד לעשות את ברית המילה בספה, ובלבד שתהיה הספה חזקה, שאין חשש לנפילת קיסמים מן הסכך, או שהתינוק יתקרה וכיוצא. (קסב)

סעודת ברית מילה חייבים לאכלה בספה, על כן יש להתאמץ להשיג סכה גדולה כדי שתספיק לכל המזמנים. ומכל מקום, אם ישנם אנשים שאין להם מקום בספה ומכרחים לאכל חוץ לספה, יזהרו שלא לאכל מאכלים שחייבים לאכלם דוקא בספה, וכמבאר להלן. (קסב)

שליחי מצוה

שליח לדבר מצוה, כגון שנוסע לקבל את פני רבו או שנוסע ממקום למקום כדי לגבות צדקה ליתומים ואלמנות - מאחר והוא עוסק בדבר מצוה, הריהו פטור מן הסכה, ולכן רשאי לאכל או לישן בדרך ללא סכה. ואפלו אם הזדמנה לו סכה בדרך, הריהו פטור מלאכל או לישן בה.

והטעם בזה, שכלל בדינו: "העוסק במצוה, פטור מן המצוה". ואפלו באפן שיכול לקים את שתי המצוות, מאחר והוא עסוק במצוה אחת, הרי שהמצוה השנייה נחשבת כרשות לגבי המצוה שעוסק בה. (הגאונים, הרי"ף, הרמב"ם, אור זרוע, הראב"ד, הרי"ן, המאירי, רבנו אברהם מן ההר, ראב"ה, שלחן ערוך, משנ"ב ועוד. קסג)

על כן, המארגנים נסיעה באוטובוס לקבל את פני רבם או פני גדולי הדור, ובדרךם רוצים לאכל או לישן - רשאים לאכל ולישן באוטובוס. ואף אם הזדמנה להם סכה בדרך, כגון בחנייתם - אינם חייבים לאכל שם, ואם רוצים להחמיר ולאכל שם - תבא עליהם ברכה. ורשאים לכרך 'לישב בסכה', כי יש ספק ספיקא שמא הלכה כהראשונים, שאם יכול לקים את שתי המצוות חייב, ואם תאמר שפטור, שמא הלכה שאשה מברכת אף שפטורה, והרי איש זה עדיף מאשה, שהיא פטורה בעצם והוא אינו פטור בעצם. וכיון שבמצוה מהתורה עושים ספק ספיקא, יכולים לכרך. (עיין יבי"א ח"ג סימן ו אות ח)

הולכי דרכים

הנוסע ממקום למקום לצורך פרנסתו או עסקיו, פטור מן הסכה בשעת הליכתו, ורשאי לאכל או לישן ללא סכה. אולם בשעה שאינו בדרך, וכגון שעצר בלילה לנוח במקום מסים - אם יש סכה במקום ההוא, חייב לאכל ולישן בה, אך אם אין שם סכה, הריהו פטור ולא מטל עליו לבנות סכה לעצמו.

והטעם שהקלו בהולך לעסקיו - כי אף על פי שאינו עוסק בדבר מצוה ממש, מכל מקום עוסק הוא בדבר שנחשב צורך, ומאחר וגם בשאר ימות השנה לא היה נמנע מלצאת מביתו לצורך עסקיו, גם בחג אינו צריך להמנע מלצאת מספתו לצורך זה, וכמו שנאמר 'בספת תשבו' - בעין תדורו, וכנ"ל. (קסט)

על כן, נהגי אוטובוסים הנוסעים מעיר לעיר, מתר להם לאכל חוץ לסכה. אולם כשעוצרים בדרך להפסקה - אם ישנה שם סכה, יאכלו בה ויברכו 'לישב בסכה'. (משנ"ב תרמ"ט ק"מ. קסט)

טוילים

המטיל מעיר לעיר לתענוג, חייב בסכה, מאחר ואינו רשאי להפקיע את עצמו מהמצוה בדבר שהוא לתענוג בלבד ואין בו צורך ממש ויכול גם לעשותו בזמן אחר. (אגרות משה, הליכות שלמה. קסו)

אנשי בטחון

אנשי בטחון העוסקים בשמירה ביום, פטורים מן הסכה ביום. והעוסקים בשמירה בלילה, פטורים בלילה. וכן היוצאים למארכים, או הנמצאים בעמדות - כל זמן שהם עוסקים בעבודתם, הרי הם פטורים מן הסכה. (סימן תרמ"ט. קצו)

נשים

הנשים פטורות ממצות סכה, שכן נאמרה 'הלכה למשה מסיני' לפטר את הנשים. ומכל מקום, אם יושבות בסכה, יש להן שכר כדון אדם שאינו מצוה על מצוה מסימת ומקיימה, שיש לו שכר על זה.

ויש להבין, הרי כלל גדול בידינו, שכל מצוות עשה שהזמן גרמא נישא לה זמן קבוע, הנשים פטורות, כגון מצות ציצית, שזמנה ביום ולא בלילה, וכן תפלין מצותן בחל ולא בשבת, וכן שופר ולולב, וכל פירצא דקון, שהנשים פטורות מחמת שזמןן קבוע ואינן נוהגות בכל זמן, נשלא כמצות ברכת המזון, שתמיד כשהאדם אוכל בזית לחם, חייב לברך ברכת המזון, בין ביום בין בלילה, בין בחל בין בשבת. ואם כן, מדוע צריכים אנו להלכה למשה מסיני? ללמדנו שהנשים פטורות ממצות סוכה? הלא בלאו הכי, כיון שסוכה היא מצוה שזמנה קבוע, צריכות הנשים להיות פטורות?

שאלה זו היא שאלת הגמרא במסכת סוכה (כח ע"ב), ועל כך ישוב האמורא אביי, שהייתי חושב לחייב את הנשים בסוכה מכיון שצוה התורה "בסכת תשב", ודרשו חז"ל "תשבו כעין תדורו", דהיינו, בדרך שאדם דר כל השנה בביתו. מה בביתו אדם דר עם אשתו, כך בסוכה יהיה חייב גם על אשתו. לכן באה הלכה למשה מסיני לפטורן. ורבה ישוב, שהייתי חושב לחייב את הנשים מגזירה שוה מחג המצות, ששם הנשים חייבות באכילת מצה, אף כאן יהיו חייבות בישיבה בסוכה. ויש מהאחרונים שישבו, שמאחר ומצות סוכה היא זכר לענני כבוד, ואף הנשים היו בנס זה של ענני כבוד, אם כן נחייבן במצות סוכה זכר לענני כבוד, לכן באה הלכה למשה מסיני לפטורן. (קמח)

נשים הרוצות להדר ולאכל בסוכה, תבא עליהן ברכה. אך אם הן מבנות ספרד, אסור להן לברך 'לישב בסוכה', והמברכות הרי הן נושאות שם שמים לבטלה. כן דעת רש"י, הרמב"ם, הראב"ד, הסמ"ג, אור זרוע, רבנו אפרים, רבנו ישעיה ונכדו הרי"א, רבנו מנחם, המגיד משנה, מחזור ויטרי, מהרי" קולון, התש"ץ, ומרן השלחן ערוך, ועוד רבים מרביתנו האחרונים. (קמח)

יש מבנות אשכנז הנוהגות לברך על ישיבתן בסוכה, אך הרבה פוסקים מגאוני אשכנז כתבו, שהנכון יותר שלא תברכנה. (קמט)

הגאון חכם צבי היה מורה לנשים האשכנזיות שלא תברכנה, ואף היה מוחה בנשים המברכות. וכן כתב הגאון ישועות יעקב, שהנכון הוא שהנשים לא תברכנה. וכן הנהיג למעשה הגאון רבי חיים מצאנז, וכן כתב הגאון יעב"ץ, והגאון מהרש"ג, ואף הרמ"א בדרוכי משה כתב (סימן תקפט), שמוטב שהנשים לא תברכנה על מצוות עשה שהזמן גרמא, וכן כתב הטור (סימן יז) שטוב יותר שלא יברכו. והרדב"ז כתב שאין להן לברך, וכן כתבו הפרי חדש, הראש"ז, רבנו יעקב אלגאזי, מהרי"ט אלגאזי, רבנו יונה נבון רבו של החיד"א, הרב שמ"ח גאגין, כפי אהרן עזריאל, הגר"י פלאג'י בספרו יפה ללך, ברכת יוסף, מעשה נסים, שלחן גבוה ועוד. וכתב הרב משה שטרנבוך בתשובות והנהגות, שרק בלילה הראשון יצאו ידי חובתן בפשוטות את הברכה מהמקדש, ודי בזה, ובשאר ימי החג לא יברכו. וכן דעת הגאון שואל ומשיב נטון. וכתב הישועות יעקב שמנהגם באשכנז שהנשים לא מברכות, וכן כתב בספר חתן סופר ששמע מאמו נבחו של הגאון החתם סופר, שפעולם לא ברכו הנשים בבית אביה על הישיבה בסוכה. ובשו"ת דברי יציב כתב, שהגאון רבי חיים מצאנז היה אומר, "שאשה שלא תברך על הסוכה, אני מבטיח לה שתזכה לבנים הגונים". וכן הנהיג הגר"שז אוירבך זצ"ל בביתו, שהנשים לא יברכו על הישיבה בסוכה. ומאחר ואף הפוסקים שכתבו שהנשים מברכות, אין דעתם שהנשים חייבות לברך, אלא רק שרשאיות לברך, אם כן, למה לה להכניס את עצמה למחלקת כזה גדולה, שלדעת רבים מהפוסקים ברכתה ברכה לבטלה, ועוברת על לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא, וגם הלא כלל בידינו ספק ברכות להקל, ובפרט שהמצאות היא שהנשים אינן מודקדקות לאכל בסוכה כפרטי ההלכה המחייבת בסוכה. (הליכות שלמה אוירבך קעג) לכן יותר נכון שתנקט בישב ואל תעשה עדיף, ולא תברך. ומכל מקום, בנות ספרד שקבלו עליהן הוראות מרן השלחן ערוך, אסור להן מן הדין לברך, ולשומעות ינעם, ועליהן תבא ברכת טוב. (קמט)

מדיני האכילה בסוכה

אכילת פת בלילה הראשון

מצוות עשה מן התורה לאכל בזית [27 גרס] פת בליל יום טוב בסוכה, אלא שלכתחלה יאכל פת בשעור מעט יותר מכפיצה [כ-60 גרם, כפיצה היא: 54 גרם], כבכל סעודת שבת

ויום טוב, כי אין נחשבת סעודת קבע אלא באכילת מעט יותר מבביצה פת. ונגם לצאת ידי חובת האומרים שמן התורה צריך לאכל בשעור זה בליל החג בספדה. (ק, קיד)

אדם הרגיש לאכילת קמח חטה, יאכל פת מקמח שבזלת שועל. (חור"ע פסח עו)

טוב לאכל בזית פת בלי שום לפתן ממשי, בדג או סלט וכיוצא, אולם רשאי לכתחלה לטבולו ברטב או במרק חם וכיוצא. (קטו)

זמן האכילה

לכתחלה יאכל כל בזית [27 גרם] פת בתוך זמן של 4 דקות, ונמצא שביצה [54 גרם] פת יאכל במשך 8 דקות. אך אם קשה לו לאכל תוך זמן זה, יקפיד שלא ישהה יותר משבע וחצי דקות לאכילת כל בזית. (קיב)

אם אינו יכול לאכל בביצה פת, יאכל לפחות בזית פת, ויברך 'לישב בספדה'. אך ישנם לב, שפשטוטל את ידי קדם הסעודה, לא יברך 'על נטילת ידים', שהרי אין מברכים על הנטילה אלא מאכילת בביצה פת, כמבאר בחוברת להלכות סעודה.

צריך לאכל את בזית הפת קדם חצות לילה [בערך: 23:30]. ואם נאנס ולא אכל קדם חצות, וכגון שירדו גשמים ולא פסקו עד לאחר חצות - יאכל לאחר חצות, אך לא יברך 'לישב בספדה', אלא אם כן אוכל בביצה פת. (קח)

קדוש

בכל ימי החג, כשמקדשים על היין [ביום טוב או בשבת חל המועד - בלילה ובבקר], יעמוד בשעת הקדוש, ולאחר מכן יברך 'לישב בספדה', וישב וישתה. (שלחן ערוך, הרמ"א, שו"ר כנה"ג, הלבוש, ברכי יוסף, חט"ז, כף החיים. קעב) ובני אשכנז נהגו לקדש מישב. (הרמ"א סימן תרמג ס"ב)

מתי חייב לאכל בספדה?

בכל ימי חג הסוכות אסור לאכל סעודת קבע חוץ לספדה, וסעודת קבע היא כשאוכל פת בשעור בביצה [54 גרם, וטוב שיאכל כ-60 גרם], אך אם אוכל פת פחות משעור בביצה, אף שאוכל מאכלים אחרים כארז, בשר וכדומה, רשאי לאכל סעודתו חוץ לספדה. ואם מחמיר ואוכל בספדה, לא יברך 'לישב בספדה'. (קלב, קלג, קלד)

היה אוכל בספדה ולא היה בדעתו לאכל אלא פחות מבביצה פת, ולאחר מכן חזר בו ורוצה לאכל בביצה פת ומעלה - יברך עתה 'לישב בספדה', אף שמכאן והלאה אינו אוכל עוד בביצה. (קלג)

זמן הברכה

לאחר שנטל ידיו לסעודה, בעודו עומד, יברך 'לישב בספדה', וישב, ויברך 'המוציא'. (זוהר, הרמב"ם, מהר"ם מרוטנבורג, בית יוסף, ראש יוסף, היעב"ץ, הגר"ח פלאגי, הגר"י פלאגי, בן איש חי ועוד. קעב) ויש מבני אשכנז המברכים 'המוציא' ואחר כך 'לישב בספדה'. (הרמ"א סימן תרמג ס"ב)

אכל ושכח לברך 'לישב בספדה' - כל שעדיין הוא בסעודה ואוכל או שותה משהו, רשאי לברך, מאחר וכל מאכלו ומשקהו בסעודה נחשבים כאכילת קבע, ואסור לו לאכלם חוץ לספדה, כמבאר להלן. אך אם אינו אוכל עוד כלום, אינו רשאי לברך. (קעח)

המספק אם בֵּרַךְ 'לִישֵׁב בַּסֶּכֶה' או לא, אינו מְבָרֵךְ. (קעה)

האוכל בַּסֶּכֶה מַעֲמֵד, וּכְגוֹן שֶׁאֵין לוֹ כֶּסֶף לְשִׁבְתָּהּ, מְבָרֵךְ 'לִישֵׁב בַּסֶּכֶה', מִפְּנֵי שֶׁלֹּשׁוֹן יְשִׁיבָה אֵינָה דוֹקָא לְשִׁבְתָּהּ, אֲלָא לְהַתְעַבֵּב בְּמָקוֹם, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמָר: "וּתְשִׁבוּ בְּקֶדֶשׁ יָמִים רַבִּים". (קעה)

מִינֵי דִגָּן

האוכל עוֹגָה או תַּבְשִׁיל מִמִּינֵי דִגָּן, [כַּאֲטָרִיּוֹת, סִיגָרִים, קוֹבָה, וְכוּצָא] מִשְׁעוֹר בְּבִיצָה וּמַעֲלָה, חַיֵּב לֶאֱכֹל בַּסֶּכֶה, אֲךָ לֹא יִבְרַךְ 'לִישֵׁב בַּסֶּכֶה', אֲלָא אִם כֵּן אוֹכֵל כְּשֶׁעוֹר ג' בִּיצִים [162 גָּרַם]. (קלז)

וְהַטַּעַם בָּזֶה - בִּיּוֹן שֶׁיֵּשׁ מַחֲלָקַת הַפּוֹסְקִים אִם לִבְרַךְ עַל כְּבִיצָה עוֹגָה, וְלִהְלֶכֶה אֵין אֲנוּ מְבָרְכִים, כִּי סֶפֶק בְּרֻכּוֹת לְהִקְלִי, אֲךָ כְּשֶׁאוֹכֵל שְׁעוֹר ג' בִּיצִים, בִּיּוֹן שֶׁלְדַעַת הַרַמְבַּ"ם וּמֶרֶץ הָרִי זֶה שְׁעוֹר קְבִיעוֹת סְעוּדָה וְלֹדְבִרְיָהֶם, בְּשְׁעוֹר כּוֹה בְּעוֹגָה, דִּינוּ כְּלָחִם וּמְבָרֵךְ 'הַמּוּצִיא' וּבִרְכַּת הַמּוֹזֵן - אֵף עַל פִּי שֶׁלְדַעַת רַש"י קְבִיעוֹת סְעוּדָה הוּא ד', בִּיצִים, מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ לָנוּ סֶפֶק סְפִיקָא לִבְרַךְ, שֶׁמָּא הִלְכָה שְׁעוֹר כְּבִיצָה צָרִיךְ לִבְרַךְ, וְשֶׁמָּא הִלְכָה שְׁקִבְעוֹת סְעוּדָה הוּא כְּשֶׁעוֹר ג' בִּיצִים. וְאֵף עַל פִּי שֶׁאֵין לִבְרַךְ לְכַתְּחִלָּה עַל פִּי סֶפֶק סְפִיקָא, מִכָּל מָקוֹם, כְּשֶׁהַמַּצָּה מִן הַתּוֹרָה, מְבָרְכִים עַל פִּי סֶפֶק סְפִיקָא. (קלז)

וְלֹאֹר הָאֲמוֹר, מִדֵּה שְׁמֻצִי כִּיּוֹם, בְּרוּךְ ה', בְּהִרְבֵּה בְּתֵי כְּנֶסֶת בִּשְׁבָתוֹת וְיָמִים טוֹבִים שְׁמֵתִּפְלָלִים בְּנֶץ הַחֲמָה, וּמִקְיָמִים לְאַחַר מִכָּן שְׁעוֹר בְּהִלְכָה וּבִאֲגָדָה, וְקִדְּם הַשְׁעוֹר מְקֻדְּשִׁים עַל הַיָּיִן וְאוֹכְלִים מִינֵי מְזוֹנוֹת - בִּימֵי הַחֶג יִקְיָמוּ אֶת הַשְׁעוֹר בַּסֶּכֶה, מֵאַחַר וּבְדֶרֶךְ כָּלֵל אוֹכְלִים מְזוֹנוֹת בְּשְׁעוֹר כְּבִיצָה. (קמא)

אִם רְגִילִים לְהֵבִיא לְקִדּוּשׁ קוּגֵל וּבוֹרֶקֶס, נִמְצָא שְׁבָקְלוֹת אֲפֹשֶׁר לְהַגִּיעַ לְכַמּוֹת שֶׁל ג' בִּיצִים [162 גָּרַם], עַל כֵּן יֵשׁ לָתֵן אֶת הַדַּעַת מִתְחִלָּה, שֶׁאִם אוֹכְלִים כְּמוֹת כּוֹז, עַל הַמְקֻדָּשׁ לְקִדֹּשׁ מַעֲמֵד וּלְבָרֵךְ 'בּוֹרָא פְּרִי הַגֶּפֶן' וְ'לִישֵׁב בַּסֶּכֶה'.

אִם חָשַׁב שִׁיאֲכַל מַעַט מְזוֹנוֹת, וְלֹאֲחַר מִכָּן נִמְלָךְ בְּדַעַתוֹ וְרוּצָה לֶאֱכֹל כְּשֶׁעוֹר ג' בִּיצִים - יִבְרַךְ עֲתָה 'לִישֵׁב בַּסֶּכֶה'.

שָׂאֵר מֵאֲכָלִים וּמִשְׁקִים

הַאוֹכֵל פְּרוֹת, יֶרֶקוֹת, אֶרֶז, בָּשָׂר וְכָל מִינֵי מֵאֲכָלִים שֶׁאֵינֶם מִמִּינֵי דִגָּן, וְכֵן הַשּׁוֹתָה כָּל מִשְׁקָה שֶׁהוּא, תֵּה, קָפֶה וְאֶפְלוּ יָיִן - הִרִיחוּ פְטוֹר מִן הַסֶּכֶה, וְאֶפְלוּ אִם קָבַע עֲצָמוֹ עַל מֵאֲכָלִים וּמִשְׁקִים אֵלּוּ אֵינוֹ חַיֵּב בַּסֶּכֶה. וְלָכֵן, הַמַּבְדִּיל עַל הַיָּיִן בְּמוּצָאֵי הַחֶג אוּ בְּמוּצָאֵי שַׁבָּת שֶׁל חֹל הַמוּעֵד, אֵינוֹ חַיֵּב לְהַבְדִּיל בַּסֶּכֶה. (שו"ע וּרְמ"א תִּרְל"ט ס"ב. קלז)

הַמַּחְמִיר עַל עֲצָמוֹ שֶׁלֹּא לֶאֱכֹל וְלֹא לְשַׁתּוֹת כְּלוֹם חוּץ לַסֶּכֶה וְאֶפְלוּ מִיֵּם, הָרִי זֶה מִשְׁבָּח וְתִבְאָה עָלָיו בְּרַכָּה, אֲךָ יִזְהַר שֶׁלֹּא יִבְרַךְ 'לִישֵׁב בַּסֶּכֶה'. וּמִכָּל מָקוֹם, אֶפְלוּ תַלְמִיד חֶכֶם רַשָּׁאי שֶׁלֹּא לְהַחְמִיר חֲמִירָה זֹאת, וְאֵינוֹ נֶחֱשֵׁב כְּמִי שֶׁאֵינוֹ מְדַקְּדָה בְּמִצְוֹת. שֶׁכֵּן מִצְּאֵנוּ לְתַנָּאִים רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן שְׁמוּעַ (יִזְמַא עַט ע"ב) וְרַבִּי צְדוֹק (סוּכָה כו ע"ב) שֶׁאֲכָלוּ חוּץ לַסֶּכֶה. (הַר"ן וּבֵית יוֹסֵף, קל"ט)

סֶכֶת חֲבֵירוֹ

יֵשׁ מִבְּנֵי אֲשֶׁכְּנוּ שֶׁנִּהְגּוּ לִבְרַךְ בְּכָל פַּעַם שֶׁנִּכְנְסִים לְסֶכֶת חֲבִירֵיהֶם אֵף בִּאֲפֵן שֶׁאֵינֶם טוֹעֵמִים שֵׁם כְּלוֹם, אוֹלָם מִנִּהְגֵי בְּנֵי סִפְרָד אֵינוֹ כֵּן, וְאֵין לְשַׁנּוֹת. (כְּדַעַת הַעֲיִטוֹר, מַחְזוֹר וִיטְרִי, צִרוֹר הַחַיִּים תַּלְמִיד הַרַמְבַּ"ם, הַמְגִיד מִשְׁנֵה, אֲרוּחוֹת חַיִּים, אַבְדִּירָהִם, הַמְרַדְכִי, טוֹר, עֵרוֹךְ הַשְּׁלַחֵן וְשִׁכָּן דַּעַת הַרַמְ"א, לָחֵם יְהוּדָה עֵיזָאשׁ, מִזְבֵּחַ אֲדָמָה, פֶּתַח הַדְּבִיר, מֵאֲמַר מְרַדְכִי, כֹּף הַחַיִּים וְעוֹד. קַעֲזו)

אכילה חוץ לסכה באמצע הסעודה

כשאוכלים סעודת קבע בסכה, אסור לאכול או לשותות כלום חוץ לסכה, מאחר וכל טעימה שהיא בסעודה, נחשבת כאכילת קבע. על כן, היוצא באמצע הסעודה למטבח, יזהר שלא יטעם שם שום מאכל, ואפילו מים לא ישתה שם. והוא הדין שאסור לצאת מהסכה כשמאכל בפיו, אלא יגמר המאכל ואחר כך יצא. (קמח)

גם כשקובע עצמו על אכילת עוגות בסכה, יקפיד שלא ישתה ולא יאכל כלום חוץ לסכה, מאחר ועתה הוא פאוכל סעודת קבע.

אוהב מצוות

בכל שבעת ימי החג, כשאוכל סעודה עם פת בסכה, מקיים מצוה באכילתו. (רבנו חננאל, הגר"א, סוכת דוד ועוד. קא) וטוב לאכול סעודת פת בבקר ובערב בחול המועד. (מגן אברהם. חו"ע יו"ט קסה)

ההבדל בין מצה לסכה

יש להבין, מדוע בחג הפסח אנו מברכים 'אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצה' בלילה הראשון בלבד, ואלו על האכילה בסכה אנו מברכים 'אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסכה' בכל שבעת ימי החג, והלא בשם שבחג הפסח אין חובה מהתורה לאכל מצה חוץ מהלילה הראשון, כך גם בחג הסוכות אין חובה לאכול פת חוץ מהלילה הראשון? ויש לישב, לפי שבפסח יכול אדם להתקיים בשאר הימים בלא אכילת מצה ויהיה נזון בפרות וירקות, מה שאין כן בסכה, שאין אדם יכול להתקיים בלא שנה שלשה ימים, ואם כן, חייב הוא לישן בסכה, נמצא שהוא מכרח לקיים את המצוה לדור בסכה. (הר"ה פסחים כו ע"ב, מהר"ם חלאווה) אלא שעל השנה לא תקנו חכמים לברך 'אשר קדשנו במצותיו וצונו לישן בסכה', מחשש שמא לא יישן, לכן תקנו לברך על האכילה, ובזה פוטר גם את השנה. (תוספות ברכות יא ע"ב. קצא)

קטנים

קטן בגיל חמש או שש שנים, חייבים לחנכו למצות סכה, כדי שיתרגל במצוה לכשיגדל, ועל כן יש להסביר לו וללמדו שלא יאכל חוץ לסכה. (קנב)

אסור לתת לילד קטן לחם יותר משעור בביצה [54 גרס] שאיכל חוץ לסכה, מאחר וכלל גדול בדינו שאסור לתת לקטן אסור בידים, וכל שכן כאן, שהוא אסור מן התורה של אכילת פת בביצה חוץ לסכה, שבודאי אין לתת לו. וגם הנשים, שאינן חייבות בסכה, אסור להן לתת לילד קטן לאכול חוץ לסכה. (קנב)

השנה בסכה

חייב השנה בסכה

חובה גמורה מן התורה לישן בסכה בכל שבעת ימי החג, כמבאר במשנה, ברמב"ם ובשלחן ערוך ובכל הפוסקים. ואמנם, בארצות הקרות, שאדם מצטער לישן שם, הריהו פטור מלישן בסכה, אבל באקלים של ארץ ישראל, שלא קר כל כך ובקלות אפשר לישן בסכה, אין להתחמק מלישן בסכה, ולעבר על צווי התורה חס ושלום. (קצא)

אם קר לו מעט, ישתדל ללבוש בגדים חמים, ויישן בסכה. וישים לב ללבוש טוב, כדי שלא יחשב כמצטער, שאז אינו מקיים מצוה כלל בשנתו בסכה. אולם, אם אף כשלוש טוב עדין קר לו ומצטער, יישן בביתו. (קנב, קצו)

במקומות הקרים מאד, מה טוב שיבנה את הסכה סגורה היטב מארבע דפנות, ויסבך היטב למעלה, וילבש ויתכסה טוב, ויכניס לסכה תנור חמום חשמלי או הסקה, [נמובן באפן שאין חשש סכנה] וישן בסכה. (קצו) וכן נהג הגאון הקפץ חיים להכניס תנור חמום לסכה, מאחר והיה גר בראדיו, שקר שם מאד, וכן נהג הגאון רבי חיים מברסק וצ"ל. (פסקי תשובות שסז)

שנת עראי

חייב השנה בסכה חמור יותר מחיוב האכילה בסכה, שאכילת עראי [פחות מ-54 גרם פת] מתרת חוץ לסכה, וכמבאר לעיל, אבל שנת עראי כלשהי אסורה חוץ לסכה. על כן, היושב בביתו וחש בעיפות, אסור לו אפלו להתנמנם חוץ לסכה, אלא יכנס לסכה וישן שם. והטעם שהחמירו חכמים בשנה יותר, כי פעמים נמנום מעט מספיק לו לאדם לצרך שנתו, ומתרענן כאלו ישן הרבה. (קצא)

נרדם חוץ לסכה

הרואה את חברו שנרדם חוץ לסכה, טוב להעירו בנחת שילך לישן בסכה, אולם אם העיפות גוברת עליו מאד וקשה לו לקום, יניח אותו ולא יעירוהו. וכל שכן אם אין סכה בקרבת מקום, שאין צריך להעירו כלל. (רא)

נמצינו למדים, שהרואה את חברו בחג הסוכות נרדם בנסיעה באוטובוס וכיוצא, אין צריך להעירו, שמאחר ואין לו שם סכה, הרי הוא בגדר מצטער שפטור מהסכה. (פסקי תשובות שסז)

בן הרואה את אביו שנרדם חוץ לסכה, אין לו להעירו, מאחר ומן הדין אין חובה להעיר את הישן חוץ לסכה, אם כן, אינו יכול לגזול את שנת אביו ולצערו בשביל חמרה שאינה מן הדין. אולם אם האב מבקש מבנו, שאם יראה אותו נרדם יעירוהו, או שיודע הבן שהאב חפץ שיעירוהו אם ירדם חוץ לסכה - מצוה על הבן להעירו, כי רצונו של אדם, זהו כבודו. (ילקוט יוסף כיבוד אב ואם ח"א עמוד תקא. רד)

על הגאון מוילנא וצ"ל מספר, שהיה כלוא איזה זמן בבית האסורים בחג הסוכות, ולא היתה לו שם סכה, ועשה כל מיני פעולות לעורר עצמו, שלא תפל שנה על עיניו. (פסקי תשובות שסז)

סכה קטנה

מי ששכנתו קטנה ואינו יכול לישן שם בפשוט ידיו ורגליו, אינו בגדר מצטער שפטור מן הסכה, וחוב לישן בסכה בכפיפת גופו ורגליו. (הרמ"א תרי"מ ס"ד. קצא)

מתהפך בשנה

מי ששכנתו קטנה, ורב רחב משתו נשארת חוץ לסכה - רשאי לישן בחלק הקטן שבתוך הסכה. ואף אם הוא רגיל להתהפך בשנתו מצד לצד, ויש חשש שיתהפך וישן חוץ לסכה, מכל מקום לא גזרו חכמים בזה, מאחר ובתחלת השנה ישן כדיון. (קצא, קצב)

מצטער

הישן בסכה והחלו גשמים לרדת, הריהו פטור מן הסכה מיד, מאחר ויש צער אפלו בגשמים מועטים, ויכנס לישן בביתו. (רד)

יָרְדוּ גַשְׁמִים וְנִכְנַס לְבֵיתוֹ לִישׁוֹן, וְלֵאחֲרַי זְמַן פִּסְקוֹ הַגְּשָׁמִים, אֵינוֹ חַיֵּב לַחְזֹר וְלִישׁוֹן בִּסְפָּה. וְאִפְּלוֹ אִם לֹא שָׁכַב עַדִּין בְּמִטָּתוֹ - כָּל שֶׁלָּקַח עִמּוֹ אֶת כָּלִי הַשָּׁנָה וְנִכְנַס לְבֵיתוֹ, אֵין מְטַרְיָחִים אוֹתוֹ לַחְזֹר וְלִישׁוֹן בִּסְפָּה. (הריטב"א, הרמב"ם, שלחן ערוך, מאמר מרדכי, בגדי ישע, לחם יהודה עייאש ועוד. רה.)

הַנִּכְנָס לְבֵיתוֹ לִישׁוֹן מִחֲמַת הַגְּשָׁמִים, וְלֵאחֲרַי זְמַן הַתְּעוֹרָר וְרוֹאֶה שֶׁפִּסְקוֹ הַגְּשָׁמִים, אֵינוֹ חַיֵּב לַחְזֹר לִישׁוֹן בִּסְפָּה. אוֹלָם אִם הִגִּיעַ זְמַן עֲמוּד הַשֶּׁחַר [בַּעֲרָךְ: 4:30 בְּבִקְרָא] וְהַתְּעוֹרָר מֵעַצְמוֹ, מִן הַדִּין הִיָּה צָרִיךְ לַחְזֹר וְלִישׁוֹן בִּסְפָּה, מֵאַחֲרֵי וְהִגִּיעַ הַיּוֹם, וְהַיּוֹם אֵינוֹ זְמַן שָׁנָה. אוֹלָם בְּזִמְנֵנוּ, שָׂרֵב הָעוֹלָם מִמְּשִׁיכִים לִישׁוֹן גַּם לֵאחֲרֵי עֲמוּד הַשֶּׁחַר, אִפְּלוֹ אִם הַתְּעוֹרָר מֵעַצְמוֹ לֵאחֲרֵי עֲמוּד הַשֶּׁחַר וְרוֹצֶה לְהַמְשִׁיךְ לִישׁוֹן, אֵין מְטַרְיָחִים אוֹתוֹ לָלֶכֶת לִישׁוֹן בִּסְפָּה, מֵאַחֲרֵי וְזָקוּק הוּא עַדִּין לִשְׁנָה. (רי)

הִישָׁן בַּיּוֹם בִּסְפָּה, וְנִכְנַס לְבֵיתוֹ לִישׁוֹן מִחֲמַת הַגְּשָׁמִים, וְלֵאחֲרַי זְמַן הַתְּעוֹרָר וְרוֹאֶה שֶׁפִּסְקוֹ הַגְּשָׁמִים, צָרִיךְ לַחְזֹר לִסְפָּה. וּמִכָּל מָקוֹם אֵינוֹ חַיֵּב לְמִנּוּת מִיִּשְׁהוּ שֶׁיַּעִיר אוֹתוֹ בְּשַׁעֲרֵי שִׁפְסָקוֹ הַגְּשָׁמִים. (רי)

הַרוֹצֶה לִישׁוֹן בִּסְפָּה, אֵךְ אוֹרְחִים רַבִּים נִמְצָאִים שָׁם, וְאִי אִפְשָׁר לְבַקֵּשׁ מֵהֶם לְצֵאת מִן הַסְּפָה, הִרְיָהוּ בְּגֵדָר מִצְטָעֵר שֶׁפִּטּוֹר מִן הַסְּפָה, וְרִשְׁאֵי לִישׁוֹן בְּבֵיתוֹ. (הליכות שלמה אוירבך קע. פסקי תשובות שם)

מִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ יְלָדִים קְטָנִים הָרְגִילִים לְהַתְּעוֹרָר בַּלַּיְלָה וּלְבַבּוֹת, וְצָרִיךְ לְטַפֵּל בָּהֶם, וְרַעֲיָתוֹ חֲלָשָׁה וְאֵין בִּיכְלָתָהּ לְטַפֵּל בָּהֶם, וְאִם יֵישָׁן בִּסְפָּה לֹא יִשְׁמַע אֶת בְּכִיתָם וְלֹא יַדַּע מָתִי לָקוּם אֲלֵיהֶם, רִשְׁאֵי לִישׁוֹן בְּבֵיתוֹ. (רי)

אִם הָאִשָּׁה מִפְּחַדָּת לִישׁוֹן לְבִדָּה בְּבֵיתוֹ, רִשְׁאֵי הַבַּעַל לִישׁוֹן בְּבֵיתוֹ. (קצו)

טוֹב שֶׁגַּם הָאִשָּׁה תִּישָׁן בִּסְפָּה, וּבְלִבָּד שֶׁתִּהְיֶה הַסְּפָה מִיחַדָּת לָהֶם בְּלִבָּד, וְאִזּוֹ מִצְוָה גַּם לָקִים עוֹנָה בִּסְפָּה, וְאֵין בְּזֶה חֲשָׁשׁ בְּזִיּוֹן הַסְּפָה חֵס וְשָׁלוֹם, כִּי מָקוֹם אֶת מִצְוַת ה' יִתְבָּרַךְ, וְאִדְרָבָה, הוּא בְּכָלִל צוּי הַתּוֹרָה "בִּסְפַת תִּשְׁבּוּ שְׁבַעַת יָמִים", שֶׁדָּרְשׁוּ חֲזוֹ"ל: "תִּשְׁבּוּ בַּעֲיֵן תְּדוּרוֹ". דְּהִינּוּ, בְּדֶרֶךְ שֶׁאֵדָם דָּר בְּבֵיתוֹ כָּל הַשָּׁנָה שֶׁם אֲשֶׁתוֹ, כִּי יְדוֹר בִּסְפָּתוֹ. וְאִם יִשְׁנֶם פְּסוּקִים הַתְּלוּיִים לְקִשּׁוֹט בִּסְפָּה, אֵין צָרִיךְ לְכַסּוֹתָם. וּמִכָּל מָקוֹם, הַתֵּר זֶה הוּא דוֹקָא כְּשִׁישׁ לָהֶם סְפָה פְּרִטִית שִׁישִׁנִּים בָּהֶם בְּלִבָּד, וְהַזֵּל נַעֲשֶׂה בְּשִׁקָּט וּבְצִנָּה מִבְּלִי שִׁיחּוּשׁוֹ בָּהֶם, וְנִבְפֵּרֵט יֵשׁ לְהַזְהִיר בְּזֶה בִּסְפָה הַנִּמְצָאת בְּסִמּוּךְ לְסִפְתָּ הַשְּׁכָנִים. אֵךְ אִם אֵין אִפְשָׁרוֹת כּוֹזָת, יִכְנַס לְבֵיתוֹ, וְלֵאחֲרַי מִכָּן אֵינוֹ צָרִיךְ לַחְזֹר וְלִישׁוֹן בִּסְפָּה כָּלִל. (קל, קצד, קלא. וכמבואר בחוברת 'הטהרה בהלכה ובאגדה')

אַרְבַּעַת הַמִּינִים

צווי התורה

עַל צוּי לְקִיחַת אַרְבַּעַת הַמִּינִים בְּחַג הַסּוּכּוֹת, נֶאֱמַר בַּתּוֹרָה (ויקרא כג ז): "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן, פְּרִי עֵץ הָדָר, כֹּפֶת תְּמָרִים, וְעֵנָף עֵץ עָבֹת, וְעֵרְבֵי נָחַל, וְשִׁמַּחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם שְׁבַעַת יָמִים".

הלכה למשה מסיני

חֲזוֹ"ל קִבְּלוּ אִישׁ מִפִּי אִישׁ עַד מִשָּׁה רַבְּנוֹ עָלָיו הַשָּׁלוֹם, כִּי 'פְּרִי עֵץ הָדָר', הוּא הָאֶתְרוֹג. 'כֹּפֶת תְּמָרִים' הוּא הַלּוּלָב. 'וְעֵנָף עֵץ עָבֹת', הוּא הַהֶדֶס. 'וְעֵרְבֵי נָחַל', הִיא הָעֵרְבָה. וְלַהֲלֹךְ נִבְאָר אֶת פְּרִטֵי דִינֵיהֶם, בְּעוֹרַת ה'. (שכח)

מצות ארבעת המינים היא: אתרוג אחד, לולב אחד, שלשה הדסים ושתי ערבות. וכלם מעבבים זה את זה, שאם חסר לו אפלו מין אחד, לא קיים את המצוה. (של)

זריז ונשכר

יזדרז כל אדם לקנות אתרוג ולולב לאחר יום הכפורים מיד, ולא ימתין לערב החג, ובפרט יזדרז בקניית האתרוג, שלא קל כל כך למצא אתרוג מהדר. ואולם לא ימהר בקניית ההדסים והערבות, כדי שלא יתיבשו מהר. (תוצאות חיים, החיד"א ועוד. ולקחתם לכם ז)

לא בחנם

ישתדל כל אדם לקנות את ארבעת המינים מבספו הפרטי, [וכן בכל המצוות בלן], וכמובא בזהר הקדוש (תחילת פרשת תרומה): "וישלם אדם שכר המצוות משלם בכל מה שיבקשו ממנו, בין רב בין מעט, ולא יעשה המצוה בשום פנים ואפן בחנם. כי העושה בחנם, הסטרא אחרא יונקת ממצותו ושורה עליו ומטמאת אותו. אך לעצמת זאת, הקונה מבספו ומשלם שכר המצוה משלם ומתאמץ בחפץ לב למצוה - אם הולך בדרך הישר, זוכה שהשכינה שורה בו ומקדשת אותו, ומכניע את הסטרא אחרא, ומעביר ממנו מדות רעות, כמו כעס, גאווה, תאוות אסורות, קנאה, שנאה, ועוד". עכת"ד. (וזהר הקדוש, חרדים ועוד. פרי עץ הדור א לה. ג ד. ד יט, כא)

אדם שקנה ארבעת המינים מבספו, וקבל גם ארבעת המינים במתנה מחברו - אף על פי שהמינים שקנה אינם מהדרים כמו אותם שקבלם במתנה, עדיף שיטל את המינים שקנה, ולא את המהדרים שקבלם במתנה. (חוות יאיר, תורה לשמה. ד כא)

הוצאות המצוה

ישתדל לקנות ארבעת המינים מהדרים, ובעקר שהאתרוג יהיה מהדר מאד, ואפלו אם המחיר רב, לא יחוס על כספו, כי בכל שיוסיף יותר - ישפיעו לו מן השמים שפע בפלים יותר, וגם יוסיפו לו ימים על ימיו. (שיטה מקובצת, החיד"א. א לה. ב א. ד כה)

לא יתובח עם המוכר על מחירי המצוות, אלא יקנה בשכר משלם כל מה שיבקשו ממנו, כמבאר בזהר הקדוש הנ"ל. וכן העיד רבנו חיים ויטאל על רבנו האר"י ז"ל, וזו לשונו: "בשהיה קונה מורי ז"ל איזו מצוה, כגון תפלין או אתרוג, לא היה מקפיד לדעת כמה יתן במצוה ההיא, אלא היה פורע כל מה שהיו מבקשים ממנו בפעם הראשונה. והיה אומר למוכר: הרי המעות לפניך, קח כל מה שתמצא!". (שער המצוות דף לו ע"ב. א לה)

טרחת מצוה

הטורח בקניית ארבעת המינים, זוכה לבנים צדיקים תלמידי חכמים שיש להם לב לתורה. וזוכה לאריכות ימים, פרנסה טובה, ותועלת גדולה לנפשו וגופו, ונצול הוא וכל אנשי ביתו מכל צרה ומכל גזרה רעה. (אליה רבה, הפלאה, סדר היום. ג ג. ד יז. ולקחתם לכם ז)

עשית המצוות בשמחה

כתב רבי חיים ויטאל בשם רבנו האר"י ז"ל, בספרו שער המצוות (דף א) וזו לשונו: דע כי העושה מצוה, אין מספיק לו במה שיעשה אותה. שהרי מצינו בדברי חז"ל (קידושין לט ע"ב) שאמרו, כל העושה מצוה אחת, מטיבים לו ומאריכים לו ימיו. וכיוצא בזה

אמרו, כל המקיים מצוה פלונית, יש לו שכר כך וכך. והנה אנחנו ראינו כמה וכמה מצוות שעושים בני אדם ואינם מתקיימים דברי רבותינו חס ושלום בענין גדל שכרם אפלו בעולם הזה. אבל השרש שהכל נשען עליו הוא, **שבעשית המצוה אל יחשב שהיא עליו כמשא, וממהר להסירם מעליו, אבל יחשב בשכלו כאלו בעשותו אותה המצוה ירויח אלה אלהים דינרי זהב, ויהיה שמח בעשותו אותה המצוה בשמחה שאין לה קץ, מלב ומנפש ובחשק גדול, כאלו ממש בפעל נותנים לו אלה אלהים דינרי זהב אם יעשה אותה המצוה וכו'.** וכפי גדל שמחתו באמת ובטוב לבב הפנימי, כן יזכה לקבל אור עליון. ואם יתמיד בזה, אין ספק שישגרה עליו רוח הקדש. וענין זה נוהג בקיום כל המצוות כלם, בין בעת שעוסק בתורה - שיהיה בחשק גדול נמרץ בהתלהבות עצום כאלו עומד לפני המלך ומשרת לפניו בחשק גדול למצא חן בעיניו, לקבל ממנו מעלה יתרה וגדולה. עכ"ל. (ד טז)

וכתב עוד, ודע כי העצבות גורמת מניעת עבודת ה' וקיום המצוות, ובטול עסק התורה וכונת התפלה, ומבטל מחשבה טובה לעבד את ה', והיא שער התחלת גרוי הסתת היצר הרע אפלו לצדיק, בהראותו כי אין לו תועלת בעבודה אם יסורים באו עליו... וכשעובד את ה' בעצבון, דומה לעבד העובד לרבו בפנים עצבות וזעפנות. והעצבון נמשך מזהמת ס"מ וכו', ועל ידי כך הקדוש ברוך הוא ושכינתו מסתלקים מעליו. אבל להפך, בהיותו עובד את ה' בשמחה, מוסיפה לו השמחה חשק רב ואהבה להדבק בו יתברך. ע"כ. (שערי קדושה לרבי חיים ויטאל עמוד כד)

עשית המצוה לכבוד ה' יתברך בלבד

גם אם זכה לקנות ארבעת המינים מהדרים ביותר ושלם במיטב כספו בשמחה, לא תנוח דעתו עליו ויתגאה חס ושלום, אלא יודה להקדוש ברוך הוא שעזר לו וזכה לקיים מצוותיו בהדור, ויכון שהכל לכבודו יתברך, ולא בשביל שיראוהו בני אדם וישבחוהו, וכמבאר בשער המצוות (דף א ע"ב) בשם רבנו הארי"ל, וזו לשונו: "העושה מצוה, אין די לו בעצם העשיה, אלא צריך שיכון שעושה אותה לשם ה' יתברך. למשל: בעת שמסתפר, לא די לו במה שלא ישחית את הפאות, אלא צריך שיכון שהוא מונע עצמו מלהשחיתם כדי לקיים מצות בוראו שצוהו על כך. וכן בכל מצוה ומצוה יהיה זהיר וזריז לכוון כונה זו, וכן בעת שמתפלל לפני ה' יתברך על איזו בקשה כמו מזונות, עשר, בנים וכיוצא, לא יתפלל לסבת עצמו שצריך לבקשה זו, אלא לקיים מצותו יתברך שצונו להתפלל אליו בעת צרותינו, להורות כי הוא אלקינו ואנחנו עמו ועבדיו, ואלי עינינו תלויות, פנינו עבדים אל יד אדוניהם, ואין לנו שום עזר אם לא ממנו יתברך, וישים כל בטחונו עליו". ע"כ.

כבוד אב

אם האב זקן תשוש או חולה ואינו יכול ללכת לטרח בעצמו בקניית ארבעת המינים, מצוה על ה' לטרח עבור אביו ולקנותם לו, ולא ישלם ה' מכספו הפרטי שלו, אלא מכספו של האב, כמבאר לעיל שלא נכון כלל לקיים את המצוות בהנם.

ואולם, כל זה במי שאביו זקן תשוש או חולה. אך בן שאביו, ברוך ה', בריא - אף על פי שפבור אב ואם מצוה גדולה מאד, ורוצה ה' לכבד ולקרא את אביו ולקנות לו במתנה - לא נכון לעשות כן, מאחר ומפסיד את אביו ממעלות כה גדולות שזוכה

אדם בעצם ההכנה וההטרחה למצוה, על פן טוב יותר שילך אביו ויטרח במצוה בעצמו ויקנה מכספו. ואם אין אביו יודע ובקי בפרטי הדינים, ילך יחד עם אביו ויבחרו את המינים המהדרים ביותר, ויזכו יחד לכל המעלות שנאמרו בזה לעיל.

אם יש למוכר שני אתרוגים טובים, אך האחד מהדר יותר מהשני, וגם האב וגם הבן חפצים לקנות את המהדר יותר - מן הדין רשאי הבן להוסיף מעות למוכר על מחיר האתרוג המהדר כדי לקנותו לעצמו, ואין בזה זלזול בכבוד אביו חס ושלום, מאחר ועל כל אדם לקיים בעצמו את המצוה שצוהו ה' יתברך בהדור ככל היותר. (עיין שערי תשובה ס"ס תרנח, לב חיים פלאג'י, רסג)

הגמא אישית

אין ספק, כי החנוך הגדול ביותר הוא הדגמא האישית של ההורים, על פן, בצאת האב לקנות את ארבעת המינים, יקח עמו את בנו הקטנים, כדי להקנות להם את שמחתו, חביבותו והדורו כלפי המצוות. (ראשית חכמה, ג.ו. ד יט)

מצות חנוך

קטן היודע לנענע לולב, חיב אביו לחנכו למצוה. ואם יש ביכולתו, יקנה לו ארבעת המינים, אך אין צריך שיהיו מהדרים כל כך, אלא די שיהיו כשרים. (ג.ו. תד)

אולם, מי שבניו גדולים, שחייבים במצוות, מצוה עליו לקנות להם ארבעת המינים מהדרים וטובים כיד ה' הטובה עליו, ותבא עליו ברכת טוב. (שצ)

אין פטור

לפני בחמשים שנה היתה עניית גדולה בארץ, והיה מחסור גדול בארבעת המינים, על פן במקומות רבים לא קנו כל הצבור ארבעת המינים, אלא גבאי בית הכנסת היה קונה, ומזה היו נוטלים כלם. אך היום, ברוך ה', יש שפע טובה וברכה, ובכל מקום מצויים ארבעת המינים, על פן לא יסמך אדם שיקח מאחרים בבית הכנסת, אלא ילך ויקנה ארבעת המינים לעצמו מכספו הפרטי, כי זו תעודת עניות ובושה לו, שמוציא מכספו לכל עניניו הגשמיים, ואלו כמה שקלים למצוה כה יקרה, פעם בשנה, מתעצל ומקמץ מממונו. ודי למבין.

קניה בהקפה

הקונה ארבעת המינים בהקפה, וכגון שאין לו כסף לשלם עתה - יוצא ידי חובה בהם, וישים לב לזכר לשלם לאחר החג. (תו)

קניה מקטן

הנכון הוא שלא לקנות ארבעת המינים מילד קטן שלא הגיע לגיל בר מצוה. ומכל מקום, אם אי אפשר להשיג מאחר, וברור לנו שבאו לידו בדין ולא בגנבה חס ושלום, מתר לקנות ממנו, ובלבד שאביו מסכים למעשיו. (חושן משפט סימן רלה ס"ב. ש"ט)

קדם שיצא האדם לקנות ארבעת המינים, נכון שישנן את הלכותיהם, כדי שידקדק וידע היטב מה הם המינים הכשרים והמהדרים, ויקים את המצוה בתקנה. (ג.ו. י)

הבהרה: הן אמת כי רבו מאד פרטי ודיני ארבעת המינים, אך השתדלנו לכתב, בסיעתא דשמיא, את הדינים העקריים, לדעה מה יעשה ישראל. וכבר כתב מרן הבית יוסף (סימן תכט): "כי הלולבים והאתרוגים, רבם כשרים", וכל שכן ההדסים והערבות שרבם ככלם כשרים.

האתרוג

תבנית האתרוג

באתרוג ישנם: חטם, פטמה [נד], שושנה, עקץ. והינו, כשנאחז את האתרוג ישר כלפי מעלה בדרך גדולו בעץ, החלק העליון של האתרוג שהולך בשפוע ונעשה צר כלפי מעלה. נקרא 'חטם'. בראש החטם למעלה, ישנם אתרוגים שיש בהם עץ קטן בולט, והוא הנקרא 'פטמה' או 'יד'. על הפטמה ישנו פרח עגל, והוא הנקרא 'שושנה'. וישנם אתרוגים שאין להם פטמה כלל, בדרך האתרוגים התימנים. בתחתית האתרוג ישנו עץ קטן הנקרא 'עקץ', שבו הוא מחבר לאילן.

כמו כן ישנם באתרוג: קלפה דקה, קלפה עבה, בשר האתרוג. והינו, שבמראה החיצוני שעל האתרוג ישנו קרום דק מאד שקוף כמו גילון, והוא הנקרא 'קלפה דקה', [וכשקולפים אותו, נשארת הקלפה הירקה או הצהבה]. מתחתיו ישנה קלפה פנימית יותר, ירקה או צהבה, והיא הנקראת 'קלפה עבה'. מתחתיה הוא גוף הפרי של האתרוג, עד הגרעינים, שהוא בצבע לבן, והוא הנקרא 'בשר האתרוג'.

גון האתרוג

אתרוג בגון צהב או ירק בהיר, כשר לכתחלה, ואפלו ירק מאד, אם התחיל להצהיב מעט, הריהו כשר ומברכים עליו. (רמב)

ישנה עצה להצהיב את האתרוג הירק, על ידי שיניח תפוחים צהבים על ידו, והאתרוג בטבעו שואב מהם את הצבע ונעשה צהב. אך יש להזהר לכסות את עקץ האתרוג, כי עלול הוא לפל, מפאת שנחלש חבורו מריח התפוחים. (רמב)

מתר להניח בשבת את התפוחים הצהבים על יד האתרוג, ואין בזה חשש צובע, שהרי אף בלא נתינת התפוחים הוא עתיד להצהיב מאליו, ואינו אלא כמחיש להצהיבו. וגם משום שכלל בדינו - 'אין צביעה באכלים'. (רמב)

אם רב האתרוג הוא בצבע שחר [אפלו שחר בהיר], או לבן, או אדם חזק, או חום חזק, הריהו פסול ליום הראשון, מאחר ואין זה הדר. (א נג. רמב)

אתרוג המנמר

אתרוג המנמר פסול ליום הראשון של החג, מכיון שאינו הדר. ומנמר הינו, שיהיו בו ממראות הפוסלים בכמה מקומות, כשחר, לבן, אדם חזק, חום חזק, כנ"ל. ואפלו אם יהיו בו רק שתי נקודות קטנות מאד ממראות אלו, הריהו פסול, מאחר והם בשני מקומות. אך אם כל המראה במקום אחד, אינו פוסל עד שיהיה ברבו. (רמב)

אין המראות פוסלים, אלא דוקא כשנראים הם לעין תכף ומיד, אבל אם צריך

להתבונן בהם כדי שיוכל לראותם, וכל שכן אם אינם נראים אלא בזוכית מגדלת, אינם פוסלים. (א נז, רס, ער)

כמו כן, אין המראות פוסלים אלא כשמרחקים הם באפן שנפר לעין שהם שני מראות, אבל אם הם קרובים מאד, ורק על ידי התבוננות נפר שהם שנים, אינם פוסלים. (א נז)

אם נמצא מראה פסול על החטם, אפלו נקדה אחת קטנה, הרי זה פסול ליום הראשון, לפי שמקום זה נפר לעין יותר משאר האתרוג. ונדקא במראה שחר, לכן, חוס חזק. אבל אדם חזק יש להקל בנקדה אחת בחטם, כי יש ספק ספיקא, שמא כפוסקים שאדם חזק אינו פסול, ושם אין זה מקום החטם, כי כמה שיטות בראשונים יש היכן מקום החטם. (א קנט, רסו)

אם נמצא מראה פסול על הפטמה, האתרוג כשר. שהרי אפלו אם נפלה הפטמה לגמרי, כשר. (מהרש"ם, מנחת פתים, חתם סופר ועוד. רסו)

ישנה אפשרות להסיר את הנקדות הפוסלות על ידי שעה מיוחדת, רק שיזהר להסירן בעדינות שלא יתקלף מהאתרוג עצמו, ואז יכשר האתרוג לכתחלה. (א ס)

אתרוג שהשתנה מראהו או שנעשה מנמר מחמת שמשמשו בו הרבה בשעת קיום המצוה, הרי זה כשר. אולם אם השתנה מראהו מחמת שמשמשו בו הרבה קדם החג, הרי זה פסול. (א נג, נז, רנט)

שעור האתרוג

גדל האתרוג צריך להיות לא פחות משעור 'בביצה' [54 גרם], אך בפחות משעור זה, הריהו פסול, משום שלא נגמר עדין בשול הפרי. ויש אומרים משום שאינו הדר. (א סא, ערה)

אתרוג שהיה פחות משעור 'בביצה', וימים מועטים קדם החג הזריקו באילן חמרים מסימים והשקוהו הרבה עד שגדל האתרוג מהר, ובזמן קצר נעשה כשעור 'ביצה', הריהו כשר ואין בו חשש. (א סח)

אתרוג שהיה בו שעור 'בביצה', אך במשך החג הצטמק ועתה אין בו בביצה, כשר.

שהרי לפי הטעם שלא נגמר בשולו, הרי כאן נגמר בשולו אלא שאחר כך הצטמק. ולטעם שאינו הדר, אינו פסול בשאר הימים. ובלאו הכי יש ספק ספיקא להקל, שמא כפוסקים (ירושלמי, רב יהודאי גאון, רש"י בספר הפרדס, מחזור ויטרי, ראבי"ה, אור זרוע, הרוקח, ריא"ז ועוד) שאתרוג כשעור יגדל כשר, ושםא כפוסקים שאם היה בביצה והצטמק, כשר. (שואל ומשיב, בית השואבה, חזון איש. א עא, רעז)

האתרוג הבינוני הוא המבחר ביותר, שבו יוכל לקיים את המצוה והנענועים כדת עם הלולב [אתרוג בינים - יפה לעינים]. ומכל מקום, גם אם הוא גדול הרבה כגדל אבטיח, הריהו כשר. ומעשה ברבי עקיבא שבא לבית הכנסת בחג הסוכות, ומרב כבודו של אתרוגו, הניחו על כתפו ונכנס. (א עז)

צורת האתרוג

אתרוג העל לגמרי מכל צד, כמו בדור, אף שיש לו פטמה ועקץ, הריהו פסול ליום הראשון, משום שאינו "הדר", אך אם אינו עגל לגמרי אלא הוא רחב למעלה וצר למטה, כשר. (היראים, מחזור ויטרי, המגיד משנה, ריבב"ן, מטה יהודה עייאש, פרי מגדים, ביכורי יעקב ועוד. א פב, רעט)

אֶתְרוֹג שֶׁהוּא עֵלֶם וְכַפּוּף - כֶּשֶׁר, אֵף שְׁאִין הָעֵקֶץ מְכוּן כִּנְגַד הַפֶּטְמָה, וּמִכָּל מָקוֹם טוֹב לְהִדָּר שִׁיְהִיָּה הָעֵקֶץ כִּנְגַד הַפֶּטְמָה. (א פו. רעט)

חֶסְרוֹן וְנֶקֶב בְּאֶתְרוֹג

אֶתְרוֹג שֶׁנֶּחֱסַר מִמֶּנּוּ אֶפְלוּ כְּלָשְׁהוּ, הִרְיָהּ פָּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, מִשּׁוּם שֶׁנֶּאֱמַר: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם", וּדְרָשׁוּ חו"ל שֶׁתִּהְיֶה לְקִיחָה תְּמִיָּה, שְׁלֵמָה, וְכִיּוֹן שֶׁהוּא חֶסֶר, אֵינּוּ שְׁלֵם. אֲבָל בְּשֶׁאֵר הַיָּמִים, אֶפְלוּ נִקְבוּהוּ עַכְבָּרִים, הִרְיָהּ כֶּשֶׁר. (א קי. רסח)

אִם נִקְלָפָה קִלְפָתוֹ הָעֲלִיוֹנָה הַדָּקָה, אֵינּוּ נֶחֱשֵׁב חֶסֶר וּכְדִלְהֵלֶן, אֲבָל אִם נִקְלָפָה קִלְפָתוֹ הָעֶבֶה, אֵף שֶׁלֹּא נֶחֱסַר מִבְּשֶׁר הָאֶתְרוֹג הַלָּבָן כְּלוּם, הִרִי זֶה חֶסֶר וּפָסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן. (והרמב"ם, הרי"ן, הרא"ה, הריטב"א, שלחן ערוך סימן תרמ"ח ס"ו ומשנ"ב שם. א קנר)

נֶקֶב שְׁאִינּוּ נֶכֶר בְּרִאשִׁית הָעֵינָן לְבָד, אֲלֹא בְּהִתְבּוֹנְנוֹת הַיֵּטֵב, וְכֵל שֶׁפֶן אִם אֵינּוּ נֶכֶר אֲלֹא עַל יְדֵי זְכוּכִית מַגְדִּילָת, אֵינּוּ נֶחֱשֵׁב נֶקֶב וְאֵינּוּ פּוֹסֵל. (א קיט. ער)

אֶתְרוֹג שֶׁיֵּשׁ עָלָיו סַפֵּק אִם הוּא חֶסֶר אוֹ לֹא, הִרְיָהּ כֶּשֶׁר וּמִבְרַךְ עָלָיו, מִשּׁוּם סַפֵּק סְפִיקָא, שֶׁמָּא בְּהִרְאָבִ"ד שֶׁחֶסֶר אֵינּוּ פּוֹסֵל, וְשֶׁמָּא אֵינּוּ חֶסֶר. (ט"ז, חיי אדם, שו"א ונשאל, בית השואבה, בית כהונה, אשל אברהם, כף החיים. א קית. רסח)

חֲזוּזִית בְּאֶתְרוֹג

חֲזוּזִית הִיא כְּמִין אֲבַעְבוּעוֹת שֶׁלֶקָה הָאֶתְרוֹג מִחֲמַת שֶׁהִתְעַפֵּשׂ, וְהוּא גְבוּהַ מִשְׁאֵר הָאֶתְרוֹג וְנֶכֶר בְּמִשּׁוּשׁ, וּמִרְאֵהוּ שׁוֹנֶה מִכָּל הָאֶתְרוֹג. אִם עָלְתָה חֲזוּזִית עַל רֹב הָאֶתְרוֹג, הִרִי זֶה פָּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, אֲבָל בְּמַעוּטוֹ כֶּשֶׁר, וּכְדִין מִנְּמַר לְעִיל. (א קכ. רט)

אִם עָלּוּ שְׁתֵּי נִקְדוֹת קִטְנוֹת שֶׁל חֲזוּזִית, הִרִי זֶה פָּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, וּבִתְנָאֵי שְׁאִין צָרִיךְ לְהִתְבּוֹנֵן בָּהֶן כְּדִי שִׁיּוּכַל לְרֹאוֹתָן, אֲלֹא נִרְאוֹת הֵן לְעֵינַי תַּכְףּ וּמִיד, וְכֵן מִרְחָקוֹת הֵן מִעַט אַחַת מִהַשְׁנִיָּה וְנֶכֶר שֶׁהֵן שְׁתֵּים, וּכְדִין מִנְּמַר לְעִיל. (א קלב. רט)

אִם עָלְתָה חֲזוּזִית עַל הַחֹטֶם אוֹ עַל הַפֶּטְמָה, אֶפְלוּ נִקְדָּה אַחַת קִטְנָה, הִרִי זֶה פָּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, לְפִי שֶׁמִּקּוֹם זֶה נֶכֶר לְעֵינַי יוֹתֵר מִשְׁאֵר הָאֶתְרוֹג, וּכְדִין מִנְּמַר לְעִיל. (א קנט. רט)

עֲלִים שֶׁעַל הָאֶתְרוֹג

פְּעָמִים שֶׁמִּחֲמַת שֶׁהָיוּ הָעֲלִים שֶׁבַע מִנְּחִים עַל הָאֶתְרוֹג, עִכְבוּהוּ מִלְּהוֹצִיא אֶת מִרְאֵהוּ הַטָּבְעִי, וּמִמִּילָא נִרְאָה עַל הָאֶתְרוֹג בְּמִקּוּמוֹת מְסִימִים "עֲלִים", שֶׁהֵם כְּמִין קָרוֹם יָרֵק בְּהִיר מָאֵד - אֶתְרוֹג זֶה כֶּשֶׁר אֶפְלוּ לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, וְאֶפְלוּ אִם הָעֲלִים שָׁבוּ גְבוּהִים שֶׁאֶפְשָׁר לְמַשֵּׁשׁ, וְאֶפְלוּ נִמְצָאִים הֵם עַל הַחֹטֶם. (בית יוסף בשם תרומת הדשן שהמנהג להקל, הרמ"א, הגר"ז, דגול מרובה, חתם סופר, שו"א ונשאל, ועוד. א קלו. קסו. רט)

יִשְׁנֶה אִפְשָׁרוֹת לְהַסִּיר אֶת הָ"עֲלִים" הַנ"ל עַל יְדֵי שְׁעוּה מִיַּחֲדָת, וְאִזּוּ יִהְיֶה הָאֶתְרוֹג לְמַהֲדָר, רַק שִׁיְהִיָּה לְהַסִּירָם בְּעֵדִינּוֹת שֶׁלֹּא יִתְקַלֵּף מִהָאֶתְרוֹג עֲצָמוֹ. (א קלז)

נִשְׁבְּרָה הַפֶּטְמָה

אִם נִחְתְּכָה הַשּׁוֹשְׁנָה, אוֹ שֶׁנִּחְתְּכָה הַפֶּטְמָה בְּאֶפֶן שֶׁנֶּשְׂאָר מִמֶּנָּה אֶפְלוּ כְּלָשְׁהוּ עַל

פְּנֵי הָאֶתְרוֹג, הָרִי זֶה כָּשֵׁר. אֲבָל אִם נִחְתַּכָּה הַפֶּטְמָה עַד פְּנֵי הָאֶתְרוֹג בְּשׁוּה - נִפְסַל הָאֶתְרוֹג לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, וְכָשֵׁר לְשָׁאֵר הַיָּמִים. מִשּׁוּם שֶׁאֵין זֶה הֶדֶר. וַיֵּשׁ אוֹמְרִים מִשּׁוּם שֶׁזֶּה חֶסֶר. (א קלח. רסב)

אם נִשְׁבְּרָה הַפֶּטְמָה עַד פְּנֵי הָאֶתְרוֹג בְּשׁוּה, אַךְ עַדִּין אַחֲזָה הִיא מַעַט בְּאֶתְרוֹג - כָּשֵׁר. שְׁמָא כְּפוֹסְקִים (רַבְּנָא יַצְחָק הַלּוֹי הוּבָא בְּרִשִׁי, רַבְּנָא גְרִשּׁוּם, וְהַרִיץ גִּאוּת) שֶׁאֲפִלוּ נִשְׁבְּרָה הַפֶּטְמָה לְגַמְרִי כָּשֵׁר, וְשְׁמָא כְּמַתִּירִים בְּאֶחֱזָה בְּאֶתְרוֹג, שֶׁאֵין זֶה נֶחֱשֵׁב חֶסֶר. (שְׁבוּת יַעֲקֹב, קֶרֶבֶן נִתְנָאֵל, עֵיקָרִי הַד"ט. א קמד)

אם נִשְׁבְּרָה הַפֶּטְמָה עַד פְּנֵי הָאֶתְרוֹג בְּשׁוּה, וְחֹזֵר וְהִדְבִּיקָה יָפָה בְּדָבָק וְכִיּוּצָא - כָּשֵׁר. שְׁמָא כְּפוֹסְקִים הִנ"ל שֶׁאֲפִלוּ נִשְׁבְּרָה לְגַמְרִי כָּשֵׁר, וְשְׁמָא כְּמַתִּירִים כְּשִׁחֹר וְהִדְבִּיקָה יָפָה. (מַעֲשֵׂה רוֹקַח, שְׁאִילַת שְׁלוֹם, בֵּית יַעֲקֹב. א קמז)

וּפְשׁוּט שְׂכָל דִּינִים אֵלּוּ דּוֹקָא בְּאֶתְרוֹגִים הַגְּדִלִים עִם פֶּטְמָה, אֲבָל אֶתְרוֹגִים הַגְּדִלִים לֹלָא פֶטְמָה כָּלל, בְּדֶרֶךְ הָאֶתְרוֹגִים הַתִּימְנִיִּים, אֵין בְּהֶם שׁוּם חֶשֶׁשׁ וְכִשְׁרִים לְכַתְחִלָּה, אִף שֶׁאֵין לָהֶם לֹא שׁוֹשְׁנָה וְלֹא פֶטְמָה. (א קמא. רסב)

נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ

אם נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ שֶׁבִּתְחִיתִית הָאֶתְרוֹג וְנַעֲשֶׂה מְקוֹמוֹ כְּמוֹ גִּמָּה, הִרְיָהּ פְּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, מִשּׁוּם שֶׁנֶּחֱסֵר מִמֶּנּוּ. אוּלָם אִם נִשְׁאָר מַעַט מִהָעֵקֶץ וּמִכֶּסֶה אֶת הַגִּמָּה, כָּשֵׁר הָאֶתְרוֹג אֲפִלוּ לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן. (א קמו. רסז)

אם נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ, אַךְ עַדִּין אַחֲזָה הוּא מַעַט בְּאֶתְרוֹג, יֵשׁ לְהַקֵּל. שְׁמָא כְּפוֹסְקִים (רַבְּנָא יַעֲקֹב בִּר יָקָר רַבּוּ שֶׁל רִשִׁי, רִשִׁי, רִיבב"ן) שֶׁאֲפִלוּ נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ לְגַמְרִי, כָּשֵׁר, וְשְׁמָא כְּמַתִּירִים בְּאֶחֱזָה עַדִּין בְּאֶתְרוֹג, שֶׁאֵין זֶה נֶחֱשֵׁב חֶסֶר. (שְׁבוּת יַעֲקֹב, קֶרֶבֶן נִתְנָאֵל, עֵיקָרִי הַד"ט. א קמו)

אם נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ לְגַמְרִי, וְחֹזֵר וְהִדְבִּיקוּ יָפָה בְּדָבָק וְכִיּוּצָא, יֵשׁ לְהַקֵּל. שְׁמָא כְּפוֹסְקִים הִנ"ל, שֶׁאֲפִלוּ נִשְׁבֵּר הָעֵקֶץ לְגַמְרִי כָּשֵׁר, וְשְׁמָא כְּמַתִּירִים כְּשִׁחֹר וְהִדְבִּיקוּ יָפָה. (שִׁיטָּה בְּמֵאִירִי בִּשְׁם הַתּוֹסֵפֶת, בֵּית יַעֲקֹב, יֵד אַהֲרֹן, לִקְט הַקְּמָח, בְּנִין צִיּוֹן וְעוֹד. א קמו)

נִסְדֵּק

אֶתְרוֹג שֶׁנִּסְדֵּק בְּקִלְפָתוֹ הַעֲבָה, מֵרִאשׁוֹ עַד עֵקֶצוֹ - אִם נִשְׁאָר מַעַט לְמַעַלָּה וּמַעַט לְמַטָּה שְׁלֹא נִסְדֵּק, הָרִי זֶה כָּשֵׁר, אֲבָל אִם לֹא נִשְׁאָר, הָרִי זֶה פְּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן. (א קנ)

וְהוּא הַדִּין כְּשֶׁנִּסְדֵּק הָאֶתְרוֹג לְרַחְבּוֹ מִשְׁנֵי צַדָּדָיו, וְנִשְׁאָר מִשְׁהוּ מִהַקְלָפָה שְׁלֹם מִצַּד זֶה וּמִשְׁהוּ מִצַּד זֶה - הָרִי זֶה כָּשֵׁר. אֲבָל אִם לֹא נִשְׁאָר מִשְׁנֵי צַדָּדָיו, הָרִי זֶה פְּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן. (א קנא)

נִקְלָף

אֶתְרוֹג שֶׁנִּקְלָפָה קְלַפְתּוֹ הַעֲלִיּוֹנָה הַדָּקָה, הָרִי זֶה כָּשֵׁר, שְׂכָל שְׁלֹא נִקְלָף מִקְלַפְתּוֹ הַעֲבָה, אֵין זֶה נֶחֱשֵׁב חֶסֶר. אוּלָם אִם מִחֲמַת הַקְּלֹף הַשְּׁתֵּנָה מֵרִאשׁוֹ לְמֵרָאָה פְּסוּל, [שָׁחַר, לָבָן, חוּם חֶזֶק, אֶדָם חֶזֶק], דִּינוּ בְּאֶתְרוֹג הַמִּנְמָר הַנּוֹזֵכַר לְעִיל, שֶׁאִם יִשְׁנֶן שְׁתֵּי נִקְדוֹת קִטְנוֹת, הִרְיָהּ פְּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, אֲבָל בְּמָקוֹם אֶחָד אֵינוֹ פְּסוּל, אֲלֹא אִם הַשְּׁתֵּנָה מֵרִאשׁוֹ בִּרְבּוֹ. (הַרְאב"ד, מִגֵּן אֲבִרְהָם, מִטֵּה יְהוּדָה, זֶרַע אֱמֶת, הַגְר"ז, חַי אֶדָם, עֵרוֹךְ הַשְּׁלַחֵן וְעוֹד. א קנב, קנח)

אם נִקְלָף הָאֶתְרוֹג וְהַשְּׁתֵּנָה מֵרִאשׁוֹ מִחֲמַת מִשְׁמוּשׁ הַיָּדִים בַּעֲשִׂית הַמִּצְוָה בְּחָג, הִרְיָהּ כָּשֵׁר. (א קנו. רנט)

"הדר"

בכל האפנים שהתבאר לעיל, שהאתרוג פסול ליום הראשון משעם שאינו 'הדר', הריהו כשר לשאר הימים. (כן פסק מרן בשו"ע סימן תרמט ס"ה, וכדעת הירושלמי, הרמב"ם, הר"ץ גיאות, תשובת הגאונים, המנהיג, רש"י, העיטור, רבנו יונה, הרב המגיד, הר"ה, הרמב"ן, הריטב"א, המכתם ועוד. וכ"פ הרדב"ז, ה"טז, מאמר מרדכי, מטה יהודה. רפ.) אולם בני אשכנז מחמירים בזה לפסל גם בשאר ימי החג. (הרמ"א שם)

אתרוג מרכב

אתרוג המרכב עם עץ לימון, הריהו פסול בין ביום הראשון ובין בשאר ימי החג, והמברך עליו הרי הוא נושא שם שמים לבטלה, ולא יצא ידי חובת מצות נטילת ארבעת המינים. על כן יש להקפיד שלא לקנות אתרוג, עד שנדע בברור שאינו מרכב, ויש להתעניין בזה עם חכם שבקי ויודע היטב בענינים אלו, כי קשה לסמך על כל ההכשרים הכותבים על קפסאות האתרוגים: "בחזקת בלתי מרכבים", מאחר וחלק מהם הורעה חזקתם, והרבה פעמים נמצא באתרוגים שלהם מיץ, בדומה ללימון. ובפרט היום, שהחקלאים הממחים להרכבה התחכמו להצמיח אתרוגים מרכבים שנראים בדיוק כמו האתרוגים שאינם מרכבים. (רבג, רמא)

אשר על כן, יש לרבנים היקרים, ה' עליהם יחיו, לידע את הקהל הרחב שלא יטעו לקנות מכל הבא ליד, וכמו שמצוי היום שתולים מודעות בבתי הכנסת מארגונים שונים למכירת סט ארבעת המינים, והרבה אתרוגים מהם נמצאו שהם מרכבים, ומכשילים את הצבור בברכה לבטלה ואי קיום מצות ארבעת המינים. (רבג)

אתרוגים הבאים ממרוקו, כבר העידו עליהם רבני וגאוני מרוקו שאינם מרכבים, וגם הם כשרים ומהדרים לברכה, ללא חשש ופקפוק כלל.

כן כתבו הגאון הראשלי"צ רבי חיים דוד חזן, ערוך השלחן ועוד. ובשו"ת מנחת יצחק וייס, דחה בשתי ידיים את דברי המערערים על אתרוגי מרוקו, וכתב שגשאי התאחדות הרבנים בארצות הברית בקרו שם, וחקרו את הדבר היטב, ולאחר מכן פרסמו, שאין שום חשש ופקפוק בכשרותם. וכתב הגאון בכורי יעקב: "ובשנה הזאת קבלתי אתרוג ממרוקו יפה ומהדר בכל מיני הדור, ובכל סימני הכשר, אשר עדין לא ראיתי כמותו". ע"כ. ובאמת אתרוגי מרוקו נחמדים למראה מאד, והמהדרים לברך עליהם, תבא עליהם ברכה. (רלח)

מהו האתרוג המהדר ביותר?

מצוה מן המבחר שיהיה האתרוג בגון צהב, עם בליטות ולא חלק כמו לימון. גדל בינוני, לא קטן מדי ולא גדול מדי. שיהיה העקץ כנגד הפטמה ולא עקם. שתחתית האתרוג תהיה יורדת מעט בשפוע, ותהיה בולטת סביב העקץ הבולט. שיהיה העקץ נכר קצת למעלה. וככל שהוא יותר נקי, ואין בו שום מראה שונה אפלו נקדה קטנה, ואין בו עלים כלל, הרי זה מהדר ביותר. (א לו)

רוח רעה

אתרוג שהנח תחת המטה וישנו עליה, כשר האתרוג למצוה ולברך עליו. והטעם בזה, מאחר ואכל שישנו עליו, בדיעבד מתר באכילה. וגם יש אומרים, שהרוח רעה רק בקרקע עולם, אבל לא במרצפת. ושומר מצוה לא ידע דבר רע. (רעא)

אתרוג שאחזו בידיו קדם שנטל ידיו בקומו משנתו בבקר, כשר למצוה ולברך עליו. ונכון שישפך עליו מים שלש פעמים. (ערד)

ערלה. טבל.

אתרוג של ערלה או של טבל שלא הפרישו ממנו תרומות ומעשרות, הריהו פסול לכל ימי החג. לכן יקפיד לקנות אתרוג עם הכשר, שלא יכשל חס ושלום, כמבאר בחוברת "מצוות הארץ בהלכה ובאגדה" הלכות ערלה, ותרומות ומעשרות. (רמו, רנב)

הלולב**תבנית הלולב**

הלולב, בעת צמיחתו, יוצא עם העלים שעליו, ולאחר זמן נפתחים העלים מעט מעט ומתרחקים זה מזה, עד שנעשים כענפים שמסככים בהם.

בלולב ישנם: שדרה [אחוריו], עלים [פניו], ותימת. השדרה היא חלקה כמקל, ומצדיה יוצאים העלים, ועולים לכיוון מעלה. העלים גדלים שנים שנים, ודבוקים הם מגבם, וגב זה נקרא תימת, מלשון תאומים. (ג ח, קנ. רצה)

לולב בשרביט

מצוה מן המבחר לטל לולב שהעלים שלו עולים עם השדרה בשרביט אחד. ומכל מקום, גם אם היו העלים מפרדים ואינם עולים יחד עם השדרה, הרי זה כשר, אלא שטוב לקשרם ולאגדם יחד. אולם אם העלים נדלדלו כל כך עד שנתלים הם כלפי מטה, הרי זה פסול. (רצד)

ארך הלולב

מן הדין די בלולב בארך 27 ס"מ, שכן פסק מרן השלחן ערוך (סימן תרנ ס"א). אולם טוב להדר שיהיה הלולב לפחות 32 ס"מ, ושעור זה הוא מתחלת הלולב למטה עד סיום השדרה, ואינו כולל את גבה העלים היוצאים מהשדרה. (שסב)

נפתחו העלים

לולב שנחלקה התימת ברב העלים שבו, דהינו שנפתחו רב העלים מגבם - הריהו פסול, ובלבד שנפתחו העלים לרב ארפם, אבל אם נפתחו מקצתם, כשר. (ג קד)

אם יש עלה אחד ארך בראש הלולב, ונחלקה כל התימת שלו עד השדרה או רב התימת - הריהו פסול. וכן אם ישנם שני עלים בראש הלולב ונחלקה התימת של שניהם - פסול. אך אם נחלקה התימת של אחד מהם - כשר. (רצו)

נקטם ראשו

לולב שרב עליו העליונים [הגבוהים מהשדרה] נקטמו ברב כל עלה ועלה, הריהו פסול. (סימן תרמז ס"ו. רצו)

יש להשיג על העלה העליון שבראש הלולב שלא יתקל במשהו ויקטם, כי יש אומרים שאם נקטם ממנו אפלו כלשהו, הריהו פסול. אולם מעקר הדין הריהו כשר. (ש)

לולב עקם

לולב שהתעקמה שדרתו מאמצעית השדרה כלפי פניו [לצד העלים], עד שנעשה

בגבן או כמגל, הריהו פסול. וכן אם נעקמה השדרה כל כך לאחד הצדדים, הריהו פסול, מטעם שאינו "הדר". ויש אומרים מטעם שזה מום בלולב. אך אם נעקם מעט, כשר. ואם נעקם לאחוריו [לצד השדרה] אפלו הרבה, הרי זה כשר, שכן היא בריתו. ומכל מקום, לכתחלה יקח לולב שאינו עקם כלל. (ג קנא. שא)

לולב כפוף

לולב שראש שדרתו כפוף לגמרי - בין לפניו, בין לאחוריו, בין לצדדיו - הריהו פסול. אבל אם העלים שבראשו כפופים מעט, כמו שמצוי בהרבה לולבים, הריהו כשר. [ואין הכפוף דומה לעקם, כי עקם זה מתעגל כמגל, אבל כפוף הוא כעין שבידה, שנראה כמו שנכפפה השדרה לשנים.] (ג קלב, קנג. שא)

מהו הלולב המהדר ביותר?

מצוה מן המבחר לטל לולב שהעלים שלו עולים עם השדרה יחד ואינם מפרדים כלל. ושיהיה הלולב ישר כשרביט ללא שום עקמומיות. ושהעלה העליון לא נחלק בתימת אפלו מקצתו, ולא נקטם ראשו של העלה העליון אפלו כלשהו. (רצד, רצו, שא)

יהי ממון חברך חביב עליך כשלך

הן אמת שחשוב מאד לטל לולב מהדר כנ"ל, אולם יש לתן את הדעת על מה שישנם אנשים, שמחמת התלהבותם למצוה, פעמים ובחפזם אחר לולב מהדר, מקלקלים הם לולבים אחרים, על ידי שפותחים את העלים העליונים לראות שהעלה האמצעי לא נחלקה התימת שלו, וחייבים הם לשלם למוכר הלולבים, מאחר והפסידוהו. וכבר כתב להזהיר על זה בספר מאמר מרדכי, וזו לשונו: "כמה פעמים ראיתי שמפרידים את העלים העליונים זה מזה, כדי לבדק אם נחלק העלה האמצעי, ועל ידי בדיקתם אחר העלה האמצעי אם נחלק גבו, הם מפרידים את שני העלים העליונים ופוסלים אותם. לכן לא יבדקו אלא בראיה בלבד. וכל שרואים שהם דבוקים על ידי דבר אדם [קורא], לא יגעו בו, כדי שלא יפרידו את העלים הדבוקים, שמן הסתם לא נחלק העלה האמצעי. ופשוט". עכ"ל. (רחצ)

ערלה

עץ תמר שנטעוהו כדי לטל הלולבים למצוה, התמרים שבו חייבים בערלה, אבל הלולבים אין בהם דין ערלה, שהרי אינם פרי. (שכ. וכמבואר בחוברת "מצוות הארץ" הלכות ערלה)

ההדס

"ענף עץ עבת"

מה שאמרה תורה "ענף עץ עבת", הוא ההדס שעליו חופים [מכסים] את עצו.

תבנית ההדס

בהדס ישנם: עץ, עלים, שרש - עקץ. העץ, בו תלוים העלים הירקים. ומקום חבור העלים בעץ, נקרא עקץ או שרש.

והחוט המשלש

לכל ארך ההדס צריך שיהיו שלשה עלים על גבי שלשה עלים, אבל אם היו בו שני עלים על גבי שני עלים, הרי זה פסול. (שג)

בעגול אחד

צריך ששרשי [עקצי] שלשת העלים יהיו סמוכים זה לזה בשוה בעגול אחד, ואולם אין צריך שיצאו השרשים בשוה ממש, עד שלא יהיה זה גבוה מזה אפלו כחוט השערה, אלא די בזה שאפלו מקצת משרשיהם נפגשים זה עם זה בקו שוה. נחזון איש, קהלות יעקב קנייבסקי, הגר"ח גריינמן, הגר"ש אורבך, הגר"ש אלישיב ועוד. אבל אם היו שני עלים סמוכים ואחד למעלה מהם או למטה מהם, הרי זה הדס שוטה, ופסול. (שג)

ארך ההדס

מן הדין די בהדס בארך 20 ס"מ, שכן פסק מרן השלחן ערוך (סימן תרנ"א), אולם טוב להדר שיהיה ההדס לפחות 24 ס"מ. (שסב)

רבו בכלו

אם ברב ההדס היו שלשה עלים על גבי שלשה עלים, אבל במעוטו היו שני עלים, או עלה אחד, או שנפלו לגמרי, הריהו כשר. וכן אם ברב ההדס היו שלשה עלים סמוכים זה לזה, ובמעוטו היו שני עלים סמוכים ואחד מעליהם, הריהו כשר. ואין צריך שיהיה רב השלוש יחד בקטע רצוף, אלא גם אם הם מפזרים, הרי זה כשר. (ב. שו"י)

ומכל מקום ישתדל לקנות הדס שכלו משלש, כי לבד מן ההדור שיש בזה, ירויה שגם אם ישרו מעט מהעלים בחג, לא יפסל לו ההדס. (ב. א)

עליו חופים [מכסים] את עצו

מצוה מן המבחר לטל הדס שראשי עליו מגיעים לעקץ של העלים שמעליהם, ובוה נמצא שעליו מכסים את כל עצו, אולם גם אם אינם מגיעים לעקץ של העלים שמעליהם, אינו פסול, כי די בזה שהעלים מכסים את רב העץ. (שח)

גדל העלים

ראוי להזהר שלא יהיו עלי ההדס רחבים וגדולים הרבה, כי יש פוסלים הדס בזה, על כן עדיף שיהיו כס"מ וחצי. (שו)

נקטם ראשו

אם נקטם העץ שבראש ההדס, הריהו כשר, אלא שלכתחלה יש לטל הדס שלם.

ואף על פי שאם נקטם ראש הלולב או הערבה הרי זה פסול, מכל מקום בהדס, בין שעליו חופים [מכסים] את ראשו, אין קטימתו נכרת. נמצא אפוא, שאם נקטם העץ עם העלים שסביבו ונשארו מהעץ ונכרת קטימתו, יחתך את הנשארו מהעץ עד העלים שלמטה, כדי שהעלים יכסו אותו ויהיה כשר. אך לא יעשה כן ביום טוב, מפני שנראה כמתקן. (משנ"ב סימן תרמו"ט ק"ב. שעה"צ אות לב. שח)

פארות ההדס

פעמים יוצאים עלים ופארות קטנים מעץ ההדס, בין שלשה עלים לשלשה עלים, וטוב לקטם אותם, כדי שלא יפסיקו בין שלושי העלים. (שיב)

הדס שעלו בו כמין ענבים - אם הם ירקות, הריהו כשר. ואם הם אדמות או שחרות, והם הרב יותר מהעלים, הריהו פסול. לכן יתלש את הענבים ויחזר להכשרו, אלא שלא יתלש ביום טוב, לפי שזרעה כמתקן. (שיב)

מהו ההדס המהדר ביותר?

מצוה מן המבחר שיהיה ההדס שלם, שאין ראשו קטום, שיהיה כלו משלש מלמטה עד למעלה, ושהיו ראשי העלים מגיעים לעקץ של העלים שמעליהם, ושהיו העלים קרובים לעץ ומכסים אותו, ושהעלים לא יהיו גדולים ורחבים הרבה. (ב קמו. שה, שז, שח, שי)

ערלה

אין בהדס דין ערלה, כיון שאינו פרי. (שכ)

הערבה

"ערבי נחל"

מה שאמרה תורה "ערבי נחל", היא הערבה הידועה, ומאחר ורב מין זה גדל על הנחלים, לכך נקרא שמו "ערבי נחל". (שטז)

תבנית הערבה

בערבה ישנם: עלים, פה, וקנה [עץ, בד]. העלים משוכים כנחל ולא עגלים. ופי העלים, דהינו שפת העלים מסביב, הוא חלק, ואין בו שנים גדולות כמסור. והקנה שבו תלוים העלים, אדם ולא ירק. (ד לב, נא. שטז)

יש עוד מין ערבה המצוי ביום שדומה מאד לערבה זו, אלא שפי העלים שלו אינו חלק לגמרי, אלא יש בו שנים קטנטנות, וגם ערבה זו כשרה למצוה. (ד נא. שטז)

ארך הערבה

מן הדין די בערבה בארך 20 ס"מ, שכן פסק מרן השלחן ערוך (סימן תרנ"א), אולם טוב להדר שתהיה הערבה לפחות 24 ס"מ. (שסב)

נקטם ראשה

אם נקטם העץ שבראש הערבה, הריהי פסולה ליום הראשון, משום שאין זה 'הדר', אבל אם נקטם העלה שבראשה, הריהי כשרה. (ד ר. שיו)

נקטמו העלים

אם נשרו מקצת עלי הערבה, הריהי כשרה. אך אם נשרו רב עליה, הריהי פסולה ליום הראשון, משום שאין זה 'הדר'. אבל לשאר הימים, הריהי כשרה, ובלבד שישאר לפחות עלה אחד בערבה. (ד קסג. שיח)

התחוררו העלים

אם רב עלי הערבה נקבו בהם נקבים, או שנחתך מהם, אין הערבה נפסלת ליום הראשון, אלא רק אם נקב או נחתך רבו של כל עלה ועלה. (שכד)

לבלוב

יש מחפשים לקחת דוקא ערבה שיש לה לבלוב, שהוא עלה קטן בראש הערבה. אך אין זה מן הדין כלל, ואינו אלא חמרה בעלמא. ופשוט שערבה שאין לה לבלוב, הריהי כשרה ומהדרת לכתחלה. ובספר ארחות רבנו מובא שהגאון הסטייפלר זצ"ל לא הקפיד לקחת ערבות עם לבלוב כלל. (ד. ריא. שיו)

מהי הערבה המהדרת ביותר?

מצוה מן המבחר שתהיה הערבה שלמה עם כל עליה, ושפל העלים יהיו שלמים ולא מחררים כלל. (שיו, שיוח, שכד)

הדור מצוה

טוב להדר ולהחליף את הערבה בחל המועד כל יום או יומים, מאחר והיא נכמשת מהר מאד. (שכב)

בשמחליף את הערבה, לא יתחב את הערבה בתוך האגד של הלולב, שיש לחוש שמא ינשרו העלים, אלא יפתח את האגד, ויתן את הערבה ויקשר שוב. (שכב)

ערלה

אין בערבה דין ערלה, מאחר ואינה פרי. (שכ)

מדיני ארבעת המינים בשנה השביעית

אתרוג

אתרוג שיש בו קדשת שביעית, כשר למצוה. ומתיר למשמש בו בידיים, אף על פי שהקלפה קצת נפסדת. (הריד"ז, הר צבי, ציץ הקודש. וכמבואר בחוברת "מצוות הארץ" הלכות שביעית)

אף אם עבדו בעץ האתרוג באסור בשביעית, או שלא הפקירו הבעלים את פרות העץ בדין, כשר האתרוג למצוה. (ירושלמי, רש"י, הרמב"ם, רבנו שמשון, הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א, המאירי, החינוך, הכסף משנה ועוד. וכ"פ באגרות משה, ציץ אליעזר ועוד. רפה)

אתרוג שחנט [שגדל שלישי] בשנה הששית, ונקטף מהעץ בשנה השביעית, אין נוהג בו קדשת שביעית [כיון שחנט בששית], אך ראוי להחמיר לנהג בו קדשת שביעית. [נדי לחשש לדעת הרמב"ם שהולכים באתרוג אחר לקיטתו.] [ייד סימן שלא סעיף קב. וכמבואר בחוברת "מצוות הארץ"]

אתרוג שחנט בשנה השביעית, ונקטף מהעץ בשנה השמינית, יש בו קדשת שביעית, ומאחר ומפקירים את פרות העץ, פטור הוא מתרומות ומעשרות. ומכל מקום טוב להחמיר להפריש עליו תרומות ומעשרות בלי ברכה, לחשש לדעת הרמב"ם הנ"ל.

קניית אתרוג מעם הארץ - אין לקנות אתרוג של שביעית מעם הארץ שחשוד שלא ינהג בקדשה בדמי האתרוג, אלא אם כן קונה ממנו גם לולב [או חפץ אחר שאין בו קדשת שביעית], שאז, מכיון שבלולב אין קדשת שביעית, מבליע לו את דמי האתרוג בלולב, כלומר שבכביכול משלם יותר על הלולב במקום על האתרוג. למשל: אם הלולב עולה 30 ש"ח והאתרוג 60 ש"ח, יאמר לו: אני משלם לך 90 ש"ח עבור הלולב, ונמצא שקבל את האתרוג במתנה מהמוכר. ויכבר התבאר בהלכות שביעית, שיכול גם לקנות ממנו את האתרוג בהקפה או צ"ק או כרטיס אשראי, שבתשלומים אלו אין בכסף קדשת שביעית.]

שווק אתרוגים לחוץ לארץ - אסור להוציא פרות שביעית לחו"ל. ומכל מקום, אם עברו והוציאו אתרוגים לחו"ל, יוצאים בהם ידי חובה, ויזהרו לנהוג בהם קדשת שביעית.

מצוה גוררת מצוה - טוב לקחת אתרוג ששמרו עליו את דיני השמטה בהגן ונוהגת בו קדשת שביעית, שפיון שנעשתה בו מצות שביעית, תעשה בו עוד מצוה אחרת, רק שיזהרו לנהוג בו בקדשה.

ישנם עוד פרטים מסימים לגבי גדול האתרוג בשנת השמטה, כמבאר בהרחבה בחוברת "מצות הארץ בהלכה ובאגדה" הלכות שביעית. קחנו משם.

לולב. הדס. ערבה.

לולב, הדס וערבה - דינם כסתם עצים שאין בהם קדשת שביעית, ומתיר לסחר בהם. (הרמב"ם, הר"ן, רבנו עובדיה מברטנורא, הרדב"ז, כפות תמרים, שאלת יעב"ץ, טורי אבן, דברי יציב, אור שמח, מהרי"ל דיסקין, ציץ הקודש, חשב האפור, ציץ אליעזר, הגרש"ז אוירבך, שב, שטו. וכמבואר בחוברת "מצוות הארץ" הלכות שביעית.)

שדה שעבדו בה בשביעית באסור, מן הדין מתיר לקחת ממנה לולב, הדס וערבה לארבעת המינים.

מדיני נטילת ארבעת המינים

שומר מצוה

אחר שזכה לקנות ארבעת המינים מהדירים, ישים לב לשמורם היטב שישארו לחים ורעננים. ועל כן יעטף את הלולב, ההדס והערבה במגבת לחה או בנרתיק סגור הרמטית, ובזה תשתמר לחותם. (ב.ה.ד. כו. שכתב)

"זה אלי ואנוהו"

טוב ונכון לתת את האתרוג בתוך קפסה יפה ומהדרת, ומי שבאפשרותו, יתן את האתרוג בקפסת כסף מהדרת, וגם את הלולב יתן בנרתיק מיוחד, יפה ומהדר, כדי להראות את אהבתו וחבתו להקדוש ברוך הוא ולמצוותיו. (תרט)

זמן המצוה

מצות לולב ומיניו ביום, ולא בלילה, שנאמר: "ולקחתם לכם ביום הראשון", וכן נאמר: "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים", ימים ולא לילות. (שסט)

בית המקדש

בזמן בית המקדש היו נוטלים את הלולב במקדש כל שבעת ימי החג מן התורה, שנאמר: "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים", אבל בשאר המקומות לא היו נוטלים אלא ביום הראשון בלבד, שנאמר: "ולקחתם לכם ביום הראשון".

משחרב בית המקדש, תקן נשיא ישראל, רבן יוחנן בן זכאי ובית דינו, שישלו לולב בכל מקום שבעת ימים, וזכר למקדש. נמצא אפוא, שבזמן הזה, מצות נטילת לולב מן התורה היא רק ביום הראשון של החג, אך בשאר ימי חל המועד המצוה היא מדברי חכמים. (שלג)

ירושלים עיר הקדש

יש המהדירים לטל לולב בכל ימי חל המועד על יד הכתל המערבי, כדי לחוש לדעה האומרת, שבירושלים העתיקה נהגת מצות לולב מן התורה בזמן הזה בכל שבועת הימים כמו בזמן בית המקדש. אולם, מאחר ורב ככל הפוסקים חולקים על דעה זו, אין צורך להחמיר בזה, ויפנה את זמנו לעסוק בתורה, שאין לך מעלה טובה ממנה, וכבר אמרו חז"ל: "ותלמוד תורה כנגד כלם". (שלו)

שבת קדש

אין נוטלים לולב ביום שבת, ואפלו אם חל יום הראשון של החג בשבת, שמצותו מן התורה, אסרו חכמים לטל הלולב, מחשש שמא יטעה מישהו ויוציא את הלולב ארבע אמות [כ-2 מטר] ברשות הרבים, ויעבר על אסור תורה של הוצאה בשבת. (כמבואר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב', שלד)

אגדה אחת

מצוה מן המבחר לאגד את ההדסים והערבות עם הלולב בשני קשרים זה על גבי זה, ויתלש מעט מעלי הלולב למטה ויקשר בהם. (יראים, מרדכי, אור זרוע, סימן תרנא ס"א. שמב)

ביצור אוגדים?

כתב הגאון רבי אברהם אבלי בחבורו 'מגן אברהם': על פי הקבלה יש לאגד כך: יניח את הלולב על השלחן ישר כשהעלים מול פניו והשדרה למטה. יניח הדס אחד מצד ימין של הלולב, והדס אחד משמאלו, וההדס השלישי יניח ביניהם על הלולב, ויהיה נוטה יותר לצד ימין. לאחר מכן יקח ערבה אחת ויניחה על ההדס הימני, וערבה שניה על ההדס השמאלי, ויקשר. ע"כ. וכתב רש"י, שיוזהר שההדס יהיה גבוה יותר מהערבה, ויראה יותר. ויקשר את ההדסים והערבות למעלה ולמטה, כדי שלא יתפורזו ענפי הערבה לכאן ולכאן. (מהרי"ו ורמ"א סימן תרנא. שמג)

כתב החתם סופר: "מכיון שהאגד בלולב הוא משום 'זה אלי ואנוהו' - התנאה לפניו במצוות, אין לנו אלא מה שהתורה מיפה עלינו ולא מה שאנו ממציאים יפויים והדורים, ולכן עקר 'ואנוהו' - לאגד את הלולב בחוטי הלולב, ולעשות שני קשרים זה על זה, ולא כמו שיש נוהגים לעשות כמין טבעות של עלי לולב יפה ומהדר, ותוחבים לתוכו הלולב עם ההדס והערבה, שקוראים 'קושיקלאך', שאין זה 'ואנוהו' שאמרה תורה, אלא צריך להיות קשר על קשר, ואחר כך יכול ליפותו כמו שירצה לחבוב מצוה". עכ"ד. וכן כתבו בפורי יעקב, בית דוד ועוד. וכן נוהג הגאון רבי אהרן יהודה לייב שטיינמן שליט"א. ומכל מקום, מה שיש מבני אשכנז שתוחבים את המינים ב'קושיקלאך', יש להם על מה לסמך. (פסקי תשובות תכ. שמג, שמו)

כשאגד את המינים יחד, ישים לב לאגדם באופן ששדרת הלולב תראה תמיד למעלה מההדסים והערבות לפחות בשעור טפח [8 ס"מ], מלבד גבה העלים שמן השדרה ולמעלה, ואפלו אם ההדסים והערבות גבוהים הרבה, יקפיד בזה. (שנט)

זמן האגוד

יאגד את הלולב עם ההדס והערבה קדם החג, כדי שלא יקשר שני קשרים זה על

גבי זה ביום טוב. ומכל מקום, אם לא קשר בערב יום טוב, יקשר קשר עניבה ביום טוב. והמקל לקשר שני קשרים ביום טוב, יש לו על מה לסמך. מאחר וקשר של קימא שאינו אמן, מתר לצרך מצוה. או שיכון לפתחו תוך שבועה ימים, ואז גם אינו של קימא. (הגאון החדי"א, חמדת ימים, ערוך לנר, היעב"ץ, חתם סופר, ציץ אליעזר, פתחי שערים ועוד. שו"ע סימן ש"א. שד"מ)

מתר לתלש מעלי הלולב ביום טוב בשביל לאגד בהם, שהרי אין אסור לתלש מדבר תלוש. (תוספתא, רש"י, שבולי הלקט, מהר"ם מרוטנבורג, הרמ"א, בית דוד, פרי מגדים ועוד. וכתב מהרש"ם, ומי שנהג שלא לתלוש הוא מנהג בטעות. שד"מ)

טלטול ביום טוב

מתר לטלטל את הלולב, ההדס והערבה בליל יום טוב כדי לאגדם יחד, ואינם נחשבים מקצה, אף שעדיין לא הגיע זמן מצותם. (אור זרוע, פרי מגדים, בית מאיר, בכורי יעקב, דבר משה אמריליו, הרש"ג, נחלת בנימין, מחצית השקל, הגר"ח פלאגי, מהרש"ם, דעת קדושים, מנחת שלמה, שבט הקהתי ועוד. שעב)

טלטול בשבת

אסור לטלטל את הלולב, ההדס והערבה בשבת, משום מקצה. אולם האתרוג אינו מקצה ומתיר לטלטלו, מאחר וראוי להריח בו. אך לא יברך עליו ברפת 'הנותן ריח טוב בפרות', אלא יברך על לימון שיש בו ריח טוב ויכון עליו. (שעה. ועיין בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' ח"ב)

זהירות

הנותנים את הלולב בנרותיק יפה, ואת האתרוג בקפסה יפה ומהדרת, ישימו לב קדם לכתם לבית הכנסת בבקר, שהם מתכוונים שלא לצאת ידי חובה בלקיחה זו, מאחר ומבאר בשלחן ערוך (סימן תרנ"א ס"ז), שאם לקח את המינים על ידי דבר אחר בדרך של כבוד והדר, יצא ידי חובת המצוה. (תיט)

חציצה

בסיום חזרת השליח צבור של תפלת שחרית, נוטלים את ארבעת המינים. וקדם שיקחם, יקפיד שלא יהיה שום דבר חוצץ בין ידו ללולב, ואפלו טבעת יסירה קדם לכן. ואם יש לו פלסטר על ידו וקשה לו מאד להסירו, רשאי שלא להסירו. (שעו, תיח)

הברכה

יקח את הלולב עם ההדסים והערבות האגודים בו, ויאחז את הלולב בידו הימנית, כשהשדרה מול פניו, ויעמד בשמחה רבה, ויכון ביום הראשון של החג לקים מצות עשה מן התורה של נטילת לולב, ויברך: "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב", "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". ולאחר מכן יקח את האתרוג בידו השמאלית, ויצמידו ללולב וינענעם יחד, כדלהלן. ולא באותם הלוקחים את האתרוג קדם ברפת 'שהחיינו'. (שו"ע סימן תרנ"א ס"ה. פסקי תשובות תכד. ש"ב, ש"ח, שעו, תטז)

אין מברכים 'שהחיינו' אלא ביום הראשון של החג. ואמנם, אם חל היום הראשון בשבת, מאחר ואין נוטלים לולב בשבת, מברכים 'שהחיינו' ביום השני. והוא הדין אם היה אנוס ולא נטל לולב ביום הראשון, יברך 'שהחיינו' ביום השני. (שעו, תלח)

סמוכים לעד לעולם

בכל הנענועים וקריאת ההלל, יקפיד להצמיד את האתרוג ללולב, ולא יפרידם כלל.

וכתב הבית יוסף (סימן תרנא) בשם רבנו מנחם ריקנטי: "וסוד זה נגלה אלי בחלום בליל יום טוב הראשון של חג הסוכות, בהתאכסן אצלי חסיד אחד אשכנזי, שמו הרב רבי יצחק, ראיתי בחלום שהיה כותב שם הוי"ה ברוך הוא בספר תורה, והיה מרחיק אות ה' אחרונה משלש האותיות הראשונות של שם ה', ואמרתי לו: 'מה זה עשית? והשיב לי: 'כך נוהגים במקומנו, ואני מחיתי בו, וכתבתי אותו שלם. ואשתומם על המראה, באין מבין פשר החלום. והנה בבקר, בעת נטילת הלולב ונענועו, ראיתי שהיה מרחיק יד שמאלו שבה האתרוג, מיד ימינו שבה הלולב ומיניו, ואז הבנתי פתרון חלומי, ואמרתי לו וחזר בו. כי אמרו חז"ל במדרש: 'פרי עץ הדור' - זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר 'הוד והדר לפניו'. 'כפת תמרים' - זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר 'צדיק פתור יפרח'. 'וענף עץ עבת' - זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר 'והוא עמוד בין הדסאים'. 'וערבי נחל' - זה הקדוש ברוך הוא, שנאמר 'סלו לרכב בערכות'. הנך רואה שכל ארבעת המינים רומזים לה' יתברך, ואין להפרידם." ע"כ. (שנב)

בדרך גדילתם

יקפיד לטל את המינים בדרך גדילתם בעץ, עקריהם למטה וראשיהם למעלה, וולכן יקח את האתרוג כשהחטם למעלה. ואם הפכים, לא יצא ידי חובתו.

ואף על פי שבמציאות, כשהאתרוג תלוי באילן, העקץ למעלה והחטם למטה, מכל מקום בתחלת גדולו החטם למעלה והעקץ למטה, בדרך כל פרות האילן, ורק לבסוף מפני כבדו נהפך חטמו למטה, וכן הדרך בכל הפרות הכבדים. (הרי"ף גאות, המנהיג. שמו)

ארבעת המינים של אמריקה

כתב בספר בכורי יעקב: הסתפקתי בארבעת המינים שגדלו באמריקה, שיושבים תחתינו, ואנשי השבע אומרים שרגליהם נגד רגלינו, ומה שאינם נופלים לאויר השמים, מפני שנתן ה' יתברך כח משכה בארץ. ואם כן, המינים שגדלו שם, כשנטלים אצלנו בדינו, הוא הפך גדילתם. או שמא יש לומר, שפיון שנטלים את הגדל הסמוך לארץ למטה, נחשב דרך גדילתם. וכן מסתבר. ע"כ. (שמא)

אפן הנענוע

לאחר הברכה, שהלולב בימינו והאתרוג בשמאלו צמודים יחד, יסתובב לצד דרום וינענע שלש פעמים, דהינו שיוליך ויביא את המינים שלש פעמים לכיוון החזה. לאחר מכן יסתובב לצד צפון, וינענע כן ג' פעמים. אחר כך יסתובב לצד מזרח וינענע כן ג' פעמים. לאחר מכן יגביה את ידיו וינענע שוב ג' פעמים לכיוון מעלה, ויוליך ויביא לכיוון החזה. אחר כך יוריד את ידיו וינענע ג' פעמים לכיוון מטה, ויוליך ויביא לכיוון החזה. לאחר מכן יסתובב לצד מערב, וינענע ג' פעמים לכיוון החזה. פן פשט המנהג כרבנו הארי"ל. (שנב, שנו)

כשמנענע לכיוון מטה, יזהר שלא יהפך את המינים שראשיהם יהיו למטה, אלא ימשיך לאחזם דרך גדילתם, ורק יוריד את ידיו כלפי מטה ג' פעמים לכיוון החזה. (שמו)

מאחר ולא כל הצבור בקיאים היכן הם הצדדים: מזרח, מערב, דרום, צפון - לכך טוב שהאחראים יידעו את הצבור בזה קדם הנענועים. ויש בתי כנסת שתולים שלט גדול בכל צד, וכותבים עליו: מזרח, מערב, דרום, צפון.

מנהגים שונים יש בסדר הנענועים, וכל מנהג יש לו על מי לסמך. ואף אם בבית

בְּנֶסֶת אֶחָד, חֶלֶקם נוֹהֲגִים כֶּךָ וְחֶלֶקם כֶּךָ - אֵין בְּזֶה מִשּׁוּם 'לֹא תִתְגַּדְדוּ', שְׁדָרְשׁוּ חֲזו"ל (יבמות יג ע"ב): לֹא תַעֲשׂוּ אֲגָדוֹת אֲגָדוֹת. (הרמ"ה, רבנו ירוחם, מהרש"ד, מהרש"ג, מהרש"ם ועוד. שנג)

מִנְהַג בְּנֵי סִפְרָד שֶׁלֹא לִכְסֹכֵס אֶת הָעֵלִים בַּעַת הַנֶּעֱנוּעִים, כִּי עֶצֶם זֶה שְׁמוּלִיךְ וּמִבִּיא - הוּא הַנֶּעֱנוּעַ, אוֹלָם יֵשׁ מִבְּנֵי אֲשֶׁכְּנוּ שֶׁנִּהְגוּ לִכְסֹכֵס אֶת הָעֵלִים וּלְנַעֲנֵעַם חֹזֶק. (רצט)

קריאת ההלל

לְאַחַר הַנֶּעֱנוּעִים בְּסִדְר הַנ"ל, קוֹרְאִים אֶת הַהֲלֵל כְּלוֹ עִם בְּרָכָה, בְּקוֹל רֶם וּבְנִיעִימָה קְדוּשָׁה, וַיִּכְנֹן לְהוֹדוֹת לְהַקְדֹּשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל כָּל נִסֵּיוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו וְטוֹבוֹתָיו שְׁעוֹשֶׂה עִמָּנוּ בְּכָל עֵת, וַיֹּאחֲזֵ אֶת הַמִּינִים בְּכָל זְמַן קְרִיאַת הַהֲלֵל. (שעו)

אֲסוּר לְהַפְסִיק בְּדַבּוּר בְּאֲמֻצֵּעַ הַהֲלֵל. וְאוֹלָם, הַשּׁוֹמֵעַ בְּרָכָה מִחִבְרוֹ אוֹ חֲמִשָּׁה אֲמִנִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁל קְדִישׁ אוֹ קְדֻשָּׁה אוֹ 'בְּרָכוּ' בְּאֲמֻצֵּעַ הַהֲלֵל, וְאִפְלוּ סְמוּךְ מִמֶּשׁ לְבִרְכַּת 'יְהִלְלוּךָ' - יַעֲנֶה עִמָּוָם. (חזו"ע פסח רלט. חנוכה רכד. שעו)

הנענועים בהלל

בְּקְרִיאַת הַהֲלֵל מְנַעֲנֵעִים עוֹד אַרְבַּע פְּעָמִים, כְּדִלְהֹלֵן:

בְּשִׁמְגִיעִים לְפָסוּק "הוֹדוּ לָהּ" כִּי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ, מְנַעֲנֵעִים לְאַרְבָּעָה צִדִּדִּים בְּסִדְר הַנ"ל. דְּהִינּוּ, בְּשִׁאֲוִמֵּר: 'הוֹדוּ', יִנַּעֲנֶעַ לְדָרוֹם. 'לָהּ', לֹא יִנַּעֲנֶעַ כָּלֵל. 'כִּי', יִנַּעֲנֶעַ לְצָפוֹן. 'טוֹב', יִנַּעֲנֶעַ לְמִזְרָח לְאֲמֻצֵּעַ. 'כִּי', יִנַּעֲנֶעַ לְמִזְרָח לְמַעְלָה. 'לְעוֹלָם', יִנַּעֲנֶעַ לְמִזְרָח לְמַטָּה. 'חֲסִדוֹ', יִנַּעֲנֶעַ לְמַעְרָב.

וְכֵן בְּשִׁמְגִיעִים לְפָסוּק "אֲנֹא ה' הוֹשִׁיעָה נָא", שׁוֹב מְנַעֲנֵעִים. דְּהִינּוּ, בְּשִׁאֲוִמֵּר 'א' שֶׁל 'אֲנֹא', יִנַּעֲנֶעַ לְדָרוֹם. 'נָא', יִנַּעֲנֶעַ לְצָפוֹן. ה', לֹא יִנַּעֲנֶעַ כָּלֵל. 'הוּ', יִנַּעֲנֶעַ לְמִזְרָח לְאֲמֻצֵּעַ. 'שִׁי', יִנַּעֲנֶעַ לְמִזְרָח לְמַעְלָה. 'עַה', יִנַּעֲנֶעַ לְמִזְרָח לְמַטָּה. 'נָא', יִנַּעֲנֶעַ לְמַעְרָב. וַיִּחֲזוּר עַל פָּסוּק זֶה פְּעָמִים, וַיִּנַּעֲנֶעַ בְּשֵׁתִי הַפְּעָמִים בְּסִדְר הַנ"ל. (שנה)

בְּשִׁמְנַעֲנֶעַ בַּתְּבָה אַחַת כְּמָה פְּעָמִים כַּנ"ל, יוֹשִׁים לֵב שֶׁלֹא לְהַפְסִיק בְּנִשְׁימָה בְּאֲמֻצֵּעַ הַתְּבָה, שֶׁאִז נִמְצָא שֶׁמִּחְלַק אֶת הַתְּבָה לְשָׁנִים וּמֵאֲבָד אֶת מִשְׁמְעוּתָהּ, אֲלֹא יֵאָרִיךְ לֵאמֹר אֶת כָּל הַתְּבָה בְּנִשְׁימָה אַחַת, וַיִּנַּעֲנֶעַ בָּהּ. וְאִם קָשָׁה לוֹ לְהֵאָרִיךְ, יֹאמֵר אֶת הַתְּבָה כָּלָה, וְאַחֲרַי כֶּךָ יִנַּעֲנֶעַ מַה שְּׁצָרִיךְ בַּתְּבָה זֹו. (שנה)

לְקִרְאַת סִיּוֹם הַהֲלֵל, בְּשִׁמְגִיעִים שׁוֹב לְפָסוּק "הוֹדוּ לָהּ" כִּי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ, מְנַעֲנֵעִים כַּנ"ל. וְאַף שֶׁנִּהְגוּ לְכַפֵּל אֶת הַפָּסוּק פְּעָמִים, לֹא מְנַעֲנֵעִים אֲלֹא פַּעַם אַחַת. (שנו, שעו)

סדר ההקפות

אַחֲרֵי קְרִיאַת הַהֲלֵל פּוֹתְחִים אֶת הַהִיכָל וְאוֹמְרִים 'בְּרִיךְ שְׁמִיָּה', וּמוֹצִיָּאִים אֶת סִפְרֵי הַתּוֹרָה מִהִיכָל וּמִנִּיחִים אוֹתוֹ עַל הַתְּבָה. וּמִפְּנֵי כְבוֹדוֹ שֶׁל הַסֵּפֶר, יַעֲמֵד מִיִּשְׁהוּ עַל יַד הַסֵּפֶר, וְכָל הַקָּהָל מְקִיפִים אֶת הַתְּבָה עִם הַלּוּלָב וּמִינִיּוֹ, זָכָר לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מְקִיפִים אֶת הַמִּזְבֵּחַ עִם הַלּוּבִיָּהִם. כֵּן מִנְהַג מֶרֶץ רַבְּנוּ עֲזַרְיָה יוֹסֵף שְׁלִישׁ"א, וְלֹא כְּאוֹתָם שְׁמוֹצִיָּאִים אֶת הַסֵּפֶר בְּשִׁבְלֵי הַהַקְפּוֹת, וּמְחִזִּירִים אוֹתוֹ אַחֲרֵי הַהַקְפּוֹת, שׁוֹב פּוֹתְחִים אֶת הַהִיכָל וְאוֹמְרִים בְּרִיךְ שְׁמִיָּה וּמוֹצִיָּאִים הַסֵּפֶר. (שפא)

גם בזמן ההקפה ישתדל לתפס את הלולב בימינו והאתרוג בשמאלו צמודים, ויתפס את הסדור בשתי ידיו. אולם אם לא נוח לו בכך, יאחז את הלולב והאתרוג ביד ימין, והסדור ביד שמאל. וכן נוהג מרן החיד"א, כמו שהעיד עליו בספר לקט הקציר, וזו לשונו: "בהיותי בעיר ליורנו בשנת התקס"ה, ראיתי את מורנו ורבנו הגאון החיד"א, שהיה אוחז את ארבעת המינים בלם בידו הימנית לאחר קריאת ההלל". ע"כ. וכן נוהג מרן רבנו עובדיה יוסף שליט"א לאחוז את המינים ביד ימין והסדור ביד שמאל בעת שמקיף את התבה. (גינת ורדים, ירים משה, אבן ישראל פישר. שפא)

לאחר ההקפות אומר השליח צבור קדיש 'תתקבל', ומגביהים את ספר התורה בתבה להראותו לעיני כל הקהל, וקוראים בתורה. (שפא)

שכח לברך

אם שכח לברך על הלולב בנטילתו - כל שלא סיים להקיף את התבה, רשאי לברך, כיון שעסוק עדין במצוה, אבל לאחר ההקפה לא יברך. (שבולי הלקט, ריבב"ן, ערוך לנר, ערוך השלחן ועוד. שג)

חולה

חולה שאינו יכול לבא לבית הכנסת, יניח כסא באמצע החדר בביתו, ויתן עליו ספר תנ"ך, או חמשה חמשי תורה, ויקיף עם הלולב ויאמר את נסח ההקפה, כדי שלא יפסיד את ההקפות, שמעלתן גדולה עד מאד. (בן איש חי. שפח)

אבל - שנפטר לו אחד משבעה קרובים בחג, לא ימנע מלהקיף את התבה עם הלולב, ככל הצבור. (בית יוסף, מהריק"ש, יעב"ץ, ערוך השלחן, כף החיים, הגר"מ טוקצינסקי, מנחת יצחק ועוד. שפח)

שבת קדש

אין מקיפים את התבה בשבת, ואין אומרים את נסח ההקפה כלל. (שצ)

"לכם" - משלכם

נאמר בתורה: "ולקחתם לכם ביום הראשון", ודרשו חז"ל, "לכם" - משלכם. שאין אדם יוצא ידי חובה ביום הראשון של החג, אלא בארבעת המינים שלו דוקא ולא של חברו. על כן, אדם שקנה אתרוג ונודע לו בחג שהאתרוג מרפב וממילא הוא פסול ואינו יכול לברך עליו, אינו יוצא ידי חובה באתרוג שישאל מחברו. (שצח)

אולם רשאי לקחת מחברו את האתרוג באופן של 'מתנה על מנת להחזיר', דהיינו שחברו נותן לו את האתרוג במתנה, בתנאי שיחזירהו לו כשיגמר לנענע. נמצא שבמתנה זו האתרוג נעשה שלו לגמרי, ויוצא בו ידי חובה, ובלבד שבגמר המצוה יחזירהו לחברו, ואם לא החזירו, לא יצא ידי חובה. (שצח)

כשמקבל מחברו את האתרוג, צריך להגביהו טפח [8 ס"מ] כדי שיוזכה במתנה. (שצח)

בשאר ימי החג יוצא אדם ידי חובה בארבעת המינים ששאל מחברו. (שצח)

אין לטל ארבעת המינים גנובים או גזולים אפלו בשאר ימי החג, משום שזו מצוה הבאה בעבירה. (סימן תרמט סעיף א ובביאור הלכה)

אוי לו לזה שנעשה סגורו קטגורו

"ולקחתם לכם", לקיחה תמה - שלמה, שלא תהא גזל לולב ומנענע בו, ונמצא סגורו קטגורו... משל למה הדבר דומה? לשליח של מלך שהלך לגבות את המסים בעיר. משסים לגבות, הלך לדרכו, והנה פגע בו אחד התושבים, הכהו ונטל את כל החפצים והממון שבדוד. לאחר ימים היה לאותו תושב דין אצל השלטון, בא לשפך לו אדם שילמד עליו זכות. פגש אותו שליח המלך הגבאי, אמר לו: הגד לי מה אתה עושה כאן? אמר לו: יש לי דין אצל השלטון, ואני מבקש אדם שילמד עלי זכות. אמר לו: תן לי את הזהב והחפצים שנטלת ממני, ואני מלמד עליך זכות. למחר בשאתה עומד בדין לפני השלטון ויאמר לך השופט אם יש לך מי שילמד עליך זכות - תאמר איש פלוני, ואני בא ומלמד עליך זכות. נטל ממנו מקצת מהחפצים והזהב והלך לו. למחר, כשעמד לפני השלטון, אמר לו: יש לך מי שילמד עליך זכות? השיב ואמר לו: איש פלוני. פנה השופט אל הגבאי ואמר לו: מה זכות אתה מלמד על זה? אמר לו: אדוני, אני אמר לך דברים שעשה לי חברי זה. כשהלכתי בדרך לגבות מסים בעיר פלונית, עמד עלי בדרך והפני ונטל כל מה שהיה בידי. והחפצים האלו שאתה רואה בידי, הם מקצת ממה שהחזיר לי כדי שאלמד עליו זכות. בוש ונכלם אותו התושב, והפל היו אומרים: **אוי לו לזה שנעשה סגורו, קטגורו**. כך אין אדם משראל יכול לנענע בלולב גזול אלא אם כן יקנה אותו בדמים, שנאמר "ולקחתם לכם". (מדרש תנחומא אמור יח)

נשים

הנשים פטורות ממצות נטילת ארבעת המינים, מאחר ומצוה זו היא מצות עשה שזמנה קבוע, וכל מצוה שזמנה קבוע, הנשים פטורות.

נשים הרוצות להדר ולטל את ארבעת המינים, תבא עליהן ברכה, אך אם הן מבנות ספרד, אסור להן לברך על נטילת לולב, והמברכות הרי הן נושאות שם שמים לבטלה. כן דעת רש"י, הרמב"ם, הראב"ד, הסמ"ג, אור זרוע, רבנו אפרים, רבנו ישעיה ונכדו הרי"א, רבנו מנחם, המגיד משנה, מחזור ויטרי, מהר"י קולון, התשב"ץ, ומרן השלחן ערוך, ועוד רבים מרבנותינו האחרונים. (קמח, שלט)

יש מבנות אשכנז הנוהגות לברך על נטילת ארבעת המינים, אך כמה פוסקים מגאונים אשכנז כתבו, שהנכון יותר שלא תברכנה. (קמט)

הגאון חכם צבי היה מורה לנשים האשכנזיות שלא תברכנה, ואף היה מוחה בנשים המברכות. וכן כתב הגאון ושועות יעקב, שהנכון הוא שהנשים לא תברכנה. וכן הנהיג למעשה הגאון רבי חיים מצאנז, וכן כתב הגאון יעב"ץ, והגאון מהרש"ג, ואף הרמ"א בדרכי משה כתב (סימן תקפט), שמוטב שהנשים לא תברכנה על מצוות עשה שהזמן גרמא, וכן כתב הטור (סימן ח) שטוב יותר שלא יברכו. והרדב"ז כתב שאין להן לברך, וכן כתבו הפרי חדש, הראשל"צ רבנו יעקב אלגאזי, מהר"ט אלגאזי, רבנו יונה נבון רבו של החיד"א, הרב שמ"ח גאגין, כפי אהרן עזריאל, הגר"י פלאג'י בספרו יפה ללב, ברכת יוסף, מעשה נסים, שלחן גבוה ועוד. ומאחר ואף הפוסקים שכתבו שהנשים מברכות, אין דעתם שהנשים חייבות לברך, אלא רק שרשאיות לברך, אם כן, למה לה להכניס את עצמה למחלוקת זה גדולה, שלדעת רבים מהפוסקים ברכתה ברכה לבטלה, ועוברת על 'לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא', וגם הלא כלל בידינו ספק ברכות להקל, לכן יותר נכון שתנקט ב'שב ואל תעשה עדיף', ולא תברך. ומכל מקום, בנות ספרד שקבלו עליהן הוראות מרן השלחן ערוך, אסור להן מן הדין לברך, ולשומעות ינעם, ועליהן תבא ברכת טוב. (קמט)

נשים הרוצות להדר ולטל ארבעת המינים, אינן צריכות לנענע לארבעה צדדים כמו האנשים, אלא די שייגביהו את המינים בלבד. כן כתב הגאון רבנו יוסף חיים זצ"ל בשו"ת רב פעלים (ח"א סוד ישרים סימן יב), ושכן הנהיג בביתו לבנותיו. (שנה)

מהלכות יום טוב

טעה בתפלת יום טוב

המתפלל ביום טוב, ופתאום מצא את עצמו בברכת 'מודים', והסתפק אם אחר 'יעלה ויבוא' סיים על הסדר 'והשיאנו', או שהמשיך 'ואתה ברחמיך' [ויתחזיקה עינינו] - לבני אשכנז] כמו בראש חדש וחל המועד, צריך לחזור ולומר 'והשיאנו' ולהמשיך משם על הסדר. ואם סיים תפלתו והסתפק בן, חוזר לראש ומתפלל שוב. (חזו"ע יו"ט רכו. תנוד)

יום טוב שחל בשבת - אם טעה בחתימת הברכה בעמידה, ובמקום לסיים 'מקדש השבת וישראל והזמנים', חתם 'מקדש ישראל והזמנים' בלבד - אינו חוזר, מאחר וכבר הזכיר שבת באמצע הברכה. והוא הדין אם טעה וחתם 'מקדש השבת' בלבד. וכן אם טעה והתפלל תפלת שבת רגילה והזכיר 'יעלה ויבוא' ב'רצה', יצא. (שם רכו)

י"ג מדות - אין לאמרו בפתחת ההיכל, מפני קדשת המועד והשמחה שבו. (תלו, תסט)

הלכות חג בחג

משה רבנו תקן לישראל שיהיו דורשים את הלכות החג בכל ימי החג, לבד ממה שדרשו קדם לחג. לכן על הגבאים לארגן שעורים בהלכה מפי הרבנים שליט"א, ולחזק את לב ישראל באמונה בביאת המשיח ובגאולה הקרובה, בעזרת ה'. (מגילה ד ע"א. יו"ט רנג)

מלאכות המתרות והאסורות ביום טוב

כל המלאכות האסורות בשבת, אסורות ביום טוב, חוץ ממלאכות שהן "אכל [צרך] נפש", כלומר, לצרכו של האדם, ובלבד שיהיו אותן המלאכות מצויות ושוות אצל כל אדם, כבשול, והדלקת הנר כדי להאיר את החשכה. אבל מלאכות המשמשות בעקר לאנשים מסימים בלבד, כמפנקים ומענגים, אין התר לעשותן ביום טוב.

הדלקת האש ובשול

אסרו חכמים להדליק אש חדשה ביום טוב, כאש היוצאת ממצית וגפרורים, אבל התירו להדליק מאש שכבר נמצאת. ולכן כל אדם יכין מערב יום טוב יר נשמה' דלוק כדי שיוכל להדליק ממנו לבשול, להאיר ולכל צרכיו. (מט)

חשמל - אין להדליק חשמל ביום טוב, כיון שמדליק אש חדשה. ולכן יש להעיר בנחת ובנעימה לאותם המקלים בזה, ותבא עליהם ברכת טוב. (נג)

תנור - הרוצה לאפות בתנור עופות ותפוחי אדמה וכיוצא, יפעיל את התנור מערב החג על שעון שבת, ויתן את המאכלים בחג בתנור, והתנור ידלק ויכבה מאליו. (עב)

מלוי הסיר - מתר למלאות את הסיר ביום טוב בבשר או בדגים כדי לבשול, ואף על פי שאינו צריך לאכל אלא חתיכה אחת, מפני שתוספת החתיכות מטעימה יותר את התבשיל, ונמצא שהתבשיל פלו נעשה משבח יותר לכבוד יום טוב. (לח)

בשול לצרך מחלל שבת - אסור לבשל ביום טוב לצרך יהודי המחלל שבת

בפרהסיא, דהינו שמחלל שבת בפני עשרה, כגון שמעשן סיגירות בשבת ברחוב או נוסע ברכב בשבת, ולכן אין להזמין יהודי כזה לביתו ביום טוב, שמא יבשל בשבילו במיחד. אולם אדם שיש לו קרוב משפחה או מכר שמחלל שבת בפרהסיא, ורוצה להזמין אצלו לחג כדי שאולי יתקרב לתורה ויזכה לחזר למקורות הנאמנים אל חיק בורא עולם, ישים לב לבשל את כל התבשילים מערב החג, כדי שלא יצטרך לבשל בשבילו בחג. ומכל מקום, אם לא בשל קדם לכן, מעקר הדין, אגב שמבשל לעצמו ולבני ביתו, רשאי להוסיף עוד בתבשיל בשביל חברו המחלל שבת. (הרדב"ז, פרי מגדים, מזה"ר שיק ועוד. לח)

עשון - יש אוסרים לעשן סיגירות ביום טוב, כיון שאין זו הנאה השונה לכל אדם. ולהלכה, אדם שאם לא יעשן יגרם לו צער, יש להקל לו. אבל אותם החובבים סיגירות מדי פעם, ימנעו מלעשן. וצריך לדעת כי העשן מזיק מאד מאד לבריאותו של האדם, ויש חשש גדול שעובר על "ונשמרתם מאד לנפשותיכם". (מוד)

כבוי האש

אסור לכבות אש ביום טוב כל שאין בזה צרך אכל נפש. ולכן, המעשן סיגריה, יניח את הגפרור והסיגריה בעדינות שיכבו מאליהם. (נב)

כבוי גז - אסור לכבות את הגז, אולם מתר לכבותו על ידי גורם אחר, כגון שימלא קומקום קטן במים על גדותיו ויניחיהו על האש שירתח, ויגלשו המים וישפכו על הגז ותכבה האש, ואז יסגר את כפתור הגז. ויקפיד לשתות את המים שרתחו, כי אסור לבשל שלא לצרך. (נח) אם יש לו כבד מחם מים, נמצא אם כן שאינו צריך את אותם מים שמתיתם בקומקום, לכן ישתדל להרתית ביצה וימתין שיגלשו המים ויאכל את הביצה.

הנמכת האש - תבשיל שתחלת בשולו הוא על אש גבוהה, ולאחר מכן צריך לבשלו על אש נמוכה, כמו תבשיל ארז וכיוצא, מתר להנמיך את הגז ביום טוב לצרך התבשיל שיתבשל בהגון ולא ישרף, שכיון שהתירו חכמים כל מלאכה שהיא לצרך אכל נפש, התר גם להנמיך, ולא הצריכו להדליק אש חדשה נמוכה. כן פסק הגאון רבי משה פיינשטיין בספרו אגרות משה (ח"א סימן קטו, וח"ד סימן קג) וחזק את ההתר בטוב טעם ודעת על פי רבותינו הראשונים. וכן התיר הגאון רבי עובדיה הראיה בשו"ת ישכיל עבדי, וכן כתב בשו"ת קנן תורה, ועוד פוסקים רבים. (נח)

הנחת נר במים - נר שענה דלוק, אין להניחו במים כדי ששכיגע בעוד זמן למים יכבה [כיון שזה גרם כבוי של תורה, שעושה פחם]. אבל מתר להניחו במים כשעדין אינו דלוק, ולאחר מכן ידליקהו מאש אחרת [שאינו אלא כמדליק נר קטן]. (סימן תקיד סעיף ג. נז)

בורר

מלאכת בורר ביום טוב - מקלים בה יותר משבת, וכגון שיש אכל ופטלת מערבים, אף על פי שבשבת מתר להוציא 'ביד' רק את 'האכל מתוך הפטלת', ובתנאי שיאכל אותו 'לא לתר' [מיד] - ביום טוב הקלו, שאם קל יותר להוציא את הפטלת, יוציא את הפטלת, ובתנאי שיברר לצרך יום טוב, ואף על פי שאינו אוכל לא לתר. (עו)

טוחן

מתר לחתך ירק דק דק להכנת סלט, אף אם אינו אוכלו לא לתר. לא כן בשבת שאסור לחתך את הירק דק דק, אלא אם אוכלו לא לתר. כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'. (עא)

פמפיה - מתר לגרר בפמפיה גזר, תפוח, תפוח אדמה וכיוצא בהם. (עא)

סוחט

אסור לסחט את כל הפרות העומדים למשקה כזיתים, ענבים, תפוזים, אשכוליות, וכל כיוצא בהם, אבל לימונים מתר לסחט בכל אפן. (עג)

מקצה

מקצה ביום טוב החמירו בו חכמים יותר ממקצה בשבת, כדלהלן. והטעם בזה, מפני שיום טוב קל יותר בעיני האנשים, שהרי מתר להדליק מאש לאש, ומתר לבשל, לכך חששו חכמים שמא יזלזלו העם בקדשת היום, והחמירו במקצה שלו יותר משל שבת. (כו)

קלפות הראויות למאכל בהמה בקלפות בננות וכיוצא - אף על פי שבשבת אינן מקצה, ביום טוב הרי הן מקצה ואסור לטלטלן ביד אלא על ידי מגב או סבין וכדומה.

אסור להניח את הקלפות, אפלו שהן ראויות למאכל בהמה, בתוך צלחת ריקה, אלא אם כן יניח בצלחת מאכל הראוי לאדם. והטעם בזה מפני דין 'בטול כלי מהכנה', כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'. (כו)

מקצה לצרף אכל נפש - מפני שהתירה התורה מלאכת אכל נפש ביום טוב, גם חכמים התירו לטלטל מקצה ביום טוב לצרף אכל נפש, כגון אם מנחות אבנים על דברי מאכל, שבשבת אסור להוציא את האבנים פיון שהאבנים הן 'מקצה מחמת גופו', ואסור לטלטלן אפלו לצרף מקומן - מכל מקום ביום טוב, לצרף אכל נפש התירו חכמים להוציאן. כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'.

אף על פי שבארנו לעיל שאסור להדליק אש מהגפרורים, מכל מקום הגפרורים אינם מקצה ביום טוב, ומתר להשתמש בהם כדי להדליק מאש מצויה. (נא)

דיני המקצה ביום טוב שחל בשבת הם ככל דיני מקצה בשבת, ולא ביום טוב, שביין שבלאו הכי ישנה חמרת שבת, לא הצרכו חכמים להחמיר כל כך במקצה מצד היום טוב עצמו. וכמבאר בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב' הלכות מקצה. (כו)

רחיצה

אסור לחמם מים ביום טוב כדי לרחץ בהם את כל הגוף, כיון שאין זו הנאה השווה לכל נפש, [שהרי לא כל אדם רוחץ את כל גופו בכל יום]. אמנם מתר לחמם מים כדי לרחץ את פניו, ידי ורגליו בלבד. (שלחן ערוך סימן תקיא סעיף ב. מא)

מים שהתחממו מערב יום טוב - לבני ספרד מתר לרחץ בהם את כל הגוף. והוא הדין שמתר להתרחץ במים חמים שהתחממו בדוד שמש, שלא אסרו חכמים אלא לחמם את המים ביום טוב, אבל כל שהתחממו מערב יום טוב או שהתחממו מאליהם, מתר לרחץ בהם. (סימן תקיא סעיף ב. מא)

כל ההתרים הנ"ל להתרחץ במים חמים, הם דוקא באמבטיה פרטית שבבית, אבל

בבית המרחץ של רבים [מקוה], גזרו חכמים שלא להתרחץ בו כלל אפילו פניו, ידיו ורגליו לבד. מפני שהיו בלנים רשעים שמחממים מים ביום טוב באסור, והיו אומרים שחממו את המים מערב יום טוב. (מא)

מנהג בני אשכנז להחמיר שלא לרחץ את כל הגוף באחד, אפילו במים חמים שהתחממו מערב יום טוב. ואמנם יש להקל לרחץ כל אבר ואבר לבדו. ועל כל פנים, לצורך תינוק, יש להקל לרחצו במים חמים. (הרמ"א סימן תקיא סעיף ב ומשנ"ב. מא)

מחיאת כפיים ורקוד

גם ביום טוב אסור למחא כפיים ולרקוד, [חוץ משמחת תורה כמבאר להלן]. וכן הדין שאסור לדפק על השלחן עם קצב השיר, כמו שאסור בשבת. כמבאר בחוברת שבת ח"א. (שכ)

רפואה

מי שיש לו איזה מחוש או כאב, אף על פי שאינו שוכב במטה אלא הולך כבריא, מתר לו לקחת תרופה או לבלע כדורים ביום טוב, מה שאין כן בשבת. (כג)

יום טוב שחל ביום ששי - מתר לכון את ה'שעון שבת' [שאינו דיגיטלי] ביום טוב לצורך השבת לאיזה שעות ידלק ויכבה. (נד)

מצות הקהל

המקור מן התורה

נאמר בתורה (דברים פרק לא פסוקים י-יג): "ויצו משה אותם לאמר, מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בחג הסוכות: בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם: הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך אשר בשעריך, למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם, ושמרו לעשות את כל דברי התורה הזאת: ובניהם אשר לא ידעו, ישמעו ולמדו ליראה את ה' אלהיכם כל הימים אשר אתם חיים על האדמה, אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה".

בזמן בית המקדש

כתב הרמב"ם (הלכות חגיגה פרק א): מצות עשה להקהיל את כל ישראל, אנשים, נשים וטף, בכל מוצאי שנת שמטה בעלותם לרגל לבית המקדש, ולקרא באזניהם מן התורה פרשיות המזוירות אותם בקיום המצוות, ומחזקות את ידיהם בדת האמת.

אימתי היו קוראים במוצאי יום טוב הראשון של חג הסוכות, שהוא תחלת ימי חלו של מועד של השנה השמינית. והמלך הוא שהיה קורא באזניהם. כיצד הוא קורא? תוקעים בחצוצרות בכל ירושלים כדי להקהיל את העם, ומביאים כמה גדולה, והמלך עולה ויושב עליה כדי שישמעו את קריאתו, וכל ישראל העולים לחג מתקבצים סביבו, ופותח ורואה ומברך, וקורא כמה פרשיות מחמש דברים, ומברך שבע ברכות, ובברכה האחרונה מתחנן ומתפלל לטובת ישראל כפי יכולתו.

אִפְלוּ חֲכָמִים גְּדוֹלִים שְׂוִידֵעִים אֶת כָּל הַתּוֹרָה כְּלָה, חִיבִים לְהִכִּין לָבָם לְשִׁמְעַת בְּאֵימָה וִירָאָה וּגְלִילָה בְּרַעְדָּה, כִּיּוֹם שְׁנִתְּנָה בְּסִינִי, שְׁלֹא קִבְּעָה הַכֶּתוּב אֶלָּא לְחֹזֶק אֶת דַּת הָאֻמָּת. וִירָאָה עֲצָמוֹ כְּאִלּוּ עֲתָה נִצְטָנָה בָּהּ וּמִפִּי הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא הוּא שׁוֹמְעָה, שֶׁהַמֶּלֶךְ שְׁלִיחַ הוּא לְהַשְׁמִיעַ אֶת דְּבָרֵי הָאֵל יִתְבָּרֵךְ. עד כאן מלשון הרמב"ם.

זכר למצות הקהל

יְהִי רָצוֹן שְׂוִיזָכָה אוֹתָנוּ בּוֹרָא עוֹלָם שְׂיִבְנֶה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ, וְנִקְיִים מַצּוֹת הַקֹּהֶל מִן הַתּוֹרָה כְּדָת וּכְדִין, וּמֶלֶךְ הַמַּשִּׁיחַ יִקְרָא בְּסִפְר הַתּוֹרָה לְאֻזְנֵי כָּל קָהָל יִשְׂרָאֵל. אַךְ כָּל עוֹד שֶׁעֲדִין לֹא נִבְנְה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, יֵשׁ נוֹהֲגִים לַעֲשׂוֹת 'זִכָּר לְמַצּוֹת הַקֹּהֶל', וּלְהַתְאָסֵּף בְּרֵב עִם בְּאֶחָד מִיָּמֵי חֹל הַמוֹעֵד סִכּוֹת בְּשִׁירֵיד בֵּית מִקְדָּשֵׁנוּ - 'הַכֹּתֵל הַמַּעֲרָבִי', אוּ בִּבְתֵי כְּנִסְיֹת שְׁבָכָל עִיר וָעִיר, וְלִקְרָא מִתּוֹךְ סִפְר הַתּוֹרָה מִהַפְּרָשִׁיּוֹת שֶׁהִיָּה קוֹרָא הַמֶּלֶךְ בְּזִמְנָן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. נִכְמוּ שִׁכְתְּבוּ הַגָּאוֹן הָאֲדוֹר"ת רַבִּי אֶלְיָהוּ דוֹד רִבְנִינֹבִיץ תְּאוּמִים בְּסִפְרוֹ זִכָּר לְמִקְדָּשׁ, וּבִשְׁוִית הֵיכָל יִצְחָק הַרְצוּג, וּבִשְׁוִית יָבִיעַ אָמֵר חֶלֶק י' יוֹרָה דְּעָה סִימָן כב] הַמֶּלֶךְ הִיָּה מִתְחִיל חֲמֵשׁ דְּבָרִים עַד סוֹף פְּרִשְׁתַּת שְׁמַע (ו. ט). וּמִדְּלָג לְהִיָּה אִם שְׁמַע (יא. יג-כא), וְאַחֲרֵי כֵן 'עֲשֵׂר תַעֲשֶׂר' (יד. כב-כט) עַד 'מִלְכֵּד הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת אִתָּם בְּחָרֵב' (סוֹף פֶּרֶק כח) (רמב"ם חגיגה פ"ג ה"ג).]

וּמָה טוֹב לְהַבִּיא תִּלְמִיד חֲכָם בְּמַעֲמַד זֶה, שְׂיִדְבֵּר דְּבָרֵי חֹזֶק וְהַתְעוֹרְרוֹת, כִּי זֶה בְּעֵצָם הַמַּטְרָה בְּקִרְיָאָה זֶה, שְׁנֹאמַר: "לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלִמְעַן יִלְמְדוּ וִירָאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם, וְשִׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת". וְכִמוֹ שְׁכּוֹתֵב הַרְמַב"ם: "לְזַרְזוֹ אֶת הָעָם בְּקִיּוֹם הַמַּצּוֹת, וְלְחֹזֶק אֶת יְדֵיהֶם בְּדַת הָאֻמָּת".

מהלכות חל המועד

הנהגת היהודי בחל המועד

כְּתַב הַרְמַב"ם (פ"ו מִהַלְכוֹת יו"ט ה"י): מַצּוֹת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה לְהִיָּתוֹת שְׁמִחַ וְטוֹב לֵב בְּחַל הַמוֹעֵד, הוּא וְאַשְׁתּוֹ וּבְנֵי בֵיתוֹ וְכָל הַנְּלוּיִם אֵלָיו. וְאֵף עַל פִּי שְׁאֲכִילָה וּשְׁתִּיָּה בְּמוֹעֵד מַצּוֹת עֲשֵׂה הִיא, לֹא יֵאָכֵל וְיִשְׁתָּה כָּל הַיּוֹם כְּלוּ, אֶלָּא כִּךְ הִיא הַדָּת: בְּבִקֵּר מִשְׁכִּימִים כָּל הָעָם לְבִתֵּי כְּנִסְיֹת וּמִתְפַּלְלִים, וְחוֹזְרִים לְבִתְיָהֶם וְאוֹכְלִים, וְהוֹלְכִים לְבִתֵּי מִדְּרָשׁוֹת קוֹרָאִים וְשׁוֹנִים עַד חֲצִי הַיּוֹם, וְאַחֲרֵי חֲצִי הַיּוֹם מִתְפַּלְלִים מְנַחָה, וְחוֹזְרִים לְבִתְיָהֶם לֵאכֹל וּלְשִׁתּוֹת שְׁאֵר הַיּוֹם.

וּכְשֶׁאוֹכֵל וְשׁוֹתָה וְשְׁמִחַ בְּמוֹעֵד, לֹא יִמְשֹׁךְ בֵּינָן וְשָׁחוֹק וְקִלּוֹת רֹאשׁ, וְיֹאמַר שְׁכָּל מִי שְׂוִיִּסִּיף בָּזָה - יִרְבֶּה בְּמַצּוֹת הַשְּׁמִחָה, שֶׁהַשְּׁכָרוֹת וְהַשְּׁחוֹק הַרְבֵּה וְקִלּוֹת הָרֹאשׁ, אֵינָה שְׁמִחָה, אֶלָּא הוֹלָלוֹת וְסִכְלוֹת [טִפְשׁוֹת], וְלֹא נִצְטָנִינוּ עַל הַהוֹלָלוֹת וְהַסִּכְלוֹת, אֶלָּא עַל הַשְּׁמִחָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ עֲבוֹדַת יוֹצֵר הַכֹּל, שְׁנֹאמַר: "תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עֲבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׁמְחָה וּבְטוֹב לֵבָב", הִיא לְמַדָּת, שֶׁהָעֲבוֹדָה בְּשִׁמְחָה, וְאִי אֲפָשָׁר לְעַבֵּד אֶת ה' לֹא מִתּוֹךְ שָׁחוֹק וְלֹא מִתּוֹךְ קִלּוֹת רֹאשׁ וְלֹא מִתּוֹךְ שְׁכָרוֹת. עַד כָּאן.

יְמֵי חֹל הַמוֹעֵד נֶאֱסְרוּ בְּחֶלֶק מִן הַמְּלָאכוֹת, כְּדִי שְׁלֹא יִהְיוּ כְּשֹׂאֵר יְמֵי הַחֹל שְׁאִין בָּהֶם קְדָשָׁה. וְצָרִיךְ לְכַבְּדָם בְּבִגְדִים נְאִים, וּבְמֵאֲכָל וּבְמִשְׁתֵּה מִיְּחִידִים. וְכִבְּרָ אָמְרוּ חֲזו"ל (אבות פ"ג מ"א): הַמְּבֹזָה אֶת הַמוֹעֲדוֹת, אֵף עַל פִּי שֶׁיֵּשׁ בִּידוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, אֵין לוֹ

חלק לעולם הבא. ופרש רש"י, המבזה, שנוהג בחל המועד מנהג חל באכילה ושתיה.

עבודת ה' האמתית במועדים

"ודבר ידוע הוא, שהעבודה השלמה היא עבודת הנפש עם עבודת הגוף. ועבודת הגוף היא להתענג במאכל ומשתה, כמו שכתוב בתורה במצות המועדים: 'וזבחת שלמים ואכלת שם'. ועבודת הנפש היא להודות, לשבח ולזכר נסיו ונפלאותיו. ובשניהם יחד תהיה העבודה שלמה, כמו שאמרנו (פסחים סח ע"ב): 'חלקהו חציו לה' וחציו לכם. ובאותה שעה, אפלו הדברים הגופניים, שהם המאכל והמשתה והתענוגים האחרים, כלם נעשים רוחניים, והם עבודת ה'. אבל אם חס ושלום אינו כן, אלא מתפוגג להנאת גופו, ואינו עובד לה' יתעלה העבודה הראויה, אינם מועדים ומקראי קדש. ועל זה אמרו חז"ל: 'אלה הם מועדי' - בזמן שאתם עושים המצוות ומקדשים המועדות באספת העם בבתי כנסיות, ומהללים ומשבחים לה' ועוסקים בתורה, אז 'אלה הם מועדי', ואם לאו - אינם מועדי אלא מועדיכם. וכמו שהשיב רבי עקיבא לאותו מין ששאל אותו, למה אתם עושים עתה מועדים, והלא כתיב (ישעיה א יד) 'חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי, היו עלי לטרח? אמר לו: 'חדשיכם ומועדיכם' כתיב. בזמן שאתם מכוונים להנאת גופכם בלבד, הם שנואים, אבל אם אתם מכוונים לעבודתי, אינם שנואים ואינם עלי לטרח, אלא אהובים וחביבים הם לפני'." (דרשות רבי יהושע אבן שועיב)

אמרו חז"ל (סנהדרין ז ע"א): תחלת דינו של אדם בעולם הבא - על דברי תורה. וכתב הפלא יועץ (מערכת חול המועד): יש אדם שיבא בטענה שהיה טרוד בפרנסתו להביא טרף לביתו, ולכן לא עסק בתורה, אך חל המועד יסתר טענתו, שהרי בימי חל המועד פנוי הוא ממלאכה, ומבזבז את הזמן בטיול בכל רחבי הארץ ובפספוטטים שונים, ויטענו בשמים כנגדו: הרי היה לך פנאי בחל המועד ללמוד תורה, ולמה אבדת את זמנך? אבל האיש הירא את ה', וקבע את ימי המועד ללמוד תורה, אז דנים אותו לזכות, ומחשיבים לו כאלו עסק בתורה גם בשאר הימים שהיה טרוד בפרנסתו. וזהו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים עה א): "כי אקח מועד - אני מישרים אשפוט", שעל פי התנהגותו ומדת נצול זמנו ב'מועד', ישפט אותו הקדוש ברוך הוא למישרים.

יעלה ויבוא

מזכירים 'יעלה ויבוא' בשחרית, מנחה וערבית. ואם טעה ולא אמר - אם נזכר כשאמר 'ברוך אתה ה' כדי לומר 'המחזיר שכינתו לציון', יסיים 'למדני חקיר', ויחזור לומר 'יעלה ויבוא'. אך אם כבר אמר 'המחזיר שכינתו לציון', יאמר 'יעלה ויבוא' לפני 'מודים'. ואם התחיל אפלו תבה אחת 'מודים' ונזכר, חוזר לתחלת ברכת 'רצה'. והוא הדין כשנזכר בהמשך התפלה קדם שבא לעקר רגליו, אבל אם נזכר כשבא לעקר רגליו, חוזר לתחלת העמידה. ודין זה אפלו בתפלת ערבית, [ולא כמו בראש חודש, שבערבית לא חוזר]. (סימן תצ סעיף ב. חזו"ע חנוכה רסח)

קריאת התורה - שליח צבור שטעה בקריאת התורה בחל המועד, וקרא קריאה של יום אחר של סכות - אם נזכר קדם שעלו כל ארבעת העולים, די שיקרא לשאר הקוראים את קריאת היום. אך אם נזכר לאחר שעלו כל העולים, יחזור לקרא לעוד עולה אחד את הקריאה של אותו יום, ויברך לפניו ולאחריה. (פסקי תשובות תמו)

אומר 'יעלה ויבוא' בברכת המזון. ואם טעה ולא אמר - אם נזכר אחר 'בורך אתה ה' בונה ירושלים', אומר [בלי שם ה'] בלשון זו: "בורך אשר נתן מועדים לעמו ישראל לששון ולשמחה". (סימן קפח סעיף ז)

עשיית מלאכה בחל המועד

מטרת חל המועד - אמר רבי אבא בר ממל: אלו היה מי שיצטרף עמי, הייתי מתיר לעשות מלאכה בחל המועד, כי כל הטעם שאסור לעשות מלאכה במועד, כדי שיהיו אוכלים ושותים ועוסקים בתורה, אבל הם אוכלים ושותים ופוזזים. ומכאן נראה, שאסור שחוק וקלות ראש בחל המועד חמור יותר מעשיית מלאכה בו, כיון שכל מטרת התורה במועדות להדבק בה' יתברך ובתורתו. (חזו"ע יו"ט קעב)

דבר האבד - אסור לעשות מלאכה בחל המועד, אלא רק 'דבר האבד', דהיינו שאם לא יעשה את אותה מלאכה, יכול להגיע להפסד, וכדלהלן. (קעג)

לא משתלים לעבד בחל המועד

היה זה בחל המועד סכות תש"א. עבר הגאון רבי מצליח מזוז וצ"ל ברחובות העיר תוניס וראה יהודי עובד בחנותו, במלאכת הצורפות. אמר לו: "שמא שכחת שאסור לעבד בחל המועד?" אמר: "יודע אני, אבל עבודה דחופה לי לעשותה". אמר לו הרב: "אין זה דבר האבד, ואסור לעשותו במועד". לא צית האיש, והמשיך במלאכתו.

כעבר שלשה שבועות, ביום ששי, הגיעה אל בית הרב נערה בוכיה: אבי הצורף נעצר בעלילה שקנה תכשיטים גנובים. מיד קם הרב והלך לתחנת המשטרה, בקש שישחררו את העצור לשבת, וחתם ערבות אישית לשובו לכלא ביום ראשון. בדרך ספר העצור כי מחמת העניינים הודה בנכונות העלילה, למרות שהאמת היא שלא סחר בתכשיטים גנובים. אדרבא, ממנו נגנבו תכשיטים יקרים.

אמר לו הרב: "אספר לך ספור. מעשה באחד שהחמיצו לו ארבע מאות חביות יין. ערך חשבון נפש, והבין שקפח מעט את האריס שעבד בכרמו, ועל פן ארע לו הפסד זה. פצה את האריס - ופתאום התיקר מחיר החמץ ונמכר במחיר היין וכסה את הפסדו... כדאי גם לך לערך חשבון נפש: עבדת בחל המועד כדי להרויח עוד מעט ממון - ולבסוף, ראה מה הרוחת..."

אמר: "טעיתי, רבי, לא אוסיף עוד לחלל את קדשת המועד".

ביום ראשון שב האיש לכלא. אמר לו החוקר: "בשראתי שהרב מזוז ערב לישרך ומשתדל למענך, הבנתי שאתה אדם ישר. פתחתי בחקירה נמרצת וגליתי שהפועל הערבי שלך, הוא שרכש את הסחורה הגנובה, ולא עוד, אלא שהודה בגנבות שגנב אצלך והחזירן!" (מעין המועד)

אכל נפש - כל מלאכה שהיא לצורך אכל נפש במועד, מתיר לעשותה אפילו על ידי אמן, ואפילו יש בה טרח גדול. ולכן מתיר לתקן בחל המועד מקרה חשמלי, כירים של גז, תנור אפיה, ברז מים שבמטבח, וכיוצא בזה. ומתיר לפועל לקבל שכרו משלם עבור עבודתו זאת, אם אין אמינים שיעשו מלאכות אלו בחנם. (קפז)

כבושים - אסור לכבש חמוצים, אלא אם כן יכול לאכל מהם במועד. אבל אם לא יהיו ראויים לאכילה במועד, אסור. ומאכל שלא יהיה מצוי לאחר המועד, מתר לקנותו ולכבשו. וכן אם יש חשש שיתליע או שיתקלקל אם לא יכבשנו במועד, מתר לכבשו, שהרי זה 'דבר האבד'. (קפו)

גלוח ותספרת - אין מתגלחים ואין מסתפרים במועד. ואפלו היה אנוס ולא הספיק להסתפר או להתגלח בערב החג, אסור. ואפלו לאבי הבן, למוהל ולסנדק, אסור. אבל לסדר את השפם, מתר לכל אדם. (קצ)

אפלו התגלח בערב החג, אסור להתגלח במועד, ואפלו רגיל להתגלח בכל יום. (צפ)

היוצא מבית הסהר במועד, מתר לו להסתפר ולהתגלח, ואפלו היה יכול להסתפר בערב החג, בין שאין לו מצב רוח להסתפר בהיותו בבית הסהר. (קצב)

אבל על אביו או על אמו, שהסתימו השלשים יום במועד, ונגערו בו שישתפר, מתר לו להסתפר. ורשאי לומר לאחר שיגער בו כדי שישתפר. (קצג)

צפרנים - מתר לגזז צפרנים בחל המועד, ומנהג בני אשכנז להחמיר בזה. (קצד)

משקפים - שנשברו במועד, מתר לתקנם אפלו על ידי מעשה אמן. (קצה)

תפירה. גהוץ - מי שצריך לתפר את בגדו בחל המועד, אם אינו אמן במלאכת התפירה, רשאי לתפר כדרכו. וכן מתר לגהץ את הבגדים בחל המועד. (קצו)

רכב - אין לתקן רכב פרטי אם צריך מעשה אמן, ואפלו אם מתכונן להעביר בו דברי מאכל, כל שאפשר להעבירם בדרך אחרת. אבל תקון שאינו מעשה אמן, מתר לתקנו. (קעו)

פועל - שאם יתחמק מלעבד יש חשש שיפטרודו, רשאי להמשיך לעבד, כל שאינו יכול לקבל חפשה על חשבון חפש שנתי המגיע לו, שוודאי נחשב דבר האבד. (קפג)

בעל עסק - המעביד פועלים קבועים, ואם לא יעסיק אותם יצטרך לשלם להם משפחת שלמה - רשאי להעסיק אותם. וישתדלו לעבד בצנעה ככל האפשר. (קפב)

חנות - בעלי מכלת ומוכרי ירקות רשאים לפתח את חנותם, בין שידוע שקונים לצרך המועד, שהרי מוצרי החלב והירקות אינם מתקיימים זמן רב, וכן כל פיוצא בזה. אבל מוכרי פרות יבשים, ארז וכדומה שמתקיימים זמן רב, ימכרו בצנעה, דהיינו, שאם היתה פתוחה החנות לרשות הרבים - פותח דלת אחת ונועל אחת, שלא יחשדוהו שמוכר לחל. ומכל מקום, בערב שמחת תורה מתר למכר בפרהסיא, מפני כבוד יום טוב. (שריע סימן תקלט סעיפים י, יא. קצ)

כבוס - אסור לכבס בגדים בחל המועד אפלו לצרך המועד. ואולם, מגבות ידיים

וּרְחַצָה מֵתֵר לִכְבֵּס. וְכֵן בְּגָדֵי יְלָדִים קִטְנִים מֵתֵר לִכְבֵּס, בִּיּוֹן שְׂדֵרְכֶם לְהַתְלַלְכֶּךָ תָּמִיד בְּעֶפֶר. וְאִין לְצַרֵּף בְּגָדֵי גְדוֹלִים לַמְכוֹנֶת הַכְּבִיסָה. (קצח)

בְּזִמְנֵנוּ שְׂמַחְלִיפִים גָּרְבִים וּלְבָנִים הַסְמוּכִים לְבֶשֶׁר מֵדֵי יוֹם, מִפְּנֵי שְׂמַתְלַלְכֵּם תָּמִיד בְּזַעֲה - אִם אֵין לוֹ אַחֲרִים לְהַחֲלִיף, מֵתֵר לִכְבֵּסָם בַּמְכוֹנֶת כְּבִיסָה בְּמוֹעֵד. (קצח)

בְּגֵד שֶׁהַתְלַלְכֶּךָ בְּכֶתֶם, מֵתֵר לְנָקוּת אֶת הַכֶּתֶם בַּחֲמֵרֵי נָקוּי, שְׂאִין זֶה בְּגֵדֵר כְּבוֹס. (ר)

צַחְצוּחַ נְעָלִים - מֵתֵר לְצַחְצֹחַ נְעָלִים בְּמוֹעֵד, שְׂאִינוּ דוֹמָה לִכְבוֹס כָּלָל. (קצח)

מַצְלָמָה - מֵתֵר לְצַלֵּם בְּמוֹעֵד, אָבֵל לֹא יִפְתַּח אֶת הַתְּמוּנָה אֲלָא לְאַחֵר הַמוֹעֵד. (ר)

גוֹי - מְלֹאכָה שְׂאִסוּר לַעֲשׂוֹתָהּ בְּמוֹעֵד, אִסוּר גַּם לִזְמֵר לְגוֹי לַעֲשׂוֹתָהּ. וּמִכָּל מְקוֹם, אִם עֶבֶר וְאִם לְגוֹי לַעֲשׂוֹתָהּ, לֹא אִסְרוּ חֻכְמִים לְהַנּוֹת מִמֶּנָּה אֶפְלוּ בְּמוֹעֵד. (ר)

כְּתִיבָה - כְּתִיבָה רְגִילָה שְׁלָנוּ [שְׁלֹא מִקְפִּיד שֶׁתְּהִיָּה מִתְקַנֶּת וְיִפְה], מִתְרָת, כָּל שֶׁהִיא לְצַרֵּךְ הַמוֹעֵד. וְכֵן מֵתֵר לְכַתֵּב בַּחֵל הַמוֹעֵד אֲגֵרָת שְׁלוֹם לְחִבְרוּ וְחִדוּשֵׁי תוֹרָה, בֵּין שְׁחִדֵּשׁ מַעֲצָמוֹ וּבֵין שְׂשֻׁמַּע מֵאַחֲרִים. מִדָּה גַּם, שְׂאִם לֹא יִכְתְּבֶם, יֵשׁ חֶשֶׁשׁ שִׁישְׁכָחוּ מִמֶּנּוּ וְנִחְשָׁב כְּדֹבֵר הָאָבֵד, וְאֶפְלוּ יִחְזוּר עָלֵיהֶם כְּמָה פְּעָמִים, עַדִּין יֵשׁ חֶשֶׁשׁ שִׁישְׁכָחוּ. וּמֵתֵר לְכַתְּבָם בְּכַתֵּב יָדוֹ אוֹ בַּמְכוֹנֶת כְּתִיבָה אוֹ בְּאַמְצָעוֹת מִחֻשָּׁב. (ר)

תַּלְמוּד תוֹרָה - מֵתֵר לְשַׁפֵּץ אֶת חֲדָרֵי תַּלְמוּדֵי הַתּוֹרָה, וְכֵן לִתֵּת לְנֶגֶר לַעֲשׂוֹת סִפְסָלִים לְתַלְמִידִים, כְּדֵי שִׁיְהִיו מוֹכְנִים מִיַּד לְאַחֵר הַחֹג וְלֹא יִתְבַּטְּלוּ מִלְמוּד תוֹרָה. וּמֵתֵר לְפֻעָלִים לְקַבֵּל שְׂכָרָם כְּרָאוּי לֹלֵא כָּל חֶשֶׁשׁ, מֵאַחֵר וְהוּא דְּבָר מִצְוָה. (קע)

בֵּית הַכִּנֶּסֶת - אֵין בּוֹנִים בֵּית הַכִּנֶּסֶת בְּמוֹעֵד. אוֹלָם אִם יִשְׁנֹם רְשָׁעִים שְׁחַפְּצִים לְמִנְעֵ אֶת הַבְּנִיָּה, מֵתֵר לְהַמְשִׁיךְ לַעֲבֹד בְּמוֹעֵד, שְׂאִין לָךְ דְּבָר הָאָבֵד גְּדוֹל מִזֶּה. (קע)

קִבְלַת פְּנֵי רַבּוֹ בְּרִגְל

מִצְוָה עַל כָּל אָדָם לְקַבֵּל אֶת פְּנֵי רַבּוֹ בְּחָג, וְאֶפְלוּ אִם רַבּוֹ גָּר מִחוּץ לְעִיר, יִשְׁתַּדֵּל לְנִסֵּעַ אֵלָיו לְרֹאוֹתוֹ. וּמִכָּל מְקוֹם, גַּם בְּמִשְׁךְ הַשָּׁנָה, בְּכָל פַּעַם שְׂאָדָם הוֹלֵךְ לְקַבֵּל אֶת פְּנֵי רַבּוֹ, מְקִיָּם בָּזֶה מִצְוָה. (ראש השנה ט"ז ע"ב. סוכה י ע"ב, כו ע"א ועוד. רמב"ם פ"ה מהלכות תלמוד תורה ה"ז)

עֲלִיָּה לְרִגְל

הֵן אֲמַת שְׁעָר מִצּוֹת עֲלִיָּה לְרִגְל הִיְתָה בְּזִמְנֵן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁהָיוּ מְבִיאִים קִרְבָּנוֹת לְהַקְרִיבָם בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ כְּתוּב בַּתּוֹרָה, מִכָּל מְקוֹם, גַּם בְּזִמְנֵן הַזֶּה מִצְוָה לַעֲלוֹת לִירוּשָׁלַיִם וּלְכַתֵּל הַמַּעֲרָבִי, מִפְּנֵי שְׁקִדְשָׁתָן קִיָּמַת לְעוֹלָם מִפְּנֵי הַשְׁכִּינָה, שְׂנֵאֲמָר (מלכים א ט ז): "וְהָיוּ עֵינֵי וְלִבִּי שֵׁם כָּל הַיָּמִים". וְכֵן אָמְרוּ בְּמִדְרָשׁ (שיר השירים רבה ב): מְעוֹלָם לֹא יָזָה שְׁכִינָה מִכַּתֵּל הַמַּעֲרָבִי. וְכֵן כָּתַב הַרְמְבָּ"ם (פ"ו מבית הבחירה ה"ז), שְׁקִדְשַׁת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וִירוּשָׁלַיִם לֹא בְּטָלָה לְעוֹלָם. וּבִסְפֵר חֲסִידִים (סימן תרל) מוֹבָא, שֶׁרַבְּנוּ הָאֵי גֵאוֹן הָיָה רָגִיל לַעֲלוֹת מִכַּתֵּל לִירוּשָׁלַיִם בְּחָג הַסֻּכּוֹת מֵדֵי שָׁנָה בְּשָׁנָה, וְהָיָה מְקִיף אֶת הַר הַזֵּיתִים בְּיוֹם הוֹשַׁעְנָא רַבָּה שֶׁבַע פְּעָמִים. וּבִשְׁוִית הַתְּשַׁבֵּ"ץ (ח"ג סימן רא) כָּתַב: וְהָעִידוּ מִגִּידֵי אֲמַת, כִּי עַדִּין נִשְׁאָר מֵהַנִּסִּים שֶׁהָיוּ בִירוּשָׁלַיִם בְּזִמְנֵן

המקדש, שלא אמר אדם לחברו צר לי המקום, כי בית הכנסת שבירושלים שצריכה למעט אנשי המקום הדירים שם, מתמלאת מפה לפה בעת התקבץ עולי הרגל החוגגים בחג השבועות יותר משלש מאות איש, וכלם נכנסים ויושבים רוחים, כי עדין היא בקדשתה. (יחזקאל דעת ח"א סימן כה)

אף על פי שבכל השנה, אם עברו שלשים יום שלא ראה אדם את הכתל המערבי, עומד ואומר את הפסוק (ישעיה סד י): "בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבותינו היה לשרפת אש, וכל מחמדינו היה לחרבה", וקורע את בגדו עד פגד לבו, מכל מקום, אם בא בחג, אינו קורע, מפני קדשת ושמחת החג. ובכל אופן, הגר בירושלים אינו צריך לקרע, אף אם לא ראה את הכתל שלשים יום. (שריע סימן תקסא. חזו"ע ארבע תעניות תלח)

יש להזכיר ולהזהיר, שהכניסה לשטח הר הבית כיום אסורה בשום פנים ואופן, מאחר וכלנו טמאי מתים, והנכנס לבית המקדש כשהוא טמא מת, חייב כרת. ובעזרת ה' בקרוב, שיבא משיח צדקנו, ויטהרו כל ישראל באפר פרה אדמה, נכנס בשמחה ובטוב לבב לבית המקדש השלישי שירד בנוי מן השמים, ממעשה ידיו של הקדוש ברוך הוא. ולכן אין להתפתות אחר אותם חוטאים ומחטיאים את הרבים, שבנו כניסה מיחדת להר הבית, ונוטלים דמי כניסה כאלו זה אתר מוזיאון, ואנשים תמימים עמי הארצות מתפתים אחריהם להכנס לשם. ודו' הטוב יכפר בעד. (יחזקאל דעת ח"א סימן כה)

שמחת בית השואבה

בזמן שבית המקדש היה קיים, היו עושים בכל לילי חול המועד "שמחת בית השואבה", דהיינו, שמחה על שזכו לשאב מים למצות נסוך המים על המזבח, שהיתה נוהגת רק בחג הסוכות, ולחבוב מצוה זו היו שמחים ומשוררים לה' יתברך במשך כל הלילה, כמובא במשנה (סוכה נא ע"א): "מי שלא ראה שמחת בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו. מנורות של זהב היו שם, וארבעה ספלים של זהב בראשיהם, והיו מטילים לכל ספל וספל מאה ועשרים לג שמן (כ-40 ליטר שמן), ולא היתה חצר בירושלים שלא האירה מאור בית השואבה. חסידים ואנשי מעשה היו מרקדים בפניהם באבוקות של אור שבידיהן, ואומרים לפניהם דברי שירות ותשבחות, והלולים בכנורות, ובנבלים [קנון בלשוננו], ובמצלותים, ובחצוצרות, ובכלי שיר בלא מספר".

ואמרו בתלמוד ירושלמי, שמשמחה זו היו שואבים רוח הקדש, שאין השכינה שורה אלא מתוך שמחה, שנאמר (מלכים ב ג טו): "והיה כנגן המנגן, ותהי עליו יד ה'". ויונה הנביא זכה להיות נביא בזכות שהיה מעולי רגלים לבית המקדש, והיה שמח שמחה גדולה, ובשמחת בית השואבה שרתה עליו שכינה. (תוספות סוכה ג ע"ב)

מנהג ישראל קדושים לעשות זכר לשמחת בית השואבה בלילי חול המועד, ולהביא כלי נגינה, ולשיר ולרקד לכבוד ה' יתברך, ששון ושמחה ימצא בה, תודה וקול זמרה. ואותם העושים זאת יחד עם סעודה ומשתה, יש להם להזהר שלא להמשיך אחר היין, כדי שלא יגיעו לשחוק וקלות ראש חס ושלום, שאין השחוק והקלות ראש - שמחה, אלא הוללות, ולא נצטוינו על הוללות ושטות, אלא על שמחה שיש בה עבודת היוצר ברוך הוא, שמתוכה נגיע לאהבת ה' יתברך, להודות לו ולברך בשמו על כל הטוב אשר גמלנו. (רמב"ם ושריע סימן תקכט. רכ)

שמחת בית השואבה בעיר הקדש ירושלים

כתב רבנו משה קאגניו זצ"ל: "וזכר אני כי בארץ מולדתי, היא עיר קדשנו ירושלים תבנה ותכונן, בחל המועד סכות היו מתאספים כל ראשי עם קדש, ועל ראשם הגאון המפרסם מר זקני רבנו משה גלנטי נמתלמידיו של מרן השלחן ערוך רבנו יוסף קארו זצ"ל, זכרוננו לברכה לחיי העולם הבא, בפני היכל הקדש, ובאבוקות בידיהם, וקול נעים, וכל בעלי כלי זמר היו עומדים בשירים ורננות ותשבחות, וראשי עיר הקדש היו מרקדים לפני ההיכל זכר לשמחת בית השואבה. ובשעת הסיום היו אומרים: "יהי רצון שנוכח לראות בשמחת בית השואבה בבית המקדש" - ואין אחד שהיה חושש לכבודו! ה' יתברך יזכנו לשוב לחסות בבית ה' ובנעם קדשתו, ונגילה ונשמחה בו ובתורתו! (מעייין המועד שכ)

והיה מחניך קדוש

כתב מרן השלחן ערוך (סימן תקכט סעיף ד): חִיבִים בֵּית דִּין לְהַעֲמִיד שׁוֹטְרִים בַּחֲגִים, שִׁיהִיו מְשׁוּטְטִים וּמִחְפְּשִׁים בַּגָּנוֹת וּבִפְרָדִים וְעַל הַנְּהָרוֹת, שְׁלֹא יִתְקַבְּצוּ שָׁם לֶאֱכֹל וּלְשִׁתּוֹת אֲנָשִׁים וְנָשִׁים, וַיָּבֹאוּ לִידֵי עֲבֵרָה, חֹס וְשָׁלוֹם. וְכֵן יִזְהִירוּ בְּדִבְרֵי זֶה לְכָל הָעָם, שְׁלֹא יִתְעַרְבוּ אֲנָשִׁים וְנָשִׁים בְּבִתְיָהֶם בְּשִׁמְחָה, וְלֹא יִמְשְׁכוּ בִּין, שָׁמָּה יָבֹאוּ לִידֵי עֲבֵרָה, אֲלֵא יִהְיוּ כָּלֵם קְדוּשִׁים. ע"כ. וְכָתַב הָרֵב מִשְׁנֵה בְּרוּרָה: וְדָבָר זֶה יֵשׁ חִיּוּב תָּמִיד לְהִזְהִיר עָלֵיו וּלְמַחֲוֹת בְּמִי שֵׁשׁ בִּידוֹ, אֲלֵא שְׂבָחִים מְצוּי הַקֶּלְקוֹל בִּיּוֹתָר. וּבְעוֹנוֹתֵינוּ הָרַבִּים נִתְפָּרֵץ קֶלְקוֹל זֶה בְּזִמְנֵנוּ בְּאִיזָה מְקוֹמוֹת גַּם בִּימֹת הַחֹל, וְעוֹוֹן גָּדוֹל הוּא, וּמִי שֵׁשׁ בִּידוֹ לְמַחֲוֹת, בְּנִדְאֵי מַחֲבִיב לְמַחֲוֹת. עכ"ד.

הושענא רבה

מעלת היום

יום השביעי של חג הסוכות נקרא יום "הושענא רבה", ומרבין בו בלמוד תורה וסליחות ותחנונים. ואמרו במדרש: "אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו: אני יחיד בעולמי - ואתה יחיד בעולמך. עתיד אני לתת לבניך יום מיוחד לכפר בו עוונותיהם, וזהו יום הושענא רבה. שאם אין כפרה לבניך ביום ראש השנה - תהיה להם כפרה ביום הכפורים, ואם לאו - תהיה להם כפרה ביום הושענא רבה". (תלח)

רמז אמרו: "אריה שאג מי לא יירא". "אריה" ראשי תבות: אלוה, ראש השנה, יום הכפורים, הושענא רבה. שכל הימים הללו, הם ימי תשובה ומחילה לעם ישראל. (תלח)

עורו ישנים

נהגו ישראל קדושים להיות נעורים כל הלילה של הושענא רבה, ועוסקים בתורה בסדר המתקן 'קריאי מועד', וקוראים בו: חמש דברים, מדרש רבה על פרשת 'וזאת הברכה', ולאחר חצות לילה [בערך בשעה: 23:25] קוראים את כל ספר התהלים עם מעט קטעי סליחות, עד אור הבקר. (תלח)

עקר התקון בלילה הזה הוא בחצי הראשון של הלילה. על כן, מן הראוי לקבוע את זמן ביאת האנשים לבית הכנסת בלילה לפחות כשעתים וחצי קדם חצות [21:00],

כדי שעד חצות יספיקו לסיים את חמש דברים, ולא פאותם בתי כנסת שמתחילים את הלמוד בשעה מאחרת, ומפסידים בזה את עקר התקון של הלילה. (תלח)

אדם שיודע בעצמו שאינו יכול להחזיק מעמד להשאר ערני עד אור הבקר, הנכון שילמד בתחלת הלילה את כל התקון חוץ מקריאת התהלים, וילך לנוח מעט על מטתו בסכה, וכשיקום יטל ידיו ויברך על הנטילה ו'ברכות התורה', ויקרא את התהלים עם הצבור, ובבקר לא יברך שוב 'ברכות התורה' קדם התפלה.

כאשר טועמים מיני מזונות במשך הלילה, יש לשים לב שלא לאכל כביצה [54 גרם] עוגה חוץ לסכה, וכמבאר לעיל בהרחבה בדיני האכילה בספה.

ברכות השחר

הנעור כל הלילה, מברך בעמוד השחר 'ברכות השחר' ו'ברכות התורה', לבד מברכת 'על נטילת ידים', שנוטל ידיו אך לא מברך. וכן ברפת 'אשר יצר' לא יברך, אלא רק אם הצרך לצאת לבית הכסא. ואמנם, יש מבני אשכנז הנוהגים לשמע את 'ברכות השחר' ו'ברכות התורה' מאדם אחר שישן שנת קבע בלילה, והוא מברך ומכון להוציאם ידי חובתם. ומכל מקום, מנהג בני ספרד אינו כן, אלא כל אחד ואחד מברך לעצמו, ואף בני אשכנז רשאים לברך בעצמם. כמבאר בחוברת חג השבועות.

עמוד השחר

זמן עמוד השחר הוא 72 דקות זמניות לפני הנץ החמה, [עמוד השחר בערך בשעה: 4:30. נץ החמה בערך: 5:45]. והמברך ברכות התורה קדם הזמן הזה, הרי הוא מברך ברכות לבטלה לדעת מרן השלחן ערוך ורב הפוסקים. ומכל מקום, ברכות השחר רשאי לברך מעקר הדין מזמן חצות הלילה [בערך בשעה: 23:25]. (תלח)

תפלת שחרית

יתגבר בארי שלא יתנמנם בשעת קריאת שמע ותפלה ויצא שכרו בהפסדו. וטוב שהשליח צבור לא יאריך מדי בגוונים בתפלה, אלא יתפלל מלה במלה ובמהירות מעט, כדי שלא יתנמנמו האנשים בתפלה.

לאחר קריאת ההלל נהגו להקיף את התבה שבע הקפות עם הלולב ומיניו, שעל ידי ההקפות לתבה, הדומה למזבח ה', נוכל להפיל את חומת האויבים ולהכריתם, כשם שעם ישראל הקיפו שבע פעמים את יריחו עד שנפלה חומתה. (תלח)

מצות חבטת הערבה

אחר תפלת מוסף לוקחים חמש ערבות קשורות יחד, וארך כל ערבה לא פחות משלשה טפחים [24 ס"מ]. וחובטים אותן בקרקע שאינה מרצפת חמש פעמים ולא יותר, לקיים מנהג נביאים שהנהיגו לישראל בן. (תמ, תמג)

והטעם שהנהיגו הנביאים בן, כי בזמן בית המקדש היתה נוהגת מצות נטילת ערבה כל שבעת הימים מהלכה למשה מסיני, ובכל יום היו מקיפים בה את המזבח פעם אחת, וביום השביעי שבע פעמים. ואפלו אם היה חל יום השביעי בשבת, היו מקיפים בה את המזבח. כשחבר בית המקדש,

באו הנביאים האחרונים - חגי, זכריה ומלאכי, שהיו מאנשי כנסת הגדולה מתקני תקנות, והנהיגו לטל ערבה ביום השביעי - 'הושענא רבה' - זכר למקדש. ומה שאנו חובטים בקרקע, כתבו הגאונים, מאחר והערבה דומה לשפתים, והיות שעד 'הושענא רבה' ישראל מרבים במצוות, ואם היה בא השטן לקטרג כנגדם, היה מתבטל על ידי רבוי המצוות שעושים, אך מכאן ולהבא אנו רומזים בחבטת הערבה בקרקע, שכל פה שיקום ויקטרג עלינו, לא יוכל לנו ויפל ארצה, כמו שנאמר: "כל כלי יוצר עליך - לא יצלח, וכל לשון תקום אתך למשפט - תרשיע". (תמ)

בכל פעם שחובט בקרקע, יכון כנגד אות אחת מחמש אותיות מ.נ.צ.פ.ך. דהיינו, בחבטה הראשונה יכון אות מ', בשנייה אות נ', וכן הלאה. (תמ)

מאחר ויש אומרים [רש"י] שמצות הערבה היא בנענוע הערבה, ויש אומרים [הרמב"ם] שהמצוה היא בחבטה בקרקע - טוב להחמיר ולעשות את שתיהן, גם לחבט בקרקע וגם לנענע. (הרמ"א סימן תרסד ס"ד. תמ)

נשמת כל חי

מנהג ישראל קדושים לאחר חבטת הערבה להכנס לבית הכנסת, ופותחים ההיכל, וכל הצבור ירננו יחדו באמירת 'נשמת כל חי' עד 'ומעולם ועד עולם אתה איל'. ולאחר מכן אומרים בזה הלשון: "הרי אֲנַחְנוּ מִקְבְּלִים עֲלֵינוּ בְּלִי נֶדֶר קְבֵלָה גְּמוּרָה, לומר 'נשמת כל חי' ביום הושענא רבה לשנה הבאה, בעת הזאת אחר תפלת שחרית ומוסף. ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים שיחתם אותנו בספר חיים טובים, ונזכה ונחיה שנים רבות ונעימות, ונגילה ונשמחה בישועתו". (תמ)

כתב הגאון רבי דוד פארדו: כל מי שהוא בעת צרה, יאמר שמקבל עליו בלי נדר, שכאשר יצילהו ה' יתברך מצרתו, יאמר סדר 'נשמת כל חי'. (תמ)

שנים מקרא ואחד תרגום

ביום הושענא רבה יקרא 'שנים מקרא ואחד תרגום' של פרשת 'וזאת הברכה'. ואם שכח או נאנס, יקרא בליל שמחת תורה או בבקר קדם תפלת שחרית. (תמ)

קשה להפריד

קדם שילך לבית הכנסת בערב שמחת תורה, יכנס לסכתו ויאמר: "יהי רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אבותי, שבזכות קיום מצות סבה זאת שקיימנו, נחיה ונזכה לשנה הבאה לישוב בסכת עורו של לויטן, כמו שנאמר: "התמלא בשכות עורו, ובצלצל דגים ראשו". (כל בו. הרמ"א סימן תרסז)

שמחת תורה

שמיני עצרת - שמחת תורה

היום השמיני שלאחר שבעת ימי חג הסוכות, הוא יום 'שמיני עצרת', והוא חג בפני עצמו, ואין קשר בינו לחג הסוכות כלל. ונקרא גם כן יום 'שמחת תורה', שבו מסיימים את קריאת חמשה חמשי תורה בספר התורה. אולם בחוץ לארץ, שעושים יומים יום טוב, אם כן, היום השמיני הוא 'שמיני עצרת', ולמחרתו, ביום התשיעי, הוא 'שמחת תורה', שבו הם מסיימים את התורה. (תנא, תסז)

תפלת ערבית

בִּלְלִיל הַחַג יִתְפַּלֵּל הַשְּׁלִיחַ צָבוּר בְּגוּן וּבִנְעִימָה קְדוֹשָׁה, בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵבָב, שְׂמֻצוֹת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה לְשִׂמְחַ בְּלִילָה הַזֹּאת. (סוכה מוז"ע"א. תנה)

יֵשׁ לְהַזְכִּיר לַצָּבוּר קֶדֶם הַתּוֹרָה, שְׂמֻצִּירִים בְּעִמִּידָה 'אֶת יוֹם שְׂמִינִי חַג עֲצֶרֶת הַזֶּה', וְלֹא 'אֶת יוֹם חַג הַסּוּכּוֹת הַזֶּה'. וְאִם טַעַם וְהַזְכִּיר סְכוּת, חַיֵּב לְחֹזֵר וּלְתַקֵּן. וְאִם נִזְכָּר אַחֵר שֶׁהַתְּחִיל 'רְצָה', חוֹזֵר לְתַחֵלֶת 'אֶתָּה בְּחֵרְתָּנוּ'. וְאִם סִים אֶת הָעִמִּידָה וּבֹא לַעֲקֹר רִגְלִיו, חוֹזֵר לְרֹאשׁ הַתּוֹרָה. (תנא)

הקפות

לְאַחֵר תּוֹרַת עֶרְבִית, מִנְהֵג כָּל יִשְׂרָאֵל לְהַקִּיף אֶת הַתֵּבָה שֶׁבַע הַקּוֹפּוֹת עִם סִפְרֵי תּוֹרָה בְּיָדֵיהֶם, לְכַבּוֹדָהּ שֶׁל תּוֹרָה. וְשִׁשִּׁים וְשִׁמְחִים בְּשִׁירִים וְתִשְׁבָּחוֹת לַה' יִתְבָּרַךְ בְּרִקּוּדִים וּמִחִיאוֹת כְּפִים, וְכָל הַמְרָבָה הָרִי זֶה מִשְׁבַּח. (תנה)

כְּתַב מִן הַחֵיד"א: קֶדֶם הַהַקְפּוֹת יִנְיחוּ סִפְרֵי תּוֹרָה עַל הַתֵּבָה, וְיַעֲמִד אִישׁ יָרֵא שְׂמִים עַל יַד הַסֵּפֶר, וְיֵאָחֵז בְּיָדוֹ בְּסִפְרֵי הַתּוֹרָה כָּל זְמַן הַהַקְפּוֹת. כִּי כֵן קִבְּלָתִי מִהַמְקַבֵּל הַמַּפְלֵא מוֹרְנוּ הָרֶש"ש זִלְה"ה שֶׁהִיָּה מְקַפֵּיד עַל זֶה. ע"כ. (עבודת הקודש צפורן שמיר ס"ס יב)

מעלת הרקודים והשמחה לכבוד התורה

נִכּוֹן לְהוֹדִיעַ לַצָּבוּר אֶת גְּדֻלַּת מַעֲלַת הַשִּׁירָה וְהַרְקוּדִים לְכַבּוֹדָהּ שֶׁל תּוֹרָה וְהַמַּעֲלוֹת שְׂזוּכָה הָאָדָם בָּהֶם, וְכִמּוֹ שֶׁכְּתַב הַגָּאוֹן רַבִּי יַעֲקֹב יִשְׂרָאֵל אֶלְגָּאָזִי (שְׁלֵמִי חֲגִיגָה סִימָן יז אֶת טז): "אֲשֶׁרִי אָנוּשׁ יַעֲשֶׂה זֹאת וְכֵן אָדָם יִחְזִיק בָּהּ בְּשִׂמְחָתָהּ שֶׁל תּוֹרָה, וְיִתְקַן בְּזֶה אֶת פְּגָמֵי נִשְׁמָתוֹ אֲשֶׁר פָּגַם בְּכַבּוֹד תּוֹרַת ה' תְּמִימָה. וְכִבֵּר כְּתָבוֹ הָרֵאשׁוֹנִים, כִּי כָּל הַזֶּהִיר בְּשִׂמְחָה שֶׁל תּוֹרָה כִּהְיוּם הַזֶּה, בְּטוֹחַ הוּא שְׁלֹא תִפְסַק הַתּוֹרָה מִזִּרְעוֹ. וְהַעֲדִידוּ שָׂרָאוֹ לְרַב גְּדוֹל בְּיִשְׂרָאֵל שֶׁהָיָה מְרַבָּה בְּשִׂמְחָה שֶׁל תּוֹרָה כִּהְיוּם הַזֶּה, וְהַעֲדִידוּ עָלָיו שְׁעַד שְׁלֹשָׁה דוֹרוֹת הָיוּ מִיּוֹצְאֵי יָרְכוּ שְׁלֹשֶׁת חֲכָמִים וִידוּעִים וּמְרַבִּיצִים תּוֹרָה בְּיִשְׂרָאֵל זֶה אַחֵר זֶה, וְיִדְעוּ הַכָּל שֶׁזֶכֶה בָּזֶה עַל רֵב שְׂמֻחָתוֹ בְּיוֹם שְׂמֻחַת הַתּוֹרָה, מִה שֶׁהֵם לֹא רָאוּ מַעֲוֹלָם בְּשׁוּם גְּדוֹל בַּתּוֹרָה שֶׁעָשָׂה כֵּן, וְכִבֵּר גְּדֻלָּתוֹ הִיָּה מְכַרְכֵּר בְּכָל עֵז, וּמַעֲוֹרֵר לְבוֹת בְּנֵי אָדָם, לֵאמֹר, שְׂמֻחוּ בָּה' וְגִילּוֹ צְדִיקִים וְהַרְנִינוּ כָּל יִשְׂרָאֵל". ע"כ. וְכַתֵּב רַבֵּנוּ חַיִּים וִיטָאָל (שַׁעַר הַכּוֹנוּנוֹת קד ע"א): "וְרָאִיתִי לְמוֹרֵי הָאָרֶץ יוֹ"ל שֶׁהָיָה נִזְהָר בְּיוֹתֵר בָּזֶה, לְהַקִּיף עִם סִפְרֵי הַתּוֹרָה אוֹ לְפָנָיו אוֹ לְאַחֲרָיו, וּלְרַקֵּד וּלְשׁוֹרֵר לְפָנָיו בְּכָל עֵז וְתַעֲצוּמוֹת". ע"כ. וּבִסְפָּר מַעֲשֶׂה רַב כְּתַב: "הַגָּאוֹן מוֹוִלְנָא הָיָה מְקִיף לְפָנָיו סִפְרֵי הַתּוֹרָה בְּשִׂמְחָה רַבָּה, וּמִסְפֵּק וּמִרְקָד, מִפְּנֵי וּמְכַרְכֵּר בְּכָל עֵז, עַד שֶׁהָיוּ פָּנָיו בּוֹעֵרוֹת כְּלִפְיֵד אִשׁ". וְאִם גְּדוּלֵי עוֹלָם אֵלּוּ לֹא חָסוּ עַל כְּבוֹדָהּ לְכַבּוֹדָהּ שֶׁל הַתּוֹרָה, מִה נֹאמֵר אֲנַחְנוּ, אֲזוּבֵי הַקִּיר!?

וְכִידּוּעַ שְׂמִיכָל, בָּתוֹ שֶׁל שְׂאוֹל הַמֶּלֶךְ, נַעֲנֶשֶׁה בַּעֲבוּר שְׁלֹא מָצָא חֵן בְּעֵינֶיהָ הַיָּאָר בְּעֵלָה דּוֹד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מְרַקֵּד וּמְכַרְכֵּר לְפָנָיו אַרְזֵן ה', כִּמּוֹ שְׂנֵאָמֵר בְּנִבְיָא שְׂמוּאֵל (ב ו טז): "וּמִיכָל בַּת שְׂאוֹל נִשְׁקָפָה בְּעַד הַחֲלוּן, וַתֵּרָא אֶת הַמֶּלֶךְ דּוֹד מִפְּנֵי וּמְכַרְכֵּר לְפָנָיו ה' וַתִּבֹּז לוֹ בַּלְבָּהּ: וַתֵּצֵא מִיכָל בַּת שְׂאוֹל לְקִרְאָת דּוֹד, וַתֹּאמֶר מִה נִכְבֵּד הַיּוֹם מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, אֲשֶׁר נִגְלָה הַיּוֹם לַעֲיִנֵּי אֲמָהוֹת עַבְדֵּיו, כִּהְגִּלוֹת נִגְלוֹת אֶחָד הָרָקִים: וַיֹּאמֶר

דוד אל מיכל לפני ה' אשר בחר בי מאביך ומכל ביתו לצות אתי נגיד על עם ה' על ישראל, ושחקתי לפני ה': ונקלתי עוד מזאת, והייתי שפל בעיני, ועם האמהות אשר אמרת, עמם אכבדה: ולמיכל בת שאול לא היה לה ילד עד יום מותה."

אמרו רבותינו במדרש (במדבר רבה ד כ): "היאך היה עושה דוד לפני ארון ה' היה לבוש בגדי זהב מזקקים הדומים לפז, והיה מכה בידיו זו על גבי זו [ומין על שמאל] וטופח, וכשהיה מכבד, דהינו שר: כירי [אדוני] רם, כירי רם, היה מפז. ומהו מפז? שהיה הזזב המזקק משמיע קול פוזו [פז פז] כפעמונים. ויותר מזה היה דוד עושה - מגביה את כפות רגליו וקופץ לכבוד התורה, והיו כל הנשים מציצות עליו מן הגגות ומן החלונות, ולא אכפת לו. שאין לך אדם בישראל שבזה את עצמו על המצוות יותר מדוד, וזהו שאמר דוד (תהלים קלא): "ה' לא גבה לבי" - בשעה שמשחני שמואל למלך. "ולא רמו עיני" - בשעה שהרגתי את גלית. "ולא הלכתי בגדלות" - בשעה שהחזירוני למלכותי [לאחר מרד אבשלום]. "ובנפלאות ממני" - בשעה שהעליתי את הארון. "אם לא שויתי ודוממתי נפשי, כגמל עלי אמו" - כשם שהתינוק הזה אינו מתבייש להתגלות לפני אמו, כך שויתי נפשי לפניך, שלא התבישתי להתבזות לפניך לכבודך. "כגמל עלי נפשי" - כמו התינוק שיוצא ממעי אמו ואין רוחו גסה לינק משדי אמו. כן נפשי עלי, שאיני מתבייש ללמד תורה אפלו מקטני ישראל. ע"כ. ועין בזה הקדוש (משפטים קו ע"א) שדוד המלך היה הברך [נביא] הממחה של הקדוש ברוך הוא, ואף על פי שפעמים היה הוא עצמו בעצר, אך פיון שהיה לפני המלך, היה חוזר לבדחנותו כמו שהיה כדי לשמח את המלך. ע"ש."

וכתב הרמב"ם (הלכות לולב פ"ח ה"ט): "השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצוה עליהן - עבודה גדולה היא ומעבודת ה' היא, וכל המונע עצמו משמחה זו, ראוי הוא להפרע ממנו, שנאמר בקללות: 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב', וכל המגיס דעתו וחולק כבוד לעצמו, ומתכבד בעיניו במקומות אלו בהמנעו משמחה של מצוה זו - הוא חוטא ושוטה, ועל זה הזהיר שלמה ואמר (משלי כה כו): 'אל תתהדר לפני מלך'. ואדרבא, כל המשפיל עצמו ומקל גופו במקומות אלו, הוא הגדול והמכבד העובד מאהבה. וכן אמר דוד מלך ישראל: 'ונקלתי עוד מזאת והייתי שפל בעיני, ואין הגדלה והכבוד אלא לשמח לפני ה' בשמחה של מצוה, שנאמר: 'והמלך דוד מפזו ומכבדו לפני ה'". ע"כ.

וכן ספר הגאון רבי יהודה צדקה זצ"ל ראש ישיבת פרת יוסף, על חכם יעקב עובדיה ז"ל, שהיה רוקד ושמח מאד מאד בשמחת תורה, ומרקיד את האחרים בעז ותעצומות, ובזכות כך זכה לבנו, הלא הוא מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א. אשרי אדם שלוקח את הדברים לתשומת לבו, ומשתדל בעז ותעצומות לרקד, לשיר ולשמח לכבודה של תורה, ומעורר גם את האחרים לזה.

וכתב הרב שפתי כהן, שזכות ההקפות עם ספרי התורה בשמחה ושירה ורקודים, ראויה היא שתגן שלא תהיה עצירת גשמים חס ושלום. (יבי"א ח"ו סימן נו אות ו. תס)

בערב שמחת תורה, טרם יציאתו לבית הפנסת, טוב לאכל ולשתות מעט, כדי שלא יקשה עליו להאריך בהקפות מחמת רעבוננו, וכך לא ימהר בכל רגע את הצבור שיסימו, וחכם עיניו בראשו.

מי שקשה לו להתמזין עד גמר ההקפות, וכגון שמתארח אצל מכריו, ורוצה להזדחזח בהקפות כדי שלא ימתינו לו המארחים, רשאי להקיע את התבה לבדו ולומר את נסח ההקפות, אך יזהר שלא לזרוז את הצבור שיסימו מהר בשבילו.

פעמונים

אף על פי שבכל שבת ויום טוב אסרו חכמים לרקד ולמחא כפים, כמבאר במשנה

(ביצה לו ע"ב) ובשלחן ערוך (סימן שלט סעיף ב), מכל מקום, לכבודה של תורה התירו חכמים בשמחת תורה לרקד ולמחא כפיים, ואפלו אם חל בשבת. ומכל מקום אסור לקשקש בפעמונים של ספר התורה, וכן אסור להריע בחצוצרות [ובכלא הכי החצוצרות מקצה], וכן אסור להכות על השלחן או על בקבוק בדרך הרגילים להכות בשעת השירה, וכמו שפסקו הרמב"ם ומרן השלחן ערוך והרמ"א. ויש להעיר בנחת למקלים בזה מפאת חסר ידיעה. וכן כתב רבי חיים פלאגי שמצוה רבה לבטל מנהגם, וכן כתבו הפרי מגדים, הגאון רבנו זלמן, המשנה ברורה, והפך החיים. וכמבאר בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק א. (תנח)

קדשה וטהרה

אין ספק, שעל כל רבני בתי הכנסת והאחראים להיות תמיד בעין פקוקה ולהשגיח שתהיה הפרדה גמורה בין הגברים לנשים, לבל תהיה מצוה הבאה בעברה חס ושלום. ונשים הבאות לעזרת הנשים, עליהן להקפיד ולבדק אם לבושות הן בצניעות אמתית "כרצון ה' יתברך", ושלא תעשינה אספות מחוץ לבית הכנסת, שפעמים רבות גורמות בזה מכשול לגברים העוברים שם, ודי בזה למבין. וכמו כן יש להזהיר את האמהות היקרות שילבישו את בנותיהן בצניעות, ויקפידו על כך כבר מגיל 3 ומעלה.

יש לשמר על הבנות לבל יפנסו לבית הכנסת, אלא יהיו בעזרת הנשים. ולצערנו, ישנן בנות קצת גדולות שנכנסות לבית הכנסת ומתערבות עם הבנים, ובנדאי שלא נאה ולא יאה להיות כך, וכל שכן בבית ה'.

כבוד התורה

כתב מרן בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רפב ס"א): "חייב אדם לנהג כבוד גדול בספר תורה... ולא יפשט רגלו כנגדו, ולא יניחאו על ראשו כמשא, ולא יחזיר לו את אחוריו, אלא ישב לפניו בכבד ראש וביראה נפחד, ויכבדנו כפי כחו". על כן יש לשים לב בעת הקודים שלא ימסרו את ספר התורה מאחד לשני בעין זריקה, ושלא יתנוהו על הראש, וכיוצא בזה. וכן לא יתנו את הספר לילדים, שמא יפל מידם חס ושלום.

לעמד בעת ההקפות

כתב מרן בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רפב ס"ב): "הרואה ספר תורה כשהוא מהלך, חייב לעמד לפניו, ויהיו הפל עומדים עד שיעמד זה שמוליכו ויגיענו למקומו, או עד שיתכסה מעיניהם". על כן, בשעת ההקפות, שרוקדים ומוליכים את ספרי התורה ממקום למקום, על כל הקהל לעמד על עמדם לכבוד ספרי התורה, עד שיחזירו את ספרי התורה להיכל. אולם זקנים, או הסובלים מחלשה ברגליהם, רשאים לשבת בין הקפה להקפה, ודי שיעמדו בעת הוצאת הספרים והחזרתם להיכל, ובעת ההקפה ממש בספר התורה סביב התבה. (תסד)

הגאון החזון איש זצ"ל היה יושב בעת ההקפות כשספר תורה קטן בידו, ופעם אחת התישב לידו רב אחד כדי לשוחח עמו בדברי תורה בעת ההקפות, וכשקם והלך, אמר לפני הסובבים הודו: כנראה שהלה שכח מההלכה שאסור לישב בשעה שעומדים עם ספרי התורה. (תסד)

אם ישנם אנשים שטועים ויושבים בשעה שספרי התורה מסתובבים, כדאי שיניחו את ספרי התורה על התבה וירקדו בלעדיהם, כדי להציל את אותם אנשים ממכשול.

קריאת התורה בליל החג

יש מבני אשכנז שנוהגים לקרוא בספר תורה בליל שמחת תורה לאחר הקפה ראשונה, ואם הזמן מי מבני ספרד לעליה לתורה, רשאי לעלות ולברך. וכן היה מעשה רב לפני בארבעים שנה, כשנבחר מן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א לרב ראשי לתל אביב, הזמינוהו בליל שמחת תורה לבית הכנסת של בני אשכנז, ועלה לספר תורה וברך. (תנז)

יהי רצון

לאחר כל הקפה והקפה, אומרים את נסח בקשת 'יהי רצון' המובא בסדורים, שסדר הגאון החיד"א, לחזוק בעסק התורה ובמצוות ומעשים טובים. ויכון בזה מאד, וכמו שכתב הגאון רבי חיים פלאג'י בספרו מועד לכל חי (סימן כה אות א): "מאד יזהר האדם בתפלות של שמיני עצרת לאמרם בכונה גדולה, כי מלבד שכל תקון הימים שמראש השנה עד יום שמיני עצרת הוא נשלם, והכל תלוי ביום זה - עוד בה, כי אין בכל אלו הימים יום רצון לשמע ה' תפלתו בכל מה שרוצה האדם כהיום הזה, כמו שאמרו בזהר הקדוש (פרשת צו לא ע"ב), שכל מה ששואל האדם מהקדוש ברוך הוא ביום זה, מקבל תפלתו ועושה בקשתו". ע"כ.

חזרת ספרי התורה להיכל

כשמחזירים את ספרי התורה להיכל, ישירו כל הקהל יחדו מזמור "הודו לה' קראו בשמו", שאמרו דוד המלך בעת שהכניס את הארון. כמבאר בדברי הימים (א טז), (תסה)

אבל - אם ארע לו אבל בחג, מתר לו להשתתף בהקפות, אך ימנע מלרקד. (תסז)

קדוש

מזכירים בקדוש 'את יום שמיני חג עצרת הזה'. ואם טעה והזכיר 'את יום חג הסוכות הזה', יחזר ויתקן. ואם נזכר אחר ששים את הקדוש, יחזר ויקדש. (תנא)

מברכים 'שהחיינו' בקדוש, מפני שהוא חג בפני עצמו, ואינו קשור לחג סוכות כלל.

תפלת שחרית

על האחראים לכוין את זמני התפלות באפן שיספיקו הצבור במשך היום הקדוש והנורא הזה לקבע בו עת ללמוד התורה. על כן, נכון להקדים מעט את זמן תפלת שחרית יותר מכל שבת, מאחר וסדר התפלה ארך מאד, ובפרט בשחל החג בשבת, וצריכים להספיק לאכל גם סעודה שלישית. (עיין מועד לכל חי סימן כה אות א)

קריאת התורה

מוציאים שלשה ספרי תורה; בספר הראשון קוראים הצבור וחתן תורה בפרשת 'וזאת הברכה', בספר השני קורא חתן בראשית, ובספר השלישי קורא המפטיר. (תסט)

בכל פעם שמוציאים שלשה ספרי תורה, כשמחת תורה או ראש חדש טבת, אדר, וניסן שחלו בשבת, נהגו לומר את הפסוקים דלהלן בפתיחת ההיכל: 'ירמיהו פרק י' פסוק ו, ז, י. שמע ישראל, אגא ה' הושיעה נא. אגא ה' הצליחה נא. (הגרי"ח פלאג'י, הלבוש)

המנהג למנות שלשה חתנים: 'חתן מענה', 'חתן תורה', 'חתן בראשית'. חתן 'מענה' עולה לפני חתן תורה, והוא כמו שושבין שלו. חתן תורה מסים את התורה, ולאחריו מיד עולה חתן בראשית ומתחיל שוב את התורה מ'בראשית'. (תסט)

לא יפסיקו באמירת קדיש בין חתן תורה לחתן בראשית, כדי שלא לתת פתחון פה לשטן, שיאמר: כבר סימו את התורה ואינם חפצים לקרא עוד. ולכן, מיד בגמר עלית חתן תורה, עולה חתן בראשית, ובסיום עלית חתן בראשית, יאמרו שניהם חצי קדיש. (תסט)

נהגו שחתן בראשית אומר "בסימנא טבא". ויאמר זאת קדם שיברך את ברכת התורה, ולא לאחר הברכה קדם הקריאה, שהרי זה הפסק בין הברכה לקריאה. (תסט)

חתן תורה

מעלה גדולה יש לחתן תורה, שעל ידו נעשה כבוד לתורה בסיומה, ועליו נאמר: "כי מכבדי אכבד", חוכה שמתכפרים לו כל עוונותיו. על כן, מן הראוי לכבד בעליה זו את הרב מרא דאתרא או את רב בית הכנסת, המרביצים תורה בישראל. וכתב בספר כנסת הגדולה, שבמקומו היו נוהגים למכר את עלית חתן תורה בדמים מרבים, ועמדו גדולי הקהל ובטלו מנהגם, והנהיגו שהחתנים יהיו מן החשובים שבקהל. ועל כל פנים, ישנה אפשרות לחלק את הקהל לשני מנינים, ובמנין אחד יכבדו את חשובי הקהל, ובמנין השני ימכרו את עליות החתנים. (תסד, תעב, תעג)

למה נקרא שמו "חתן תורה"?

במדרש שיר השירים (פרשה א אות ט) הובא משל לאהובו של מלך, שהיה בן בית בהיכלו של מלך, והיה עושה רבות ונצורות לכבודו של המלך. יום אחד קראו המלך ואמר לו: שאל ממני מה אתן לך, ואת בקשתך לא אשיב ריקם. חשב האהוב בלבו ואמר: אם אני שואל מן המלך כסף וזהב - הוא נותן לי; אבנים טובות ומרגליות - הוא נותן לי; אבל כמה עשירים יש בעולם. ואם אבקש ממנו שימנה אותי לשר - הוא ימנה אותי, אך כמה שרים יש בעולם. נמלך בדעתו והשיב: אדוני המלך, שאלה אחת אבקש! יש לאדוני המלך בת יחידה, יפה כלבנה ברה כחמה, ואהבת עולם אהבתי, תן לי אותה לאשה, ואזכה להיות חתן המלך. נתנה לו המלך, וגם נתן לו נדוניה, אוצר של זהב ומרגליות, וגם מנהו שר. הרי ששאל בקשה יחידה - אך הפל נכלל בבקשתו. כך שלמה המלך, אמר לו הקדוש ברוך הוא: שאל ממני מה אתן לך? אמר שלמה: אם אשאל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות - הוא נותן לי, ומה בצע בכסף וזהב? אלא הריני מבקש את החכמה - והפל בכלל, שנאמר: "אך ימים בימינה, בשמאלה עשר וכבוד". על כן, גם המסים את התורה, יאה לו להקרא 'חתן תורה', שהפל כלול בו. (תסג)

ברב עם הדרת מלך

נהגו להעלות את כל הקהל לספר תורה ביום זה, לכבודה של תורה, וחוזר וקורא החזן לכלם שלשה פסוקים "ולאשר אמר...". ואמנם, כאשר יש קהל גדול, ויש חשש של טרח צבור, רשאים להוציא עוד ספר תורה לחדר אחר הסמוך לבית הכנסת, ועומד שם שליח צבור נוסף וקורא לקהל הבאים עמו, ובשמיסמים, מחזירים את ספר התורה להיכל, ועולים החתנים בשפל הקהל יחד בבית הכנסת. (תסט)

עין טובה

הגם שאין עולים אב ובנו או שני אחים זה אחר זה לספר התורה, משום חשש עין הרע, מכל מקום בשמחת תורה רשאים לעלות - זה חתן תורה, זה חתן בראשית, וזה מפטיר, מפני שיודעים שכלם עולים לכבודה של תורה, וגם מפני שקריאתם היא בשלשה ספרי תורה שונים, והרי זה נחשב כהפסק בין האחד לשני. (תעד)

שני כהנים

הגם שאין עולים שני כהנים זה אחר זה לספר תורה, מחשש שמא יאמרו שהכהן הראשון הוא פגום ולכן העלו כהן אחר אחריו, מכל מקום בשמחת תורה רשאים לעלות הכהנים זה אחר זה - זה חתן תורה, זה חתן בראשית, וזה מפטיר, מהטעם הנ"ל. והוא הדין בשנים או שלשה ליום זה אחר זה. (תעד)

כהן חתן תורה

כהן שקנה חתן תורה, ואין כהן אחר בבית הכנסת - רשאי לעלות גם עליה ראשונה של כהן וגם חתן תורה. אולם אם קנה חתן בראשית, לא יעלה לעליית כהן, אלא לחתן בראשית בלבד. מאחר ואין אדם אחד עולה בשני ספרי תורה מחשש שיאמרו שהספר הראשון פגום, ולכן עלה גם בספר השני. והוא הדין בכל זה ללוי. (תעד)

קטנים

גם הקטנים עולים לספר תורה, אולם רק לאחר שהגיעו לגיל חנוך נגיל שש ומעלה, לפי שכלו וחרפותו, אבל בפחות מזה אינו עולה. (יבי"א ח"ב סימן יג. ח"ט סימן קח אות קג. תעח)

יש לדעת ולהודיע לצבור, שאפילו קטן שהגיע לגיל חנוך, אם לא ברור לנו שגופו נקי כהגון, דהיינו שמקנה עצמו היטב במים, אין לענות אחריו 'אמן'. (ע"פ מגן אברהם, ישועות יעקב, מגן גיבורים ועוד. וכתב הרב גנצפריד בספרו פאת השלח: מאחר והברכה אינה יוצאת מגוף טהור, גרע יותר מברכה לבטלה שאסור לענות אמן אחריה.) ובקטן פחות מגיל שש, אפילו אם הוא ודאי נקי, אין עונים אחריו כלל, ואינו מצטרף לזמון. ולצערנו, הרבה לא יודעים זאת, ונכשלים באסור עגית אמן יתומה, חס ושלום. וכמו שקבת הריב"ש, שאפילו הוא חריף ויודע למי מברכים ולמי מתפללים - אינו כלום, והרי הוא כמי שאין בו דעת. וכן דעת הראב"ד, הרשב"א, הטור, מהר"ש אבוהב, שלחן ערוך (רטו ס"ג), פרי מגדים, פתח הדביר, שירי כנסת הגדולה, הגר"א, מאמר מרדכי, הגר"ח פלאגי, חקרי לב, שדי חמד, ערוך השלחן, משנה ברורה, כף החיים ועוד. (יבי"א ח"ב סימן יג)

המלאך הגאל

נוהגים להזמין ילדים רבים לעליית ספר תורה בבת אחת, ופורסים טלית מעל ראשם, והגדול שבהם מברך ברכות התורה וקורא בעד כלם, ולאחר מכן השליח צבור מברך את כלם בפסוק "המלאך הגאל אתי" וכו', ובברכת כהנים, ושאר פסוקי תורה שיש בהם הרהב ברכות, כמו: "ויתן לך האלקים" וכו', "ואל שדי יברך אתך" וכו'. ומה שפורסים את הטלית, אין זה נחשב כעשית אהל עראי, מכיון שאוחזים את הטלית בידם, וגם לא נעשה לצל, אלא לכבוד בלבד. (הליכות עולם ח"ד ה. תעח)

משיב הרוח ומוריד הגשם

מתחילים לומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' מתפלת מוסף. ואם טעה ואמר 'מוריד הטל' - אם נזכר קדם שאמר 'ברוך אתה ה', טוב שיחזר לאתה גבור' ויאמר 'משיב הרוח', אבל אם נזכר אחר שאמר 'ברוך אתה ה', אינו חוזר. (ילקו"י ח"א רמב. תפח)

סעודה לגמרה של תורה

מנהג ישראל לעשות סעודה לכבודה של תורה, שמביעים אנו בזה את שמחתנו שזכינו להיות בנים של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שבחר בנו מכל העמים, ונתן לנו את תורתו הקדושה. וכתב האור זרוע (סוכה סימן שכ): ועושים חתני התורה סעודה לכבוד גמר התורה, ויש שעושים סעודה גמורה במאכלים טובים, אונים ותרנגולים. ובשגל הלקט (סוכות שעב) כתב: ומנהג חתן תורה לעשות סעודה ושמחה ולחלק לצבור מגדים ומיני מתיקה.

בתי כנסת אשר בכל שבת מגישים כבוד לצבור לאחר התפלה, צריכים לשים לב בשמחת תורה להוסיף כיד ה' הטובה עליהם, במאכל ומשקה חשובים ומכבדים יותר, כדי להראות את המעלה והחשיבות ביום הזה, ולהביע את שמחתנו לתורה. ואם אין באפשרותם של החתנים לעשות סעודה כזאת, יעשו כן הגבאים מקפת בית הכנסת, ויקנו ביד רחבה לכבודה של תורה, ולא יבטלו מנהג זה בשום פנים ואופן. וכבר הזהיר על זה הרב משנה ברורה (סימן תרט"ו) וכתב: מהרי"ק האריך מאד שלא לבטל שום מנהג שנהגו לכבוד שמחת התורה. ולכן רעה עושים בהרבה מקומות במה שבטלו מקרוב שלא לעשות משתה ושמחה בשמחת תורה. ובעוונותינו הרבים בזוי כבוד התורה גרם זה, שהתורה מנחת בקרן זוית ואין דורש ואין מבקש, ומי יתן ישיב וירחם שבר בית ישראל, במהרה בימינו, אמן. ע"כ. (תסג)

הקפות

המנהג להקיף את התבה עם ספרי התורה גם בבקר, וגם לאחר תפלת המנחה, כמו שהקיפו בלילה. כן כתב מהר"י שפן נהג רבנו האר"י, וכן כתב מרן החיד"א שראה להרש"ש שעשה כן, ואמר שיש בזה סודות עליונים. (תנה, חס)

יש שמוציאים את ספרי התורה בעת ההקפות לרחובה של עיר, כדי לשתף את כל שכבות העם בשמחתה של תורה, לרקוד ולשמח עמם, ולחבבה בעיניהם. (חס)

שמחת תורה שחל בשבת - אוכלים סעודה שלישית כבכל שבת, על כן ישים לב לאכל מקדם מעט את סעודת הבקר, כדי שיאכל סעודה שלישית לתאבון.

טוב ונכון לאכל את הסעודה השלישית לאחר תפלת מנחה [בסיום ההקפות]. ומכל מקום, אם השעה קצת מאחרת, או במקום שחלק מהצבור, לאחר שבאים לבית הכנסת לתפלת מנחה, אינם חוזרים שוב לביתם לאכל סעודה שלישית ונשארים בבית הכנסת עד לתפלת ערבית, אזי כדי לא להפסיד את מצות סעודה שלישית חס ושלום, יש ליעץ להם לעשות כך: לחלק את סעודת הבקר לשתי סעודות, והינן שיטלו ידיהם ויאכלו בביצה (54 גרס) לחם עם סלטים [ומנה ראשונה], ויברכו ברכת המזון, ויסחיו דעתם מעט באיזה ענין, כיציאה לחוץ, ואז יטלו את ידיהם שוב עם ברכה לסעודה שלישית, ויאכלו בביצה לחם עם התבשילים של החג, בשר שמן וכיוצא. ופשוט שכל זה כאשר אוכלים את הסעודה השלישית לאחר חצות היום, כי קדם חצות לא הגיע עדין זמנה של סעודה שלישית. (ש"ע סימן רצא סעיף ו, ובאחרונים שם)

מוציאי החג

הקפות שניות

נהגו להקיף את התבה עם ספרי התורה גם במוציאי שמחת תורה בלילה, וטוב להביא כלי נגינה, כיד ה' הטובה עליהם. כן כתב מהר"י שפן נהג רבנו האר"י להקיף, וכן כתב החיד"א שראה להרש"ש שעשה כן, ואמר שיש בזה סודות עליונים, וכן כתב הגר"ח פלאגי. (תנה, חס)

מה שיש ערים שמארגנים בהן "הקפות שניות" בחוצות קריה מטעם העיריה, מאחר ולצערנו הרב, הנסיון הוכיח שיש שם תערובת אנשים ונשים, ורבות נשים באות בפריצות - אין ספק שאסור להשתתף בהקפות אלו, ושומר נפשו ירחק ממקומות אלו, שאין השכינה שורה שם, אלא הסטרא אחרא, ה' יצילנו. ודי למבין.

אסרו חג

יום שאחרי שמחת תורה נקרא 'אסרו חג', ונוהגים להרבות בו קצת באכילה ושתיה לכבודו של היום. (הרמ"א סימן תכט סעיף ב)

כתב מרן החיד"א: יתאמץ ביום זה ביראת שמים ובלמוד תורה לשמה, כי הוא תחילת השנה וסימן טוב לכל השנה. (מועד לכל חי סימן כח אות מה)

שיירי מצוה

לאחר החג לא ישתמש בעצי הספה שמוש של בזיון, ולכן לא ידרך עליהם בגליו ולא ישליכם לאשפה, אלא יניחם במקום צנוע או בצדי הרחוב, ואף שלאחר מכן באים פועלי הנקיון וזורקים אותם לאשפה, אין בזה אסור. (צד, תמט)

יש לשאל, מדוע בנר חנכה שכבה בתוך חצי השעה הראשונה של ההדלקה, נאסר שארית השמן לכל שמוש, ואילו עצי הספה אינם נאסרים בשמוש לאחר החג, והלא שניהם שיירי מצוה? ויש לישב, כי בנר חנכה, מאחר ועשוי השמן להתבער לגמרי, נמצא שמתחלה יחד אותו למצוה לגמרי, שהרי אינו מצפה שייכבה הנר וישתמש בשמן, לכן אם נשאר מהשמן, הרי הוא אסור. לא כן בעצי ספה, שאינו מיחד אותם למצותם לגמרי אלא רק לימי החג בלבד, לכן לאחר החג מתירים הם בשמוש, רק שמפני כבוד המצוה לא יעשה בהם שמוש של בזיון. (בית יוסף ס"ס תרעו)

בעור האתרוג של שביעית

אתרוגים הקדושים בקדשת שביעית, יש להקפיד לאחר החג שלא לזרוקם, וטוב לבשלם ולעשותם מרקחת [רבה] ולאכלם בקדשה. וישתדלו לאכלם עד ט"ו בשבט של השנה השמינית, שזה זמן בעולם. ואם נשאר לו מהאתרוגים, טוב שיפקירם. ויש אומרים שאין צריך להפקירם, מאחר וכל השנה יש אתרוג בעץ. ומכל מקום, אם יש לו רק שני אתרוגים, אינו חייב להפקירם, כיון שאין בהם שעור של שלש סעודות. וכמבאר בהרבה בחוברת 'מצות הארץ' הלקות שביעית. (מנחת שלמה, משמרת השביעית)

מרקחת - רבה

נהגו ישראל קדושים לאחר החג לבשל את האתרוג עם מים וספר ולעשותו מרקחת [רבה], ולאכלו בט"ו בשבט, שהוא ראש השנה לאילנות, ולא יברכו עליו 'שהחינו'. (כף החיים, תמט, תג)

סגולות ופלאות

מעלות וסגולות רבות ישנן באתרוג שברכו עליו בכונה. ובדוק ומנסה שמועיל גם לאשה עקרה, שבעזרת ה' יתברך תזכה לפרי בטן. ומעשה בשתי נשים, אחת לא היו לה ילדים שמונה שנים, ואחת לא היו לה ילדים שנים עשרה שנה, וקבלו חתיכה מאתרוגו של מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א, ובאותה שנה נפקדו בזרע של קימא, ברוך ה'. (תמט)

סגלה לנשים מעברות, שינשכו את הפטם של האתרוג, ויתנו צדקה לעניים, ויתפללו שיהיה להן הריון קל, ושתלדנה לחיים טובים ולשלום, ברוח ולא בצער. ולא ינשכו את האתרוג אלא לאחר שמחת תורה ולא קדם לכן, מאחר והאתרוג עדין אסור באכילה, כמבאר לעיל. (תמט)

סגלה למי שיש לו כאב לב, שיקח את האתרוג שברכו עליו בחג, ויבשל אותו עם מעט כמון, ויסנן את המים וישתה שבע לגימות כנגד שבעת ימי החג, ויהיה לו לב בריא וחזק לעבודת ה' יתברך. (סגולות ישראל, לבוש יוסף)

בזכות האתרוגים

מעשה באדם שהיה נותן צדקות לרב. פעם, ביום הושענא רבה, נתנה לו אשתו עשר מטבעות שיקנה משהו מהשוק לבני הבית. כאשר יצא, פגשו אותו גבאי צדקה ואמרו לו: עסוקים אנו עתה במצוה חשובה להשיא כלה יתומה. נתן להם את כל עשר המטבעות שהיו לו, והתביש לחזור לביתו בידים ריקות. הלך לבית הכנסת וראה שם את האתרוגים של הילדים הקטנים שמשחקים בהם, לקח מהם ומלא את שקו באתרוגים. הלך אנה ואנה עד אשר נשאורו רגליו למדינה אחת. בין שהגיע שם, פתאום קבל המלך של אותה מדינה כאבי מעים חזקים, ובאו אליו בחלום ואמרו לו, שלא יתרפא אלא אם יאכל מהאתרוגים של היהודים שמתפללים עמם בחג הסוכות ביום הושענא רבה. חפשו שליחי המלך מהאתרוגים הללו - ולא מצאו. לפתע מצאו את האיש הזה יושב על השק שלו, שאלוהו: מה יש לך בשק? אמר להם: איש מספן אני, ואין לי כלום למכר. חפשו בשקו ומצאו מהאתרוגים הללו. אמרו לו: מאין אלה? אמר להם: מהאתרוגים שהיהודים מתפללים עמם בחג הסוכות. לקחו את השק והביאוהו לפני המלך. אכל המלך והתרפא. ופגו את השק מפל האתרוגים ומלאוהו דינרי זהב, וחזר לביתו בכבוד גדול. (ויקרא רבה לו ב)

לא יזרק את הלולב, ההדסים והערבות דרך בזיון. ועצה טובה להניחם בסמוך לפתח הבית לשמירה, ולהנצל מכל צרה. (יפה ללב, סדר היום, פסקי תשובות תנא. תמט)

הערבות שחובטים בהן בהושענא רבה, לא יזרקן באשפה. וטוב שישמרון בביתו, כי יש בהן סגלה גדולה לפרנסה, ולהנצל מפחדים. וכן המפחד בלילות ומחלומות רעים, יניחן תחת הכרית שישן עליה, וירוח לו. ואין צורך להניח את כל הערבות תחת הכרית, אלא די שיתן עלה אחד בנילון נצמד, ושכב וערבה שנתו. (יפה ללב, המדות, פסקי תשובות תנא)

סגלה להפקד בזרע של קימא, לבשל את הערבות במים ולשתותם. (פסקי תשובות תנא)

בזכות הערבות

מספר על רבנו מאיר שמחה הכהן וצ"ל [מחבר ספר אור שמח], שנתן עלים מהערבה שלו לחילים יהודים שגיסום לצבא במלחמת העולם הראשונה, וכל אותם חילים שנלטו מערבות אלו, נצלו בנסיים גלויים, וחזרו לבתיהם, ברוך ה', בריאים ושלמים. (לבוש יוסף)

שבת בראשית

בשבת הראשונה שלאחר החג מתחילים שוב את התורה מחדש וקוראים בפרשת בראשית, וטוב שקדם הקריאה ישירו שירים לכבודה של תורה. ויש מקומות שמוכרים את העליה הראשונה בכסף רב, ונותנים את הכסף עבור המאור של בית הכנסת. (רב האי גאון, מהרי" קולון)

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם